

IN HET LAND VAN DE OVERHEERSER II

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

100

IN HET LAND VAN DE OVERHEERSER
II ANTILLIANEN EN SURINAMERS
IN NEDERLAND, 1634/1667-1954

GERT OOSTINDIE
en
EMY MADURO

1986
FORIS PUBLICATIONS
Dordrecht-Holland/Cinnaminson-U.S.A.

Published by:
Foris Publications Holland
P.O. Box 509
3300 AM Dordrecht, The Netherlands

Sole distributor for the U.S.A. and Canada:
Foris Publications U.S.A.
P.O. Box C-50
Cinnaminson N.J. 08077
U.S.A.

ISBN 90 6765 202 4

© 1986 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, without permission from the copyright owner.

Printed in the Netherlands.

Voorwoord

Dit honderdste deel in de serie Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde draagt een bijzonder karakter. Waren de eerste negenennegentig Verhandelingen wetenschappelijke werkstukken van Nederlanders en buitenlanders, voornamelijk over de talen, de geschiedenis en de cultuur van de gebieden, die vroeger tot het Nederlandse koloniale bezit behoorden, *In het land van de overheerser* beschrijft de lotgevallen van Oost- en Westindiërs in Nederland in de koloniale periode. De twee delen bevatten het verhaal, vaak in eigen woorden verteld, van de Indonesiërs, Surinamers en Antillianen die in de koloniale tijd in Nederland belandden. Hun activiteiten en ervaringen staan in de honderdste Verhandeling centraal.

Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde werd op 4 juni 1851 als een genootschap, genaamd het "Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië" opgericht. Het was daarmee in Nederland de eerste instelling die zich zelfstandig met de wetenschappelijke bestudering van de koloniale gebieden in Oost-Indië bezighield. In 1865 werden de statuten van de Vereniging gewijzigd en werd het aandachtsveld uitgebreid tot alle overzeese bezittingen en koloniën van Nederland. Naar buiten toe toonde het KITLV zijn bestaan in 1852 toen de eerste publikatie verscheen en het eerste nummer van het tijdschrift uitkwam. Dit tijdschrift, "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde", is inmiddels in 1986 aan zijn 142ste deel begonnen.

De Tweede Wereldoorlog en de gebeurtenissen daarna noodzaakten het Instituut tot een herbezinning op zijn functioneren. De vanzelfsprekende relatie met en toegang tot de koloniën hield op te bestaan en de belangstelling in Nederland nam af. In de jaren zestig tekende zich echter een nieuwe, verheugende ontwikkeling af. In binnen- en buitenland groeide de belangstelling voor deze gebieden opmerkelijk en in Indonesië en het Caraïbische gebied zelf kwam wetenschappelijk onderzoek op gang: het traditionele koloniale "eenrichtingsverkeer" werd vervangen door een zinvolle dialoog op basis van "tweerichtingsverkeer".

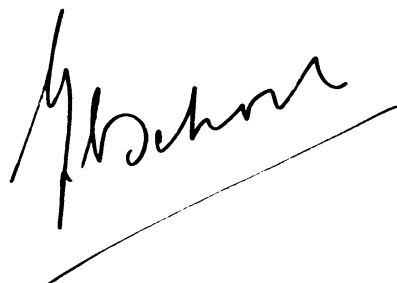
Het KITLV groeide in allerlei opzichten mee. Waren er in 1851 bij de oprichting 129 leden, begin 1986 telde het Instituut 748 leden in Nederland en 725 leden in het buitenland, van wie 350 in Indonesië. De bibliotheek bevat een nauwelijks te overtreffen collectie aan boeken en tijdschriften en het Instituut heeft een unieke verzameling kaarten, oude foto's, prenten en handschriften. De documentatie en ontsluiting van al dit materiaal zijn belangrijke taken.

Het publiceren van wetenschappelijk werk is altijd een van de hoofdtaken van het Instituut gebleven. In 1938 verscheen het eerste deel van de Verhandelingen, in welke serie van toen af de monografieën een plaats zouden krijgen.

De omstreeks tweehonderd Instituutspublikaties vóór 1938 verschenen niet in

een algemene serie. De Tweede Wereldoorlog belette een voorspoedige groei van de serie Verhandelingen, maar na deel vijf in 1946 nam het aantal in hoog tempo toe. Aanvankelijk waren zij uitsluitend in het Nederlands geschreven, maar sinds de jaren vijftig ook, en in toenemende mate, in het Engels en vaak door buitenlanders - Engelsen, Amerikanen, Australiërs en ook Indonesiërs, zoals bijvoorbeeld in 1966 de als deel vijftig gepubliceerde dissertatie van de huidige nestor van de Indonesische historici, prof.dr. Sartono Kartodirdjo. De Verhandelingen zijn in grote meerderheid studies over onderwerpen van taalkundige, historische en cultureel-antropologische aard, soms ook betreffende de prehistorie, de religie of het recht. Zij hebben merendeels betrekking op Indonesië, of delen daarvan, en, in mindere mate, op Suriname en de Nederlandse Antillen.

De thans gepubliceerde Verhandeling sluit op een bijzondere wijze de eerste honderd delen af. Verheugend is dat juist deze honderdste Verhandeling het resultaat is van wetenschappelijk onderzoek van eigen medewerkers van het Instituut.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'J.W. Schoorl', written in a cursive style. The signature is positioned above a single horizontal line that extends to the right.

Prof. dr. J.W. Schoorl,
Voorzitter van het Bestuur
van het Koninklijk Instituut
voor Taal-, Land- en Volkenkunde

Inleiding

In 1982 werd besloten het aanstaande honderdste deel van de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde een bijzonder karakter te geven. Na negenennegentig grotendeels aan Nederlands voormalige koloniën in Oost- en West-Indië gewijde delen zou de honderdste Verhandeling de geschiedenis van Oost- en Westindiërs *in het land van de overheerser* moeten beschrijven.

Bij een eerste, vluchtige verkenning van de thema's die aan de orde zouden kunnen komen leek er zeker voldoende materiaal aanwezig te zijn om een boeiend en afwisselend geheel te doen ontstaan. Een juist inzicht in de omvang van dit materiaal ontbrak echter. Toen het onderzoek eenmaal was begonnen bleek al snel een uitgave in twee afzonderlijke delen wenselijk. Ook werd het werk over meerdere onderzoekers verdeeld. Het Westindische, of beter gezegd, het Caraïbische deel is uiteindelijk door twee personen geschreven.

In dit deel wordt de geschiedenis verteld van Antillianen en Surinamers in Nederland gedurende de koloniale periode, die werd beëindigd in 1954. Op 29 december van dat jaar werd immers het Koninkrijksstatuut afgekondigd, waarin werd bepaald dat Nederland, de Antillen en Suriname voortaan autonome delen van het Koninkrijk der Nederlanden waren. Dit luidde een overgangperiode in naar de onafhankelijkheid van de voormalige koloniën, die wat betreft Suriname inderdaad in 1975 werd uitgeroepen. Met de keuze voor de afkondiging van het Statuut als begrenzing in de tijd werd tegemoet gekomen aan de wens om voor het Westindische deel dezelfde periode te beschrijven als voor het Oostindische: de tijd van het Nederlandse kolonialisme.

In de loop der tijd zijn meer Surinamers dan Antillianen naar Nederland gekomen. Dit hangt samen met verschillen in de ontwikkeling van beide koloniën. Allereerst speelde de uiteenlopende omvang van de bevolking daarbij een rol. Op Curaçao, waar toen bijna alle Antillianen woonden, werden rond 1815 nog geen 14.000 mensen geteld, tegen 57.000 in Suriname; een eeuw later was dit 32.500 tegen 86.000. In 1950 was het verschil aanzienlijk verminderd, maar nog steeds was de Surinaamse bevolking groter (205.000) dan die van de zes Antillen samen (163.000).

Daarnaast was tot de twintigste eeuw Suriname rijker, of beter, de elite in Suriname was groter dan de Antilliaanse elite. Er was dus meer geld om de overtocht te maken, een overtocht waarbij vaak slaven, later bedienden, werden meegenomen. Bovendien was Suriname bijna exclusief op Nederland gericht, terwijl de Antilliaanse eilanden sterk waren georiënteerd op de omliggende eilanden en kuststreken van Latijns-Amerika. Antillianen die hun eiland verlieten trokken eerder naar Venezuela of Santo Domingo dan naar het verre Nederland. Dit gold niet voor Suriname, waar bovendien vanaf het einde van de negentiende eeuw een in Holland behaald diploma ook aan de traditioneel ten achter gestelde niet-blanke bevolking mogelijkheden tot positieverbetering bood.

Wie waren die Westindiërs die naar Nederland trokken? De vraag zo stellen suggereert een homogeniteit van de bevolking in "de West". Ten onrechte.

''Westindiërs'' was voor het koloniale moederland een handzame term, waarmee de bevolking van de koloniën onder één noemer werd gebracht. In feite hadden Antillianen en Surinamers echter niet zo veel méér gemeen dan dat verre moederland. Het is daarom nodig eerst de vraag te beantwoorden wie wij tot de Antillianen en Surinamers rekenen. Allereerst zijn dat natuurlijk de Indianen; zij verdwenen al spoedig naar de marge van de koloniale samenleving en vormden slechts op Aruba en in Suriname nog een kleine minderheid. Het is dan ook begrijpelijk dat maar weinig Indianen in Nederland terecht kwamen.

Voor de Nederlanders hadden de pas veroverde koloniën zonder arbeidskrachten weinig waarde. Hiervoor werd echter snel een oplossing gevonden: zij haalden slaven uit Afrika om op de plantages te werken. In deze periode namen rijk geworden planters uit Suriname en in mindere mate handelaren uit de Antillen bij hun bezoeken aan het moederland regelmatig slaven als bedienden mee.

Hiermee zijn twee groepen genoemd, die wij tot de Antillianen en Surinamers hebben gerekend. Enerzijds de slaven en hun afstammelingen, de Afro-Caraïbiërs, ook wel ''Creolen'', anderzijds de Nederlanders en andere Europeanen die zich in de Antillen of Suriname vestigden. Deze laatste groep hebben wij tot de Westindiërs gerekend voor zover het families betrof die generaties lang in de kolonie woonden. Overheidsfunctionarissen, kolonisten en gelukzoekers echter die binnen korte tijd terugkeerden naar ''Patria'', rijk geworden dan wel de illusie van snel te vergaren rijkdommen armer, hebben wij niet als Antillianen of Surinamers beschouwd.

Het spreekt vanzelf, al wilde de officiële leer anders, dat tussen deze groepen vermenging plaatsvond. De hieruit voortgekomen gekleurde groep Antillianen en Surinamers nam in de kolonie vaak een middenpositie in tussen de blanken en de zwarten. Mede op grond hiervan wist deze groep in de koloniale maatschappij langzamerhand zekere voorrechten te verkrijgen; een verblijf in Nederland kon daarvan gevolg zijn, maar ook voorwaarde om het nog verder te brengen.

Na de afschaffing van de slavernij (1863) zagen de Surinaamse planters zich opnieuw met een groot arbeidstekort geconfronteerd, dat zij ditmaal probeerden op te lossen door een grootscheepse aanvoer van contractarbeiders. Enige honderdtallen Chinezen en vervolgens tienduizenden Brits-Indiërs en Javanen werden naar Suriname gebracht. Ook hun afstammelingen werden Surinamers, maar deze groep komt in dit boek nauwelijks voor. Hun emancipatie, en daarmee hun deelname aan het onderwijs in Suriname en dus ook in Nederland, was immers van later datum. Dit geldt niet voor de Creolen, van wie er sinds het einde van de negentiende eeuw steeds meer in Nederland een opleiding volgden.

Wat de Antilliaanse eilanden betreft was van de invoer van contractarbeiders geen sprake. Ongeschikt voor plantagelandbouw en in de negentiende eeuw als centrum voor slaven- en smokkelhandel niet langer van betekenis, lagen de Antillen berooid in de Caraïbische Zee, beheerst door een sinds lange tijd van het moederland vervreemde ''Europese'' elite. Een ommekeer in de Antilliaanse geschiedenis was de vestiging, in de jaren twintig van deze eeuw, van olieraffinaderijen op Curaçao en Aruba. In korte tijd veranderden beide stille eilanden in centra van industrie en handel. Een schreeuwend tekort aan arbeidskrachten leidde tot de werving van werklieden in het Caraïbische gebied en van stafkrachten in Nederland. Pas in de jaren veertig en vijftig had dit ook gevolgen voor de migratie naar Nederland. Het onderwijspeil op de Benedenwinden, met name Curaçao, werd sterk verbeterd - al was het maar ter wille van de kinderen van uit Nederland afkomstige functionarissen. Bovendien kwam geld beschikbaar voor beurzen en werd de behoefte voelbaar aan een eigen Antilliaans kader dat de ontwikkelingen kon sturen. In deze omstandigheden werd het langzamerhand gebruikelijk dat ook jonge Antillianen enige tijd in Nederland studeerden.

De geschiedenis van de Antillianen in Nederland is in de twintigste eeuw grotendeels het verhaal van Antilliaanse studenten. Het waren voornamelijk jonge mannen uit de hogere milieus; vrouwen vormden een kleine minderheid. Dat laatste gold ook voor de Surinaamse studerenden. In een ander opzicht onderscheidde de Surinaamse groep zich echter van de Antilliaanse. Al in de jaren twintig woonden ook Surinaamse arbeiders in Nederland. Eén uit deze groep is zeer bekend geworden: Anton de Kom, in woord en geschrift een fel bestrijder van het kolonialisme. Net als de Arubaanse student "Boy" Ecury en andere, naamloze Westindiërs kwam De Kom tijdens de Duitse bezetting om.

Na 1945 groeide het aantal Antillianen en Surinamers sterk. Voor het eerst organiseerden de Antilliaanse studenten zich in verenigingen; een van deze verenigingen heette heel symbolisch "Oase". Emy Maduro gaat uitvoerig in op deze organisaties die, hoe kortstondig hun bestaan vaak ook was, een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van een Antilliaans nationalisme. Met Surinaamse organisaties onderhielden zij in deze periode nauwelijks contact; dit zou nog lang zo blijven.

Het Surinaamse verenigingsleven, dat lang voor de oorlog al was ontstaan, won in de jaren vijftig aan betekenis. In verenigingen als Ons Suriname en Wie Eegie Sanie werd getracht arbeiders en studenten te verenigen onder de noemer van een zelfbewust Surinaams nationalisme, dat van koloniale verhoudingen niets wilde weten. Het was ook in deze periode dat de Caraïbische cultuur, vooral in Amsterdam, zich een eigen plaats begon te veroveren. Er werden onder andere enkele Surinaamse winkels geopend en Surinaamse musici speelden Caraïbische muziek in eigen bars.

Hoe voelden de Antillianen en de Surinamers zich eigenlijk in "het moederland", wat vonden zij van Nederland en de Nederlanders? Het is hachelijk hierover uitspraken te doen. Pas in de twintigste eeuw hebben enkelingen als Colá Debrot en Albert Helman hun ervaringen op papier gezet. Uit hun werk blijkt wel hoe diep ingrijpend een leven "tussen twee vaderlanden" kon zijn. Het beeld dat uit gesprekken met Surinamers en Antillianen hierover naar voren kwam was ongeveer het zelfde. Heimwee naar het geboorteland speelde altijd wel een rol, óók bij hen die besloten zich voorgoed in Nederland te vestigen. En Nederland, ach, de schoonheid van het land, de grootte van de steden en de rijkdom van de bewoners vielen vaak een beetje tegen na alle opgetogen verhalen die de onderwijzers, de fraters en de schoolboekjes hadden verteld. Andere dingen vielen weer mee: in Nederland werkten ook blanken met hun handen, en zij waren heel wat minder arrogant dan de meeste Nederlanders op de Antillen en in Suriname.

Hierna ligt de vraag voor de hand hoe de Nederlanders tegen de, meestal gekleurde, Westindiërs aankeken. De Nederlanders in West-Indië dachten zeer negatief over de slaven van Afrikaanse oorsprong waarmee zij een fortuin hoopten te maken. Uit de weinige bronnen die wij hebben gevonden over de manier waarop Nederlanders tegen zwarten in Nederland aankeken komt een iets gunstiger beeld naar voren. Al werd tot de twintigste eeuw nauwelijks getwijfeld aan de superioriteit van het blanke ras, een Afro-Caraïbiër kon in Nederland tenminste het voordeel van de twijfel krijgen. Die enkele zwarte slaaf of bediende was in Nederland immers allerminst een bedreiging - zeker als een zwarte werd bekeerd tot het "ware geloof" en zich bovendien volgzzaam gedroeg. Op grond van talrijke interviews kregen wij de indruk dat in de eerste helft van de twintigste eeuw het beeld positiever werd; gekleurde Antillianen en Surinamers in Nederland werden, zoals één van hen zei, vooral met "welwillende nieuwsgierigheid" bekeken.

Bij het schrijven van dit boek hebben wij nauwelijks op eerder onderzoek kunnen steunen. Naar de geringe aantallen Antillianen die vóór 1955 in Nederland hebben gewoond was niet eerder onderzoek gedaan. Emy Maduro

moest dan ook vanuit een nulpunt beginnen. Uit de periode tot de jaren dertig heeft zij her en der archiefmateriaal en literatuur gevonden, terwijl zij voor de latere periode daarnaast veel interviews heeft afgenomen. Zo heeft zij de contouren van dit stukje Antilliaanse en Nederlandse geschiedenis gereconstrueerd, en daarbij geprobeerd een beeld te schetsen "mirá di nos banda", "zoals wij, Antillianen, het zagen".

Bij mijn onderzoek naar het veel grotere aantal Surinamers dat naar Nederland kwam vond ik meer aanknopingspunten, zowel in archieven als in bibliotheken. Daarnaast hebben vele Surinamers mij over hun nooit eerder opgetekende ervaringen verteld. Uiteindelijk heb ik zoveel materiaal kunnen verzamelen dat ik mij bij het schrijven beperkingen heb moeten opleggen; een ingewijde zal zeker namen en gebeurtenissen missen.

Dit boek beschrijft voor het eerst de ervaringen en lotgevallen van de Antillianen en Surinamers in Nederland. Natuurlijk kan zo'n eerste beschrijving moeilijk volledig zijn. Voor een flink aantal hier behandelde onderwerpen geldt zeker dat zij in de toekomst uitvoeriger door anderen kunnen worden uitgezocht en beschreven. Tot een beter begrip van de achtergronden van het thans helaas zo actuele vraagstuk van rassendiscriminatie in Nederland kan dit boek eveneens bijdragen. Waarom werd de Nederlandse maatschappij harder, hoe kwam het dat "welwillende nieuwsgierigheid" in de jaren zeventig nogal eens plaats maakte voor afkeer van "die vreemdelingen"? Het zijn vragen die hier weliswaar niet aan de orde waren, maar die slechts kunnen worden beantwoord als de situatie in de eerste helft van deze eeuw daarbij wordt betrokken.

Tenslotte willen wij onze grote dank uitspreken aan alle Antillianen en Surinamers die ons zo openhartig en behulpzaam te woord hebben gestaan. Ik meen dat dit boek ook is geworden tot een eerbetoon aan hun leven in wat zo lang *het land van de overheerser* was.

Gert Oostindie

Inhoud

Voorwoord van prof.dr. J.W. Schoorl	V
Inleiding	VII
<i>Gert Oostindie</i> Kondreman in Bakrakondre - Surinamers in Nederland 1667-1954	1
<i>Emy Maduro</i> Nos a bai Ulanda - Antillianen in Nederland 1634-1954	133
Register Kondreman in Bakrakondre	245
Register Nos a bai Ulanda	250
Verantwoording illustraties	255

KONDREMAN IN BAKRAKONDRE

Surinamers in Nederland

1667-1954

GERT OOSTINDIE

*Aan een van deze onvergetelijke Surinamers
Frank A. Koulen
Nieuw-Nickerie 2-7-1922 - Terneuzen 15-9-1985*

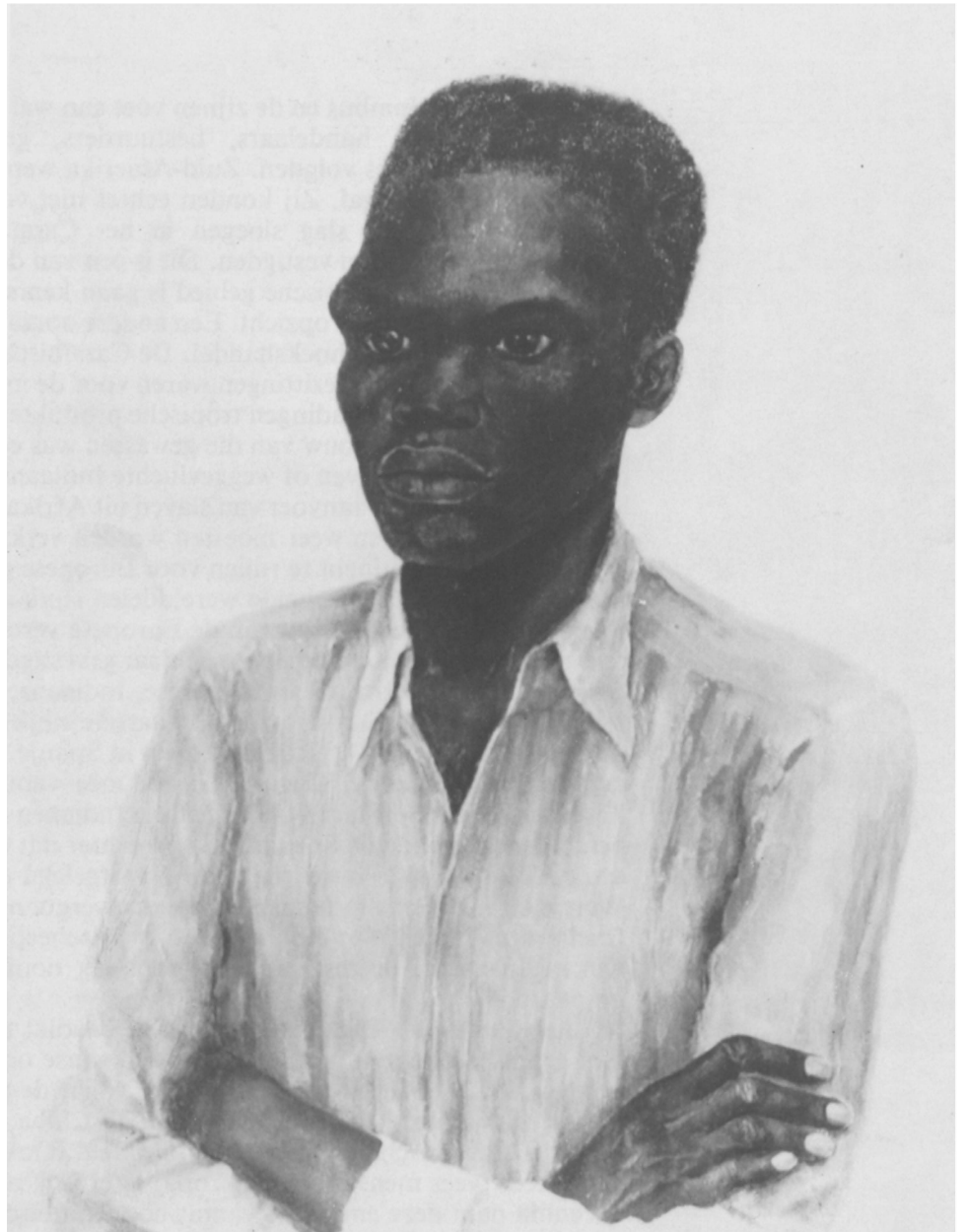
Kondreman in Bakrakondre

In 1492 zetten Columbus en de zijnen voet aan wal in de zogenaamde Nieuwe Wereld. Soldaten, handelaars, bestuurders, geestelijken, gelukzoekers, tenslotte hele families volgden. Zuid-Amerika werd grotendeels verdeeld onder Spanje en Portugal. Zij konden echter niet voorkomen dat ook andere Europese naties hun slag sloegen in het Caraïbische gebied en Noord-Amerika en er koloniën vestigden. Dit is een van de oorzaken van de enorme diversiteit die het Caraïbische gebied is gaan kenmerken in etnisch, taalkundig, religieus en politiek opzicht. Een andere oorzaak daarvan is het ontstaan van de Atlantische driehoekshandel. De Caraïbische of, in de toenmalige benaming, Westindische bezittingen waren voor de moederlanden van groot belang, omdat er scheepsladingen tropische producten vandaan konden worden gehaald. Voor de verbouw van die gewassen was echter arbeidskracht nodig, die de al snel uitgestorven of weggevluchte Indiaanse bevolking niet meer kon leveren. Zo begon de aanvoer van slaven uit Afrika, de middelste handelsroute. Omdat deze slaven weer moesten worden verkregen door ze in het zogenaamde zwarte continent te ruilen voor Europese producten, won tegelijkertijd de route tussen deze beide werelddelen sterk aan belang.

Een onverwacht neveneffect van de Europese verovering van de Nieuwe Wereld was de komst van mensen uit de daar gevestigde koloniën naar het "moederland". Soms betrof dit de inheemse, Indiaanse bevolking. Ook in dit opzicht gaf Columbus het voorbeeld, waarschijnlijk op het idee gebracht door de aanwezigheid van Afrikaanse slaven in Spanje. In 1495 nam hij niet minder dan vijfhonderd Indiaanse slaven mee vanuit het Caraïbische eiland Hispaniola naar Sevilla. Hij hoopte deze Indianen in Spanje te kunnen verkopen; al snel meende de Spaanse Kroon echter dat dit toch wat te ver ging. In een *cedula* van 1526 werd een verbod vastgelegd om Indianen in de Nieuwe Wereld in hechtenis te nemen en zonder vergunning naar Spanje te zenden (Pichardo Viñals 1984: 2-8). Tot een grootscheepse verhandeling van Indianen in Spanje of de rest van Europa is het nooit gekomen. Dát bleef hen bespaard.

Al snel werden de Caraïbische eilanden bevolkt met groepen immigranten. Het grootste deel van hen was van Afrikaanse oorsprong. In mindere mate vestigden zich ook Europeanen, terwijl vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw talloze Aziaten, met name uit China, Brits-Indië en Oost-Indië, naar het Caraïbische gebied werden gehaald. Ook uit deze groepen vertrokken steeds weer mensen naar Europa, later ook naar Amerika. In de laatste decennia nam deze emigratie vanuit het Caraïbische gebied zulke proporties aan dat de Jamaicaanse dichteres Louise Bennett ironisch over een "omgekeerde kolonisatie" schreef (Bennett 1966). Ook in dit opzicht deelt Suriname zijn geschiedenis met vele van de Caraïbische (ei)landen, zoals uit het volgende zal blijken.

Ik zal trachten de geschiedenis te schetsen van de Surinamers in *Bakrakondre*, zoals de slaven "het land der blanken" noemden in hun eigen taal, het Sranan, dat gaandeweg de taal van alle *Kondreman* werd. Wie waren deze Surinamers? Allereerst de Indianen. Vervolgens de Afrikanen en hun afstammelingen, die twee eeuwen lang de basis vormden waarop het plantagesysteem

Nola Hatterman, "Neger".

rustte. Vervolgens andere groepen die vroeg of laat in Suriname waren terecht gekomen: blanken, Chinezen, Brits-Indiërs, Javanen.

De geschiedenis van de overtocht naar en het verblijf van Surinamers in Nederland is nog weinig onderzocht. De tot voor kort geringe omvang van de Surinaamse gemeenschap in Nederland gaf weinig aanleiding tot onderzoek in die richting. Pas in de laatste decennia is het aantal Surinamers in Nederland sterk gegroeid. Dit leidde tot een hernieuwde belangstelling voor Suriname en haar geschiedenis. De voor Suriname zo dramatische exodus betekende immers niet alleen een verrijking voor de Hollandse cultuur, maar leverde tevens problemen op die om beleidsgericht onderzoek vroegen. In de reeks publicaties over Surinamers in Nederland werd aan de geschiedenis van deze bevolkingsgroep in de Lage Landen weinig systematische aandacht besteed, terwijl in de voorgaande periode het thema slechts een enkele maal was aangevoerd. Pas de laatste jaren komt daarin verandering. Dit is niet verwonderlijk: de huidige problematiek van de Surinamers in Nederland leidt als vanzelf tot de vraag hoe het eerdere generaties immigranten verging.¹

Gezien de huidige stand van het onderzoek is het niet mogelijk een volledig beeld te geven van de geschiedenis van de Surinamers in Nederland. Ik heb mij gebaseerd op enkele eerdere publicaties en op eigen onderzoek, en met name de periode van 1667 tot 1955 beschreven. In dat eerste jaar werd Suriname door een Zeeuwse vloot op de Engelsen veroverd, hetgeen een koloniale periode onder Nederlands gezag inluidde die bijna ononderbroken tot 1955 zou duren. Op 29 december 1954 werd het Statuut afgekondigd dat de nieuwe verhoudingen tussen Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen vastlegde. Hiermee begon een overgangsfase naar de onafhankelijkheid die, wat betreft Suriname, in 1975 werd uitgeroepen. Op zich had de afkondiging van het Statuut, in tegenstelling tot de situatie rond de onafhankelijkheidsverklaring in 1975, geen directe invloed op de emigratie van Surinamers naar Nederland. Met deze begrenzing is echter getracht de bijdragen aan "In het land van de overheerser" enigszins vergelijkbaar te maken: het verhaal over de Oost- en Westindische immigranten in het moederland wordt afgesloten bij het begin van de periode waarin aan het (formeel) kolonialisme een einde is gekomen.

Vooraf moet worden gezegd dat ik hier wel naar representativiteit, maar niet naar volledigheid heb gestreefd. Een ingewijde zal stellig namen missen. Mijn opzet is echter geweest een algemeen beeld te schetsen, waarbij individuele gevallen als illustratie worden gebruikt. Daarom zijn niet alle levensgeschiedenissen waarover gegevens waren te vinden in het verhaal verwerkt. Aan de meest markante Surinamers wordt uiteraard wel uitgebreid aandacht besteed, zeker waar in hun levensloop belangrijke aspecten kunnen worden aangewezen die kenmerkend zijn voor het leven en de problemen van de Surinaamse gemeenschap in Nederland als geheel.

Het zal de lezer opvallen dat vooral de lotgevallen van Surinamers van (gemengd-)Afrikaanse origine worden beschreven. Dit vloeit voort uit het feit, dat deze Creolen tot de jaren zeventig het grootste deel van de immigranten uitmaakten. Pas daarna groeide ook de (Brits-)Indische ("Hindoeïstische") bevolking in Nederland in hoog tempo. Het aandeel van de meeste andere Surinaamse bevolkingsgroepen is in kwantitatief opzicht bescheiden gebleven. Het bijna ontbreken van Surinaamse vrouwen - veelal anonieme slavinnen uitgezonderd - in dit verhaal springt evenzeer in het oog. Dit hangt samen met de omstandigheid dat het meer mannen dan vrouwen waren die Nederland konden of moesten opzoeken. Bovendien hadden vrouwen minder kansen zich, bijvoorbeeld door het volgen van een studie, te onderscheiden: de meesten leefden in de schaduw van een man - een Surinamer of Nederlander, een wettig echtgenoot, minnaar of baas.

Tenslotte wijs ik er op dat ik vooral de feitelijke geschiedenis van de *Kondremans* in *Bakrakondre* heb willen beschrijven. Eigen interpretaties heb ik daar-

bij geenszins geschuwd, maar van een theoretische benadering heb ik mij verre gehouden. Ook dient te worden opgemerkt dat ik mij strikt tot de geschiedenis van Surinamers in Nederland heb beperkt. Een vergelijking met andere groepen immigranten viel buiten het bestek van mijn studie. Mogelijk zullen de bijdragen aan "In het land van de overheerser" in de toekomst andere onderzoekers van dienst zijn bij het schrijven van vergelijkende studies.

Aantallen

Het is nauwelijks mogelijk een betrouwbare schatting te maken van het aantal Surinamers dat sinds 1667 naar Nederland kwam. De registratie van scheepspassagiers was zeer onvolkomen, terwijl bovendien veel archieven verloren zijn gegaan. Daarnaast vormden Surinamers geen aparte categorie in de statistieken, gezien hun Nederlands paspoort. Ook is er geen vanzelfsprekend antwoord op de vraag, wie eigenlijk onder de bedoelde Surinamers moeten worden verstaan. Wij zullen hier de aandacht richten op die bevolkingsgroepen die zich blijvend in Suriname vestigden. Tot in de achttiende eeuw betrof dit ook een groot aantal Nederlanders, maar het verblijf van mensen uit deze groep werd steeds meer een tijdelijke aangelegenheid. De voortdurende beweging van slechts voor korte tijd in de kolonie gevestigde Nederlanders tussen hun eigen land en Suriname zal alleen terloops ter sprake komen. De aanwezigheid van (ex-)slaven en vrije zwarten in de Zuidelijke Nederlanden, met name in Antwerpen, blijft hier buiten beschouwing (zie echter Goris 1923, Maduro 1986, Pohl 1977:324). Het is overigens onwaarschijnlijk dat meer dan een enkeling van de (ex-)slaven in Antwerpen uit Suriname afkomstig was: Middelburg, Amsterdam en Rotterdam waren de havensteden die een drukke vaart op Paramaribo onderhielden.

In het eerste artikel dat over de geschiedenis van de Surinamers in Nederland verscheen, "Surinaamse slaven en vrije negers in Amsterdam" (1963), deed Buve verslag van zijn onderzoek in de archieven van de Gouverneurs van Suriname over de periode van 1729 tot 1749. Hij suggereert dat in de loop van de achttiende eeuw enkele honderden negers naar Amsterdam vertrokken. In de door hem onderzochte periode werden zo'n tachtig negers en enkele Indianen naar deze stad vervoerd, terwijl ongeveer hetzelfde aantal terugkeerde. Het min of meer overeenkomen van deze aantallen betekent niet dat het verblijf in Amsterdam altijd even lang duurde. Buve toont aan dat in de periode 1729-1737 een belangrijk vertrekoverschot vanuit Suriname bestond; in de periode 1743-1749 was het tegenovergestelde het geval. Het vertrek uit Paramaribo betrof respectievelijk 62 en 20, de terugreis 20 en 64 Surinamers. Verdere gegevens over dit personenverkeer zijn te vinden in de Journalen van de Gouverneurs van Suriname. Gebruik makend van een beschrijving daarvan voor de periode van 1729 tot 1781 kon ik de reizigersstroom reconstrueren. Dit onderzoek leidde tot opvallende resultaten, met name ten aanzien van de totale omvang van het personenverkeer in de drie decennia na 1750. De uitkomsten zijn hieronder in tabel 1 weergegeven; zoals nog zal blijken zijn dit slechts minimale schattingen van de reizigersstroom.²

Het eerste wat aan deze cijfers opvalt is de enorme toename van het aantal reizigers in de tweede periode. Van minder dan vijf heen- en vier terugreisende Surinamers per jaar in de eerste periode liep dit in de tweede periode op tot ruim twintig per jaar van Suriname naar Nederland en bijna twintig per jaar terug. Een verklaring voor deze toename kan worden gevonden in de omstandigheid dat de Surinaamse plantage-economie in het derde kwart van de achttiende eeuw haar grootste bloeiperiode doormaakte. De in Suriname gemaakte winsten en ontvangen kredieten werden gedeeltelijk gebruikt voor een luxe leefwijze, waaronder ook het maken van verre reizen en het houden van een groot aantal huisslaven kan worden gerekend (Stedman 1972: IX). De veron-

Tabel 1.

Reizigersverkeer van Indianen, slaven en vrije zwarten en gekleurden tussen Suriname en Nederland, 1729-1749 en 1749-1781.

	Suriname-Nederland					Nederland-Suriname				
	mannen	vrouwen	onbekend	totaal	groepen	mannen	vrouwen	onbekend	totaal	groepen
1729-1749*										
Indianen	3	4	—	7	—	3	2	—	5	—
slaven	53	28	6	87	—	46	37	—	83	—
vrijen	1	—	6	7	—	3	—	—	3	—
	<u>57</u>	<u>32</u>	<u>12</u>	<u>101</u>	<u>—</u>	<u>52</u>	<u>39</u>	<u>—</u>	<u>91</u>	<u>—</u>
1749-1781										
Indianen	6	5	1	12	—	4	2	2	8	—
slaven	306	249	14	569	10	289	247	8	544	2
vrijen	36	26	5	67	—	15	14	—	29	—
	<u>348</u>	<u>280</u>	<u>20</u>	<u>648</u>	<u>10</u>	<u>308</u>	<u>263</u>	<u>10</u>	<u>581</u>	<u>2</u>

Bron: Algemeen Rijksarchief, 1e Afdeling, Sociëteit van Suriname, Journalen van de Gouverneurs.

* Gegevens voor de jaren 1734-35 en 1739-42 ontbreken grotendeels.

derstelling ligt verder voor de hand dat onder de plantersklasse het zich laten vergezellen door slaven bij buitenlandse reizen een blijk van welstand werd. Het overgrote deel van de Surinaamse passagiers (Europeanen zijn hier niet geteld) was slaaf. Hiervan uitgaande heb ik wellicht in enkele gevallen ten onrechte vrijen als slaaf gerubriceerd. Slechts waar expliciet een vrije status werd vermeld en in enkele twijfelgevallen is de betrokkene in de categorie "vrijen" geteld. Hierbij was een zekere willekeur niet te voorkomen. Hetzelfde geldt ten aanzien van de geslachten. Alleen waar de sexe ondubbelzinnig blijkt was rubricering in de categorie vrouwen mogelijk; in enkele gevallen zal hierdoor een slavinvrouw, vermeld onder de noemer "slaven", ten onrechte als slaaf zijn geteld.

Het aantal Indianen dat tussen 1729 en 1781 van Suriname naar Nederland reisde was gering; dit is niet verwonderlijk, aangezien deze oorspronkelijke bewoners van Suriname zich zoveel als mogelijk afzijdig hielden van de plantagemaatschappij die de kolonisators aan de kust van hun land hadden gevestigd. Een klein deel van de Indianen en slaven die naar Nederland kwamen keerde niet terug. Van de vrije zwarten en gekleurden daarentegen bleef de meerderheid in Nederland. Over de omstandigheden waarin zij verkeerden is weinig zekerheid te verkrijgen, zoals zal blijken. Ongetwijfeld was een deel van de "blijvers" in feite al gestorven.

De totalen van de periode 1729-1749 liggen wat hoger dan de cijfers die Buve vond. Dat is niet verwonderlijk, omdat het archiefmateriaal vaak onduidelijke gegevens biedt. Twijfelgevallen, bijvoorbeeld een schip waarvan de bestemming of haven van vertrek niet expliciet wordt vermeld, en onnauwkeurige beschrijvingen van de meevarende groep passagiers leiden gemakkelijk tot uiteenlopende tellingen. Overigens moet worden gezegd dat ook de hier vermelde cijfers een lage schatting geven. In twaalf gevallen was sprake van groepen, omschreven als negers of slaven; deze onbekende aantallen zijn niet meegeteld. Belangrijker is het feit dat slechts het passagiersvervoer op officieel geregistreerde schepen kan worden achterhaald; ongetwijfeld werden daarnaast Surinamers meegenomen op smokkelschepen. Ook moet worden benadrukt dat het hier om het directe scheepvervoer tussen Suriname en Nederland gaat. Reizen van Nederland via de Afrikaanse slavenmarkten naar Suriname zijn niet geteld; het is echter onwaarschijnlijk dat daarbij Surinaamse passagiers meevoeren.³

Voor beide periodes is, vanuit Suriname bezien, een vertrekoverschot aanwezig. Hieruit kan worden geconcludeerd dat een gedeelte in Nederland achterbleef, dan wel onderweg stierf. De omvang van de geregistreerde passa-

giersstroom vanaf de jaren vijftig is verbluffend. Nu hiermee duidelijk wordt dat het veel meer Surinamers betreft dan altijd is aangenomen, wordt het aantrekkelijker in de Nederlandse archieven naar gegevens over hun verblijf te zoeken; dit zou met name in Amsterdamse archieven moeten gebeuren, omdat het overgrote deel van het scheepsverkeer Suriname-Nederland de route Paramaribo-Amsterdam bevoer. In verder onderzoek zou ook gebruik moeten worden gemaakt van rekesten met betrekking tot erfenissen, legitimaties, nalatenschappen etc., alsmede verantwoord-rekeningen van plantages met de bijbehorende slavenlijsten (Lamur 1983). Een unieke bron, die ik in dit onderzoek helaas niet kon raadplegen, is vermoedelijk ook het *Register van aankomst en vertrek*, dat sinds 1825 in Paramaribo is bijgehouden en thans in de Surinaamse archieven moet zijn te vinden. Mogelijk zou aan de hand van deze bron ook de veronderstelling kunnen worden getoetst dat het passagiersvervoer tussen Suriname en Nederland sinds de crisis van 1773 nooit meer het peil van de voorgaande jaren bereikte.

Tenslotte moet ten aanzien van de hier gegeven cijfers worden opgemerkt, dat er meer mannen dan vrouwen overzeilden. Vreemd is dit niet; de huiselijke taken werden voor een groot deel door mannelijke slaven uitgevoerd. Het is wellicht nuttig dit gegeven toch te benadrukken om te voorkomen dat de overtocht van Surinamers naar Nederland en vice versa te zeer met zaken als concubinaat wordt geassocieerd.

Uitzonderingen daargelaten reisden de Surinamers met Nederlanders, meestal hun meesters. Deze Nederlanders gingen op verlof of keerden de West voor goed de rug toe. Een vergelijkbare gewoonte hadden de kolonisten in Oost-Indië ontwikkeld, daar zelfs zozeer dat de Vereenigde Oost-Indische Compagnie dit al in de eerste helft van de zeventiende eeuw verbood (Van Dijk 1986). Als Nederlanders Surinamers meenamen kon dat om verschillende redenen zijn, die hieronder ter sprake zullen komen. Omdat het grootste deel van deze passagiers slechts met een voornaam of anoniem werd geregistreerd, is niet per geval vast te stellen wat de verblijfsduur was; deze zal hebben gevarieerd van enkele maanden tot enkele jaren, terwijl stellig sommigen niet meer terugkeerden naar Suriname. Wat betreft de lotgevallen in Nederland is uiterst zelden een individueel geval te reconstrueren.

Zo vertrok op 15 maart 1731 het schip "Amsterdam" naar de gelijknamige stad, met aan boord onder anderen Pieter Braat met zijn vrouw en kind, de negerin Diana en de Indiaanse jongen Fransje. Onder de passagiers die op 4 januari 1733 met de "Margaretha en Johanna" uit Amsterdam in Paramaribo aankwamen treffen we opnieuw Pieter Braat met vrouw en kind en de Indiaan, die inmiddels als Frans wordt aangeduid. Van Diana geen spoor meer. Is zij anoniem teruggekeerd, achtergebleven, overleden? Het blijft een raadsel.⁴ Een ander voorbeeld; een van de vele die in de archieven kunnen worden gevonden. April 1759 vertrekt de "Vrouw Magdalena" naar Amsterdam, met als passagiers twee Nederlanders, de vrije neger Johannes West, de Indiaanse vrouw Wolly, verder een gekleurde vrouw en een negerin. In oktober van het zelfde jaar zeilt "De Geertruy en Elssie" terug van Amsterdam naar Paramaribo, met aan boord Johannes West en Wolly. Daarnaast een groep blanken, waaronder echter niet de twee van de tocht met de "Vrouw Magdalena". Ook de gekleurde en de zwarte vrouw reizen niet mee.⁵ Waarom reisden de twee naar Nederland? Hoe kwamen zij aan het geld? Reisden ze samen heen? Leerden zij elkaar aan boord kennen? Wat was hun betrekking tot de andere passagiers? Steeds zijn er veel meer vragen te stellen dan antwoorden te vinden.

Deze onduidelijkheid is het probleem ten voeten uit. De Journalen van de Gouverneurs van Suriname geven slechts zeer beperkte informatie en werpen weinig licht op de situatie na aankomst in Nederland. Buve probeerde van een zending van vijftien slaven naar Amsterdam in 1743 de terugreis vast te stellen. Zeven bleken onvindbaar. Van de anderen keerden er twee terug met de-

zelfde eigenaar en één waarschijnlijk met een nieuwe meester. De drie overigen vertrokken alleen, op een paspoort van de Sociëteit van Suriname. Dit betekent overigens niet, dat zij vrij waren.

Over het reizigersverkeer en de omvang van de Surinaamse bevolkingsgroep in Nederland in de negentiende eeuw is thans geen uitgewerkt cijfermateriaal voorhanden, wat zelfs geldt voor een groot deel van de twintigste eeuw. Lamur (1973) geeft weliswaar emigratiecijfers, maar dit betreft ook emigratie naar andere gebieden, zodat hiermee het probleem niet wordt opgelost. Pas ten aanzien van de naoorlogse periode zijn wat meer gegevens bekend. Lamur (1973:128) berekende dat in de periode van 1946 tot 1956 7860 personen van Suriname naar Nederland kwamen; dit betrof echter ook terugkerende Nederlanders. Bovendien bestond er een tegengestelde beweging, die mogelijk over de periode 1946-1954 even groot was (Van der Kuyp 1959:154).

Toch groeide volgens de beschikbare cijfers in deze periode het aantal Surinamers in Nederland gestaag. Dit wordt aan verschillende factoren toegeschreven, die op korte termijn de drempel om te emigreren verlaagden. Allereerst was er een inhaaleffect, nadat de traditionele uitweg ten gevolge van de oorlog vijf jaar geblokkeerd was geweest. Dit betrof onder andere hoge ambtenaren en functionarissen bij Nederlandse bedrijven, die traditioneel recht hadden op een verlofjaar in Nederland na een bepaald aantal dienstjaren in Suriname. Dit oorspronkelijk slechts voor Nederlanders bestemde voorrecht werd gaandeweg uitgebreid tot hooggeplaatste Surinamers. Verder had de *bauxietboom* tijdens de oorlog de naoorlogse economie een flinke impuls gegeven, waardoor er meer geld dan voorheen beschikbaar was. Tegelijkertijd daalden de vaar- en vliegtarieven gestaag. Een bijzonder gevolg van de oorlog was nog de vestiging van Surinaamse oorlogsvrijwilligers in Nederland; deze immigratie volgde op hun diensttijd in de Pacific en Indonesië, vanaf 1944 en tot en met de politionele acties.

Volgens het zendingsblad "Ons Suriname" (1946, no. 3) woonden in 1946 zo'n 3000 Surinamers in Nederland. In 1963 waren dat er 8 à 10.000 ("Oost en West" 1965:3), in 1966 13.000 (Van Amersfoort 1968:17). Thans betreft het 180 à 200.000 Surinamers: de grote trek viel ruim na de hier behandelde periode. Hoewel de immigratie voor 1955 dus in kwantitatief opzicht bescheiden was, moet het belang ervan niet worden onderschat, met name voor Suriname zelf. Wij zullen zien dat het vooral de Surinaamse elite was die naar Nederland kwam; een belangrijk verschil met het latere patroon. Omdat velen zich blijvend vestigden, verloor Suriname zo een belangrijk deel van haar potentieel kader.

De gedwongen overtocht

De geschiedenis van de Surinamers in Nederland zal hieronder worden behandeld aan de hand van motieven die vanaf het begin van groot belang zijn geweest bij de individuele beslissing om de oversteek te maken. Als belangrijkste motieven voor de recente emigratie naar Nederland wordt meestal gewezen op het welvaartsverschil tussen beide landen; op de kleinschaligheid van de Surinaamse samenleving, tot uitdrukking komend in een laag niveau van voorzieningen, bijvoorbeeld op onderwijsgebied; en tenslotte op een psychologische en ideologische oriëntatie op het voormalige moederland. Niet ten onrechte wordt daaraan vaak de opmerking verbonden, dat de twee laatste factoren vóór de jaren zestig de doorslag gaven. Allereerst moet echter een type emigratie worden besproken, waarbij individuele motivatie nauwelijks een rol speelde.

Toen Suriname in 1667 onder leiding van de Zeeuw Abraham Crijnssen was veroverd op de Engelsen, moest de eigenlijke kolonisatie nog beginnen. Het

duurde tot het gouverneurschap van Van Aerssen van Sommelsdijck (1683-1687), voordat de oorspronkelijke Indiaanse bevolking was gepacificeerd. Onder zijn bewind zijn de eerste Indianen uit de kolonie naar het moederland overgebracht. Het gezelschap bestond uit zeven Indianen, die met de zoon van de Gouverneur meereisden. Het betrof vier slaven, twee jongens en twee meisjes, die in Nederland de taal zouden moeten leren en enige opleiding zouden krijgen. Bovendien ging het hoofd van een bevriende Indianenstam mee, samen met zijn eigen zoon en de zoon van een belangrijke kapitein van de Indianen uit de Coppename. In zijn boek "Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck" stelde Oudschans Dentz (1938:84-7) dat deze reis een manier was om de Indianen aan het koloniaal gezag te verplichten. De gouverneur had met hetzelfde doel ook vele geschenken aan de Indianen gegeven. Mogelijk deels om dezelfde reden nam hij de dochter van één van de belangrijkste Indianenhoofden tot concubine, hoewel hij in Nederland al een echtgenote had. Bovendien kan achter bedoelde reis een element van chantage hebben gescholen: eenmaal in Nederland zouden de Indianen als gijzelaars kunnen worden beschouwd in geval van een opleving van het Indiaanse verzet in Suriname. Overigens waren deze zeven niet de eerste Indianen uit West-Indië die in Nederland belandden. Het Gemeentelijk Archief van Amsterdam bezit een notariële akte, waaruit blijkt dat een schipper Geusebroeck al in 1608 een Indiaan had meegenomen uit het gebied van de Wyapoco, in het latere (Brits-)Guyana. In West-Indië had de Indiaan hem geholpen; in Amsterdam liet Geusebroeck de Westindiër echter aan zijn lot over, blijkens het document. Twee bewindvoerders van de West-Indische Compagnie beklagden zich erover dat zij daarom 35 stuivers per week hadden moeten uitgeven voor het onderhoud van de Indiaan, die Jan was genoemd.⁶ Benoit vermeldde in zijn "Voyage à Surinam" (1839:6), dat in 1634 de kleinzoon van een Indiaans opperhoofd Awaricary van het eilandje Manioca, gelegen in een van de rivieren aan Wilde Kust, op eigen verzoek naar Nederland zou worden gebracht. Of dit inderdaad gebeurde, en onder welke omstandigheden, is niet duidelijk.

Getuige de hier afgedrukte facsimile uit het Notarieel Archief van Amsterdam bevond zich in 1688 een andere vrije Indiaan in Amsterdam, Erikeja Jupiter, die een verklaring aflegde ten gunste van een voormalige Hollandse tolk en soldaat in Suriname. Over Erikeja zelf komen wij niets te weten. Vrijwillig verblijf van Indianen zal waarschijnlijk een voorrecht van de voornaamsten onder hen zijn geweest. Zo vertrok in juni 1757 de vrije Indiaan Anthony van Paramaribo naar Amsterdam. Op het schip waarmee hij in november terugzeilde bevonden zich tevens spiegels voor de Indianen en geschenken voor Anthony, hier aangeduid als Indiaanse prins.⁷

In de achttiende-eeuwse Gouverneursjournalen werd ook een deel van de overstekende Indianen als slaaf aangemerkt. Waarom zij op reis werden gestuurd is zelden te achterhalen. Behalve voor opleiding zal dit waarschijnlijk ook om minder prozaïsche, zij het niet noodzakelijk plezieriger redenen zijn gebeurd. Zo lezen we dat op de "Catherina en Sophia", die op de zeventiende juni 1779 uit Amsterdam aankomt in Paramaribo, zich een Indiaanse met twee kinderen, eigendom van ene E. van Schoon, bevindt. De veronderstelling ligt dan voor de hand dat dit een concubinaat betreft, zoals dat ook veel voorkwam tussen blanke meesters en zwarte vrouwen.⁸

Het aantal neger-slaven dat de overtocht maakte was zoals gezegd veel groter dan dat van de Indianen. Ook over het verblijf van deze groep in Nederland is weinig meer bekend dan een enkele anekdote. Zo vertelt Herlein, in zijn "Beschryvinge van de volk-plantinge Zuriname" (1718), hoe een slavine met haar meester naar Amsterdam werd gebracht, daar werkte, Nederlands leerde en zelfs belijdenis deed voor de Gereformeerde Kerk. Na zeven jaar teruggebracht in Suriname echter

"begaf zy haar wederom tot het leven en gezelschap van haar eigen naatsionaal Volk, tot een liber en vrije drift, zeggende dat zy onder geen dwang van

[...]”.¹⁰ In een enkel geval liet ook een vrije gekleurde zich door een slavine vergezellen naar Nederland, zoals Ester van Paramaribo met haar slavine Sa-raatje.¹¹

Als huispersoneel werden deze slaven waarschijnlijk relatief goed behandeld, zoals ook in Suriname de huisslaven beter af waren dan degenen die op de plantages moesten werken. Is deze veronderstelling juist, dan is het waarschijnlijk dat het slavenpersoneel in Nederland geen uitgesproken neiging tot weglopen had, tenminste zolang de terugreis naar Suriname niet werd aanvaard. Behalve een gehechtheid aan het gezin van de eigenaars kon daarbij ook de overweging een rol spelen dat de huishouding hen een veiliger bestaan bood dan een "vrij" leven in een Nederland waar het gewone volk arm was. Bovendien zou een zwarte of gekleurde wegloper onmiddellijk opvallen onder de Nederlandse bevolking. Inrekening zou stellig tot een confrontatie met de ook in Holland niet zachtzinnige rechtspleging hebben geleid.

Wellicht gaf de aanwezigheid van gekleurde bedienden het huis van de Nederlandse meester een chique cachet, zoals dat ook elders in Europa het geval was. Vanaf de late zestiende eeuw zijn door Nederlandse meesters vele schilderijen gemaakt waarop zwarten een hoofd- of bijrol spelen (Debrunner 1979:92-3, 111-2, 219). Op een schilderij van Eglon van der Meer (1634-1703) is een Nederlands interieur te zien met vijf kaartspelende dames en heren en een vrolijk ogende negerjongen, die met een fles drank klaar staat. In de zelfde periode schilderde Rembrandt van Rijn een beroemd portret van twee negers (1661). Er is echter geen reden om aan te nemen dat deze slaven waren, noch dat zij uit West-Indië afkomstig waren. Het laatste geldt ook voor Breitners schilderij "Eunuch" (1883), ook wel "Afrikaanse strijder" genoemd. Overigens was het beeld dat van "de zwarte" werd geschilderd aan veranderingen onderhevig, zoals Emy Maduro in haar bijdrage illustreert.

Zwarte bedienden waren beslist niet altijd slaven; zeker niet in later tijden. Te denken is bijvoorbeeld aan de Westindische knecht van de familie Kegge uit Hildebrands "Camera Obscura" (1851). Evenmin waren alle zwarten in Nederland uit West-Indië afkomstig. Debrunner (1979:67, 181, 218-9, 310, 369) geeft verschillende voorbeelden van Afrikanen die ten tijde van de slavernij naar de Nederlanden kwamen. Sommigen werden meegenomen als bediende of om hen een opleiding te geven; anderen kwamen in het kader van handelsbetrekkingen.

De meest beroemde uit deze groep Afrikanen is J.E.J. Capitein, die van 1728 tot 1742 in Nederland verbleef. Als tienjarige slaaf werd hij door zijn meester hierheen gebracht. Hij volgde een langdurige opleiding en werd tenslotte, na een studie theologie, dominee. Het is opvallend dat hij in een beroemde, in het Latijn uitgesproken en onmiddellijk tweetalig uitgegeven rede "Dissertatio politico-theologica de servitute libertati christianae non contraria" (1742) betoogde dat slavernij zeer goed te rijmen viel met het christelijk geloof. De West-Indische Compagnie nam dus weinig risico door hem in 1743 als missionaris terug te zenden naar Elmina, een Nederlands fort op de Afrikaanse kust ten dienste van de (slaven-)handel. Van deze Capitein werden twee portretten geschilderd, die wijde verspreiding vonden. Een inscriptie bij een van deze portretten luidde (Eekhof 1917:20):

"Aanschoúwer zie deez' Moor! zijn vel is zwart: maar wit zijn ziel, daar Jesus zelf als Priester voor hem bidt.

Hij gaat Geloof, en Hoop, en Liefde aan Mooren leeren,

Opdat zij, witgemaakt, met hem het Lam steeds eeren."

Zijn succes in Elmina was echter gering, en zijn eigen gedrag bepaald niet zoals verwacht. Barrau (1790:383-4) ontleende hieraan een argument temeer om kerstening van slaven af te wijzen (Paasman 1984:163).

In de loop der tijd belandden Surinaamse slaven in zulke onverwachte plaatsen als Roosendaal (Stedman 1800, IV:58-60) en het Groningse Sappemeer (Van Winter 1978:212). Veruit de meerderheid kwam echter terecht in

Amsterdam, Suriname's belangrijkste handelspartner. Vandaar dat een van de zeldzame getuigenissen van de aanwezigheid van stellig deels uit Suriname afkomstige "zwarten en mooren" juist is te vinden in Fokke Simonsz' "Amsterdamsche burgers - winteravond-uitspanningen". Hij beschrijft een operavoorstelling van "Paul en Virginie", gehouden in het lokaal "Den Ooijevaar" op de Anthonies Breestraat. Weliswaar werd de rol van de zwarte slaaf gespeeld door een blanke, maar de ruimte was behalve met de gebruikelijke (blanke) toeschouwers "met een groot aantal Zwarten en Mooren voorzien, zoo dat het scheen dat alle de Zwarte dienstboden uit geheel Amsterdam aldaar voor dien avond hun beurs hielden". Hun aanwezigheid onder het publiek dat gewoonlijk bestond uit een (blank) "mengsel van allerlei standen, Burgers, Boeren, meer en mindere klasse van den burgerstand" verklaarde Fokke Simonsz uit "het bekend worden dat men de scene van den Zwart uit 'Paul en Virginie' zoude geven". Van een scheiding tussen de rassen was, althans in letterlijke zin, geen sprake: "eene zeer aangename verscheidenheid werd door dit toeval veroorzaakt, wijl men dan eens tegen een aartig meisje en onmiddellijk daarop tegen een Zwart aangedrongen werd" (Fokke Simonsz 1801:93-4).

Een bijzonder geval van gedwongen overtocht is dat van de vrije neger Quasje. In de archieven van de Staten-Generaal bevinden zich stukken betreffende het proces tegen deze Quasje, of Quassie. Op 2 april 1765 werd hem wegens het illegaal leveren van buskruit aan Bosnegers bevolen om Suriname binnen zes weken te verlaten, "sonder daar ooit weder in te komen".¹² Inderdaad vertrok deze Quassie nog dezelfde maand naar Amsterdam, waar hij kennelijk een ellendige tijd had. In de "Advisen van 's Lands Advocaten" van 14 oktober 1766 werd echter positief gereageerd op Quasjes verzoek om zo snel mogelijk terug te mogen keren naar Suriname. De argumentatie van 's Lands Advocaten was verrassend humaan. De smeker was genoeg gestraft door de rechtzaak en "door sig omtrent twee jaaren lang, met achterlaating van zijn vrouw, kinderen en kostwinning te hebben moeten onthouden buiten de voorg. colonien". Na zijn ballingschap in het koude Holland mocht Quasje daarom terug naar eigen land.¹³

Ten aanzien van het overbrengen van slaven naar Nederland deden zich juridische problemen voor, die tenslotte aan dit verschijnsel een einde zouden maken (zie ook Maduro 1986). Vrijman bespreekt in "Slavenhalers en slavenhandel", hoe in 1596 een poging om te Middelburg ruim honderd uit de Afrikaanse Westkust afkomstige slaven te verkopen stukliep op het verzet van de burgemeester. Deze stelde dat zij "nyet en behooren by yemanden gehouden oft vercocht te worden als slaeven, maer gestelt in heure vrye Liberteit zonder dat yemandt van derselver eygendom behoort te pretenderen". De Staten van Zeeland bekrachtigden op 15 november 1596 deze zienswijze met de opdracht "dat [men] Sondaeghe naestcomende, zal in de kercken doen vercondigen, dat de voorschr. Mooren, zoo vrouwen, als manspersoonen ende kinderen Maendage naestcommende by den Magistraet van Middelburgh gestelt zullen werden van wegen den Staten van Zeelandt in heure natuerlicke lyberteit, mette solempniteit daertoe behoorende" (Vrijman 1937:17).

Vrijman baseerde zich naar alle waarschijnlijkheid niet alleen op de Resolutiën der Staten-Generaal, maar ook op De Stoppelaars "Balthasar de Moucheron". Volgens De Stoppelaar (1901:134 en noten 61-2) waren deze "mooren [...] geen handelsartikel, evenmin waren het plezierreizigers". Wel waren het slaven. Hij voegt hieraan toe "Voor de liefhebbers, die lust hadden hen te 'aenvaerden', onder conditie dat zij hen zouden opbrengen in de vreeze Gods en in alle deugden van goede Christenen, werd in het Hof van Zeeland kijkdag gehouden. Velen van de zwarten, die aanvaard werden, hadden slechts een kortstondig genot van de hun geschonken vrijheid [...]." Er werden van 4 januari tot 3 maart 1597 niet minder dan negen "mooren uit Indië" ter aarde besteld.

Wat van de andere "mooren" terecht kwam is onduidelijk, evenals de omstandigheden waaronder zij werden aangevoerd. Unger (1956:136) stelt dat de "mooren ende moorinnen" niet door Nederlanders uit Afrika waren gehaald, maar op zee waren buitgemaakt. Uit Indië, Oost of West, waren zij zeker niet afkomstig.

Mocht het al in de bedoeling hebben gelegen in Middelburg een slavenmarkt te vestigen, met deze gebeurtenissen in 1596 was het idee van een Nederlandse slavenmarkt voorgoed van de baan. Dit neemt niet weg dat er voortdurend slaven naar Amsterdam werden gebracht, aanvankelijk zonder dat dit invloed had op hun juridische status. In de achttiende-eeuwse Gouverneursjournalen zijn verschillende gevallen te vinden waarin een slaaf als eigendom van de schipper naar Amsterdam werd gevoerd, terwijl een terugreis van dezelfde slaaf niet is te traceren. Dit zou kunnen betekenen dat onderhandse verkoop in Nederland nog plaatsvond.

Langzamerhand werd het gebruik van slaven in Nederland echter problematischer. Buve vermeldt het geval van de slaaf Coridon die, eenmaal in Amsterdam, meende vrij te zijn en op eigen houtje in dienst trad bij de Pruisische gezant. Dit speelde zich af in 1742; Buve noemt een verdergaande geschiedenis die dertig jaar later plaatsvond. In 1772 verklaarde de Staten-Generaal bij resolutie een slavine en haar dochters vrij omdat die naar Amsterdam waren gebracht. Hierop waarschuwde de Sociëteit van Suriname gouverneur Nepveu dat "slaaven door of met consent van hare meesters in Europa gebraght. . . daardoor volkooome vrijheid bekoomen" (Buve 1963:16). Hieruit mag niet de conclusie worden getrokken dat de slavernij op Nederlandse bodem vanaf 1772 was afgeschaft. Dit zou nog vele jaren duren.

De gewoonte om slaven mee te nemen naar Nederland was intussen de kapitaalverschaffers zorgen gaan baren. Slaven werden beschouwd als kapitaal, net als de koffiebomen of suikermolens op de plantage. Als nu hypotheek waren verstrekt op een bepaalde plantage, betekende de afwezigheid van slaven dat de waarde van die plantage daalde. Ging zo'n plantage failliet, dan waren de hypotheekhouders te meer gedupeerd wanneer een deel van het "levend kapitaal", de slaven, in Nederland verbleef. Hun terugkeer op de van eigenaar verwisselde plantage was onwaarschijnlijk, en de nieuwe plantagehouders zouden worden gedwongen dure vervangers aan te kopen. Het is waarschijnlijk in dit verband dat de notificatie van 17 december 1773 moet worden begrepen, waarin werd vastgelegd "dat voortaan geen paspoorten meerder sullen werden verleend voor slaaven die naa den vaderlanden sullen vertrekken dan na alvoorens ses weken vooruyt de behoorlijke affexie ter secretary werden gedaan" (West Indisch Plakaatboek 1973, II:864). Lokale hypotheekverschaffers of de lokale administrateurs voor overzeese hypotheekhouders konden zo altijd een oogje in het zeil houden en voorkomen dat eigenaars van bijna failliete en zwaar verhypothekerde boedels hun slaven ongemerkt naar Nederland lieten vertrekken. Deze beslissing werd genomen in 1773, het jaar van de Amsterdamse beurscrisis die een eind maakte aan de al te gemakkelijke kredietverschaffing aan Surinaamse planters!

Volgens het hier afgedrukte *Placaat van de Staaten Generaal, omtrent de Vryheid der Neger- en andere Slaaven, welke uit de Colonien van den Staat naar dese Landen overgebragt of overgesonden worden* (23 mei 1776) werd een naar Nederland gekomen slaaf niet vrij. De uitzondering hierop was het geval dat een slaaf langer dan zes maanden in Nederland bleef zonder dat verlenging (van ten hoogste zes maanden) was aangevraagd. In dat geval volgde manumissie, dat wil zeggen dat de slaaf vrij werd verklaard (Kunst 1981:250).¹⁴ Het is moeilijk vast te stellen, in hoeverre aan dit *Placaat* de hand werd gehouden. De militair Stedman (1800, IV:30) vertelt dat de slaaf Hendrik, jongste broer van zijn geliefde Joanna, naar Nederland werd gebracht en daar de vrijheid kreeg. Stedman zelf slaagde er na afloop van zijn slopende "five year's expedition, against the revolted negroes of Surinam"

De Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, allen dengeenen die deesen zullen zien of hooren leefen, salut; doen te weeten: Dat hoe zeer het volgens de zeedelyke gesteldheid deeser Landen, eene ontwyfelbaare waarheid is, dat in deselve Landen het onderscheid tuschen VRYE en ONVRYE Perfoonen al zeedert verscheide Eeuwen heeft opgehouden, en de Slavernye gecesseert is, zoodanig, dat alle Menschen hier te Lande voor VRYE Luiden erkent en gehouden worden, de voorz. waarheid egter niet in allen opsigten toepasfelyk gemaakt kan worden op de Neger- en andere Slaaven, welke uit de Colonien van den Staat na deese Landen overgebragt of overgefonden worden, met dat effect, dat deselve, alleen door hunne gepermiteerde overkomste hier te Lande, hunne vryheid daadelyk zouden hebben verkreegen, en dus nooit tegens hun wil wederom na de gemelde Colonien te rug gefonden zouden moogen worden, of dat, wanneer zy in de gemelde Colonien weederom te rug gekoomen waaren, de regten, die hunne Eigenaars op deselve gehad hebben, nooit zouden kunnen reviviscereen, dewyl de Eigenaars van zoodanige Slaaven dan veeltyds tegens hun wil en dank ontfet zouden worden van hunne Goederen, die hun wettiglyk toebehoorden, het geen veel sterker tegens de aangeboore en daadelyke vryheid van de Ingeseetenen deeser Republicq zoude aanloopen, dan dat de regte denkbeelden der Vaderlandsche Vryheid, door de applicatie van het hier voorgemelde principe op de voorz. Slaaven nader bevestigd zouden worden, en nademaal de denkbeelden van den staat en omftandigheeden der voorz. Slaaven van tyd tot tyd gevaccineert hebben, en dat daar omtrent tot nu toe geen vaste bepaling is gemaakt.

Zoo is 't, dat wy, tot wegneeming van alle dubieteiten, die daar omtrent zouden kunnen ontstaan, goedgevonden hebben te statuereen, gelyk wy statuereen by deesen.

Eerstelyk, dat alle Slaaven, welke met hunne Meesters uit de Colonien van den Staat herwaards overgebragt of op derselver order herwaards gekoomen zyn, en hunne vryheid op eene wettige wyse van deselve verkreegen hebben, zoo lang zy hier te Lande blyven, als VRYE Luiden zullen worden aangemerkt, en wel met zoodanig effect, dat hunne Meesters alle de regten, die zy op de gemelde Slaaven gehad hebben, koomen te verliefen, en geen de minste betrekking op deselve blyven behouden.

Ten *tweede*, dat daarentegen alle Slaaven, welke buiten weeten en toetemming van hunne Meesters uit een der gemelde Colonien ontvlugt, en dus op eene clandestine wyse herwaards overgekoomen mogte zyn, als Slaaven zullen blyven aangemerkt, en ten allen tyden door hunne Eigenaars gereclameert, en na de gemelde Colonien te rug gefonden moogen worden, en dat voor zoo verre deselve daar toe onwillig zouden moogen zyn, de Eigenaars van zoodanige ontvlugte Slaaven of derselver Gecommitteerden de sterke hand van den Regter van de Plaats, daar deselve zig mogten ophouden, daar toe zullen moogen verfoeken, die aan hun, mits betaalende de onkosten daar toe aangewend, niet geweigert zal moogen worden.

Ten *derden*, dat wanneer de Slaaven, by het eerste Articul vermeld, weederom met hunne vrye wil na de gemelde Colonien zouden willen retourneeren, zulks aan hun zal weefen geoorlooft, dog dat zy, aldaar koomende, niet anders dan als Vrygelaatene Perfoonen aangemerkt zullen worden, en dus on-

derworpen zyn aan alle zoodanige Ordres en Reglementen, welke door de Regeeringenaldaar ten opsigte van de Gemanumitteerden zyn gearresteert; en dat voor zoo verre de Eigenaars van gemelde Slaaven, by derselver vrylating in de Colonien, versuimt mogten hebben aan de ordres, by de voorz. Reglementen ten hunnen opsigte gerequireert, te voldoen, of wel niet eerder als hier te Lande te raade mogten zyn geworden, aan zoodanige Slaaven hunne vryheid te schenken, de gemelde Eigenaars als nog gehouden zullen zyn, de voorz. ordres te obfervieren, op pene van te zullen zyn verfteeken van de avantages, welke uit de vrylating der Slaaven, in gevolge de Reglementen dien aangaande geömaneert, ten behoeve van hunne geweeft Meesters profluereen.

Ten *vierde*, dat de Slaaven, welke door hunne Meesters hier te Lande alleen overgebragt of overgefonden worden tot verripping van deese of geene zaaken, zonder aan deselve hunne vryheid geschonken te hebben, niet intentie om gemelde Slaaven weederom ten eersten, na hunne gedaane verripping hier te Lande, na de gemelde Colonien te rug te senden, geconfidereert zullen worden tot zoo verre en ten dien effekte in den eigendom van hunne Meesters gebleeven te zyn, dat deselve onwillig zynde de reis derwaards weederom aan te neemen, daar toe, op het verfoek en ten kosten van hunne Meesters of derselver Gecommitteerden, door den Regter van de Plaats, daar zy zig zouden moogen bevinden, gecontringeert zullen worden.

Ten *vyfden*, dat de voorz. te rug sending der gemelden overgekoomen, dog niet vrygelaaten Slaaven, zoo spoedig doenlyk, en uiterlyk binnen den tyd van zes maanden, te reekenen van den dag dat zy in de Republicq voot aan Land gefet zullen hebben, werktellig gemaakt zal moeten worden, ten waare de dienst van de Eigenaars een langer verblyf van gemelde Slaaven hier te Lande noodfaakelyk requireerde, dog dat de gemelde Eigenaars of derselver Gecommitteerden in dat geval verpligt zullen zyn, om aan den Regter van de Plaats van hun verblyf of wooning permisfie te verfoeken, om de voorz. Slaaven nog zoo veel langer hier te Lande te moogen laten blyven, als door den Regter, na behoorlyk onderfoek van zaaken, noodfaakelyk zal worden bevonden; dog dat in alle gevallen het zelve verblyf niet verder zal moogen worden gecontinueert, als uiterlyk in volftrekte noodfaakelykheid, tot nog andere zes maanden; zullende de gemelde Slaaven, welke binnen den voorz. tyd van zes maanden, of van verder geobtineerde prolongatie, respectivelyk niet te rug gefonden, of ten minsten aan Boord van de Scheepen, waar meede zy na de Colonien vervoert moeten worden, gebragt, maar hier te Lande gebleeven zullen zyn, voor VRYE Luiden gehouden, en als dan niet weederom tegen hun wil na de gemelde Colonien gefonden mogen worden.

Ten *zesden*, dat by aldien de voorsz. overgekoomen, dog niet vrygelaaten Slaaven, dewelke binnen den tyd, op het slot van het vyfde Articul gemeld, niet na de Colonien gefonden zyn, naderhand uit hunne vrye wil derwaards zouden willen retourneeren, zy als dan in gemelde Colonien niet anders dan als vrygelaaten Perfoonen zullen worden geconfidereert, dog niet ten aanzien van hunne voorige Eigenaars, maar ten aanzien van zoodanig een Casu als de Regeering der Colonie, waar in zy zig bevinden, daar toe

het convenabelste zal oordeelen, tot welkers profyt vervolgens alleen zullen koomen de avontures, die uit de vrylating van Slaaven, ingevolge de Reglementen dien aangaande geëmaneert, ten behoeve van hunne geweefene Meesters zouden kunnen profluereeren, voor zoo verre die daar op van applicatie zyn.

En dat het zelve meede zal plaats hebben ten aanzien van zoodanige vrygelaaten Slaaven (by het derde Articel vermeld) welkers Eigenaars geweigert zullen hebben te voldoen aan de ordres by de voorz. Reglementen ten hunnen opzigten gerequireert.

Ten *zevende*, dat niemand eenige Slaaven, welke aan gehypothequeerde Plantagies of Huizen geadfecteert, en daar door meede tot securiteit der Credituren verbonden zyn, uit de Colonien van den Staat zal moogen voeren, of doen voeren, dan na alvorens by de Regeering aldaar suffisante cautie te hebben gesteld, dat door den uitvoer van zoodanige Slaaven geen praëjuditie aan de gehypothequeerde Geldopfchierers zal worden toegebracht, en daar van een schriftelyk Declaratoir van de gemelde Regeering verkreegen te hebben, alles op verbeurte niet alleen van duifend Caroli guldens, zoo ten lasten van den Eigenaar als van den Schipper, voor ieder van zoodanige Slaaven, die zonder voorz. gestelde cautie en verkreegen Declaratoir uitgevoerd zal zyn, maar ook op pœne, dat zoodanige Slaaven hier te Lande gekoomen zynde, het zy derfvelver Eigenaars hun hunne vryheid geschonken mogten hebben, dan niet, op het verzoek der Credituren weederom terfcond na de Colonie, daar zy in voegen voorz. uitgevoerd zyn, te rug gefonden zullen worden, en aan de gehypothequeerde Plantagies of Huizen geadfecteert blyven, tot zoo lange derfvelver Eigenaars aan de ordres op het manumitteeren van zoodanige Slaaven gearresteert, voldaan zullen hebben.

En laaftelyk, ten *agstfen*, dat niet te min de Sententien of andere Dispositien, welke voor het publiceeren van dit Placaat, ten aanzien van den Staat der Slaaven, contrarie aan den inhoud van het zelve mogten zyn geweefen, of genoomen, zullen zyn en blyven in haar volle kragt en waarde, zonder door dit Placaat vernietigt of eenigfints gederogeert te worden. En dat wyders de Eigenaars der Slaaven den eigendom derfelve zullen blyven behouden, en de Slaaven daarentegen van hunne vryheid blyven jouisfeeren, indien de eene en de andere daar van respectively in de Colonien van den Staat, voor het publiceeren van dit Placaat, in eene geruste possessie zyn geweest, mits egter gefubjecteert blyvende aan de Reglementen op de manumiffien aldaar gearresteert.

En op dat niemand hier van eenige ignorantie zouden moogen pretendeeren, ontbieden en verfoeken wy de Heeren Staaten, Erfittadhouder, Gecommitteerde Raaden en Gedeputeerde Staaten van de respectie Provincien, en alle anderen Justicieren en Officieren van deselve onse Landen, dat zy dit Placaat van stonden aan alomme doen verkondigen, uitroepen, publiceeren en affigeeren, ter plaatsen daar men gewoon is zoodanige publicatie en affixie te doen. En gelasten voorts den Representant van zyne Doorlugtige Hoogheid, en de Bewindhebbers van de geöctroyeerde Westindische Compagnie, de Directeuren van de Societeit van Surinamen, mitsgaders de Directeuren van de Berbice, om insgelyks dit ons Placaat in de Districten onder hun Oëctroy geleegeen en in gemelde Colonien respectie te doen verkondigen, uitroepen, publiceeren en affigeeren ter plaatsen daar men gewoon is zoodanige publicatie en affixien te doen.

Gegeeven in den Hage onder het Cachet van den Staat, de Paraphure van den Heere Praësidecrènde in onse Vergaderinge, en de Signature van onsen Griffier, op den 23 Mey 1776.

(Was gearapheert,)

W A S S E N A E R, vt.

(Onderfond,)

Ter Ordonnantie van de hooggemelde Heeren Staaten Generaal.

(Getee kent,)

H. F A G E L.

Zynde op het spacium gedrukt het Cachet van haar Hoog Mog. op een rooden Ouwel overdekt met een papiere Ruite.

niet in Joanna over te halen hem te vergezellen naar Europa. Wel nam hij zijn privé-slaaf Quaco mee. . . en gaf deze vervolgens als cadeau aan de gravin van Roosendaal! Hij meende overigens Quaco in goede handen achter te laten: "Deze vrouw, verrukt over het goed gedrag en de eerlykheid van deezen jongen Neeger, liet hem met myne goedkeuring naar mynen naam doopen, met belofte, dat zy altyd voor hem zoude zorgen, en hem voordeelen doen genieten, welken ik niet in staat was hem te beschikken" (Stedman 1800, IV:60). Onder de nodige voorwaarden behield, volgens het plakkaat van 1776, een in Nederland aankomende slaaf in principe nog de slaafse positie. Pas met de eerste nagenoeg volledige codificatie van het Nederlands recht, die in 1838 de plaats van de wetgeving uit de Franse tijd innam, werd de slavernij op Nederlandse bodem juridisch afgeschafte. In artikel 2 van dit Wetboek stelde de wetgever: "Allen die zich op het grondgebied van den Staat bevinden zijn vrij en bevoegd tot het genot der burgerlijke regten. Slavernij en alle andere persoonlijke dienstbaarheden van welken aard of onder welke benaming ook bekend, worden in het rijk niet geduld". Kunst wijst er terecht op dat Nederland hier-

mee bepaald niet vroeg was, vergeleken met koloniale mogendheden als Engeland (Kunst 1981:169). Zoals uit de zaak-Virginie blijkt, zou het echter nog tot 1863 duren voordat ook naar Nederland overgebrachte slaven zeker konden zijn van hun vrijheid. In dat jaar werd eindelijk de slavernij in Nederlands Westindische koloniën afgeschaft, en verviel dus de laatste grond waarop meesters hun slaven in Nederland als bezit konden beschouwen (Maduro 1986). Hiermee was een einde gekomen aan tweeënehalve eeuw Westindische slavernij op Nederlandse bodem.

Een interessant geval is in dit verband de geschiedenis van de slaaf Baron. Over hem vertelde Stedman in zijn beroemde "Reize naar Surinamen" (1799, I:117-8) het volgende:

BARON was slaaf geweest van een Zweed, genaamt DAHLBERGH, die hem uit hoofde van zyne handigheid en verstand met onderscheiding behandelt had. Hy had hem leezen, schryven, en het ambacht van metzelaar laten leeren. De slaaf had zynen meester in *Holland* vergezeld, en daer had hem by zyne te rug komst in de Volkplanting zyne vryheid beloofd. Maar hy hield zyn woord niet, en verkogt BARON aan een Jood.

De Neger weigerde hardnekkiglyk te werken, en wierd dienvolgende in 't openbaar aan een galgepaal gegeesfeld. Hy was daar over zoo vergramt, dat hy van dit oogenblik af aan niets meer dacht, dan om zig over alle de *Europeaanen* zonder onderscheid te wreken. Hy vluchte weg in de boschen, alwaar hy zig aan 't hoofd der muitelingen stelde, zyn naam verspreidde verschrikking, en hy zwoer van nimmer de wapenen te zullen nederleggen, voor dat hy zyne handen in het bloed van zynen geweldenaar DAHLBERGH gebaad zoude hebben.

Baron werd een van de grote leiders van de Boni-guerrilla tegen het koloniaal gezag en de planters. De Boni's voerden hun strijd van 1765 tot 1793, nadat verschillende andere gemeenschappen van Marrons, weggelopen slaven, al waren gepacificeerd. Waarschijnlijk vluchtte Baron van de plantage Gustaafsdal naar de Marrons onder leiding van Boni. Gezamenlijk vielen zij in 1769 Gustaafsdal aan. Dit was slechts een van de vele oorlogshandelingen in deze guerrilla, die in 1793 eindigde met de dood van Boni en de nederlaag van zijn Marrons. Baron zelf was echter al in 1776 gesneuveld.

Het is een interessante vraag, hoe een verblijf in Holland de houding van slaven ten opzichte van de Surinaamse slavenmaatschappij beïnvloedde. In het geval van Baron is echter niet eens duidelijk, of hij werkelijk in Nederland is geweest. Wellicht om zich vrij te pleiten van de verantwoordelijkheid voor Barons leidinggevende rol in de Boni-guerrilla ontkende Dahlberg namelijk dat hij zijn voormalige slaaf Baron ooit naar Holland had gebracht of hem de vrijheid had beloofd. Getuige het volgende bericht in de "Wekelijksche Surinaamsche Courant" van 25 oktober 1775 (geciteerd in Oudschans Dentz 1928-9:166-7) werd Dahlbergs verklaring ondersteund door het koloniaal gezag:

''Carl Gustaf Dahlberg, adverteerd bij dezen tot finaale coupeeringe der sedert drie a vier jaaren, zoo hier als in den vaderlande en Elders, ten zynen disrespectte en nadeele verspreide en gesoveerde gerugten, nopens den fameusen Neeger-Baron, van zeekeren in deeze Colonie geweest en overleeden zynde Metselaars Baas genaamt Egili, gedeserteerd, en zedert dien tyd zig onthouden hebbende by de Boschnegers in Boven Cottica.

Dat Hy Dahlberg zig aan den Edele Achtbaaren Hoove van Politie en Crimineele Justitie dezer Colonie, Sessio Augustus, jongstleeden, by requeste heeft geadresseerd, en in 't breede gedetaileerd en aangetoondt, de notoire valsheid, en verregaande, quaadaardigheid der voorsz: gerugten, en mitsdien verzogte certificaat Justificatoir, van welgemelde Hoove.

Dat in conformite van dien, het Hoogstdezelve heeft behaagd aan hem suppliant te verleenen het verzogte declaratoir in forma, daarby na praemitteringe van de middelen van des suppliants voornoemde requeste verklaarende.

'Dat den Edele Achtbaare Heer Carl Gustaf Dahlberg oud raad der voorsz. onzen Hove, in geenendeele oorzaak is geweest van de desertie der gedagte neger Baron, denzelven nimmer hebbende geïnstrueerd in 't metier der vestingbouwkunde en artellerie, nog uit deeze Colonie naar elders getransporteerd of meedegenomen, en vervolgens aan een jood verkogt; dat wel is waar, Zyn Edele Achtbaare dien neeger, wegens quaad gedrag heeft verkogt, maar zulks is geweest aan een christen, genaamd Paap, dien denzelven vervolgens weeder heeft verkogt aan een metzelaars baas genaamt Egili, en van den welke dien neeger is weggelopen. Zynde den heer C.G. Dahlberg altoos geweest een goed meester voor zyne slaaven dezelve niet mishandelende, en hun gevende wat een slaaf behoort te hebben; En dus dat gerugt als of Zyn Edele Achtbaare oorzaak zoude zyn geweest van de desertie van veelgemelde neeger Baron, allesints kwaad en malicieus is worden bedagt, als gedestitueerd van alle fundament'

Paramaribo, den 23 October 1775. CAREL GUSTAF DAHLBERG''

Oudschans Dentz concludeert hieruit dat Baron nooit uit de kolonie is vertrokken, en dat Dahlberg niet de oorzaak van Barons desertie is geweest (1928-9:167, zie ook 1941:278-9). Inderdaad wordt voor geen van de reizen die Dahlberg naar Europa maakte in de Gouverneursjournalen aangetekend dat Baron hem vergezeld.¹⁵ Anderzijds is het niet uitgesloten dat Baron op een ander, misschien niet geregistreerd schip naar Nederland vertrokken is, of anoniem;¹⁶ verschillende malen reisden slaven van Dahlberg zonder begeleiding tussen Suriname en Nederland.¹⁷ Ook kan men zich afvragen wat voor reden Baron zou hebben gehad om te liegen over de relatie tot zijn vroegere meester Dahlberg. Het ligt niet voor de hand dat hij een ingewikkeld excuus nodig had om zijn verzet te rechtvaardigen - tenzij hij wilde suggereren dat hij zich niet zozeer verzette tegen het systeem van slavernij op zich, maar tegen de excessen ervan. Dan zou Barons versie van zijn geschiedenis met Dahlberg een overtuigend ''excuus'' voor verzet zijn geweest.

Schrijvend over de Afrikaan Capitein, achtereenvolgens slaaf, student, predikant en tenslotte toch weer ''mislukking'', noemde ik Barrau. Deze verdediger van de slavernij gaf twee historische ''bewijzen'' voor zijn stelling dat kerstening van slaven tot niets zou leiden. Capitein was het ene, Baron het andere: ''De bekende *Neger*, BARON, die door zijnen Heer, als slaaf, uit *Suriname* herwaards werd gebracht, en om het vernuft, welk dezelve in hem bespeurde, in de Christelijke leer onderweezen, gedoopt, en aangenomen werd; dees BARON, na de *Hollandsche*, *Fransche* en *Engelsche* taalen, het schermen, dansen, en de behandeling van 't geweer geleerd te hebben, keerde met zijnen Heer naar *Suriname* terug; doch beëndwoordde alle deze goedheden met eene allerslechtste vergelding; want aldaar zijnde, raakte de schurk, onder gezogte voorwendzelen, in geschil met zijn Heer, liep van hem weg, en begaf zich bij de *Boschnegers*, daar hij, aangezien zijne bekwaamheden, tot hun Hoofd werd aangesteld, en vervulde, in deze hoedanigheid, de geheele

Colonie met moord en roof, zodat alles voor hem beefde.” (Barrau 1790:383.) Waar Barrau deze kennis vandaan haalde is mij niet bekend. Zijn betoog werd afgedrukt in de ”Bijdragen tot het menschelijk geluk” [!] onder vermelding dat het de tekst van een rede betrof, op 22 februari 1790 gehouden voor de Amsterdamse afdeling van de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen. Kennelijk had ter vergadering niemand Barrau op andere gedachten gebracht over de vraag of Baron al dan niet in Nederland was geweest. Was er eigenlijk wel sprake van die vraag?

Waarschijnlijk is dit raadsel niet definitief op te lossen. Een laatste omstandigheid compliceert de kwestie nog, namelijk het feit dat vriend en vijand Dahlberg als onbetrouwbaar of op zijn minst opportunistisch karakteriseren. Oudschans Dentz, die Dahlbergs verklaring ondersteunt, schrijft diens ”fortuinlijke loopbaan” toe aan opportunisme, bijvoorbeeld in zijn keuze van een rijke plantersweduwe tot echtgenote; tevens citeert hij een brief waarin Dahlberg van onoirbare zakelijke activiteiten in Europa wordt beticht (Oudschans Dentz 1941:270 resp. 277). Stedman, kapitein bij de troepen van de Zwitserse kolonel Fourgeoud die het huurlingenleger commandeerde dat de Boni-marrons moest bevechten, citeert zoals gezegd Baron instemmend. Bovendien karakteriseert hij Dahlberg als onbetrouwbaar, getuige de navolgende passage uit zijn ”Narrative”.¹⁸ Toen Dahlberg, onbemiddeld uit Zweden aangekomen, zich er tegenover Stedman op beroemde intussen zonder veel inspanning rijk te zijn geworden, zou zich de volgende dialoog hebben ontsponnen:

” ’You work?’ said I. - ’No.’ - ’Did you beg?’ - ’No.’ - ’You did not steal, sir?’ - ’No: but, entre nous, I whined and acted the enthusiast, which sometimes is very necessary, and I found preferable to the other three.’ - To which I answered, ’sir, your candid confession brings back to my remembrance your usage of your negro slave, Baron, after having promised him his manumission in Amsterdam, and fully proves what you have just asserted’.” (Stedman 1796, II:349.)

Overigens moet eraan worden herinnerd dat ook vrije zwarten en kleurlingen naar Nederland kwamen, zij het in geringe aantallen. Daaronder waren enkele Bosnegers en voormalige slaven van de Sociëteit van Suriname, die de kolonie beheerde.¹⁹ Omdat het hierboven echter voornamelijk slaven, en dus in principe gedwongen overtochten betrof, heeft het weinig zin te vragen naar de motieven van de overgekomen Surinamers zelf. Wel kunnen enkele van de beweegredenen van hun meesters worden genoemd. Ik wees eerder al op sexuele of amoureuze betrekkingen tussen een blanke meester en zijn slavine, mogelijk uitlopend op een concubinaat of kinderen. Een gezamenlijke overtocht is in zulke omstandigheden goed denkbaar. Zo vertelt Van Breugel in zijn ”Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname” (1842) hoe hij tot zijn verbazing, en genoeg, merkte dat in het huis waar hij een kamer had gehuurd Hollands werd gesproken. Dat was snel verklaard: de oude Surinaamse vrouw had een Hollandse man gehad, met wie ze ook naar Nederland was gereisd. Hier wordt niet duidelijk of deze ”missie” ooit slavine is geweest; het gebeurde echter vaak dat een meester zijn geliefde slavine en hun eventuele kinderen de vrijheid gaf (Van Breugel 1842:41-2). Verder konden slaven worden meegenomen om dezelfde huishoudelijke diensten te leveren als in Suriname, of juist om nieuwe vaardigheden te leren. Zoals gezegd kan ook een element van pronkzucht gespeeld hebben, of een zekere behoefte om elementen van de fascinerende uitheemse culturen in Nederland te tonen. In dit verband is de Amsterdamse tentoonstelling van 1883 een laat, en pijnlijk geval apart.

SURINAAMSCH E INBOORLINGEN

geëxposeerd op de

TENTOONSTELLING.

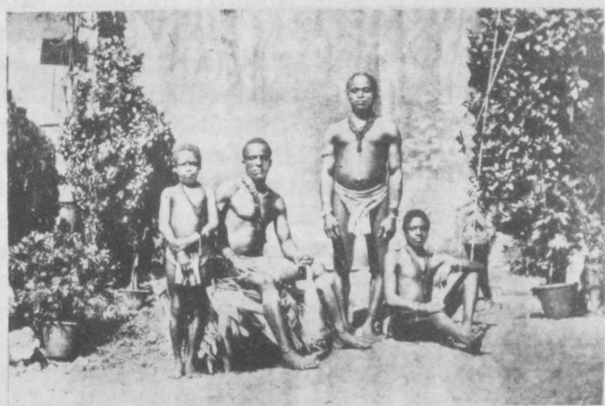
N°. 1.

ABORIGINES

of vroegste Bewoners van Suriname,

bestaande uit:

AROWAKEN en CARAÏBEN INDIANEN.

N°. 2.

MAROONS of BOSCHNEGERS

van Nederlandsch-Guiana,

bestaande uit:

AUCANERS en SARAMACANERS.

N°. 3.

VERSCHILLENDE TYPEN

van

SURINAAMSCH E CREOLEN.

Tentoonstellingen

Hoewel de slavernij in Suriname in 1863 was afgeschaft, lijkt het Westindische deel van de Internationale, Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling te Amsterdam (1883) nog akelig goed te passen in de sfeer van de meester- en slaafcultuur.²⁰ Nadat het Nederlandse parlement had voorgesteld om voor de tentoonstelling een groep Javanen te laten overkomen, had een aantal Nederlandse particulieren het initiatief genomen ook Surinamers over te brengen. Het idee om Surinamers naar Nederland te halen en tentoon te stellen was geïnspireerd op het Franse voorbeeld van La Grange's "Jardin d'Acclimation" in Parijs. Volgens het "Beknopt verslag met voorwoord over de Surinaamsche Inboorlingen geëxposeerd op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in het jaar 1883 te Amsterdam" was het de bedoeling bij de Nederlandse particulieren belangstelling te wekken voor Suriname "door uit de Kolonie op ethnologisch gebied iets te zien te geven wat nog nimmer in Europa te aanschouwen is geweest" (1883:4).

Zo kon dus een Westindische afdeling worden ingericht, die een indruk moest geven van de Surinaamse bevolking en haar dagelijks leven. Hiertoe was een groep van 28 Surinamers, te weten Indianen, Bosnegers, Creolen en één Hindoestaanse, bijeengezocht om in Amsterdam te worden tentoongesteld. Overdag verbleven zij in een soort circustent, de Rotonde, waarin zij met meegebrachte materialen zelf hun karakteristieke hutten hadden gebouwd. 's Nachts verbleven zij in een ander onderkomen, iedere groep in een eigen vertrek.

Creoolse vrouwen op de Amsterdamse tentoonstelling van 1883 (Bonaparte 1884:165).

In "Eigen Haard" deed de kapitein der infanterie Zimmermann uitgebreid verslag over de onderneming. Hoewel de begroting van 40.000 gulden met 20.000 gulden was overschreden, vond hij de resultaten zeer bevredigend. Tenslotte had het grote publiek nu indringend kennis gemaakt met deze Surinamers, wat ook de belangstelling voor de kwijnende kolonie zou moeten hernieuwen.

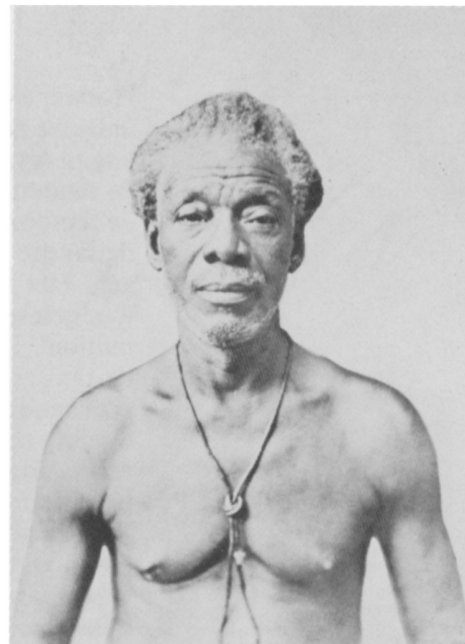
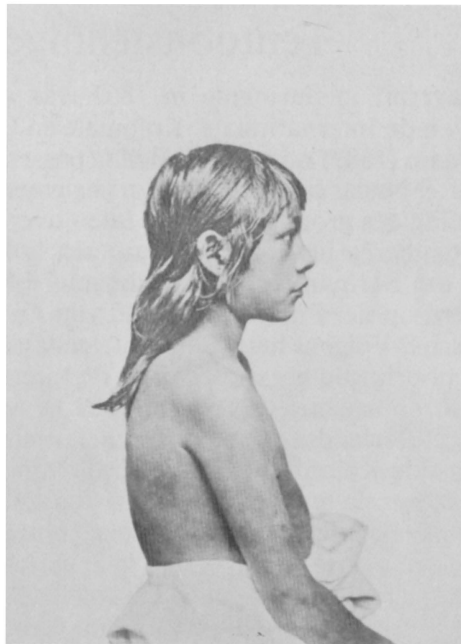
"Laat ons hopen dat die meerdere bekendheid, die de Surinamers hier over hun geboortegrond hebben doen verspreiden, moge leiden tot meerdere belangstelling en Suriname zich zal oprichten uit den kwijnende toestand, waarin het reeds sedert zoo vele jaren verkeert.

In een woord, laat ons hopen dat Suriname spoedig worde wat het door de natuur, door zijne ligging, door den onuitputtelijken rijkdom van zijn grond

Titelpagina Prince Roland Bonaparte, "Les habitants de Suriname" (1884).

Het Caraïbische meisje Kollété, 11 jaar oud. Bonaparte omschreef haar als een erg mooi meisje, heel zacht en zeer verlegen (Bonaparte 1884:64 en plaat X).

Syntax, 60 jaar oud, tot 1863 slaaf in het district Coronie. Bonaparte deelt mee: hij is timmerman in Paramaribo, goed aangeschreven, spreekt Nederlands en Engels, kan lezen en heeft een zeker overwicht op de overige Creolen op de tentoonstelling (Bonaparte 1884:196 en plaat LVI).

vermag en ook wezen moet en kan: een welvarend en voor Nederland rijk gezegend land!" ("Eigen Haard" 1883:414.)

Zimmermann beschrijft uitgebreid, hoe de "inboorlingen" werden overgehaald om naar Nederland te gaan, en hoe het hun verging. De leiding van de onderneming was in de handen van een heer Mack-intosh, zelf een Surinamer van half-Indiaanse afkomst die op zeventienjarige leeftijd naar Nederland was vertrokken. Hij had de grootste moeite gehad om de Indianen en Bosnegers te bewegen om de overtocht te maken. Daarentegen boden vele Creolen zich aan, wat zelfs tot onderlinge ruzies aanleiding had gegeven. De overtocht verliep zonder problemen. Tijdens de boottocht verbeterde het image van de Surinamers, aanvankelijk gezien als kannibalen, snel ten goede:

"De reis ging naar wensch en de verstandhouding tusschen het wilde en niet-wilde gedeelte der passagiers werd gaandeweg beter; het weer, de ligging, voeding en gezondheidstoestand, alles was even goed en het gedrag der Surinamers voorbeeldig. De heer Mack-intosh mocht meermalen van de officieren de verzekering ontvangen, dat zij nimmer zulke beschaafde wellevende *naturals* hadden ontmoet. Van de passagiers ontvingen zij vele blijken van sympathie: wijn, sigaren en velerlei andere zaken werden hun gedurende de geheele reis door vriendelijke handen aangeboden. De dames betwistten elkander meermalen het genoegen om een deel van den dag met een kleine negertje of indiaantje op den schoot te zitten en hadden grooten schik in de vroolijkheid en de komische gebaren dier jeugdige reizigers.

Hier, in deze kleine maatschappij, had wederzijdsche waardeering de scheidsmuren doen wegvallen, die door kleur, taal en grenzen de verschillende volkeren der aarde nog van elkander vervreemden; hier, op den grooten Oceaan, in deze kleine omgeving was een ideaal bereikt, hier heerschte de verbroedering der rassen." ("Eigen Haard" 1883:413.)

Op de tentoonstelling waren de "Surinaamse inboorlingen" een grote trekpleister. Het was niet alleen nieuwsgierigheid, maar ook wetenschappelijke interesse die daarbij een rol speelde. Zo publiceerde de Fransman Prince Roland Bonaparte in 1884 een lijvig boek "Les habitants de Suriname. Notes recueillies à l'exposition coloniale d'Amsterdam en 1883". Op een uitgebreide uiteenzetting over aard en nut van de antropologische wetenschap liet Bonaparte een beschrijving van Suriname en haar bevolkingsgroepen volgen. De resultaten van het eigenlijke "antropologische veldwerk" waren een reeks schitterende foto's van de tentoongestelde Surinamers. Daarbij werd per indi-

De Aucaanse jongen Johannes Kojo, 13 jaar oud, optredend als trommelaar. Van hem wordt vermeld dat hij Nederlands en een beetje Frans spreekt, van de Herrnhutters heeft leren lezen en schrijven en thans in Paramaribo woont (Bonaparte 1884:121 en 154).

vidu een nauwgezette omschrijving van uiterlijk, achtergrond en dergelijke gegeven.

Ook Zimmermann beschreef de "Surinaamsche inboorlingen" uitgebreid, en niet gehinderd door relativisme ten aanzien van de eigen cultuur. Over de Indianen, waarvan er 15 aanwezig waren, stelt hij:

"Taal, tijdrekening, levenswijze, 't is alles bij hen nog even primitief, en hunne gewoonten, hun huisraad en wapens, zijn nog dezelfde als toen Sir Walter Raleigh in 1595 de kust van Guyana in bezit nam. Hun godsdienst is zeer onbepaald; zij bewijzen bijzondere eerbewondering aan goede en booze geesten en gelooven aan een onsterfelijkheid der ziel. Afkeerig van alle inspanning, bepaalt de Indiaan zich bij den arbeid uitsluitend tot het jagen, het beplanten van den kostgrond en het maken van pijlen, bogen, mandjes en waterkannen. Hoewel gastvrij van aard, houdt hij zich buiten alle maatschappelijk verkeer, zoodat aan geen ontwikkeling zijner verstandelijke vermogens is te denken en er weinig voor de toekomst der Indianen kan worden verwacht, hoeveel aanleg zij ook mogen bezitten." ("Eigen Haard" 1883:402.)

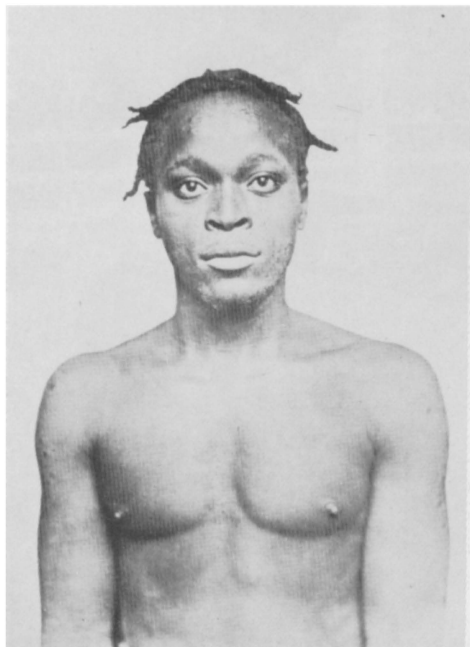
Onder de vijftien Indianen waren twee Arawakken. Een van die twee, Colhee, overleed in Nederland, volgens Zimmermann aan een borstkwaaie waaraan hij al in Suriname had geleden. Van de andere Arawak werd de volgende bijzonderheid gegeven:

"Hij is de gelukkige bezitter van twee vrouwen, die hij, zooals hij openhartig mededeelt, in Suriname heeft achtergelaten, uit vrees dat haar voortdurend gekrakeel hem het genoegen, dat hij zich van de reis had voorgesteld, zou bederven" (Eigen Haard" 1883:403).

Verder waren er vier Bosnegers meegebracht. Deze afstammelingen van de trotse Marrons werden al even geringschattend aan het lezerspubliek voorgesteld:

"Over het algemeen zijn zij vadsig en lui, en werken alleen wanneer zij door de noodzakelijkheid daartoe worden gedwongen [...]. Enkelen hunner, in de Suriname en de Saramacca, zijn tot het christendom overgegaan; de godsdienst der overigen bestaat uit eenige dwaze en ongerijmde begrippen en overleveringen en in het vereeren van zoowel bezielde als onbezielde voorwerpen der natuur, waaraan de vrees, de erkentelijkheid of eenig ander gevoel hen noopt goddelijke eerbewondering te bewijzen. Zij leeren niets aan, tengevolge waarvan deze boschnegerbevolking, in dit overrijk gezegend land, sinds ruim twee eeuwen dat zij Suriname bewoont, steeds is staande gebleven op den laagsten trap van ontwikkeling, die zich nauwelijks boven volstrekte barbaarsheid verheft." ("Eigen Haard" 1883:404.)

De Saramakkaanse Bosneger Kwamina Baja, 28 jaar oud. Bonaparte vertelt dat hij de reis naar Europa tegen de zin van zijn familie heeft gemaakt. De Gouverneur van Suriname is echter ten gunste van Kwamina Baja tussenbeide gekomen (Bonaparte 1884:153 en plaat XXX).

Elisabeth Moendi, 23 jaar oud, geboren in Calcutta (Brits-Indië). Tien jaar geleden is zij in Suriname aangekomen als plantage-contractarbeidster. Zij is daar getrouwd met een Indiaan (!) en leidt nu een nomadisch bestaan bij de Kalina's. Zij hebben een dochtertje van twee jaar oud, Henriette, die ook op de tentoonstelling aanwezig is (Bonaparte 1884:65 en plaat XXIII).

Een van de vier, Johannes Kojo (ook wel Kodjo), had echter op Zimmermann een goede indruk gemaakt; hij verkocht "met meer dan gewone vrijmoedigheid" programma's aan de ingang van de Rotonde. Het commentaar spreekt voor zich: men ziet "dat hij zijn boschneger-geaardheid al op zeer jeugdigen leeftijd heeft afgelegd" ("Eigen Haard" 1883:404).

Tenslotte waren er negen Creolen aanwezig. De stereotypering was ditmaal welwillender:

"Het voorkomen dier groepjes Creolen heeft iets vriendelijks en kinderlijks, dat onwillekeurig aantrekt; echte kinderen der tropische natuur, zorgeloos, onbekommerd het leven genietende, woelig, gesteld op beweging, geraas, kleur, licht, maar tevens vriendelijk en zachtaardig" ("Eigen Haard" 1883:405).

Zimmermann was wel zéér geringschattend over de Surinamers. Jan Rombouts verslagen in de "Katholieke Illustratie" getuigen van een wat onbevangen blik. Wel spreekt uit de volgende passages het paternalisme dat vaak in plaats van minachting wordt gesteld. Over zijn eerste contact met een neger: "Een hunner stond op en wendde het gezicht naar de balustrade, die de binnenruimte van de galerij der bezoeker scheidt. Ik hield hem een paar sigaren voor, en met een allervriendelijkst lachje stapte de neger met zijne gebronsde beenen op mij toe om met beleefde bescheidenheid één der sigaren uit mijne hand te nemen: dat was een trek van beschaving dien ik niet verwacht had; ik had gemeend dat hij ze wel alle vier zou genomen hebben en schonk hem nu dus ook de overige." ("Katholieke Illustratie" 1883:391.)

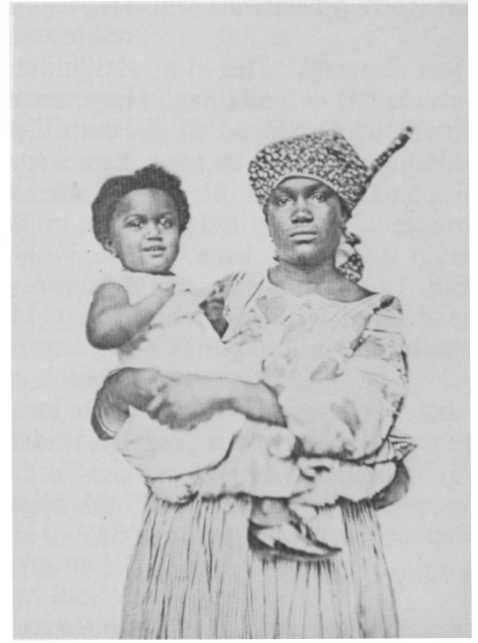
Vervolgens werd een soortgelijke geste genegeerd, wat Rombout tenslotte te denken gaf over deze "inboorlingen":

"Niet ver van die groep stapte een andere Roodhuid, evenals de eerste met een veerenkrans en een rooden mantel prijkkende, op zijne bloote beenen statig en fier over het grint van den bodem. Ik trachtte ook hem met een sigaar tot mij te lokken: maar hij wierp mij met zijne doordringend zwarte oogen een blik van de diepste minachting toe, wendde zich om met al de verontwaardiging, die het besef van gekwetste achtbaarheid kan ingeven, en liet mij de deftige plooiën bewonderen, waarin zijn purperen mantel hem langs den naakten rug afding. [...] Nu kon ik mij de *airs* der familie beter verklaren, en nog duidelijker werd mij de ontevreden trots, dien de Roodhuiden aan den dag legden, toen de heer Mac Intosh mij verhaalde hoezeer zij zich teleurgesteld gevoelden door de behandeling, die zij in Europa ondervinden.

Wilhelmina van Eede, 17 jaar oud, dochter van een gekleurde vrouw en een blanke man. Zij is kindermisje in Paramaribo, spreekt een beetje Nederlands en kan lezen. Bonaparte vindt haar de mooiste van de op de tentoonstelling aanwezige Creoolse vrouwen, en "un peu coquette" (Bonaparte 1884:196 en plaat LIV).

Jacqueline Ricket (24 jaar) met haar dochtertje Lina (3 jaar). Jacqueline Ricket is een Creoolse, aanvankelijk plantaagewerkster, thans fruitverkoopster in Paramaribo. Dankzij de Herrnhutters spreekt zij Nederlands en kan zij lezen en schrijven. Volgens Bonaparte heeft zij een zeer onafhankelijk karakter. De vader van haar dochter is een Joodse, blanke man (Bonaparte 1884:195 en plaat XLIV).

Slechts met veel moeite heeft genoemde heer de Surinaamsche inboorlingen kunnen bewegen de groote reis over den Oceaan te maken en hun o.a. voorgespiegeld, dat de koning van Nederland, een eerbiedwaardig oud monarch, die nog nooit met hun stam in oorlog geweest was, een groot feest gaf, waarop alle natiën genoodigd waren. Nu hadden de goede menschen zich voorgesteld dat de koning hen met eere ontvangen en met eerbewijzen, alsmede eene goede bezending vuurwapenen, kruut en lood naar hun land zou terugzenden, zoodat zij diegenen hunner stamgenooten konden beschamen, welke minder vertrouwen in de beloften der blanken gesteld hadden.

Maar ofschoon zij op den 1^{en} Mei, den openingsdag der Tentoonstelling met het bouwen hunner hutten gereed waren en elk ras zich behoorlijk op de bestemde plaats had geïnstalleerd, hebben zij niet de eer gehad den koning te zien, en in plaats van de voorgespiegelde eerbewijzen en voordeelen te ontvangen, zien zij zich thans als vreemdsoortige beesten te kijk gesteld. Dat voelen de Surinamers zeer goed; want ze zijn lang zoo dom en stompzinnig niet als waarvoor sommigen ze wel verslijten, en vooral de Roodhuid heeft misschien meer gevoel van eigenwaarde en onafhankelijkheid dan menig blanke, die in plaats van een veerenkrans en een roode lap bij feestelijke gelegenheden een staatsierok met gouden knopen draagt." ("Katholieke Illustratie" 1883:392.)

Veel meer werd niet vermeld over de ervaringen van de Surinamers tijdens hun overzees verblijf. Zimmermann deelde nog mee dat zij verrukt waren over de overtocht, de treinreis vanuit Frankrijk, het landschap en de blanken. Ook voelden zij zich al spoedig thuis in hun tijdelijke onderkomen, en werkten goed mee. "Wel leden de inboorlingen in den eersten tijd bij dag veel koude, doch dit was geheel hun eigen schuld, daar zij de kleederen, die zij in voldoende hoeveelheid bezaten, niet verkozen te dragen." ("Katholieke Illustratie" 1883:392.)

Er waren slechts twee problemen gerezen. Al snel sloeg de verveling toe, die hun humeur aantastte. Zoals reeds werd aangehaald hadden zij er vast op gerekend, koning Willem persoonlijk te kunnen bedanken voor de Emancipatie van 1863. Dat zij het moesten doen met prins Hendrik was een grote teleurstelling. Ook onderlinge irritaties bleven daardoor niet uit. Volgens Zimmermann gaven hun "haspelarijen" een goed beeld van de Surinaamse verhoudingen. Meer had hij niet te vertellen over deze "inboorlingen" en hun ervaringen hier.

Hoeveel nieuwsgierigheid deze tentoonstelling ook mocht bevredigen, het bereikte zoals bekend niet dat Suriname duurzaam in het middelpunt van de Nederlandse belangstelling kwam te staan. Als trekpleister voor het tentoonstellingswezen was het Westindisch element echter blijkbaar een succes. "Eigen Haard" publiceerde in 1898 "Brieven over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid", waaruit de volgende passage lijkt aan te geven dat nog weinig was veranderd:

"En nu voer ik je door W. Indië. Daarover heb ik je weinig te vertellen. Alleen wou ik, dat je Sasa kon zien, de mulattin uit Suriname met haar goede bruine oogen, haar witte tanden en het lieve geduld, waarmee zij al de nieuwsgierigheid verdraagt. Zij herinnert mij aan Uncle Tom's Cabin en doet het mij begrijpen, dat eindelijk in Amerika de blanke in den kleurling zijn evenmenschen zag." ("Eigen Haard" 1898:560.)

In de jaren negentig was overigens verzet gerezen tegen het tentoonstellen van Oostindiërs (Van Dijk 1986). Een vergelijkbaar protest ten aanzien van het exposeren van Surinamers is mij niet bekend. Op de Indische tentoonstelling in Arnhem (1928) waren in ieder geval nog twee Surinaamse vrouwen aanwezig:

"Een groote ruimte wordt ingenomen door twee leerlingen van de Vlechtschool Maria-patronaat te Paramaribo, met name: Carolina van Liebenherr en Petronelle la Par. Gekleed in hun Kotomisticostuum, demonstreeren zij in hun werkkamer het vlechten, opmaken, strijken, pletten en wat verder noodig is om de bekende strootheid af te leveren." (Officieele catalogus 1928:122; ook Snelleman 1929:279-80.)

De Nederlandse belangstelling voor Suriname verflauwde echter. Het afbranden van het Nederlandse Paviljoen op de internationale tentoonstelling in Parijs (1931) werd in een Surinaamse krant cynisch becommentarieerd, verwijzend naar het feit dat dit paviljoen voornamelijk Oost-Indië vertoonde: "Daarom is de Nederlandsche Paviljoenbrand te Parijs voor Nederland een nationale ramp, veel erger natuurlijk, dan als mijn Suriname door een natuurramp, bijv. een aardbeving vernietigd was" ("De Banier", 7-8-1931; zie echter Kesler 1932).

Een moment over de grenzen kijkend moet ik overigens benadrukken dat het tentoonstellen van "inboorlingen" geen exclusief Nederlandse liefhebberij was. Stedman (1800, III:232) schrijft over een blanke slavine van de Surinaamse plantage Vossenburg, "geboren van ouders, die volmaakt zwart waren". In 1734 werd zij naar Parijs gezonden; Stedman geeft geen reden waarom dit gebeurde. Ik ben geneigd te denken aan een toernee langs Franse "deskundigen", die het fenomeen van "blanke Negeren" wilden bestuderen.

Meer algemeen hadden de koloniale mogendheden de gewoonte ontwikkeld de belangen van hun overzeese gebiedsdelen te bevorderen door het exposeren van onderdanen uit die exotische streken. In België werden bijvoorbeeld op de Wereldtentoonstelling te Brussel (1897) niet minder dan 267 Kongolezen aan het publiek getoond; ook waren er drie "authentieke" Afrikaanse dorpen nagebouwd. Zelfs in 1958 werden er nog een paar honderd negers uit de Kongo naar België gehaald voor een volgende Wereldtentoonstelling te Brussel! ("De Volkskrant", 23-2-1985.)

Opleiding

De behoefte om een opleiding te volgen is tot in de twintigste eeuw het belangrijkste motief geweest om de oversteek naar Nederland te maken. Het onderwijsstelsel in Suriname zelf werd slechts traag tot ontwikkeling gebracht. Ook in de twintigste eeuw bood Suriname nog onvoldoende mogelijkheden tot specialisatie, laat staan universitaire opleidingen. Paradoxaal genoeg werd overigens het volgen van een opleiding in Nederland vaak de eerste stap naar vestiging in dit land; Suriname kon slechts weinig hooggekwalificeerde krach-

ten passend werk bieden, terwijl de schaarse geschikte functies bij voorkeur aan Nederlanders werden gegund.

Het bescheiden peil van onderwijsvoorzieningen kan in eerste instantie worden verklaard met een verwijzing naar de extreme ongelijkheid in een planta-gekolonie, waardoor slechts een zeer klein deel van de bevolking onderwijs mocht, respectievelijk kon volgen. Maar ook later, toen de welvaart enigszins was toegenomen en bovendien wat gelijkmatiger gespreid, kon Suriname zelf geen gedifferentieerd en hoogontwikkeld onderwijsstelsel bieden. Uiteraard speelt een laag welvaartsniveau daarbij een belangrijke rol. Daarnaast moet worden gewezen op een specifiek probleem, dat Suriname gemeen heeft met de meeste landen in het Caraïbische gebied: de zeer kleine schaal van haar maatschappij. Het te beperkte draagvlak en een te gering aantal gebruikers maakt het bekostigen van een uitgebreid stelsel van voorzieningen op gebieden als onderwijs en volksgezondheid te duur. Wie een degelijke vakopleiding, middelbaar of hoger onderwijs wilde volgen, was daarom tot ver in de twintigste eeuw genoodzaakt het land te verlaten. Het alternatief, privé-onderwijs, is van zeer beperkte betekenis geweest. Meestal werd gekozen voor een overtocht naar Nederland. Gezien de aan zo'n onderneming verbonden hoge kosten en de vereiste voorontwikkeling bleef dit tot ver in de twintigste eeuw voorbehouden aan een kleine elite.

Waarom ging men juist naar Nederland, terwijl in Latijns-Amerika, de Verenigde Staten en in mindere mate ook het Caraïbische Gebied opleidingsmogelijkheden binnen bereik lagen? De psychologische en ideologische oriëntatie op het koloniale moederland speelde daarbij uiteraard een grote rol. Daarnaast waren er praktische overwegingen om voor Nederland te kiezen: de taal, in veel gevallen de geldigheid van Surinaamse diploma's in Nederland en de wetenschap dat een Nederlands diploma de beste mogelijkheid bood voor een carrière in West- en Oost-Indië, en in Nederland zelf.

Aanvankelijk bestond de elite in de kolonie uit planters en bestuursfunctionarissen, beide groepen van Nederlandse of tenminste Europese afkomst. Zij stuurden hun kinderen naar Nederland om zich daar verder te ontwikkelen. Geen overbodige luxe: het "gezelschap van geleerde Joodsche mannen" omschreef zichzelf, in haar "Geschiedenis der Kolonie van Suriname" (1791, I:3) als "gebooren zynde in een land, waarin de opvoeding ontbloomt is van 't geene men noodig heeft om middelmatige verstanden te oeffenen, en te ontwikkelen". In Nederland kon men een vak leren, wellicht een studie volgen; ook kon men er stellig meer "beschaving" vinden dan onder de blanke bevolking in Suriname gangbaar was. Een anekdote, ontleend aan Stedman (1799, I:134), illustreert dit laatste:

"Op den dag van myne te rug komst by mynen vriend, den heer Lolkens, het middagmaal houdende, was ik getuige van de onverschoonlyke verachting, waar mede de Negeren in *Surinamen* behandeld worden. De zoon van 't huis, een jongeling, naauwlyks tien jaaren oud, aan tafel zittende, gaf aan eene oude Negerin, die by het toedienen van een schotel met eeten de poeder uit zyn hair gestooten had, een slag in 't aangezicht. Ik konde my niet wederhouden, om aan zynen vader, die op dit gedrag geen acht geslagen had, myne verwondering daar over te betuigen. Hy antwoordde my met een glimlach, dat zyn zoon my niet lang meer aanstoot geven zoude, vermits hy eerstdaags stond sloop te gaan, om eene betere opvoeding in *Holland* te ontfangen; maar myn weder-antwoord was, dat ik vreesde het te laat zoude zyn."

Eerder volgden de ouders hun kinderen, dan dat laatstgenoemden terugkeerden naar Suriname. In de loop van de achttiende eeuw was de elite van Nederlandse afkomst Suriname gaan beschouwen als een kolonie waar men zo snel mogelijk fortuin moest zien te maken om dan terug te keren naar het behaaglijker Nederland. Mauricius, gouverneur in de jaren veertig van de achttiende eeuw, duidde deze mentaliteit aan als *animus revertendi*, de zucht om (naar Nederland) terug te keren.

Niet in alle gevallen ging het bij het volgen van opleidingen in Nederland om hogere opleidingen. Uiteraard niet waar het slaven betrof, maar evenmin altijd bij blanken. Wolbers (1861:272-3; zie ook 194 en 447) geeft hiervan een voorbeeld, dat tevens aantoont dat niet alle Nederlanders in de kolonie tot een welgestelde plantersklasse mogen worden gerekend:

”Met medewerking der classis van Amsterdam werd op verzoek van het Conventus Deputatorum eene overeenkomst aangegaan met het Aalmoezeniershuis te Amsterdam om, tegen eene tegemoetkoming van *f* 100 's jaars, jongens uit het Diakoniehuis van Paramaribo op te nemen en aan deze jongens in genoemd Aalmoezeniershuis eene goede christelijke opvoeding te doen geven, een ambacht te laten leeren en hen later, zoo zij daartoe genegen waren, naar Suriname terug te zenden. Jongens boven de zeven jaren konden worden opgenomen (Notulen van Gouverneur en Raden van 28 Februarij 1759 en 8 Februarij 1762). Van dezen waarlijk goeden maatregel werd veel gebruik gemaakt.”

Het ”zoo zij daartoe genegen waren” suggereert dat het hier wezen van Nederlandse afkomst betrof: zoveel kansen en vrijheid kreeg een Indiaans of Creools weeskind stellig niet. Toch moet hier een uniek geval worden vermeld van een zeer onverwachte carrière in het onderwijs: de geschiedenis van J.C. Jonas, een slavin die ondanks haar huidskleur en sekse een opmerkelijk gebruik kon maken van haar verblijf in Nederland:

”In 1802 uit slavenouders geboren, werd zij op jeugdigen leeftijd door hare meesteres op eene reis naar Nederland medegenomen. Het was in den tijd der Fransche overheersching.

Daar hare meesteres veel van haar hield en het haar bleek, dat de kleine negerin zeer verstandig was en veel lust had in studeeren, gaf zij haar den vrijdom en plaatste haar op eene uitstekende kostschool. Wijl juffrouw Jonas aan een vlug begrip een buitengewonen ijver en eene groote nauwgezetheid paarde, maakte zij goede vorderingen en toen zij vele jaren daarna naar Suriname terugkeerde, was zij geheel gemetamorphoseerd. Zij was natuurlijk zwart gebleven, maar welk een hemelsbreed verschil tusschen het onbeschaafde negerkind van voorheen en de welopgevoede Dame van nu, die het Fransch even zuiver en vloeiend sprak als de beste Parisienne en zich in het Duitsch en Engelsch even gemakkelijk kon uitdrukken als in het Nederlandsch.

Hare zwarte kleur had dus zeer zeker hare geestelijke en zedelijke ontwikkeling niet in den weg gestaan. Toen zij na afgelegd examen in 1839 eene school opende, ging er zulk een roep van haar uit, dat zij zich spoedig kon verheugen in eene bloeiende meisjesschool.” (Thompson 1897:11.)

Ook wanneer studie niet het motief voor de komst naar Nederland was, kon de betrokkene in den vreemde nieuwe vaardigheden leren die door de kolonisten zeer werden gewaardeerd. Wolbers (1861:283) schrijft bijvoorbeeld over een Indiaans opperhoofd ten tijde van Gouverneur Crommelin:

”Een hunner opperhoofden had [in 1757/8] eene reis naar Holland gemaakt. Bij zijne terugkomst in Suriname vertoefde hij, voor zich naar zijn dorp te begeben, eene groote maand te Paramaribo. Hij werd bijna dagelijks door Crommelin ter maaltijd genoodigd en hij gedroeg zich aan de tafel niet slechts ’ordentelijk, maar diverteerde het gezelschap, waaronder zich de heer Crommelin en de Raad Fiscaal bevonden, met een verhaal van al hetgeen hy in Europa gezien heeft, en toonde sig ten uysterste geloueert over al de goedheden, die H.E.G. Achtb. voor hem gehad hebben’, — ’synde’, vervolgt het Journaal van Crommelin, ’te verwonderen, dat in soo korten tyd soo geciviliseert is geworden, waarvan veel goeds te hoopen is’.”

Zoveel ”goeds” was natuurlijk niet altijd te hopen. Stedman (1800, IV:147-8) vertelt hoe een Indiaan uit de West, door een generaal meegenomen naar Bergen op Zoom, Europees werd gekleed en ”een zeker soort van opleiding” kreeg. Het resultaat stelde bij de terugkomst van de Indiaan teleur:

”hy had slechts even den *Americaanschen* grond betreden, of hy wierp zyne kleederen weg, begaf zig naakt in het diepste der bosschen, alwaar hy, even

gelyk de *Hottentot*, van wien Rousseau spreekt in de aantekening No. 13. op zyne verhandeling *over den oorsprong en grondslag der ongelijkheid onder de menschen*, zyne dagen sleet, zoo als hy die begonnen had, in het midden zyner landgenooten en vrienden" (Stedman 1800,III:148).

Een vergelijkbare reactie vermeldde ik hierboven al, Herleins verhaal over de "bekeerde" Surinaamse slavin aanhalend. Kennelijk wisten sommige naar Nederland gebrachte Surinamers hun "weldoeners" aardig om de tuin te leiden!

Overigens doen deze voorbeelden weinig af aan het algemene beeld, dat het volgen van een opleiding in Nederland met name was voorbehouden aan de koloniale elite, en dat het in de eerste plaats hogere opleidingen betrof.

De meeste gegevens zijn beschikbaar over Surinaamse deelname aan het universitaire onderwijs. De eerste die dit onderzocht was Knappert; hij vond geen enkele uit Suriname afkomstige student in de zeventiende eeuw, voor de achttiende eeuw daarentegen 72, waaronder 2 promovendi. Van deze groep studeerde het grootste deel rechten (44); de hierna meest gekozen studie, geneeskunde, trok slechts 13 studenten. Leiden was de populairste universiteit (46 inschrijvingen), op ruime afstand gevolgd door Harderwijk (16), Utrecht (10) en Groningen (3) (Knappert 1930). Het totaal van getelde studenten (75) overtreft de 72; dit in verband met enkele gevallen van inschrijving aan meerdere universiteiten. Een recent, nog niet voltooid onderzoek door Stanley Criens naar de universitaire documentatie aangaande Westindische studenten doet echter vermoeden dat Knapperts "Naamlijst" verre van volledig is. Zoals uit tabel 2 blijkt schreven zich in de achttiende eeuw alleen al aan de Rijksuniversiteiten van Leiden (R.U.L.) en Utrecht (R.U.U.) meer Surinaamse studenten in dan Knappert telde voor alle Nederlandse universiteiten en hogescholen. Wel bleef Leiden de belangrijkste universiteitsstad, en rechtsgeleerdheid de belangrijkste studierichting. De gegevens uit de tabel hebben slechts betrekking op de drie belangrijkste universiteiten, waarbij moet worden aangerekend dat de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam (G.U.) pas in 1876 de plaats van het Athenaeum Illustre (1632) overnam. De hogeschool van Harderwijk verdween in 1818 definitief van het toneel. De academie van Franeker en de Koloniale Landbouwschool te Deventer bleven van ondergeschikt belang, de hogeschool van Groningen kreeg pas later grote betekenis als Rijksuniversiteit.

Voor de negentiende eeuw kan worden opgemerkt dat het totale aantal Surinaamse ingeschrevenen van zowel de R.U.L. als de R.U.U. toenam. De G.U. trok vanaf 1876 relatief veel studenten, echter nauwelijks promovendi. Rechten bleef in de negentiende eeuw de belangrijkste studierichting, voornamelijk door de Leidse inschrijvers. Voor de universiteiten van Utrecht en Amsterdam was geneeskunde het belangrijkste.

In de periode van 1900 tot 1914 ontlieden de drie universiteiten elkaar niet veel in studentental, waarbij de "nieuwe" Universiteit van Amsterdam het grootste aantal Surinaamse studenten inschreef. Het Amsterdamse gemiddelde van nieuwe inschrijvers bedroeg voor het laatste kwart van de negentiende eeuw bijna één per jaar, voor de volgende vijftien jaar twee per jaar: nog steeds kleine aantallen. Voor de periode van 1915-1950 heb ik slechts de gegevens betreffende de Rijksuniversiteiten van Leiden en Utrecht kunnen verzamelen. Leiden trok nog steeds meer studenten dan Utrecht. Voor de eerste helft van de twintigste eeuw kan worden gesteld dat de medische studie de rechtenstudie zeer duidelijk in populariteit overtrof. Dit geldt niet alleen voor de sterk opkomende universiteiten van Amsterdam en Utrecht, maar ook voor Leiden. Onder de 23 respectievelijk 51 ingeschrevenen voor medicijnen aan de R.U.U. in de periodes 1900-1914 en 1915-1950 bevonden zich overigens 5 respectievelijk 24 studenten in de tandheelkunde; ook dit toont duidelijk dat de Surinaamse studenten, evenzeer als de Nederlandse, hun studiekeuze afstemden op nieuwe opleidingsmogelijkheden en een veranderende arbeidsmarkt.

Tabel 2.

Surinaamse studenten en promovendi, Rijksuniversiteit van Leiden, Rijksuniversiteit van Utrecht, Universiteit van Amsterdam, 1700-1950

	rechten		geneeskunde		theologie, filosofie, letteren		overige		totaal		totaal
	stud.	prom.	stud.	prom.	stud.	prom.	stud.	prom.	stud.	prom.	
R.U.L.											
18e eeuw	37	23	—	1	2	—	1	—	40	24	64
19e eeuw	45	23	20	9	3	—	—	—	68	32	100
1900-1914	10	4	3	—	1	—	8	—	22	4	26
1915-1950	15	4	43	10	6	2	14	2	78	18	96
R.U.U.											
18e eeuw	10	8	1	2	—	—	—	—	11	10	21
19e eeuw	10	9	18	14	5	1	—	—	33	24	57
1900-1914	1	—	23	—	1	—	—	—	25	—	25
1915-1950	6	—	51	5	2	—	13	1	72	6	78
G.U.											
1876-1899	3	1	14	1	3	—	—	—	20	2	22
1900-1914	2	1	25	—	1	—	1	—	29	1	30
1915-1950	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

Toelichting: de in de tabel opgenomen gegevens zijn ontleend aan de voorlopige onderzoeksresultaten van Stanley Criens. Criens onderzoekt universitaire jaarboeken etc. op gegevens over Westindische studenten. De gevonden aantallen zijn minimaal, en worden hier gebruikt om trends aan te geven. De nauwkeurigheid van de gegeven aantallen is ten gevolge van lacunes en fouten in het bronnenmateriaal, alsmede van interpretatieproblemen, niet boven twijfel verheven. In principe is iedere student slechts eenmaal geteld, ook bij verandering van universiteit of studierichting. Promovendi zijn opnieuw geteld.

Het Athenaeum Illustre (1632) te Amsterdam verkreeg pas in 1876 universitaire rechten en heet sindsdien Gemeentelijke Universiteit (niet te verwarren met de Vrije Universiteit te Amsterdam, opgericht in 1880), sinds 1961 Universiteit van Amsterdam. Voor de G.U. begint de telling dus pas in 1876; de G.U.-gegevens laten bovendien geen kwantificering voor de periode na 1914 toe.

Na dit algemene overzicht te hebben gegeven wil ik de situatie in de negentiende en twintigste eeuw meer in detail behandelen, en proberen aan te geven uit welke bevolkingsgroepen de Surinaamse studenten voortkwamen. Ook wil ik daarbij stilstaan bij de betekenis van de Surinaamse studenten voor hun eigen land.

In de negentiende eeuw verloor Suriname aan belang als wingewest. De plantage-economie was in crisis geraakt, plantages wisselden vaak van eigenaar en vele raakten in verval. De Nederlandse elite trok zich gaandeweg terug uit de kolonie; alleen hogere bestuurlijke functies werden nog door Nederlanders vervuld, die na afloop van hun termijn het liefst weer terugkeerden naar Europa. In Suriname verschoof de economische en sociale macht naar twee andere groepen, te weten een Joodse elite en een elite van kleurlingen. Deze groepen zouden het patroon van hun voorgangers gaan volgen. Het volgen van onderwijs in Nederland had daarbij het uitgesproken doel bij terugkeer in Suriname belangrijke posities in het bestuurlijk apparaat te verwerven. Zo kon het economisch succes van de ene generatie worden aangevuld door bestuurlijke carrières van volgende, in Nederland opgeleide generaties.

Terzijde moet hier worden gewezen op het feit dat Creoolse Surinamers traditioneel veel sterker op Nederland georiënteerd zijn geweest dan Antillianen. Hoetink verklaart dit uit het verschil in sociale en raciale verhoudingen in beide koloniën. Sinds het laatste kwart van de achttiende eeuw trok het grootste deel van de blanken zich terug uit Suriname. Een groep van Joodse en gekleurde Surinamers kon daardoor leidende posities in de koloniale bureaucratie bereiken - mits zij daartoe de juiste, dat is Nederlandse, oriëntatie en oplei-

ding hadden. Op de Antillen, of beter, Curaçao, was succes niet een kwestie van ambtelijke carrière, maar van handel. Waar de kleine, blanke en protestantse elite het bestuur aan zich hield, konden gekleurde Curaçaoënaars zich, zo mogelijk beschermd door een Joodse patroon, het best op commerciële activiteiten richten. Een Nederlandse opleiding was daarvoor niet nodig, terwijl de succesvolle handelaars meer op Venezuela en de andere omliggende (ei)landen dan op het verre Nederland waren georiënteerd (Hoetink 1972).

Het volgen van universitaire opleidingen in Nederland was een uitdrukking van de emancipatie van de Surinaamse Joden en kleurlingen; anderzijds bevorderde dit onderwijs hun emancipatie. Hetzelfde moet worden gezegd van andere onderwijsniveaus, al maakte Van Breugel een zeer geringschattende opmerking over de resultaten van Nederlandse opleidingen voor de gekleurde toplaag:

”De kinderen, uit het huwelijk op zijn Surinaamsch [concubinaat van blanke man met Creoolse vrouw], zendt men veelal naar Europa, om eene goede opvoeding te bekomen, en keeren van daar meestal dom terug; worden gewoonlijk tot klerk gebezigd, omdat hunne mulattenkleur altijd van mindere waarde geacht wordt” (Van Breugel 1842:32).

Dat oordeel is stellig te negatief, getuige het voorbeeld van de kleurling Johannes Vrolijk. Hij volgde in Nederland een onderwijzersopleiding, waarna hij in 1809 terugkeerde naar Suriname. Vrolijk opende daar een eigen school die het niveau van het onderwijs in de kolonie op aanzienlijk hoger peil bracht. In ”Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in Suriname” (1897) schrijft Thomson zeer lovend over deze Vrolijk:

”In de 18e eeuw stond dus het onderwijs der jeugd op een zeer lagen trap en het bereikte eerst in het jaar 1809 een hooger peil door de aankomst van Johannes Vrolijk, een Surinamer, die zijne opleiding in Nederland had genoten. Vrolijk was, wat wij nu zouden noemen een aangenaam mensch, of liever eene sympathieke persoonlijkheid. Toegerust met vele edele gaven van hoofd en hart, wist hij iedereen, die met hem in aanraking kwam, voor zich in te nemen. Voor zijne leerlingen was hij een afgod, voor de ouders der leerlingen de vraagbaak, de Alweter. Vrolijk *heette* hij, en vroolijk *was* hij ook van aard! Op zijne school heerschte een goede geest. De behandeling, die hij zijnen leerlingen gaf, stak gunstig af bij die van de onderwijzers uit de vorige eeuw, die meer stokken en twijgen in ééne week op den rug hunner leerlingen versleten, dan andere leermiddelen in een geheel jaar. [...] Vrolijk heeft vele leerlingen gevormd, die later eervolle ambten zouden bekleeden, vele onderwijzers opleid, die na hem, het werk, zoo goed door hem begonnen, zouden voortzetten.” (Thomson 1897:5; ook Wolbers 1861:559-60.)

Terloops vermeldt ook de oude Creoolse planter E.J. Bartelink in zijn memoires, ”Hoe de tijden veranderen”, enkele gevallen van kinderen van een Surinaamse slavin en een Nederlandse plantagedirecteur die rond 1850 naar Nederland werden gezonden door hun vader:

”Op Zeezigt vond ik in de waschvrouw voor de blanke officiers een uitstekende raadgeefster. Ze was een vrouw van zekeren leeftijd en met heel veel levenservaring. Ze had bij een der vorige directeurs van de plantage een zoon gekregen. De vader had het kind van de plantage gekocht, het vrijdom geschonken en het later voor de studie naar Holland gezonden, waar de jongen goed slaagde.” (Bartelink 1916:17.)

En over een andere Nederlandse plantagedirecteur: ”Hij was mij zeer toegeneegen, hetgeen ik toeschreef aan het feit dat hij kleurling-kinderen - twee jongens - had, van wien hij zeer veel hield. Hij heeft ze een goede opvoeding laten geven en zij hebben in de Oost zoowel als in Holland later aanzienlijke plaatsen ingenomen.” (Bartelink 1916:35.)

Bartelink zelf klom op van opzichter tot beheerder en tenslotte tot eigenaar van een plantage. Ook hij stuurde toen ”mijne oudste jongen voor studie naar Europa”, ofwel naar Nederland (Bartelink 1916:81). In zijn memoires

vertelt Bartelink hoe deze zoon in moeilijke omstandigheden werd opgevangen door de Nederlandse eigenaar van een der plantages die hij had beheerd! In "Samenleving in een grensgebied" (1977:81) vermeldt Van Lier bovengenoemde Johannes Vrolijk als een van de eerste kleurlingen die een belangrijke betrekking bekleedde in de kolonie. Vervolgens noemt hij de juristen Focke en Palthe Wesenhage als voorbeelden van Creolen die, na hun studie in Nederland, in hun geboorteland belangrijke functies vervulden (zie ook Wolbers 1861:769-70). Hendrik Charles Focke werd in Suriname geboren in 1802. Zijn vader was in 1789 uit Nederland naar Paramaribo geëmigreerd en daar planter geworden. Zijn moeder, Wilhelmine Charlotte Esser, was in Suriname geboren. Hendrik Charles schreef zich in Utrecht als student rechten in (1820) en promoveerde zeven jaar later. Voor zijn deelname aan de tiendaagse veldtocht tijdens de Belgische opstand (1831) ontving hij een koninklijke onderscheiding. In 1834 keerde hij terug naar Suriname, waar hij het tot president van het College van Kleine Zaken bracht. Focke vond daarnaast nog tijd een "Neger-Engelsch woordenboek" samen te stellen (1855). Met zijn vroegere slavin Matje kreeg hij drie kinderen; op zijn sterfbed huwde hij Matje en wettigde hij deze kinderen. Hieruit blijkt wel hoezeer hij geïntegreerd was in de Surinaamse maatschappij, ondanks zijn deels Nederlandse afkomst (Focke 1983).

De afschaffing van de slavernij (1863) is een mijlpaal geweest in de emancipatie van de Creolen. Toch zou het nog tot het einde van de negentiende eeuw duren voordat gesproken kon worden van een zelfstandige Creoolse midden- en hogere klasse. In de tweede helft van dezelfde eeuw kwam eerst een groot deel van de belangrijke posities in handen van de Joodse elite. Van Lier geeft een verklaring die in verband met ons thema bijzonder interessant is:

"De oorzaak, waardoor de kleurlingen de positie die zij tussen 1830 en 1860 in de samenleving begonnen in te nemen, vrijwel geheel aan de joden moesten afstaan, is de geringe lust, die de kleurlingen die in Nederland afstudeerden, bezaten - in tegenstelling tot de joden in de periode vóór 1900 - om naar Suriname terug te keren. Er waren bovendien ook meer gefortuneerde joden dan kleurlingen, die in staat waren de kostbare studie van hun kinderen in Europa te bekostigen. De koloniale samenleving in Suriname, waarin hij ondanks zijn academische vorming om zijn kleur en afkomst toch als een tweederangsburger werd beschouwd, had weinig bekoring voor de in Europa opgevoede kleurling. Hij was deze samenleving ontgroeid en voelde zich beter thuis in Europa of in de Oost waar hij van discriminatie niets behoefde te merken, dan in Paramaribo." (Van Lier 1977:194-5.)

Van Lier geeft verschillende voorbeelden van Joodse Surinamers die carrière maakten in Suriname, na in Holland een universitaire opleiding te hebben gevolgd. Met name hun invloed in de juridische en daarna ook politieke en bestuurlijke sfeer was groot. Ironisch genoeg noemt hij onder de verklaringen voor het teruglopen van hun invloed vanaf 1910 weer de voorkeur voor een loopbaan overzee: "De emancipatie der joden in Europa maakt dit ook tot een aantrekkelijker oord voor hen, waardoor vele Surinaams-joodse families naar Nederland vertrokken", terwijl ook "vele joden na het beëindigen van hun studie in Nederland niet naar Suriname terugkeerden" (Van Lier 1977:193).

Een sprekend twintigste-eeuws voorbeeld van een succesvolle studie, gevolgd door een al even succesvolle carrière in Nederland, is de geschiedenis van de Surinaamse kleurling P.C. Flu. Hij werd in 1884 geboren te Paramaribo, waar hij de in 1882 opgerichte Geneeskundige School doorliep. Zoals vele van de leerlingen van die school vertrok hij daarna, in 1905, naar Nederland om deze opleiding te vervolgen. Hij behaalde het artsdiploma, promoveerde en werkte enkele jaren in Suriname en Oost-Indië. Tenslotte vestigde hij zich in Nederland, waar hij in 1921 aan de Rijksuniversiteit Leiden werd benoemd op de net ingestelde leerstoel tropische hygiëne. Hij zou tot zijn dood die

hoogleraarspost bekleden. Hij verrichtte belangrijk onderzoek op zijn vakgebied, waarvoor hij een eredoctoraat van de Rijksuniversiteit Utrecht ontving. Slechts eenmaal, in 1927, bezocht hij Suriname, ten behoeve van een bestudering van de gezondheidstoestand en de medische zorg daar. In zijn "Verslag van een studiereis naar Suriname (Nederlandsch Guyana)" gaf Flu slechts in de inleiding blijk van een bijzondere band met "mijn geboorteland":

"Welken indruk zouden stad en land na een periode van zeventien jaar op mij maken?

In Nederland had men mij gezegd dat mij alles wat ik in Paramaribo zag zou tegenvallen; de huizen waren er verveloos en alles verkeerde er in een staat van verregaande verwaarloozing.

Het deed mij reeds direct na aankomst een groot genoeg te constateeren dat dit alles gedeeltelijk onjuist, gedeeltelijk schromelijk overdreven was." (Flu 1928:3.)

Flu deed in het "Verslag" verschillende aanbevelingen om de gezondheidszorg in Suriname te verbeteren; zelf bleef hij echter in Nederland zijn leven wijden aan de tropische geneeskunde. In 1938 werd hij aangewezen als rector magnificus van de Leidse universiteit, een functie die hij echter wegens een bij eigen onderzoek opgelopen infectie niet heeft kunnen vervullen.

Tijdens de Duitse bezetting zette Flu zich openlijk in voor de vrijheid van de Leidse universiteit. In augustus 1942 gijzelden de Duitsers hem, in januari 1944 werd hij naar een concentratiekamp overgebracht. Toch overleefde hij de oorlog, in tegenstelling tot zijn oudste zoon die door de bezetters werd gefusilleerd. Gebroken door de oorlog en zijn ziekte overleed Flu in december 1945. In een "In memoriam" verzuchtte Gorter "Niet lang, slechts drie jaar, heeft West-Indië geprofiteerd van de aanwezigheid van dezen begaafden werker in zijn midden" (Gorter 1946:311).

Inderdaad is dit een sprekend voorbeeld van de zogenaamde *brain-drain*. In de drie jaren dat Flu als Officier van Gezondheid in Suriname verbleef (1908-1911) droeg hij in zeer belangrijke mate bij aan de verbetering van de gezondheidszorg in Suriname; voor dit werk werd hij op 27-jarige leeftijd zelfs tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau benoemd. Bij Koninklijk Besluit van 24 juli 1911 werd hij echter overgeplaatst naar Oost-Indië. Als militair had hij daarover geen zeggenschap, dus op dat moment keerde hij zeker niet eigener beweging Suriname de rug toe. Lionarons (1964:180) beweert zelfs het tegendeel.

In Indië, en vooral in Nederland, benutte hij echter carrièremogelijkheden, die in zijn geboorteland volstrekt ondenkbaar waren. Terugkeer naar Suriname zal daardoor voor Flu steeds minder aantrekkelijk zijn geworden. Dit dilemma, te moeten kiezen tussen een carrière elders of een misschien ondankbare taak in het geboorteland is tot op heden een moeilijke kwestie voor de Caraïbische intelligentsia, de Surinaamse niet uitgezonderd.

De geschiedenis van Flu, de eerste Surinaamse hoogleraar in Nederland, is niet alleen om zijn definitieve keuze voor vestiging in Nederland kenmerkend. Ook de overstap van Suriname naar Oost-Indië werd vaak gemaakt, met name door medici die in vele gevallen in die andere kolonie carrière maakten. De algemene trend schijnt inderdaad te zijn geweest, dat de kleurlingen onder de Surinaamse studenten het minst terugkeerden naar Suriname, waar hun carrièremogelijkheden mede door de koloniale cultuur zeer beperkt waren. De beste beroepsmogelijkheden bood Suriname nog in de medische sector. In dit verband moet echter worden gewezen op de in alle nuchterheid nogal harde analyse die Van Amersfoort geeft in "Immigratie en minderheidsvorming":

"De oprichting van de Geneeskundige school in Paramaribo (1882) werd door velen die een studie in Nederland niet konden bekostigen met beide handen aangegrepen. Niet zomaar om in Suriname praktijk uit te oefenen, maar omdat het diploma van deze school het mogelijk maakte in korte tijd in Nederland het artsexamen af te leggen. (Het Surinaamse diploma zelf werd in Nederland niet erkend)." (Van Amersfoort 1974:139.)

En, sprekend over één van de belangrijkste emigratiemotieven, het streven naar stijging op de maatschappelijke ladder: "Bij het vertrek is dat dan nog vaak de Surinaamse maatschappelijke ladder, maar als die stijging eenmaal gerealiseerd is, is Suriname niet aantrekkelijk meer" (Van Amersfoort 1974:140).

Vijftig jaar eerder had overigens Bonne (1925-6) er al voor gewaarschuwd, dat velen de Surinaamse Geneeskundige School alleen doorliepen als opstapje voor verdere studie en zo mogelijk vestiging in Nederland!

In de eerste helft van de twintigste eeuw volgde de emancipatie van de zwarte bevolking. Ook dit was het voorlopige sluitstuk op een lange ontwikkeling. Uit de "Herinneringen aan mijn vader" van de voormalige Gevolmachtigde Minister van Suriname in Nederland, J.V.D. Polanen, blijkt hoe moeilijk het nog in het begin van deze eeuw voor zijn vader was om als eerste zwarte jongen te worden toegelaten op de enige erkende MULO van Paramaribo, de Hendrikschool. Zinspelend op de tegenwerking van de kant van de gekleurde en Joodse elite schreef "De West" (21-10-1912) naar aanleiding van het behalen van de eerste-graads onderwijsbevoegdheid door Polanen Sr.:

"'t Is haast ongelooflijk maar toch waar dat Suriname de bakermat van de kleurenquestie - niet van ras is: dat men in Suriname vele, desnoods 'alle ondeugden' mag bezitten als men maar niet echt zwart/neger is. Dit is de grootste schande in Suriname." (Geciteerd in Polanen 1982:42.)

Uiteindelijk was Polanen Sr. niet alleen de eerste zwarte Surinamer die de eerste-graadsbevoegdheid behaalde, hij werd ook een belangrijke figuur in het Surinaamse onderwijs. De carrières van zijn kinderen ondersteunen de stelling dat emancipatie in de eerste generatie zo mogelijk werd voortgezet met een (tijdelijk) verblijf in Nederland van de volgende. Van de acht kinderen van Polanen volgden er zes opleidingen in Nederland!

Hierboven werd reeds gewezen op de sterke toename van het aantal Surinaamse studenten in de geneeskunde; dit geldt voor de bèta-wetenschappen in het algemeen, en ging zoals gezegd ten koste van het aandeel van de juridische faculteiten.²¹ Ook in de humaniora steeg het aantal Surinaamse studenten; in dit verband moeten de Creoolse Surinamers J.F.E. Einaar en Jules

Jules Rellum ("Oedaya", april 1928).

J.F.E. Einaar ("Oedaya", februari 1927).

Rellum worden genoemd. Laatstgenoemde publiceerde tijdens zijn studie voor de hoofdkant Nederlands in "Oedaya" (1928) verschillende artikelen over de Surinaamse geschiedenis. Einaar, zoon van een zwarte zendeling, deed hetzelfde en promoveerde bovendien in 1934 op het proefschrift "Bijdrage tot de kennis van het Engelsch tusschenbestuur van Suriname 1804-1816". Na zijn terugkeer was hij in Suriname betrokken bij de oprichting van de Vereniging voor Middelbaar Onderwijs, en in de na-oorlogse periode was hij onder meer Gevolmachtigd Minister van Suriname in Nederland.

Met deze historici begon de geschiedschrijving van Suriname door Surinamers zelf. In de jaren dertig zou ook het boek "Wij slaven van Suriname", een sterk polemische geschiedschrijving van de hand van Anton de Kom verschijnen; auteur en boek komen hieronder aan de orde. Verder studeerde in die tijd R.A.J. van Lier in Nederland. Zijn in 1949 verschenen proefschrift "Samenleving in een grensgebied; een sociaal-historische studie van Suriname" is tot op heden het standaardwerk over de Surinaamse geschiedenis. Minder bekend is dat Van Lier ook poëzie en proza publiceerde; dit komt hieronder nog ter sprake.

Tot nog toe was slechts sprake van mannelijke studenten; door de toen, zeker in Suriname, nog geldende moraal was het erg moeilijk voor Surinaamse vrouwen om in Nederland te gaan studeren. Van de Walle vermeldt hoe de uit een rijke Surinaamse plantersfamilie voortgekomen Grace Schneiders weliswaar, een hoge uitzondering voor een meisje, in Den Haag een gymnasiumopleiding mocht volgen (\pm 1880), maar van haar ouders geen toestemming kreeg daarna geneeskunde te gaan studeren. Schneiders bleef nog lang in Nederland en werd socialiste. In 1902 keerde ze terug naar Suriname, waar zij de eerste vrouw was die socialistische idealen uitdroeg. In 1912 werd zij zelfs gedurende twee maanden in Fort Zeelandia opgesloten op beschuldiging van opruiing. Volgens Van de Walle maakte dit haar tot een martelares; hoewel vrouwen in 1936, met de invoering van het passieve (census)kiesrecht, nog geen actief stemrecht kregen, werd zij in 1938 als eerste vrouw in de Staten van Suriname gekozen (Van de Walle 1975:45, Encyclopedie 1977:333).

Het is niet duidelijk of in de negentiende en vroege twintigste eeuw Surinaamse vrouwen afstudeerden aan Nederlandse universiteiten. In de registratie van de R.U. Leiden en de R.U. Utrecht is enkele malen een vrouwelijke inschrijfster in de late negentiende eeuw of de eerste decennia van de twintigste eeuw te vinden. Het is echter onduidelijk of deze studentes hun studie voltooiden. Volgens een bericht in het "Koloniaal Weekblad" (2-7-1925) studeerde pas in 1925 de eerste Surinaamse juriste af, Jeanette Conradi. Niet lang daarna volgden de juriste Nettie Simons en de biologe Betsie Lobato, eveneens voorloopsters in een langzaam emancipatieproces. Lydia Emanuels, die in het midden van de jaren vijftig naar Nederland kwam met het doel zich

te bekwamen in de radiojournalistiek, herinnert zich dat zelfs toen nog een alleenstaande studerende Surinaamse vrouw een, overigens gewaardeerde, uitzondering was.

Eén van de eenzame voorloopsters onder de Surinaamse vrouwen was Annie Gemmel. Rond 1920 kwam zij naar Nederland, waar zij verschillende verpleegstersdiploma's behaalde. Door het Amsterdamse Wilhelmina Gasthuis werd zij vervolgens naar Suriname uitgezonden, waar zij tot de jaren vijftig verbleef. Toen keerde zij terug naar Nederland; zoals nog ter sprake zal komen maakte zij zich ook in Nederland weer dienstbaar aan de Surinamers ('Famiri' jrg. 4, no. 6, 1980).

Ook de oprichtster van het Surinaamse Leger des Heils, zuster Henriette Alvares, volgde in Nederland een verpleegstersopleiding. Voordien, al vanaf de eeuwwisseling, hadden de gezusters Alvares evangelisch en sociaal werk gedaan in Paramaribo. Kennelijk voelde Henriette Alvares behoefte haar medische bekwaamheden te verbeteren, vandaar haar vertrek naar Nederland. Over haar verblijf in Nederland is mij niets bekend. Kennelijk kwam zij in contact met Heilsoldaten. In 1924 keerde zij terug naar Suriname, waar zij enkele dagen later het Surinaamse Leger des Heils oprichtte ('Weekkrant Suriname' 4e jrg. no. 42, okt. 1984).

Zulke uitzonderingen daargelaten gingen toch pas in de jaren vijftig wat meer Surinaamse vrouwen in Nederland (para-)medische opleidingen volgen, gewoonlijk tegelijk hun kost verdienend in een ziekenhuis. Eén van deze vrouwen, die als analiste naar Nederland kwam en hier naast haar ziekenhuiswerk een opleiding tot logopediste volgde, bevestigde de indruk dat dit slechts enkele Surinaamse vrouwen betrof, die bovendien gewoonlijk zich al in Suriname hadden verzekerd van werk, opleiding en huisvesting onmiddellijk bij hun aankomst in Nederland.

Surinamers van Hindoestaanse en Javaanse afkomst, van welke sekse ook, wisten zich pas later in de twintigste eeuw de maatschappelijke positie te verwerven die een verblijf in Nederland mogelijk maakte. De zogenaamde Bosnegers en de Indianen bleven tot op zekere hoogte afzijdig van de Surinaamse maatschappij. Deze vier bevolkingsgroepen zijn dan ook nauwelijks vertegenwoordigd onder de emigranten van voor 1955, waardoor zij hier weinig aandacht krijgen.

Enkele uitzonderingen kunnen echter wel worden vermeld, waaronder als belangrijkste voorloper Clemens Ramkisoen Biswamitre. Geboren in het district Nickerie (1897) als zoon van een Brits-Indische immigrant werd hij door ouders op de plaatselijke lagere school opgeleid. Op zichzelf al een opmerkelijk feit, aangezien de Hindoestanen nauwelijks deel hadden aan het op christelijke leest geschoeide onderwijs. Biswamitre's familie had echter een hogere sociale positie en stemde toe in Clemens' doop en in een christelijke schoolopleiding. Door bemiddeling van de ouders leerde hij in Paramaribo verder en

De heer C. R. Biswamitre, de eerste en voorloopig de eenige Hindoe in Suriname, die den eersten onderwijzersrang behaalde (1922). Winner van den Ien prijs bij een door den Gouverneur van Suriname uitgeschreven prijsvraag over de inrichting van het volksonderwijs. Oprichter en voorzitter van de vereeniging „Nawa Yuga Oeday” (d.i. „Op-gang van den Nieuwen Tijd”) 1924.

C.R. Biswamitre ('Oeday', april 1929).

werd tenslotte de eerste volledig gediplomeerde onderwijzer van (Brits-)Indische afkomst. Na enige tijd in Suriname te hebben gewerkt vertrok hij in 1929 naar Nederland, waar hij in een jaar tijd de M.O.-opleiding staatsinrichting voltooide. Terug in Suriname werd hij in 1933 advocaat, of zoals dat toen in Suriname werd genoemd "praktizijn". Vanaf 1930 was Biswamitre zeer actief in de Surinaamse politiek, onder andere als lid van de Staten van Suriname (1930-1942, 1955-1958 en 1967-1969), bij de Rijksconferenties over de verhouding tussen Suriname en Nederland en als geestelijk vader van de Verenigde Hindoestaanse Partij. Zijn succes in opleiding en carrière maakte een grote indruk in de tot dan toe betrekkelijk teruggetrokken Hindoestaanse gemeenschap in Suriname (Mitrasing 1959, 1977:49-57).

Toch kwamen, een handvol uitzonderingen daargelaten, pas in de naoorlogse periode meer Hindoestanen voor studie naar Nederland, terwijl de massale emigratie niet eerder dan in de jaren zeventig plaatsvond. Een van de eerste Hindoestanen die naar Nederland kwam herinnert zich slechts twee Surinamers uit dezelfde groep in 1939; kort na de oorlog waren dat er vijftien tot twintig. Een ander, Juglall, volgde samen met Biswamitre in 1929 een opleiding in Nederland. In zijn bijdrage in "Van Britsch-Indisch emigrant tot burger van Suriname" noemt Juglall (1963) een dertigtal gevallen van doctoralexamens behaald door Hindoestanen in de periode 1940-1963, alsmede zeven hogere opleidingen, twee middelbare en tien hoofdaktes. Uit deze bescheiden getallen is af te lezen dat de Hindoestaanse deelname aan het hoger onderwijs nog zeer beperkt was. Volgens Juglall veranderde dit pas later; hij schatte dat in 1966 zo'n 660 Hindoestanen voor studie in Nederland verbleven.

Het is overigens interessant, dat enkele van de eerste Hindoestaanse studenten niet onmiddellijk het gebruikelijke Surinaamse patroon overnamen om verdere opleiding in Nederland te volgen. Jagesar Persad Kaulesar Sukul, die in 1938 als Statenlid werd benoemd en ook later een belangrijke rol in de Surinaamse politiek zou spelen, behaalde zijn Master's Degree in het Sanskriet aan de Columbia University in de Verenigde Staten (1946). Pas daarna kwam hij naar Nederland, waar hij in Leiden afstudeerde (ethno-sociologie, 1948) en in Utrecht promoveerde (Kaulesar Sukul 1958). Jnan H. Adhin, die eveneens een belangrijk Surinaams politicus werd, behaalde een graad in de wijsbegeerte in New Delhi, India, in het land dus waar de wortels van de Hindoestaanse bevolking liggen. Toch koos ook Adhin Nederland als het land om verder te studeren; in 1961 promoveerde hij in Groningen op een economisch-historisch proefschrift over Suriname (Adhin 1961).

Het is niet nodig hier meer voorbeelden te geven uit die eerste generaties Hindoestaanse studenten. Volgens de eerder aangehaalde Hindoestaan waren vanzelfsprekend de onderlinge contacten intensiever dan die met de Creolen in Nederland. Niettemin waren ook die laatste contacten goed, wat hij toeschreef aan het hoge ontwikkelingspeil van de betrokken Surinamers: etnische vooroordelen leefden minder onder de intellectuelen. Pas rond 1960 richtten de Hindoestaanse studenten een eigen vereniging op, Manan. Net als de Creoolse vereniging Wie Eegie Sanie wilde Manan zich richten op een bewustwording van de eigen cultuur en een zoeken naar integratie van de verschillende bevolkingsgroepen van Suriname.

Is er over de periode vóór 1955 dus betrekkelijk weinig over de (Brits-)Indische groep te vermelden, wel moet worden benadrukt, dat een deel van de in Nederland opgeleide Hindoestanen na hun studie belangrijke functies in Suriname vervulde. Hierboven werden daarvan enkele voorbeelden gegeven. Dat ook onder deze groep de wil naar betere integratie tussen de verschillende Surinaamse bevolkingsgroepen leefde spreekt bijvoorbeeld uit de twaalfde stelling bij "Tien jaar Suriname", het proefschrift waarop F.E.M. Mitrasing in 1959 te Leiden promoveerde: "Ter bereiking van een nationaal saamhorig volk zal de Surinaamse Overheid een doelgerichte actieve cultuurpolitiek moeten voeren".

De emancipatie van de Javaanse bevolkingsgroep liep weer aanmerkelijk achter bij die van de Hindoestaanse groep. Van 1890 tot 1940 vond een aanzienlijke immigratie (32.956 personen) uit het toenmalige Oost-Indië plaats, die deze bevolkingsgroep tot de grootste na de Creolen en Hindoestanen maakte; de overige etnische groepen waren numeriek van geringe betekenis. Voor zover deze Indonesiërs emigreerden uit Suriname, betrof dat repatriëring (7697 personen, tot 1940). Emigratie naar Nederland kwam nog niet voor, hetgeen gezien hun geringe economische en intellectuele ontwikkeling niet verwonderlijk mag heten. Ten aanzien van die intellectuele ontwikkeling geeft Ismaël verbluffende cijfers (1950-51; zie ook 1949). Van de 38.000 Javaanse Surinamers hadden er nog geen tien een MULO-diploma; er waren slechts twee volledig bevoegde onderwijzers en geen academici. Van emigratie naar Nederland voor studiedoelinden was dan ook geen sprake en studiebeurzen of studie-opdrachten waren nooit verleend, aldus Ismaël. Op grond van cijfers uit Sedoc-Dahlbergs dissertatie "Surinaamse studenten in Nederland" (1971) moet deze stelling enigszins worden genuanceerd; zij telde vier Javanen in de studentengeneratie van 1946-1951. Niettemin is ook dat getal uitgesproken laag.

Van enkele Javanen is het bekend dat zij in Nederland verbleven, maar dan voor korte tijd en om andere redenen. Dit betrof politici als Iding Soemita, die de Indonesische bevolkingsgroep vertegenwoordigde bij de besprekingen over de staatkundige toekomst van Suriname. Op 9 september 1954 was hij het enige lid van de Staten van Suriname dat zich onthield van stemming over het Statuut; hij meende dat de belangen van de Indonesische Surinamers onvoldoende waren behartigd.

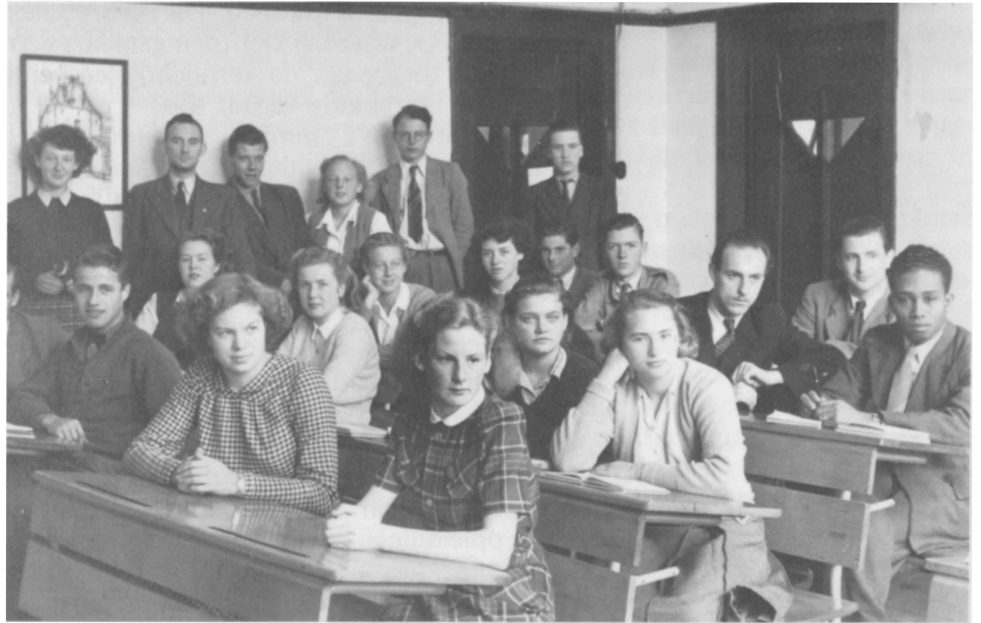
In dit verband moet worden benadrukt dat een groot gedeelte van de Surinaamse politici en diplomaten hun opleiding in Nederland volgde. Als voorbeelden kunnen worden genoemd de juristen mr.dr. J.C. de Miranda, mr. H.L. de Vries en mr.dr. R.H. Pos. Verder dr. J.H.E. Ferrier, die in 1950 promoveerde op het proefschrift "De Surinaamse samenleving als sociaal-paedagogische opgave"; hij was de laatste gouverneur en, daarop aansluitend, de eerste president van Suriname. Als laatste voorbeeld mr. F.H.R. Lim A Po, die ondermeer voorzitter van de Staten van Suriname en Gevolmachtigd Minister van Suriname in Nederland was. Hij was één van de relatief vele Surinamers van (gedeeltelijk) Chinese afkomst die al in de vooroorlogse periode in Nederland studeerden.

Naast dergelijke voorbeelden van Surinamers die na een opleiding in Nederland tot de bestuurlijke en politieke elite van Suriname gingen behoren kan worden gewezen op enkelen die na hun studie in Nederland bleven, maar sterk betrokken waren bij Suriname. Opnieuw moet in dit verband prof. dr. R.A.J. van Lier worden genoemd; hij vervulde in de naoorlogse periode verschillende tijdelijke adviseurschappen bij de Surinaamse regering en was tevens enige tijd directeur van de Stichting Planbureau Suriname.

Een ander voorbeeld is dr. S. van Praag. In de jaren dertig behaalde hij in Leiden het doctoraal- en artsexamen, nadat hij eerder al de Geneeskundige School te Paramaribo had doorlopen. In Suriname bleek voor hem geen functie vacant, waarop hij besloot zich te specialiseren. Intussen trouwde hij en raakte, zoals dat met de meesten die langer bleven gebeurde, volledig "thuis" in Nederland. Na voltooiing van zijn specialisatie en het einde van de Duitse bezetting had hij daarom weinig reden meer terug te gaan naar Suriname. Wel werd hij in Nederland medisch adviseur van de Surinaamse regering. In die functie was hij een belangrijk pleitbezorger in Den Haag en Paramaribo voor de verbetering van de geneeskundige zorg en het medisch onderwijs in Suriname.

Over de naoorlogse studenten zijn wat meer gegevens beschikbaar dan over de studenten in de voorgaande tijd. Mede door een verruiming van de finan-

Klas IVa van het Nieuwe Lyceum te Hilversum, met P.A.M. van Philips.

ciële middelen en van de mogelijkheden tot vooropleiding in eigen land nam het aantal Surinaamse studenten in Nederland snel toe.

Wat betreft de vooropleiding: voor de oorlog kon in Suriname de MULO worden gevolgd, die toegang gaf tot de Geneeskundige en de Normaalschool. De Rechtsschool werd pas in 1948 opgericht; tot die tijd moesten juristen-inspe privélessen bij "praktizijns" volgen. Pas na het volgen van zo'n voortgezette opleiding kon men in Nederland aan een universiteit gaan studeren. Wel werd tijdens de oorlog een "nood-HBS" opgericht, maar deze was voornamelijk voor Nederlandse kinderen bestemd en werd na de bevrijding opgeheven. Pas in 1952 werd de Algemene Middelbare School opgericht, een opleiding waarvan het diploma werd gelijkgesteld met dat van de HBS in Nederland. Hiermee werd toelating tot de Nederlandse universiteiten direct na het volgen van een middelbare opleiding in Suriname mogelijk. In de voorgaande periode had de gebrekkige aansluiting veel tijdgebrek en ongemak met zich meegebracht. P.A.M. van Philips, later minister in Suriname en vervolgens hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, moest voor hij aan het einde van de jaren veertig zijn studie economie kon beginnen, eerst nog een aanvullende H.B.S.-opleiding in Nederland volgen. Geen onverdeeld genoeg, herinnert hij zich nu; al werd hij plezierig behandeld, hij bleef een vreemde, en vooral oudere eend in de bijt van de examenklas. Toch was hij blij met de mogelijkheid, die hem en een Surinaamse vriend alléén op het Nieuwe Lyceum te Hilversum werd geboden:

"Het resultaat van het onderhoud met de rector, waarbij ik pleitte voor toelating van mijzelf en mijn vriend Hugo, was 'dat de school het met ons zou proberen'. Ik geloof dat deze simpele uitspraak, vol gereserveerdheid t.a.v. die twee onbekenden uit het donkere Zuid-Amerika, maar ook vol hoop dat dit experiment slagen zou, voor mij de mogelijkheid opende de draad van het eigen leven weer op te nemen, daar waar ik deze jaren terug tengevolge van de oorlog had moeten laten liggen." ("HNL" 1960:22-3.)

De toelating tot Nederlandse universiteiten werd niet alleen vereenvoudigd, maar tevens financieel wat vergemakkelijkt. Weliswaar was al in 1922 een Stichting "Steunfonds voor studeerenden uit West-Indië" opgericht (Steunfonds 1922-3), maar pas in de jaren vijftig kwam een echt beurzenbeleid van de grond. In 1951 studeerden zo'n twintig Surinaamse bursalen in Nederland, een aantal dat steeds toenam. Beurzen werden verstrekt op voorwaarde dat de begunstigde tenminste vijf jaar in Suriname dienst zou doen, dan wel deze

verplichting zou (doen) afkopen. Dit laatste gebeurde wel door bedrijven als Philips en AKZO, waar het Delftse ingenieurs betrof. Overigens werd deze regeling flexibel toegepast: de verplichtingen vervielen wanneer in Suriname geen passende betrekking vacant was.

In 1954 werd door de Commissie voor Intellectuele Planning een nota betreffende de in Nederland studerende Surinamers gepubliceerd ('De Koerier', december 1954, januari 1955). In deze nota werden gegevens over 318 van de naar schatting 360 studerenden verwerkt; Surinaamse arbeiders die in Nederland een vakopleiding volgden bleven buiten beschouwing. De onderzochte groep bestond voor ruim de helft (171) uit studenten aan het universitair onderwijs, waarvan er 65 medicijnen studeerden, 24 een studierichting aan de Technische Hogeschool Delft, 16 rechten, 10 economische wetenschappen, 7 een studierichting aan de Landbouw Hogeschool Wageningen en 6 farmacie. De overige 147 volgden uiteenlopende, met name middelbare, opleidingen; ruim een derde daarvan bezocht een (landbouw)technische school. De Commissie toonde zich ongerust over het grote aantal studenten in de medicijnen en technische vakken. Zij deed aanbevelingen ter bevordering van deelname aan enige opleidingen, met name in de sfeer van landbouwkunde, ambtelijke en beroepsopleidingen. Wat betreft de beursstudenten werd zelfs voorgesteld de vrijheid van (keuze)vakken te beperken. Reden hiervoor was de angst om met overheidsgeld academici op te leiden die in Suriname zelf geen werk zouden vinden. Overigens werd ook voorgesteld studenten in andere landen te laten studeren, wat een eerste breuk met de koloniale traditie zou betekenen.

In haar dissertatie presenteert Betty Sedoc-Dahlberg interessante gegevens over de sociale en etnische achtergrond van deze studenten. In 1947 bestond de Surinaamse studentenbevolking uit enkele tientallen personen, nagenoeg geheel afkomstig uit de hogere milieus. In 1952 waren de hogere, midden- en lagere milieus ongeveer even sterk vertegenwoordigd onder een groep studenten die inmiddels de 100 ruim had overschreden. In 1957 domineerden midden- en lagere milieus, terwijl er toen meer dan 350 universitaire studenten waren (Sedoc 1971:72). Ten aanzien van de etnische samenstelling van de Surinaamse studentengroep in Nederland wijst zij op het grote overwicht van Creolen. Chinezen bleken relatief oververtegenwoordigd, Hindoestanen daarentegen ondervertegenwoordigd. De generatie 1946-1951, in het totaal 131 studenten, bestond uit 90 Creolen, 18 Chinezen, 7 Hindoestanen, 5 Nederlanders, 7 Joden en 4 Javanen (Sedoc 1971:81).

In de naoorlogse periode groeide ook het aantal Surinamers dat in Nederland een vakopleiding volgde. In de dertiger jaren betrof dit een enkeling die in Amsterdam de Middelbare Technische School doorliep, na de oorlog ging het om meer Surinamers en om uiteenlopende opleidingen. Als voorbeeld kunnen, naast de technici, zeelieden worden genoemd die in Nederland diploma's aan de Zeevaartschool haalden.

Samenvattend lijkt de stelling gerechtvaardigd dat in de periode tot 1955 voornamelijk het voortgezet en universitair onderwijs Surinaamse studenten heeft getrokken. Aan het belang van de Surinaamse studenten voor hun land hoeft niet te worden getwijfeld. Weliswaar bleef een groot gedeelte in Nederland of vertrok naar elders, maar de intellectuele elite van het moderne Suriname werd toch grotendeels opgeleid aan Nederlandse universiteiten.

Zending

Met de kolonisten kwam ook de Christelijke godsdienst naar Suriname. De Nederlands-Hervormde en de Lutherse kerk bleven een zaak van de blanke elite, terwijl de Herrnhutters en iets later ook de Katholieken zich op de zending en missie onder Indianen, Bosnegers en slaven toeleiden. Een enkele keer slechts bemoeide de kerk van de blanke elite zich met de kerstening en

opleiding van Afro-Surinamers. Hoe dat in zijn werk ging is moeilijk te achterhalen. Zo werd een neger Grandie in 1767 in Paramaribo gedoopt, waarbij hij een nieuwe naam kreeg, Joost van Nieuw Amsterdam. In het betreffende document staat vermeld dat Grandie in 1756 met zijn meester, wijlen de heer Bernardi, naar Nederland was vertrokken en later naar Suriname was teruggeroepen.²² Naar het verband tussen het Nederlands verblijf en de doop in Suriname kan slechts worden gegist.

Buve geeft een voorbeeld van een van die zeldzame malen dat de protestantse kerk van de elite zich direct met de opleiding van een zwarte bezighield. Dit is de geschiedenis van Jeboa, zoon van het hoofd van een Bosnegerstam waarmee na enige strijd de vrede was gesloten. In het vredesverdrag was bepaald dat enkele Bosnegers als gijzelaars naar Paramaribo zouden komen; Jeboa was een van deze gijzelaars. In 1767 besloot de Kerkeraad van Paramaribo Jeboa voor zijn opvoeding naar Nederland te sturen. Dit liep uit op een debâcle. Het Stadsweeshuis wilde hem niet huisvesten, waarna hij in drie verschillende particuliere kosthuizen werd ondergebracht. Jeboa bleek ontevreden en op zijn beurt een bron van ergernis. Zo klaagde hij over behandeling en voedsel, eiste volkomen vrijheid, meer zakgeld, meer kleding. Ook verkocht hij zijn kleding om aan geld te komen. Toen dit aan de Kerkeraad bekend werd gemaakt en bovendien de Gouverneur en Raden van Suriname zijn terugkeer verlangden, besloot de Amsterdamse Kerkeraad Jeboa terug te sturen. Men vond hem niet alleen lastig maar ook erg duur, aangezien hij het dubbele kostte van wat was begroot. Jeboa wilde niet terug, en dreigde in Suriname een lastpost te zullen zijn. Aan dit woord hield hij zich, en met ere. Tegen zijn zin terug in Suriname werd hij zelfs gevangen gezet omdat hij de bestraffing van een slavin door haar meester probeerde te doen ophouden. In de rechtszaak hierover verbood de Raad van Politie het hem en zijn stamgenoten, zich met dergelijke particuliere affaires van de blanken te bemoeien (Buve 1963:14-5).

Sinds 1865 was de Surinaamse missie opgedragen aan de Redemptoristen, die zeer actief waren. Tegen 1940 waren er ongeveer evenveel Rooms-Katholieken als Herrnhutters in Suriname. In verband met ons thema is het interessant dat de missie Rooms-Katholieke Surinamers in staat heeft gesteld op Zuidnederlandse internaten een middelbare-schoolopleiding te volgen; hierover heb ik echter nauwelijks gegevens gevonden.

Overigens moet hier wel een bijzonder geval worden vermeld, namelijk van een Surinamer die zich in Nederland aan het katholiek geloof wijdde. In 1735 werd in Suriname J.G. Lemmers geboren. Zijn ouders waren protestants, en hoogst waarschijnlijk van Nederlandse afkomst. Zij stuurden hun zoon voor zijn opleiding naar Nederland, waar hij katholiek werd. Na een studie voor het priesterschap werd hij in 1761 gewijd. Eerst was hij kapelaan in Den Haag, daarna, van 1769 tot 1795, pastoor in Edam. Lemmers overleed in Edam op 24 oktober 1823 (''Koloniaal Missie Tijdschrift'' 1935:96). Dit mag als een uitzonderlijk geval worden beschouwd: de meeste Surinamers die in Nederland een kerkelijke opleiding volgden keerden daarna terug naar Suriname om daar hun geloof te verbreiden.

Francois Henri Rikkens leven is hiervan een voorbeeld. Hij werd in 1863 te Paramaribo geboren, zoon van een Creoolse vrouw en een Nederlandse militair. Hij verrichtte zijn studies in Nederland (1877-1891). Zodra hij echter tot priester was gewijd keerde hij in 1892 terug naar Paramaribo, waar hij zijn verdere leven als priester werkte. Daarnaast publiceerde hij een drietal historische romans: ''Tokosi of het Indiaanse Meisje'' (1901), ''Codjo de Brandstichter'' (1902) en ''Ma Kankantrie'' (1907). Het is opvallend dat hij in deze romans de Surinaamse cultuur centraal stelde, terwijl onder het ''beschaafde Surinaamse publiek'' de Europese cultuur veel meer *en vogue* was. Waarschijnlijk is zijn werk in die tijd dan ook niet erg populair geweest (Getrouw 1964:148).

De langste geschiedenis heeft echter de zending van de Herrnhutters, ook wel Evangelische Broedergemeente, in Suriname. Al ruim voor de afschaffing van de slavernij (1863), in 1735, waren de Herrnhutters met de kerstening van de slaven en vrije kleurlingen begonnen. Aan het eind van de negentiende eeuw voltrok zich een belangrijke verandering. Vanaf die tijd werden ook Surinaamse gelovigen opgeleid voor het zendingswerk, aanvankelijk in Suriname zelf, later in Herrnhut en in Nederland. De bedoeling van deze nieuwe koers was om de groei van een "Creolenkerk" te stimuleren. In 1927 nam het Zendingsgenootschap van de Evangelische Broedergemeente te Zeist de taak van Herrnhut volledig over.

De eerste Surinamer die zendeling van de Broedergemeente werd was Cornelis Winst Blijd. In 1860 werd hij geboren als slaaf; hoewel Winst geen ongebruikelijke slavennaam was, is het denkbaar dat zijn meester hem zo noemde omdat hem bij de Emancipatie (1863) voor de vrijlating van dit jongetje een gemakkelijk verdiende schadevergoeding zou worden uitgekeerd. Al vroeg wees, werd Blijd eerst door familie, daarna door de Herrnhutters opgevoed. Hij werd leraar en daarna hulpzendeling. In 1902 ordende de Broedergemeente hem als eerste Surinamer tot diaken. In 1913 werd Blijd ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Emancipatie uitgenodigd voor een reis naar Nederland, Duitsland en Denemarken. Vanzelfsprekend stond hij in het middelpunt van de belangstelling van de Broedergemeente. Hij hield verschillende preken, waarin ook zijn land, de zending daar en zijn eigen verleden ter sprake kwamen. In Nederland werd hij op het Emancipatiefeest bevorderd tot presbyter van de Herrnhutters. Op het gouden jubileum van het Christelijk Nationaal Zendingsfeest sprak Blijd in het bijzijn van koningin Wilhelmina het slotwoord uit. Niet alleen de zendingsbladen, maar ook de dagbladpers besteedde de nodige aandacht aan dit gebeuren. Zo schreef "De Nieuwe Courant":

"Tenslotte verzocht spreker aan den heer C.W. Blijd, neger-predikant en leraar der Evangelische Broedergemeente te Paramaribo een slotwoord te spreken. De heer Blijd richtte zich meer in het bijzonder tot H.M. de Koningin om uiting te geven aan de groote vreugde dat hem als vertegenwoordiger van het zwarte ras in Suriname, - dat gisteren het jubileum van zijn vrijheid vierde

- heden vergund was voor H.M. de Koningin te staan om aan Haar namens zijn volk de verzekering te geven dat het zich verheugt geregeerd te worden door een Vorstin, die ook in het werk der zending onder het volk zoveel belang stelt. Spr. wenschte daarom aan H.M. over te dragen de hulde van zijn volk, dat zoo dankbaar is voor alle zegeningen die het heeft mogen genieten onder Hr. Ms. regeering. Spr. hoopte dat Gods zegen zou mogen blijven rusten op Hr. Ms. arbeid, opdat deze zou blijven strekken, ook tot de ontwikkeling van de zwarte onderdanen. Met dankgebed besloot spr. zijn rede. En toen - niettegenstaande de regen neerkletterde - brak onder de menschenmassa een blij gejubel los. Allereerst zette de muziek het Wilhelmus in, dat aanstonds door allen werd medegezongen. Nauwelijks was het lied uitgezongen, of er galmde een 'leve H.M. de Koningin' door de lucht.' ('Nederlandsche Zendingsbode' jrg. 24, no. 28, 11-7-1913.)

Hierna werd met het zingen van een "potpouri van allerhande liederen", waaronder het onvermijdelijke "Wien Neêrlands Bloed", het eigenlijke feest begonnen. De koningin liet zich aan Blijd voorstellen en hij werd later nog op Het Loo ontvangen om over het zendingswerk in Suriname te spreken. Volgens berichten in de zendingsbladen waren zowel zijn gehoor als Blijd zelf zeer onder de indruk van de ontmoetingen tijdens deze reis. Een Surinaamse tijdgenoot, Comvalius (1921:24-5) beschreef Blijds Europese reis uitvoerig, overigens zonder te vermelden hoe hij de dialogen had ge(re-)construeerd:

"Onze leeraar werd in 1913 door het Bestuur der gemeente uitgekozen, om bij gelegenheid van het Gouden Emancipatiefeest ons ras te vertegenwoordigen in Nederland, Duitschland en Denemarken. Deze keuze is een zeer gelukkige geweest; vandaar het groote succes, waarvan men op het einde van 1913 in de voornaamste bladen uit die landen heeft gewag gemaakt. Dat de heer Blijd geen alledaagsch prediker, maar een buitengewone verschijning was, getuigt het gevolg van zijn optreden op het zendingsfeest te Utrecht, waar onder anderen H. M. onze Koningin met gevolg onder de hoorders behoorden. Verscheidene predikanten van naam, waaronder met den Doctorstitel traden na elkaar als spreker op in de bijeenkomst, terwijl ook den eenvoudigen zwarten prediker een spreekbeurt werd toegestaan. En als hij aan de beurt zou komen, haastte zich een der predikanten hem een toga aan te doen, welke hij van de hand wees. Hij sprak in zijn eenvoud zooals hij het hier gewoon was, maar de goede uitwerking bleef niet uit: hij had zijn hoorders geboeid. Honderden verdrongen zich na de bijeenkomst, om hem te begroeten, fotografen hadden het druk. Maar vooral had hij de aandacht van onze Koningin getrokken. 'Onze Koningin, die niet splitst en splitst naar ras of kleur en wier wil het niet is, dat kwaadwilligen inbraak doen in het Broederhuis'.

Op uitnoodiging van H. M., heeft hij aan het Hof een preek gehouden voor de geheele hofhouding. En hij was voor een tweede keer de gast, die het voorrecht heeft mogen genieten met H. M. aan een gastmaal ten Hove deel te nemen, een voorrecht, dat weinigen blanken in ons midden is tebeurtgevallen. Deze tweede uitnoodiging was op zijn terugreis van het Noorden van Europa. H. M. die het hem veroorloofde heel dicht bij Haar te mogen staan, deed hem de eigenaardige vraag: 'Zijn er meer zulke ontwikkelde menschen van uw ras in Suriname?' 'O, Majesteit, er zijn velen van groote ontwikkeling, ik ben slechts een eenvoudige prediker!'

'Maar', vervolgde de hooge gastvrouw, 'Dominé, welk land vindt U schooner, Denemarken of Nederland?' Onze predikant, die, volgens zijn verklaring Denemarken schooner vond, antwoordde: 'Majesteit, Oost West, thuis het best!' Hij heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt, om zijn ras in de belangstelling van H. M. aan te bevelen.

Ook in Duitschland en Denemarken heeft hij de eer mogen genieten, ten Hove te verschijnen. Vooral in Denemarken is hij met veel enthousiasme ontvangen. Na zijne prestatie werden pogingen in het werk gesteld, hem daar te behouden, maar hij verkoos terug te keeren en te arbeiden te midden van zijn volk.

In Duitsland heeft hij onder meer met den heer Hettasch, den tegenwoordigen zendingsdirecteur der Broeder Gemeente, een openlucht dienst gehouden op den kerkplein te Nisky. Een ooggetuige, Europeaan, thans in ons midden, vertelt van den machtigen indruk, welchen de heer Blijd bij die gelegenheid op hem en velen heeft gemaakt. Genoemde heer was blijde hier in de kolonie nader kennis te hebben gemaakt en zou in zijn tegenwoordigen werkkring zeker veel van hem hebben geprofiteerd, ware hij langer in leven gebleven."

Sinds de jaren dertig zijn Surinaamse Herrnhutters op de zendingschool te Zeist opgeleid. Als eerste voltooide in 1934 R. Doth deze opleiding, waarna hij terugkeerde naar Suriname. In 1937 volgde G.E.E. Polanen. Hun afscheidswaarden werden afgedrukt in het Zeister zendingsblad "Ons Suriname". Het valt op dat beiden opmerkten, zich te hebben voorgenomen meteen terug te zullen keren naar Suriname, indien zij iets van rassendiscriminatie zouden merken. In de kringen waarin zij verkeerden was daar echter volgens hun zeggen geen sprake van geweest.²³ Overigens werd te zelfder tijd in "Ons Suriname" geklaagd, dat de opkomst van de Surinaamse gelovigen bij kerkdiensten van de Broedergemeente in Nederland beneden peil was.²⁴

De Surinaamse Theologische School in Zeist. V.l.n.r. L. Dielingen, mw. Darnoud, H. Hessen, S.T. Mingoen, ds. J.M. en mw. van der Linde, J. Jones, mw. Ritfeld, E. Ritfeld, R. Berggraaf, A. Darnoud. ("De Suriname-zending", 1954, no. 6.)

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen regelmatig Surinaamse predikanten naar Nederland om hier over de zending te vertellen. Ook het opleiden van zendelingen werd voortgezet. In 1954 kwamen zelfs negen Surinamers tegelijk, samen de Surinaamse Theologische School uitmakend, naar Zeist om daar verder te studeren. Hieronder waren ook twee vrouwen, die echter als "a.s. predikantsvrouwen" werden genoemd en (daarom?) slechts praktische lessen kregen ("De Suriname-zending" 1954, no. 6 en 1955, no. 5). De eerste Surinaamse vrouw die in "Ons Suriname" werd vermeld in verband met een vakopleiding is zuster M. Brader. Zij keerde in 1948 naar haar land terug, na in Utrecht te zijn opgeleid tot verpleegster ("Ons Suriname" 1948, no. 6). In 1946 stelde het Zeister Zendingsgenootschap ook een "geestelijk verzorger" van de Surinamers in Nederland aan. "Ons Suriname" (1946, no. 3) benadrukte het belang hiervan: een groot gedeelte van de naar schatting 3000 Surinamers in Nederland was volgens dit blad lid van de Broedergemeente. In het begin van de jaren vijftig werd bovendien in Amsterdam het Herrnhuttershuis opgericht als gasthuis voor in de hoofdstad studerende Surinamers ("De Spiegel", 13-12-1952).

Een enkel woord over andere geloofsovertuigingen is hier op zijn plaats. Door de immigratie van Brits-Indiërs en Javanen werden Hindoeïsme en

Islam belangrijke religies in Suriname. In het vooroorlogse Nederland hadden deze echter geen plaats, zodat er geen sprake was van emigratie vanuit Suriname naar de Lage Landen onder auspiciën van Hindoestaanse of Islamitische organisaties. De Herrnhutters daarentegen bedreven al zending onder de Javaanse immigranten tijdens hun tussenstop in Amsterdam op de reis van Java naar Suriname. Daar werd onder andere de "Kitab Gambar", een geïllustreerd boek met verhalen uit het Oude en het Nieuwe Testament, aan de Javanen uitgedeeld. Blijkens een beschrijving van het leven van Niti Pawiro, de eerste Javaanse zendeling van de Herrnhutters in Suriname, was dit echter rond 1900 nog niet goed geregeld (Bielke 1940:6). Pawiro zag de "Kitab Gambar" pas in Suriname. Tijdens zijn tussenstop in Amsterdam was hij voornamelijk onder de indruk geraakt van Artis, en het feit dat de zon 's avonds om negen uur nog niet was ondergegaan.²⁵

Nieuwe groepen immigranten

Op de afschaffing van de slavenhandel en slavernij in het Caraïbische gebied volgde de grootscheepse immigratie van uiteenlopende bevolkingsgroepen: met name Chinezen, Indiërs en in het geval van Suriname Javanen, maar ook Libanezen, Japanners, en, opnieuw, Europeanen en Afrikanen. Al snel ontstond tevens een intensieve migratie binnen het Caraïbische gebied. Mexicanen uit Yucatán kwamen naar Cuba, Jamaicanen naar Cuba en Midden-Amerika, Antillianen naar Cuba, Surinamers naar de Antillen, etc. Op steeds andere plekken zochten de "Caraïbiërs" naar mogelijkheden om een beter leven op te bouwen; de rijkere metropolen werden daarbij in de twintigste eeuw een steeds populairder bestemming. In deze traditie van migratie binnen en vanuit het Caraïbische gebied past ook de meer recente migratiestroom van Surinamers en, in mindere mate, Antillianen naar Nederland (Oostindie n.t.v.).

In de loop van de twintigste eeuw nam het aantal Surinamers in Nederland langzaam toe, en bovendien veranderde de samenstelling van deze groep enigszins. Opleiding en verlof waren niet langer de enige motieven. Het zoeken van werk in Nederland, het ontvluchten van de kleine Surinaamse maatschappij en wellicht ook gewoon nieuwsgierigheid of de verwachting hier een gemakkelijker leven te zullen vinden werden steeds belangrijker beweegredenen om de overtocht te wagen. Zo ontstond een wat breder samengestelde Surinaamse gemeenschap in Nederland, met eigen ontmoetingsplaatsen, verenigingen en dergelijke. Tot deze nieuwe groep zullen mensen hebben behoord die precies wisten wat zij wilden, maar evengoed individuele gelukzoekers. Wellicht mogen de "stow-awayers", verstekelingen die zich op Hollandse schepen verborgen, tot de laatste categorie worden gerekend. Eén van hen, de later in Surinaamse kring zeer bekende Frits Blijd, waagde in de jaren twintig de oversteek om de eenvoudige reden dat het leven in Suriname hem te weinig vooruitzichten bood. Tot zijn verbazing ontdekte hij op hetzelfde schip nog twee verstekelingen ("Famiri" jrg. 2, no. 5, 1977).

Naar alle waarschijnlijkheid vielen deze Surinamers, door hun geringe aantal, als groep niet erg op. De eerder genoemde Surinaamse historicus Einaar maakte in een lezing een treffende opmerking over de onwetendheid onder de Nederlanders over "de West":

"De spreker begon met zijn verwondering te uiten over de weinige kennis, die men over het algemeen hier over zijn land heeft. Werd hij en zijn landgenooten hier in Amsterdam niet steeds in het Engelsch aangesproken en men dan hoogst verwonderd was een antwoord in het Hollandsch te krijgen en dan nog wel van iemand die zwart ziet!" ("Koloniaal Weekblad" 6-3-1924.)

In hetzelfde blad deed de secretaris van de Amsterdamse afdeling van de Vereniging Oost en West in zijn overzicht over 1925 verslag over wat hij een tragische kant van zijn werk noemde, namelijk de opvang van "Surinamers, die

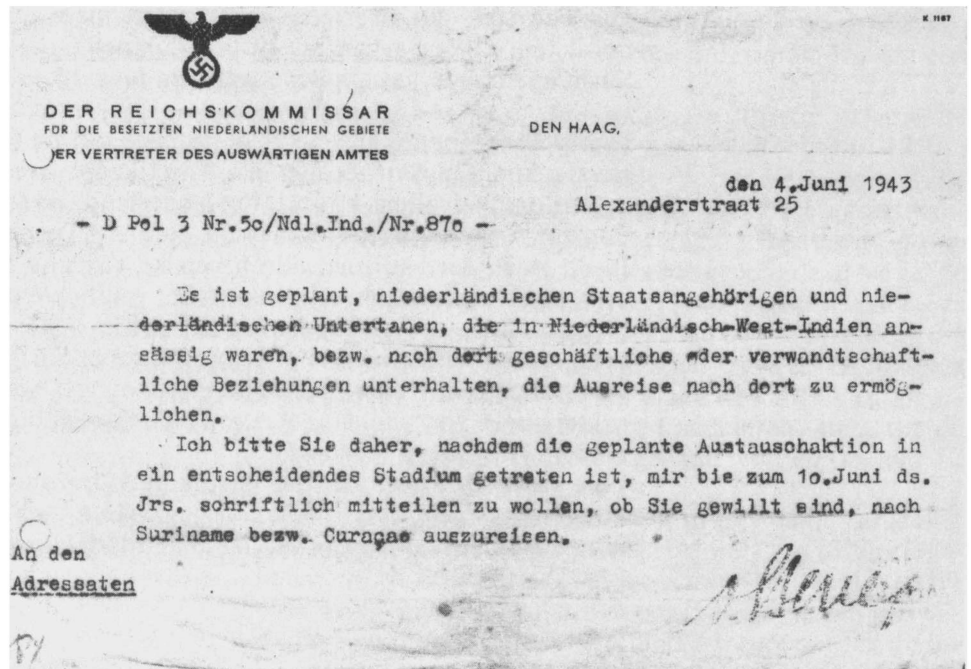
hier zonder middelen van bestaan, ja zelfs zonder onderdak rondzwerven. Soms lukt het hem [de secretaris] deze arme kerels aan een baantje te helpen, of op een andere wijze voor ondergang te behoeden; het aantal is echter den laatste tijd zoo toegenomen, dat hij ze naar het Armbestuur moet verwijzen". Budike (1982:27) stelt dat Surinaamse arbeiders bovendien aan het eind van de jaren dertig te maken kregen met een werkverbod in bepaalde bedrijven; veel Surinamers vonden wel werk als zeelui en in allerlei meestal slecht betaalde baantjes aan de wal. De kunstenaar Nola Hatterman herinnerde zich dat in de vooroorlogse periode ook enkele Surinamers als schildersmodel werkten. Hatterman schilderde echter ook andere Surinamers, die zo een centje bijverdienden. In de catalogus van een zeer succesvolle tentoonstelling van haar werk benadrukte zij niet de afkomst, maar het beroep van zulke modellen: "men zag dan op het schilderij dat deze Negerin was [bij 'Portret van een verpleegster']. Dat had niet de nadruk." ('Famiri' jrg. 1, no. 6, 1977.)

Brusse beschreef een groep van 223 Oostindiërs, die in Suriname als contractarbeider hadden gewerkt maar kennelijk nooit Surinamer waren geworden. Na het verstrijken van hun contractperiode keerden zij in 1910 via Rotterdam terug naar Java. Hij schilderde hun toestand in de somberste kleuren: "weerloze slachtoffers, uitgebuit en verwaarloosd", "armer dan arm", "oud geworden en afgeleefd", "deerniswaardig [...] vergeleken bij het transport versche koelies, dat de vorige maand vol moed, óók over Rotterdam, weer op weg naar West-Indië gegaan was. . ." (Brusse 1920:3, 6, 9-10). Het verblijf in Rotterdam was volgens Brusse (1920:3, 7) voor deze ongelukkigen een "week in de oase" geweest; bootwerkers hadden zelfs geld bijeen gebracht "om onder de stumperige en meerendeels zoo allerliefste koeliekindertjes koekjes uit te delen". Het laatste transport van contractarbeiders uit Indonesië naar Suriname vond plaats in 1938; pas in de jaren zestig en zeventig vestigden zich Javaanse Surinamers in Nederland.

Over het lot van de Surinamers in de Tweede Wereldoorlog is niet veel bekend. Aanvankelijk waren de Westindische Joden in Nederland beter af dan de Nederlandse Joden. Vaak was niet aantoonbaar dat hun vier grootouders allen Jood waren geweest; hierdoor ontliiep een aantal Surinaamse Joden de noodlottige registratie als Jood en daardoor de deportatie naar de nazi-concentratiekampen (De Jong 4(1972):874-6, 5(1974):538, 6(1975):274-6, 305-7). Niettemin overleefden vele in Nederland verblijvende Surinamers de bezetting niet: in "Teroenga" somde H.A.J. Samson (1947-8) de namen van 77 Joodse Surinamers op die in de oorlog waren gedeporteerd en omgekomen in de Duitse vernietigingskampen. Later schatte hij hun aantal op honderd ("Djogo" jrg. 4, no. 1, 1961). Van verschillende Surinamers is bekend dat zij deelnamen aan het ondergronds verzet. Behalve Anton de Kom en Lou Lichtveld, over wie hieronder zal worden gesproken, geldt dit bijvoorbeeld voor Leo Lashley, die een vooraanstaande plaats innam in het Rotterdamse artsenvetzet. De fusillering van profesor Flu's zoon werd reeds vermeld. Van de vijf kinderen van het Surinaamse Statenlid Van Ommeren die tijdens de oorlog in Nederland verbleven kwamen er vier in het "Oranjestad" te Scheveningen terecht. Een van deze vier werd gefusilleerd, een tweede kwam om het leven in een concentratiekamp (Rijk van Ommeren 1964:154). Stellig zou deze reeks kunnen worden uitgebreid op grond van nadere studies. Misschien zou zulk onderzoek ertoe kunnen bijdragen dat de herinnering aan de tijdens de oorlog gesneuvelde Surinamers blijft bestaan. Thans kent slechts Paramaribo een gedenksteen voor deze Surinamers, waarvan het aantal wordt geschat op tweehonderd (Surinaamse oorlogsveteranen s.a:36). In Nederland is over hen genoeg niets bekend.

Overigens is het opvallend dat de Westindiërs, de racistische ideologie van de nazi's ten spijt, niet aan vervolging om hun huidskleur werden blootgesteld. Bovendien werden zij in verband met hun "niet-Arische" uiterlijk niet gedwongen te werken in de Duitse arbeidsdienst ('Famiri' jrg. 1, no. 6, 1977).

Brief van Otto Bene, "der Vertreter des Auswärtigen Amtes" van de Rijkscommissaris, waarin deze in Nederland wonende Surinamers en Antillianen vraagt mede te delen of zij belangstelling hebben om in het kader van een uitwisseling terug te keren naar hun geboorteland.

Zelfs herinneren vele Surinamers zich dat zij tijdens de bezetting extra rantsoenbonnen voor rijst konden krijgen, tegen inlevering van brood- en aardappelbonnen. Ik vermoed dat zij in dit geval profiteerden van een regeling die de bezetter met name voor de in Nederland verblijvende Indonesiërs en Chinezen had getroffen. Anderzijds was het succes van enkele uit Suriname afkomstige zwarte jazzmusici de overheid in bezet Nederland een doorn in het oog (Klötters en Van Gelder 1985). In 1943 werd het hen onmogelijk gemaakt lid te zijn van de Kultuurkamer. Dit betekende feitelijk een speelverbod, waarop zeer zelden een uitzondering kon worden gemaakt.²⁶

Een bijzonder voorval uit de oorlog, dat niet wordt genoemd in De Jongs "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog", moet hier worden vermeld. In Suriname waren enkele honderden Duitsers en van nationaal-socialistische sympathieën verdachte Nederlanders uit Nederlands Oost-Indië en Zuid-Afrika geïnterneerd. Op 10 september 1943 richtte de Zwitserse zaakgelastigde te Caracas een brief aan de Gouverneur van Suriname, Kielstra. Hierin stelde hij namens de Duitse autoriteiten het volgende, opmerkelijke plan voor. In Suriname waren 145 Duitsers geïnterneerd, die volgens de Duitsers graag terugwilden naar hun land. De nazi's stelden voor deze 145 uit te wisselen tegen eenzelfde aantal in Nederland verkerende Surinamers, die de wens te kennen hadden gegeven te willen vertrekken naar Suriname. Het Duitse voorstel ging vergezeld van een lijst met 384 namen, waaruit er 145 mochten worden gekozen. Later werden nog eens 67 namen aan die lijst toegevoegd. De uitwisseling, ook al met andere Zuid Amerikaanse landen gerealiseerd, zou moeten plaatsvinden onder Zwitsers toezicht.

Dit voorstel werd door de autoriteiten in Suriname en de regering in ballingschap in Londen met grote argwaan ontvangen. Uit Londen telegrafeerde Minister van Koloniën Van Mook: "Ben alleen dan geneigd gunstig adviseeren indien uitgewisselden voor uw gebiedsdeel van belang dan wel hun terugkeer politiek gunstig geacht". De Gouverneur en de militaire autoriteiten in Paramaribo adviseerden echter negatief. De lijst van uit te wisselen Surinamers maakte een willekeurige indruk en verschillende bekende namen ontbraken. Men liep het gevaar dat de Duitse gedetineerden, eenmaal uitgewisseld, in Duitsland belangrijke informatie over de toestand in de Nederlandse koloniën zouden verschaffen. Ook was het mogelijk dat de Duitsers spionnen mee zouden sturen. En tenslotte was de ruil hoogst onevenwichtig: het ging om 145 Duitse geïnterneerden, tegen 145 niet-gedetineerde Surinamers!

Het voorstel, dat overigens ook een geringer aantal Antillianen betrof, is nooit ten uitvoer gebracht. In het Kabinet Geheim van de Gouverneur van Suriname heb ik slechts bovengenoemde stukken kunnen vinden.²⁷

Onder de Surinamers die in Nederland de oorlog meemaakten is I-Mu-Ru een geval apart. Op tournee met een Amerikaans circus werd hij in Europa door de oorlog overvallen. Hij bleef in Nederland, waar hij in 1946 onder het pseudoniem Assid de autobiografische roman "De eeuwige cirkel" publiceerde. In dit boek deed hij niet alleen verslag van zijn belevenissen. Hij beschreef ook, vaak erg kritisch, zijn impressies van het Westen. Hij hoopte echter dat Nederland na zelf een bezetting te hebben ondergaan een positiever rol zou gaan spelen tegenover het al eeuwen bezette Suriname. De titel van het boek verwees naar de ironie, dat de bezetters nu zelf waren bezet. De volgende, karakteristieke passage schreef Assid naar aanleiding van de hongervinter in het bezette Nederland (1944-45):

"De groote hongertocht der bevolking is begonnen. Rijken en armen, door honger gedreven, ondernemen dezen zwaren tocht. Zij trekken over de verlaten en eindeloze Veluwe om na dagen lopen wat voedsel bij elkaar te krijgen voor zichzelf en voor hen, die thuis zijn achtergebleven in de groote steden.

Wéér een gelijkenis uit het verleden. Ook toen kwamen vreemde machten, die groepen mensen uit hun rijke velden verjoegen, zoodat zij moesten sterven van honger en ontbering op de gronden, die hun toch toebehoorden. Maar het land van deze mensen uit het verleden heette niet Europa en de kleur dier mensen was niet blank, maar koperkleurig als de ondergaande zon en rood als het bloed, dat zij vergoten hebben voor hun recht en vrijheid. Na hun strijd heeft de blanke slechts de eeuwige jachtvelden des doods voor hen achtergelaten.

Nu de geschiedenis zich thans in Europa herhaalt (de eeuwige cirkel), wordt reeds in de eerste seconde van de bezetting naar vrijheid verlangd! De strijd voor de persoonlijkheid en de drang van den mensch naar vrijheid en onafhankelijkheid is in deze oorlogsdagen sterk naar voren gekomen, maar ook het onbevredigde verlangen der gekleurde rassen naar vrijheid en gelijkheid is niet meer te ontkennen. Nu is het nog een vragen en smeeken, doch wanneer hun bede geen weerklank zal vinden, zou dit vragen wel eens een eisch kunnen worden." (Assid 1946:165.)

Het dekolonisatieproces in de naoorlogse jaren zou aanmerkelijk moeizamer verlopen dan Assid had gehoopt; ik kom hierop nog terug. Intussen werd de emigratie naar Nederland hervat en groeide de Surinaamse gemeenschap in de metropool. Gedeeltelijk was dit een hervatting van de vooroorlogse migratie, de traditie van verlofgangers en studenten. Daarnaast gingen zich zoals gezegd in toenemende mate Surinamers in Nederland vestigen als arbeiders. Ook een dienstverband bij de Koninklijke Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij bracht veel Surinaamse zeelui naar Nederland, met name naar Amsterdam. W.E. Juglall, al eerder genoemd als een van de zeer weinige Hindoestaanse Surinamers die voor de oorlog in Nederland studeerden, verklaarde de toenemende trek naar Nederland als volgt:

"'Kijk', zegt hij, 'vroeger - voor de oorlog - was de animo in Suriname om naar Nederland te gaan niet zo groot. Misschien was de animo er wel maar het kwam er gewoon niet van. Alleen zeelieden leerden Nederland kennen, en de weinigen die het zich voor zaken of voor verlof konden veroorloven, de dure overtocht te maken.'

'Na de oorlog is dat eenvoudiger geworden. Dat kon doordat velen in de oorlog zeer veel hebben verdiend. Er gingen mensen uit verschillende milieus. Nederland was voor de meesten een soort paradijs geworden dat men zelf wilde aanschouwen. In die situatie zitten we nu nog.' " ('De West', 21-2-1967.) Het is merkwaardig dat Juglall, geïnterviewd in zijn functie van waarnemend

Gevolmachtigd Minister van Suriname, niet wees op de lange traditie van Surinaamse studenten in Nederland. Dit is temeer verbazend, omdat hij zelf een succesvol voorbeeld uit die groep was!

Een weinig opbeurende beschrijving van de naoorlogse situatie gaf mr.dr. J.C. de Miranda in het verslag van zijn dienstreis naar Nederland in 1950: "De eerste groep van de in Nederland wonende Surinamers, tevens de kleinste, dat zijn de beter gesitueerden, heeft het goed. De studerende hebben zich verenigd in de Surinaamse Studenten Vereniging. De eerste groep laat zich niet in met de twee andere groepen. De tweede groep, de arbeidende klasse, lijdt beslist armoede. Men treft in deze groep personen aan, die reeds langer dan 30 jaren in Nederland gevestigd zijn. Door de betere opleiding die de Hollandse arbeider genoten heeft, zijn zij niet in staat tegen de Hollanders te concurreren. De derde groep, meestal jongeren, lopen de kantjes af. Daaronder vindt men de souteneurs, oplichters, zwarte-handelaren, enz., die de Surinaamse naam te schande maken. Er moet iets gedaan worden om aan dit nationaal schandaal een eind te maken."²⁸

Het gebrek aan vooruitzichten op bevredigend werk in Suriname zal stellig ook een rol hebben gespeeld bij de beslissing van Surinamers om als oorlogsvrijwilligers dienst te nemen bij de Nederlandse troepen in Oost-Indië, en later in Korea. Volgens verslagen in het Kabinet Geheim (1947) was aan vrijwilligers die zich hadden aangemeld om met de Nederlandse troepen tegen de Indonesische "opstandelingen" te vechten een dienstuitoefening achter het front in het vooruitzicht gesteld, en bovendien "een goede betrekking in Indië na de herovering daarvan. Vermits deze voorspiegelingen in de praktijk niet konden worden verwezenlijkt, gevoelden velen zich teleurgesteld en min of meer verongelijkt, waardoor hun houding en optreden meermalen ongunstig werd beïnvloed." Op de bootreis terug naar Nederland was er dan ook sprake van ongedisciplineerd gedrag, evenals in Nederland gedurende hun tijdelijke huisvesting in militaire barakken. Dit was voor de militaire autoriteiten reden de Gouverneur van Suriname te schrijven dat slechts weinigen van deze vrijwilligers geschikt waren voor een dienstverband in de Surinaamse Landmacht. Niettemin vertrokken in 1951 opnieuw 43 Surinaamse vrijwilligers naar Nederland, ditmaal om ingelijfd te worden bij het Nederlandse VN-detachement in Korea.²⁹

Enkele Surinamers maakten in Nederland furore als kunstenaar. De danseres Lili Green, die in 1885 in Londen werd geboren, was van gedeeltelijk Surinaamse afkomst. In de vooroorlogse periode verwierf zij een grote reputatie als danseres. Nijhoff wijdde een sonnet aan haar, dat verscheen in zijn bundel "Vormen". Wat betreft de beeldende kunsten kan ik de in Amsterdam ge-

LILI GREEN

*De stem die bij de rhododendrons zijn
Lokkende trillers door de tuinen riep,
Woei, toen ze zoekend over 't grasveld liep,
Fluist'rend voorbij, en lachte in de fontein.*

*Ze boog verbaasd in 't marmeren bassin
Waar 't zonlicht in de warme stilte sliep,
Maar vond den fluitster niet, die reeds in 't diep
Doolhof van rozen school met zijn refrein.*

*De schaduw van 't priëel buigt om haar droom,
's Nachts als ze slaapt, moe van de melodie
Die telkens ergens uit de struiken tergt —*

*Maar al de bloesems huiv'ren uit den boom,
Wanneer de blauwe vogel neerstrijkt, die
Onder haar hand zich voor het maanlicht bergt.*

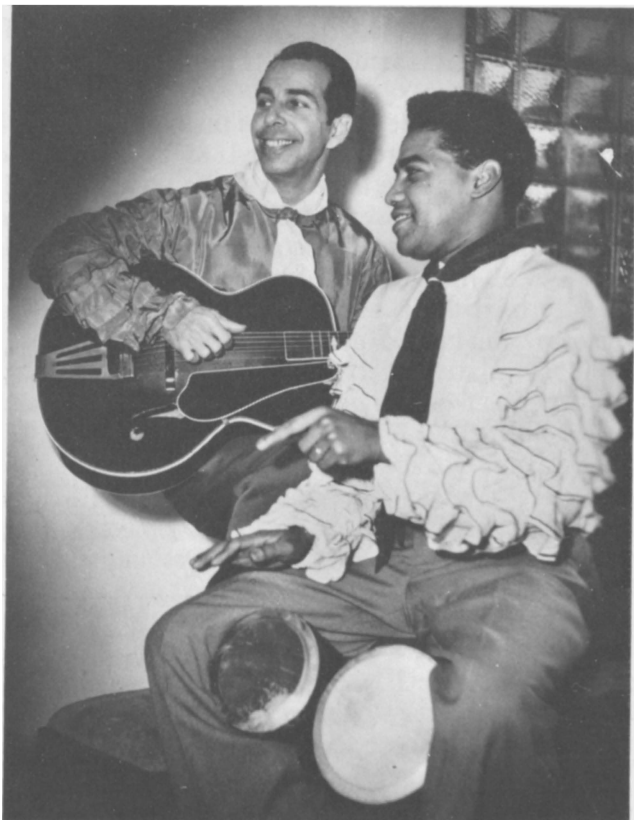
"Lili Green", gedicht van
Martinus Nijhoff in de bundel
"Vormen" (1924).

vestigde Surinaamse huisarts en schilder Jacques Philipszoon noemen, wiens werk vanaf 1949 op verschillende tentoonstellingen te zien was ("Djogo" jrg. 3, no. 2, 1960). Op het literaire vlak waren het, naast Assid, vooral Albert Helman, Rudie van Lier en Anton de Kom die in Nederland publiceerden. Helman was redacteur van het blad "Eldorado", dat in 1949 werd opgericht. Een mederedacteur was de eerder genoemde historicus en sociale wetenschapper Rudie van Lier. Deze had al voor de oorlog proza en poëzie gepubliceerd in "Forum" en "De Vrije Bladen", alsmede een proza- en poëziebundel, beide onder de titel "Praehistorie" (1944, 1946). Menno ter Braak en Eddy du Perron rekenden hem tot hun "jongelingschap".³⁰

Niet onbelangrijk is de Surinaamse bijdrage aan het Nederlandse muziekleven geweest. Al in de jaren dertig speelde de folkloristische groep Singie Switie in Nederland; in dit ensemble traden ook Surinaamse vrouwen op, gekleed in de traditioneel Creoolse Kotomisi-dracht ("Famiri" jrg. 1, no. 6, 1977). Over Singie Switie heb ik verder niets kunnen vinden. Naar alle waarschijnlijkheid speelden Surinaamse jazzmusici een belangrijker rol in het Nederlandse amusementsleven dan zo'n folkloristisch ensemble. Omtrent deze jazzmusici is indertijd meer geschreven, en ook meer bewaard gebleven.

De eerste Surinamer die in Nederland naam maakte als jazzmusicus was de saxofonist, gitarist en bandleider Lex van Spall. Bewaard gebleven advertenties wijzen uit dat hij al in 1924 in Amsterdam optrad. Ook was hij een tiental jaren later in de bioscoop te zien als bandleider op de eerste Nederlandse jazzfilm. In 1934 maakte hij plaatopnamen met de Amerikaanse *swing* pianist Freddy Johnson.

Rond 1935 dook een reeks Surinaamse jazzmusici in Nederland op. Volgens de Amsterdamse jazzhistoricus Herman Openneer profiteerden zij van de rage die toernees van Amerikaanse *swing bands* in Nederland teweeg had gebracht. Er ontstond een grote vraag naar zulke *bands*, een vraag die niet alleen de muziek maar ook het uiterlijk betrof: het publiek wenste *swing* gespeeld door Amerikaanse negers. Inderdaad vestigden verschillende Ameri-

Lex Vervuurt (links) en Eddy Buth, omstreeks 1960.

Het Freddy Johnson Quartet in "The Negro Palace", Amsterdam, omstreeks 1937. V.l.n.r. Mike Hidalgo, Arthur Pay, Kid Dynamite, Freddy Johnson.

kaanse jazzmusici, zoals Freddy Johnson en Coleman Hawkins, zich voor een wat langere tijd in Nederland. Daarnaast sprongen ook Surinamers in dit "gat in de markt", daarbij geholpen door clubeigenaars die niet schroomden een grotendeels Surinaamse *band* te afficheren met een naam als de Harlem Swing Band.

Het ging hierbij overigens niet om een groot aantal Surinamers. Openneer achterhaalde een twintigtal namen; veel meer zullen het in de jaren dertig en veertig niet zijn geweest. Zeer populair was de saxofonist Kid Dynamite, artiestennaam van Lodewijk Rudolf Arthur Parisius. Hij was in 1927 als verstekeling naar Nederland gekomen met de bedoeling hier bakker te worden! Andere Surinaamse musici waren Lucien "Lou" Hidalgo, Mike Hidalgo, de gebroeders Teddy en Eddy Cotton (eigenlijk Theodoor en Eduard Kantoer), Lou Holtuin, Jules Zeegelaar, Lex Vervuurt en Max Woiski. Het is overigens opvallend, zij het gezien de Surinaamse muziektraditie niet vreemd, dat alle Surinaamse musici blaas- of slaginstrumenten, dan wel gitaar of bas speelden. Pianisten moesten stevast uit Nederlandse gelederen worden betrokken. Tenslotte kunnen de zangeressen Lolita Mojica (Woiski's echtgenote), Anneke Sterman en Ann Koney worden genoemd. Bekende vooroorlogse, overigens niet door Surinamers gedreven, jazzclubs waren "The Negro Palace", "The Cotton Club" en "Het Wagenwiel" in Amsterdam, "Mephisto" in Rotterdam.

Met name Van Spall, Kid Dynamite, Vervuurt en Woiski waren ook in de naoorlogse periode nog populair. Lex Vervuurt was in 1934 de oceaan overgestoken, aanvankelijk met de bedoeling zich verder te bekwamen als kunstschilder. Al snel kreeg hij echter bekendheid als musicus, waarop hij besloot daarvan zijn beroep te maken. Hij speelde met verschillende Nederlandse orkesten, en kwam na de oorlog tevens in vaste dienst bij het Radio-omroeporkest. Hij had een reeks eigen *bands*: de Zapakara's, Gitarita, later Serenada, the Caribbean Serenaders. Max Woiski kwam in 1936 in Nederland. Ook hij speelde in verschillende *bands*, waarbij hij veel succes boekte met zijn piccolo-fluitje. Bekendheid kreeg hij verder door zijn nachtclub "La Cubana", aanvankelijk in Amsterdam, later in Bergen (N.H.) gevestigd; in 1953 kon hij het 12½-jarige jubileum vieren ("De Westindier", juni 1953).

Verschiedende Surinamers waren dus succesvolle musici. Dat wil niet zeggen dat de Surinaamse muziek in Nederland onmiddellijk een warm onthaal

Dancing "Casablanca",
omstreeks 1955. Dansen op de
muziek van het orkest van Kid
Dynamite.

vond. In zijn eerste radio-optredens (1934) speelde Vervuurt met een oer-Jordanees accordeontrio en met de accordeonist Cor Steyn. Engagements werden hem geboden omdat hij *all-round* musicus was, die alle soorten luister- en dansmuziek kon spelen; Caraïbische muziek hoorde daar aanvankelijk niet bij. Ook in Woiski's club werd aanvankelijk wel jazz, maar geen Surinaamse muziek gespeeld. Als hij zich als Caraïbisch presenteerde, dan niet Surinaams maar Cubaans, getuige affiches uit die tijd, het pseudoniem van zijn vrouw en de naam van zijn club.

Eigenlijk veranderde dit pas toen beiden in de jaren vijftig opnames gingen maken voor de Westindische afdeling van de Wereldomroep. De Caraïbische muziek die zij daar speelden trok ook de aandacht van enkele Nederlandse radio-omroepen, die hen engagements aanboden. Vanaf dat moment kon ook op de Nederlandse radio, en vervolgens ook in Nederlandse clubs, Caraïbische muziek worden gehoord. Overigens nog steeds in een aangepast jasje: Vervuurt maakte arrangementen die het Nederlandse publiek minder vreemd in de oren zouden klinken, en gebruikte Nederlandstalige teksten. De authentieke Surinaamse en Antilliaanse muziek zal toch vooral op besloten feesten zijn gespeeld. Pas in de jaren zestig kwam daarin verandering, vooral onder invloed van de groei van de Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap in Nederland. Naar het voorbeeld van Woiski's "La Cubana" ontstonden toen ook meer clubs in eigen beheer (Bayer 1965:78-80).

Verder hebben individuele Surinamers een prominente rol gespeeld in het Nederlandse sportleven, waarmee zij een speciale plaats in de Surinaamse gemeenschap innamen. Dit betrof met name boksers en voetballers. In het eerste Surinaamse voetbalteam dat Nederland bezocht (1948) speelde onder anderen André Kamperveen, de latere minister. In de jaren vijftig volgde hij in Nederland, financieel gesteund door de Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa), een opleiding voor sportleraar. Tegelijkertijd was hij semi-profvoetballer. In de tweede helft van dit decennium volgden verschillende Surinaamse (semi-)profvoetballers, zoals Humphrey en Frank Mijnaals, Marbach, Kruin, Sparendam, Kilian en Johnson. Het merendeel van deze (semi-)profs kwam echter in de periode na 1954 naar Nederland.

Als Surinamers die in Nederland boksten werden mij genoemd Henri Tiger Snow, Ronald Ridenwald, Alfredo Kramp, Henri April alias Sugar Ray, Franklin Arrindel, Theo Baas, E.A. Josefa en Ronnie Croese. Het is niet zeker dat dit werkelijk Surinamers waren. De Nederlandse bokswereld herinnert zich zwarte boksers uit het verleden, ook al kwamen zij uit de Nederlandse Antillen, Trinidad of de Verenigde Staten, vaak als Surinamers.

Tenslotte dienen die Surinamers te worden genoemd die in Nederland winkeltjes begonnen. Zo plaatste "De Telegraaf" in 1932 het volgende bericht:

"Een energieke Surinamer is de heer Tolud. Hij heeft tien jaar bij de mariniers gediend, en men herinnert zich misschien nog wel dezen donkerkleurigen marinier, als hij met den troep mee marcheerde. Intusschen, hij zag, dat zijn toekomst niet op het water lag, vooral toen er van promotie niet veel kwam. Hij nam ontslag uit den dienst, waarbij hij natuurlijk pensioen enz. verspeelde, en besloot op een andere wijze zijn geboorteland te dienen. Suriname is nog weinig bekend. Sommigen verwarren het zelfs met Curaçao. Om de belangstelling voor Suriname aan te wakkeren heeft hij nu in de Kerkstraat 332, bij het Amstelveld, een winkel geopend, welke "Paramaribo" heet en waar allerlei Surinaamsche artikelen worden verkocht: fraaie schilderijtjes uit vliedervleugels gemaakt, opgezette dieren, aardewerk en andere curiosa. Men moet den moed bewonderen van dezen donkerkleurigen winkelier, ex-marinier, om dit op touw te zetten en daarom maken we hiervan melding. Zeker zal zijn zaak er toe bijdragen, Suriname meer bekend te maken, want Tolud is welbespraakt en raakt niet uitgepraat, als hij over zijn land en de gebruiksvoorwerpen vertelt." (Geciteerd in "De Banier", 6-7-1932.)

Tolud was een van de eerste kleine zelfstandigen in Nederland. Kort na de oorlog vestigden zich hier en daar, met name in Amsterdam, anderen: sigarenhandelaars, verkopers van tropische produkten, barhouders, een enkele drogist of apotheker. Pas met de massale immigratie van Surinamers in Nederland ontstond een subcultuur van enige omvang, met vele eigen winkels, bars en eethuizen die tevens als ontmoetingsplaatsen fungeerden.

Overigens moet worden opgemerkt dat nog in de jaren vijftig bijna alle Surinamers in Amsterdam, Leiden of Rotterdam woonden. Eerstgenoemde twee steden waren traditioneel in trek als universiteitsstad; Rotterdam zal stellig door haar havens Surinamers hebben aangetrokken.

In 1958 besteedde het Surinaamse blad "De Ware Tijd" (22-10-1958) uitgebreid aandacht aan wat de journalist Rudy R. Bedacht een grote uitzondering noemde: "een kondrémang [...] in [een van] de kleinere Hollandse steden of dorpen". Het ging hier om Frank Koulen, die als marinier met de geallieerden was opgetrokken tot in Zeeland en tenslotte (1944) in Terneuzen was beland. Daar was hij met een meisje uit Zeeuws-Vlaanderen getrouwd. Frank en Vera Koulen hadden inmiddels zes kinderen en dreven een wolzaak en een lunchroom-bar-dancing "Porgy and Bess", waar de juke-box Surinaamse en Zuidamerikaanse platen speelde, terwijl "boslandcreools" houtsnijwerk en een schildering van musicerende negers de wanden versierden. Rudy R. Bedacht was zeer te spreken over Koulen, die al snel als "de Neger" bekend was geraakt:

''Frank - zo noemt iedereen hem - is de enige Surinamer in Terneuzen, maar het werk dat hij verzet vertegenwoordigt een prestatie die zeker door honderden Surinamers kon worden gedaan. In zijn onvermoeide ijver is hij niet alleen zakenman, maar ook exponent van de Surinaamse cultuur. Niet alleen de debet- en creditpost van zijn zaken interesseert hem, maar ook die van zijn vaderland Suriname.'' (''De Ware Tijd'', 22-10-1958.)

Dat Koulens prestatie ''zeker door honderden Surinamers kon worden gedaan'' is een dubieuze opmerking: niet velen zouden zijn succes hebben kunnen evenaren. ''Porgy and Bess'' werd in de jaren zestig en zeventig zelfs het jazz-centrum van Zeeuws-Vlaanderen, en Koulens zelf een begrip in heel Vlaanderen. Maar voor ons is met name de vaststelling interessant dat dit ''stukje Suriname in Zeeuws-Vlaanderen'' ook in 1958 nog buitengewoon opmerkelijk was.

Verenigingsleven

In zijn ''Surinamers naar Nederland'' noemt Budike als eerst opgerichte organisatie de Surinaamse Commissie in Nederland, een Joodse vereniging die al in het midden van de vorige eeuw bestond. Net als de in 1899 opgerichte Vereeniging Oost en West was dit een club van goeude burgers (Budike 1982:34). Laatstgenoemde vereniging, uitgeefster van het ''Koloniaal Weekblad'' (1900-1934) en vervolgens ''Oost en West'' (1934-1972), was echter vooral een Nederlandse organisatie, gericht op Oost-Indië. In de loop van mijn onderzoek heb ik enige brochures en pamfletten gevonden waaruit blijkt dat in de negentiende eeuw ook andere Surinaamse verenigingen in Nederland hebben bestaan. Het ging dan, naar alle waarschijnlijkheid, slechts om enkele Surinamers, die een kortstondige samenwerking aangingen.

In de literatuur wordt met recht gewezen op het ten tijde van de afschaffing van de slavernij (1863) ontbreken van een Surinaamse *lobby* in Nederland, te vergelijken met de in Engeland meer invloedrijke *West-Indian Interest*. Het is dan ook opvallend, dat in 1872 het boekje ''Suriname en de opheffing van het pauperisme in Nederland'' wordt uitgegeven door een Vereeniging van Surinamers die kennelijk in Nederland zetelde (Suriname 1872:32, 43). Deze Vereeniging was fel gekant tegen de immigratie van contractarbeiders, en daarmee tevens tegen het beleid van de ''suiker-koffie-kakao of katoenbaronnen''. Ook de Nederlandse overheidssteun voor de invoer van Aziatische contractanten werd fel gehegeld. En passant bepleitte de Vereeniging het opgeven van Oost-Indië:

''Schrikt niet, Nederlanders, gij die niet houdt van groote hervormingen, al zijn deze doeltreffend, ... schrikt niet: blijft Nederlanders, dat wil zeggen: blijft deftig, bezadigd; wij zullen een teër punt aanroeren; houdt u kalm en luistert:

Vroeg of laat zult gij 'de Oost' verliezen.

Gij, die zoo bij uitstek praktisch *heet*, *weest* praktisch en verkoopt de Oost, voordat zij u wordt afgenomen.

Een bezitting moogt gij verkoopen, een kolonie niet.

De Oost is een bezitting, Suriname is een kolonie.'' (Suriname 1872:19.)

Belangrijkste, en nooit verwerkelijk doel van dit geschrift was echter een immigratiestroom vanuit Nederland naar Suriname in gang te zetten:

''Geene bezwaren, van welken aard ook, zullen echter in staat wezen ons te stuiten; het bewustzijn, dat wij met een edel en belangeloos doel werken, zal ons doen volharden in de taak die wij aanvaard hebben.

Dat doel is tweeledig en à priori reeds prijzenswaardig om zijn treffende eenvoudigheid. Wij zouden des noods kunnen volstaan met een paar vragen en antwoorden:

1ste vraag. Wat is de oorzaak van al de armoede en ellende in Nederland?

Antwoord. Overvloed aan werkkrachten.

2de vraag. Wat is de oorzaak van het verval der kolonie Suriname?

Antwoord. Gebrek aan werkkrachten.

O, heilige harmonie tusschen eenvoud en logika!

Wie voelt zich zoo fabelachtig onbekwaam dat hij niet in staat zou wezen zelf, in dezer voege, verder te redeneeren: wanneer wij de overvloedige werkkrachten uit Nederland naar Suriname verplaatsen, vangen wij *twee* vliegen in *één* klap; wij maken ten eerste een einde aan de ellende waaraan de arbeidende klasse hier te lande is blootgesteld, en dat wel niet alleen ten opzichte van degenen die weggaan, maar ook van hen die achterblijven*); ten tweede reddden wij een vruchtbare kolonie uit haar toestand van verval.

Het nut van voortdurende kolonisatie naar Suriname is onbegrensd: het pauperisme in Nederland wordt uitgeroeid; neen nog meer: in de plaats van armoede treedt algemeene welvaart, bloeiende handel met een, van genoegzame werkkrachten voorziene '*goudmijn*', en als gevolg daarvan vooruitgang van de industrie, van de wetenschap.

De direkte en indirekte materiele voordeelen, die voor Nederland voortvloeien uit eene kolonisatie naar Suriname, worden geëvenaard - zoo niet overtroffen - door de moreele verbetering die de 'gekoloniseerden' zullen ondergaan. Niemand toch zal ontkennen dat nijpende armoede en drukkende ellende, vooral wanneer zij de onbillijke belooning zijn voor ijver en goede trouw, noodzakelijker wijze demoraliseerend op den geest moeten werken.

*) Immers, door de vermindering van het aantal werklieden zullen de loonen van zelf, zonder gevaarlijke werkstakingen, verhoogd worden; mocht er aanvoer komen van buitenlandsche arbeiders, hetgeen natuurlijk niet zal uitblijven, welnu, dan brengt men de overvloedigen weer naar Suriname; de kolonie is bijna 3000 vierk. geogr. mijlen groot en kan met gemak dertig miljoen inwoners bevatten, die er in welstand, zonder de minste ontbering, kunnen leven." (Suriname 1872:9-10.)

Zoals bekend ging de Nederlandse overheid echter in toenemende mate de immigratie vanuit Brits-Indië en Oost-Indië stimuleren. Een in 1876 opgerichte Vereeniging voor Suriname oefende met "adressen" druk uit op regering en parlement, ten einde de plantagelandbouw uit het slop te halen. Blijkens artikel 2 van de Statuten (1876) had de Vereeniging voor Suriname "ten doel de bevordering der zedelijke en stoffelijke belangen van de Kolonie Suriname". In artikel 6 was bepaald dat alle bestuursleden in Nederland moesten zijn gevestigd. Oprichters van de vereniging waren "een aantal belanghebbenden bij, en belangstellenden in de kolonie" ("Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap", 2e deel 1877:327). De vereniging werd financieel gesteund door enkele Britse correspondenten. Haar streven was door de bevordering van immigratie van contractarbeiders uit China, Brits-Indië en Oost-Indië de kwijnende plantagelandbouw nieuw leven in te blazen; het is dan ook niet verbazingwekkend dat plantage-eigenaars een prominente plaats in de Vereeniging innamen. Uit de bronnen blijkt echter dat het bijna uitsluitend Nederlanders waren (zie ook Verslag 1877-1879, Vereeniging 1888, "De Indische Mercur", no. 19 (1887): 256, no. 7 (1898):98-99, no. 32 (1901):623). Een plaats onder de reeks Surinaamse verenigingen in Nederland verdient deze *lobby* dus niet.

In 1919 werd de Bond voor Surinamers in Nederland opgericht; de eerder genoemde J.F.E. Einaar maakte deel van haar bestuur uit. Te oordelen naar het hier afgedrukte pamflet beperkte de Bond zich niet tot een gezelligheidsfunctie, maar mengde zij zich ook in de politiek, en wel aan de behoudende zijde: de in 1922 door haar ondersteunde Vrijheidsbond was een rechts-liberale politieke partij. De Surinaamse kandidaat Fernandes, griffier van de Koloniale Staten en procureur bij het Gerechtshof in Paramaribo, kreeg onvoldoende stemmen om tot de Tweede Kamer te kunnen toetreden. In de volgende periode publiceerde hij enkele artikelen met betrekking tot het bestuur in Suriname (1925-26, 1935).

Amsterdamsche Kiezers!

Aan de energie en het kapitaal van **Amsterdammers**, aan den ondernemingsgeest van **Amsterdam** heeft de Kolonie **Suriname** in het verleden zijn grooten bloei en zijn welvaart te danken gehad.

De groote winsten uit **Suriname's** bodem verkregen, die honderden millioenen beliepen, hebben bijgedragen tot de verfraaiing van **Amsterdam**; o. a. zijn de fraaie heerenhuizen op de Heeregracht van **Surinaamsch** kapitaal gebouwd.

Het **Amsterdamsch** kapitaal trok zich echter uit de Kolonie terug, toen door begane politieke fouten in het **Moederland** de eertijds bloeiende plantages in de Kolonie te niet gingen wegens gebrek aan werkkrachten.

Het Regeeringsbeleid heeft zich daarna tot den huidigen dag gekenmerkt door de politiek van **afwachting**, van **besluiteloosheid**, van **gebrek aan doorzettingsvermogen**, met het gevolg dat **Suriname ARMLASTIG** is geworden.

Om het vertrouwen van het Kapitaal te herwinnen voor de deelneming aan de taak van het financieel-economisch herstel van **Suriname**, ter verkrijging van blijvende welvaart, tot heil van **Moederland** en **Kolonie** beide, is **dringend noodig** een krachtige politiek door eene Regeering, bezield van den ernstigen wil, naar een weloverwogen, breed-opgezet economisch werkprogram, de factoren in het leven te roepen, waardoor loonnende bedrijven mogelijk worden.

De huidige Gouverneur, BARON VAN HEEMSTRA, heeft verleden jaar bij zijn bestuursaanvaarding verklaard, dat een eigenlijk economisch program voor den herbouw van **Suriname** tot nu toe heeft ontbroken.

Tot het voeren van het regeeringsbeleid in die banen is **politieke belangstelling** in het **Surinaamsch** probleem een **eerste vereischte**.

Om die belangstelling te prikkelen en gaande te houden, is een **deskundig pleitbezorger van Suriname** in de Tweede Kamer **onmisbaar**, vooral nu de Heeren Mr. FOCK en Dr. LELY — Oud-Gouverneurs van Suriname — uit de Kamer getreden zijn.

De meeste personen en maatschappijen, die nu nog geïnteresseerd zijn in **Surinaamsche** ondernemingen zijn **Amsterdammers**, zijn **Amsterdamsche** maatschappijen.

Amsterdam heeft alzoo meer dan eenig ander deel van Nederland, groot belang bij den vooruitgang van **Suriname**.

Door den **Vrijheidsbond** is als Candidaat gesteld voor de Tweede Kamer een terzake kundige Surinamer, de Heer

A. S. J. FERNANDES,

Griffier der Koloniale Staten van **Suriname**, tevens Procureur bij het Gerechtshof aldaar, thans met verlof te Den Haag.

In eene motie van den **Bond van Surinamers in Nederland** hebben wij besloten deze daad van den **Vrijheidsbond** krachtig te steunen, omdat wij daarin niet in de voor- naamste plaats eene bepaalde partij-politiek zien, doch hoofdzakelijk een poging om het **algemeen koloniaal belang van Suriname** te bevorderen.

Voor U, **Amsterdamsche Kiezers**, bestaat dus alle reden den Heer

A. S. J. FERNANDES te kiezen.

Wij rekenen dus op U!

STEMT daarom op 5 JULI a.s. op den **Surinaamschen** Candidaat, den Heer

A. S. J. FERNANDES,

No. 3 van de Lijst-TER HALL van den **VRIJHEIDSBOND**.

AMSTERDAM, 1 Juli 1922.

Het Bestuur van den **Bond van Surinamers in Nederland**:

J. J. GEMMEL, Voorzitter.
J. F. E. EINAAR, Eerste Secretaris.

Een andere mede-oprichter, Julius Jacob Gemmel, was secretaris van de R.K. Ambtenarenbond te Amsterdam. Hij probeerde binnen de vereniging het sociaal werk ten behoeve van minder bedeelde Surinamers in Nederland op gang te krijgen ("Famiri" jrg. 4, no. 6, 1980). In 1921 nam de Bond bovendien een motie aan tegen rassendiscriminatie. Aanleiding hiertoe was de publikatie, door een in Deventer gevestigd comité, van de brochure "Fransche kleurlingen aan den Rijn". In dit werkje werden kleurlingen minderwaardige wezens genoemd ("Djogo", jrg. 8, no. 1, 1966).

In 1920 telde de Bond voor Surinamers 243 leden, in 1923 zelfs 500 ("Djogo" jrg. 8, no. 1, 1966 en jrg. 8, no. 4, 1966). De Bond voor Surinamers in Nederland werd in 1924 voortgezet als de Vereeniging Suriname. Het was haar eerste doelstelling om vanuit Nederland de economische en sociale ontwikkeling van Suriname te bevorderen. Op de tweede plaats kwam de behartiging van de belangen van met name de in Nederland verblijvende Surinamers ("Koloniaal Weekblad", 23-11-1924).

Vereeniging „Suriname“

Wij ontvingen in dank een exemplaar van het Verslag van de algemeene vergadering ter herdenking van het 12½ jarig bestaan dezer voor onze landgenooten in Nederland niet meer te ontberen Vereeniging, gehouden op 20 Juli van het vorig jaar in een der vergaderzalen van het American- Hotel te Amsterdam.

Op die vergadering vergastte de heer Just Kruisland de aanwezigen-- 28 leden en 24 introducees—met eenige Neger— Engelse liederen en ook met een door diens vader, Jo Kruisje, de Suri-naamsche Speenhof, gedicht lied en door deze aangeboden. De twee laatste verzen (5 en 6) drukken wij— om het typisch Kruisje--hieronder af; ook omdat zij een oproep aan Suriname inhouden tot financieele steun aan de Vereeniging:

den tot financieele steun aan de Vereeniging:

5. 'k Dank voor alles, namens allen,
Dank vooral aan het bestuur.
Dat veel deed voor landgenooten,
En trots veel, steeds gaat door 't
vuur;
Den heer Gemmel in 't bijzonder,
De beweegkracht van 't geheel,
Begi, begi, tangie baja,) bis.
Is voor Gemmel niet te veel.)

6 Lang moog' de vereeniging leven
Inderdaad, niet slechts in naam!
Deze wensch vind: zeker weer—
klank!

In geheel ons Surinaam!

Foe Nickerie tee Marwina

Foe Branspin psa Kaukiendie.

Alla Kondréman de begi:) bis!
Mek' a liebie teego gi wi!)

Nadat dit lied door Just gezongen was, werd de vergadering uitgenoodigd het gezamenlijk te zingen, waaraan met geestdrift werd voldaan.

Aan de toenmalige Vereeniging Suriname wordt in kringen van huidige Surinaamse organisaties een behoudend en weinig actief imago toegeschreven. Er is echter weinig bekend over de Vereeniging. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de Vereeniging van Surinamers "Onderling Belang", de Vereeniging van Oost- en West-Indische Katholieken (1918) en enkele meer politieke organisaties die hieronder ter sprake komen. De archieven van de huidige vereniging Ons Suriname zijn ongetwijfeld een rijke bron voor de geschiedenis van het Surinaamse verenigingsleven, en ook voor de geschiedenis van de Surinamers in Nederland in het algemeen. Helaas is de vereniging (nog) niet bereid haar archieven voor onderzoek open te stellen.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog richtten Frits Blijd en anderen Nieuw Suriname op. Volgens de in Surinaamse kringen zeer actieve kunstenares Nolla Hatterman kwam dit voort uit onvrede met het functioneren van de Vereeniging Suriname ("Jere", juli/aug. 1977). In 1948 fuseerden beide verenigingen tot de zojuist genoemde vereniging Ons Suriname. De Hindoestaanse Surinamer Samlal was penningmeester en aanvankelijk het enige lid van Brits-Indische afkomst. Deze in Amsterdam gevestigde vereniging moet overigens niet worden verward met het gelijknamige periodiek van de Evangelische Broedergemeente in Zeist.

Onmiddellijk na het aflopen van de oorlog werden door Surinamers vele initiatieven ontplooid om ook vanuit Nederland de staatkundige ontwikkeling van Suriname te beïnvloeden. Zo vroeg de eerder genoemde Surinaamse huisarts J.A. (Jacques) Philipszoon in "Indonesia" (28-7-1945) om adhesie voor een op te richten comité, bestaand uit in Nederland verblijvende Surinamers: "zij vormen een groot gedeelte van het Surinaamse intellect en hebben bovendien door hun langdurig verblijf in Nederland een hecht contact met het Nederlandse politieke en culturele leven gekregen, waardoor zij de brug kunnen vormen tussen de landgenoten overzee en het Nederlandse volk. Zij hopen zowel leiding als voorlichting te kunnen geven aan beide groepen en er toe bij te dragen Surinamers die plaats te helpen verwerven, die het best met de eisen van de toekomst in overeenstemming is".

Of Philipszoons plan is verwezenlijkt, heb ik niet kunnen achterhalen. Wel is duidelijk dat in deze periode het Surinaamse verenigingsleven sterk in het teken stond van discussies over de staatkundige toekomst.

PROGRAMMA

VAN DE ZESDE JAARVERGADERING VAN DE
VEREENIGING „SURINAME”
TE HOUDEN OP ZATERDAG 25 APRIL A.S.
IN HET ODD FELLOW-HUIS
KEIZERSGRACHT 428-30 TE AMSTERDAM.
AANVANG PRECIËS 8 UUR DES AVONDS.

1. OPENING DOOR DEN VOORZITTER.
2. REDE VAN DEN VOORZITTER.
3. JAARVERSLAG VAN DEN SECRETARIS.
4. JAARVERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER.
5. MUZIEKNUMMERS TE GEVEN DOOR:
Mej. JO VELTKAMP, piano en den Heer H. CORSTEN, viool.
a. ANDANTE FUNÈBRE *Johann S. Svendsen.*
b. KUYAWIEK *H. Wieniawski.*

PAUZE.

6. MUZIEKNUMMERS *Mej. JO VELTKAMP, piano
den Heer H. CORSTEN, viool.*
a. NOCTURNE *F. Chopin, piano-solo.*
b. POLONAISE *F. Chopin, idem.*
c. BERCEUSE *Jocelyn, piano en viool.*

7. CAUSERIE OVER DE „BOSCHNEGERS” TE HOUDEN DOOR:
den Heer J. F. E. EINAAR uit Rotterdam.
Met lantaarnplaatjes.

8. SURINAAMSCH E LIEDJES EN VOORDRACHTEN.
9. SLUITING DOOR DEN VOORZITTER.
Gedurende en na de Pauze verscheidene verrassingen.
Wijzigingen in het programma voorbehouden.

Programmakaart van de
Vereeniging Suriname.

Zuster Gemmel ("Famiri",
jrg. 4, no. 6, 1980).

Vereeniging van Surinamers
„ONDERLING BELANG”.

XX

Amsterdam, datum postmerk

De Vereeniging van Surinamers „Onderling Belang”
heeft de eer U uit te noodigen tot het bijwonen van een
FILMAVOND, voor een beperkt aantal genoodigden op
Donderdag 4 Augustus 1938
aanvangende te 8.30 uur, in een der Zalen van
Krasnapolsky te Amsterdam.

Vertoond zullen worden pas opgenomen Beelden
van Suriname's Land en Bevolking.

HET BESTUUR.

Deze Toegangskaart is geldig voor2..... personen.

Uitnodigingskaart "Onderling
Belang".

In 1947 werd de Surinaamse Studenten Vereniging (S.S.V.) opgericht; haar Amsterdamse afdeling was politiek linksgeoriënteerd. Rond 1950 volgde de oprichting van Wie Eegie Sanie, Sranan (Surinaams) voor "Onze Eigen Dingen". Dit was een culturele en nationalistische vereniging. De S.S.V.-afdeling Amsterdam en Wie Eegie Sanie werkten nauw samen met Ons Suriname. Hun steeds duidelijker politieke stellingname leidde in 1952 tot de afsplitsing van een deel der leden. Deze groep richtte Het Surinaams Verbond op, dat eind 1952 158 leden had. Afgezien van haar politieke activiteiten hield Ons Suriname zich bezig met sociaal werk. Haar Sociale Commissie hielp Surinamers in moeilijkheden van allerlei aard. Geld was er onvoldoende, en Ons Suriname was niet langer de enige geaccepteerde vereniging voor Surinamers in Nederland. Dit gaf aanleiding tot eindeloos geharrewar, zoals blijkt uit een van de hieronder afgedrukte herinneringen van een betrokkene. Zuster Gemmel was de eerder vermelde Surinaamse die in de jaren twintig in het Wilhelmina Gasthuis de verpleegstersopleiding volgde en daarna tot in de jaren vijftig in Suriname werkte. Zij was een zus van Julius Jacob Gemmel, die in de jaren twintig met grote persoonlijke inzet maatschappelijk werk onder de Surinamers in Amsterdam bedreef.

"Pa Meijer: Zuster Gemmel had een kantoortje in de Marnixstraat. De taken waren veel en het geld onvoldoende. We hadden financiële problemen. We konden niet alle Surinamers in nood helpen. Kijk in de vereniging waren de 'elite heren' komen opdagen. Ze vonden het niet goed dat wij aan politiek deden. Wij arbeiders maakten ook geen kans om in het bestuur te komen. Dat ging natuurlijk niet. Er kwamen spanningen, die uiteindelijk leidde tot een splitsing. De 'elite heren' gingen uit de vereniging en richtten hun eigen vereniging op. De Sociale Commissie kreeg het erg moeilijk. De vereniging Ons Suriname besloot toen geld te vragen aan de Surinaamse regering. Er werd toen van uit Suriname f 1500,— per jaar beschikbaar gesteld voor het sociale werk van ons. Toen dit bekend werd eiste de 'elite heren' de helft van dit bedrag op. Tot in Suriname gingen ze dit bevechten. Deze kwestie gaf zoveel spanningen en zuster Gemmel vond het onrechtvaardig, omdat de Sociale Commissie het geld hard nodig had. Ze stopte toen met dit werk. Het is erg jammer dat op deze manier ons werk werd kapot gemaakt. Ja, zuster Gemmel was een grote vrouw." ("Famiri" jrg. 4, no. 6, 1980.)

"Rudie Gesser: Ik heb alleen maar goeds te zeggen over zuster Gemmel. Niets was haar teveel, als ze maar kon helpen. Ze was een goed mens. Toen ik met haar in contact kwam had ik niets, alleen de weinige kleren die ik aanhad. Ik werd door haar opgevangen. Ze maakte me wegwijs, hielp me met kleding, huisvesting, werk, etc. etc." ("Famiri" jrg. 4, no. 6, 1980.)

De van Ons Suriname afgesplitste vereniging Het Surinaams Verbond speelde aanvankelijk slechts een bescheiden rol, voornamelijk in het gezelligheidsleven. Haar politiek standpunt was gematigd: "De vereniging acht een volstreekte autonomie van Suriname noodzakelijk, doch met handhaving van een hecht rijksverband met Nederland en de Nederlandse Antillen onder het Huis van Oranje" (Statuten, artikel 2). Pas na de hier behandelde periode groeide Het Surinaams Verbond in ledental, ondermeer door het organiseren van chartervliegreizen tussen Nederland en Suriname, en de uitgave van het blad "Djogo". R.D. Simons, W.C. Clasener, J.E.Th. Anijs, E.E. Harras, W. Kok en Ch.E.J. Lobato hadden zitting in het eerste bestuur van het Surinaams Verbond ("Djogo", jrg. 3, no. 6, 1961). Later was ook H.A.J. Samson een centrale figuur in deze vereniging, die in een latere uitgave van Ons Suriname door E.Th. Waaldijk werd omschreven als "een teleurgestelde groep reactionairen" en "een club van oudere, gezellige, (en misschien te) lichtgekleurde Surinamers" (Waaldijk 1969:4). De toespeling op een lichtere huidskleur van de leden van het Surinaams Verbond werd door Waaldijk zelf met enige slagen om de arm gemaakt, maar lijkt er toch op te wijzen dat ook onder de Creoolse Surinamers in Nederland kleurverschillen niet onbelangrijk werden geacht.

Tenslotte moet nog worden gewezen op Surinaamse sportverenigingen. Al in 1932 was een Nederlands-Surinaamse Voetbalvereniging Paramaribo opgericht. Een Surinaamse sportvereniging Agamma wijzigde in 1953 haar naam in Surinaams-Antilliaanse Sportvereniging Agamma. Volgens de toenmalige voorzitter A. Biswamitre was de functie van deze club niet alleen gelegen op het sportieve, maar evenzeer op het sociale vlak. Agamma werd een van de Westindische ontmoetingsplaatsen ('De Westindiër' 1e jrg., no. 16, jan. 1953). De later bekende voetbalvereniging 'Real Sranang' werd pas in 1960 opgericht ('De Vrije Stem', 17-7-1965).

De veranderende staatkundige betrekkingen leidden bovendien tot de instelling, in 1949, van een Commissariaat voor Surinaamse Zaken in Nederland. Dit commissariaat moest functioneren als intermediair tussen Suriname en Nederland en had tot taak de Surinaamse belangen op economisch, sociaal en cultureel gebied te behartigen. Het Commissariaat voor Surinaamse Zaken bemiddelde verder in verlofregelingen, studiebeurzen en de begeleiding van Surinaamse studenten in Nederland ('Oost en West', jrg. 44, no. 12, 1951: 26-7).

Wellicht ten overvloede: met deze beschrijving is zeker geen volledig overzicht gegeven van het Surinaamse verenigingsleven.³¹ Een streven naar volledigheid zou ook niet erg zinvol zijn. Net als in Suriname zelf speelden ook in Nederland clubs een belangrijke rol in het sociale verkeer van de Surinamers. Vandaar de bloei van het verenigingsleven. Deze ging echter samen met een grote wisselvalligheid, te wijten aan vaak persoonlijke tegenstellingen die samenwerking bemoeilijkten en soms onmogelijk maakten. Er zullen dus stellig meer (kortstondige) uitingen van clubleven zijn geweest dan hier vermeld.

Naast een georganiseerd verenigingsleven ontstond ook een meer informeel sociaal netwerk onder de Surinamers. Volgens vele betrokkenen ontstonden de eerste contacten al tijdens de bootreis naar Nederland, contacten die niet zelden tot duurzame vriendschap leidden. Bij aankomst in Amsterdam stonden op de zogenaamde Surinamekade vele landgenoten hen al op te wachten. De nieuwelingen ontmoetten zo oude kennissen, of leerden nieuwe vrienden kennen die hen konden helpen bij de stellig moeilijk overgang van de Surinaamse naar de Nederlandse maatschappij. De Surinamers die hen opwachten zagen intussen ook elkaar weer, en ontvingen vaak van de nieuw aangekomenen berichten of pakjes van familie of vrienden in Suriname ('Famiri' jrg. 4, no. 6, 1980). De afschaffing van de KNSM-passagierslijn, de overgang naar vliegverkeer en de toename van het aantal Surinaamse immigranten maakten een einde aan deze traditie. Onderlinge hulpverlening en contacten kwamen daarmee echter niet tot een eind. De vestiging van eigen Surinaamse winkels, cafés en dergelijke begon juist gestalte te geven aan een eigen Surinaamse subcultuur in de Nederlandse maatschappij.

Van de eerder genoemde Surinaamse verenigingen was een deel uitdrukkelijk politiek georiënteerd. Hoe groot de invloed van deze verenigingen en enkele leiders ervan was is moeilijk te achterhalen. Een uitgebreide behandeling van dit 'politieke leven' is gerechtvaardigd, gezien de betrokkenheid binnen die verenigingen bij belangrijke kwesties als de koloniale verhoudingen, een Surinaams nationalisme en de positie van de Surinamers in Nederland.

Verzet vóór de Tweede Wereldoorlog

De Surinaamse geschiedenis sinds 1667 kan niet alleen worden geschreven als een verhaal van tropische plantageproducten, winst- en verliesrekeningen en gearrewar onder de kolonisten. Het is ook een verhaal van verzet tegen die kolonisten, waarbij alle bevolkingsgroepen in meerdere of mindere mate waren betrokken (zie bijvoorbeeld Hira 1982). Dit verzet heeft in enkele gevallen geleid tot het al dan niet gedwongen overbrengen van Surinamers naar Neder-

land. Er werd al gewezen op de Indianen die, als onderdeel van de koloniale gezagspolitiek, onder Van Sommelsdijck naar Nederland werden gebracht.³² Veel van deze gevallen zijn niet bekend, zodat hier moet worden volstaan met een voorbeeld uit Berbice, dat met Suriname, Demarary en Essequibo de achttiende-eeuwse Nederlandse bezittingen op de "Wilde Kust" uitmaakte. In Berbice vond in 1763 een grote slavenopstand plaats, die slechts met de grootste moeite kon worden neergeslagen. Twee van de leiders van deze opstand, Accara en Goussari, gaven zich na de nederlaag vrijwillig over aan Gouverneur Van Hoogenheim. Zij ontvingen gratie op voorwaarde dat zij zouden helpen de nog rondzwerfende opstandelingen te vangen en over te dragen, een voorwaarde waaraan zij zich hielden. De koloniale autoriteiten bleven echter bang dat Accara en Goussari een slecht, ofwel opstandig voorbeeld voor de andere slaven zouden blijven. Daarom en volgens de negentiende-eeuwse historicus Netscher ook omwille van hun eigen veiligheid werden zij, met het laatste detachement van de troepen van de Staten-Generaal dat de slaven had bevochten, naar Nederland overgebracht "en daar als tamboers geëngageerd in het regiment" (Netscher 1888:237, 405; zie ook Hartsinck 1770, I:516).

Anderzijds zijn ook gevallen bekend, waarin Surinamers naar Nederland vertrokken om daar hun belangen bij het hoogste gezag te bepleiten. Zo vertrok in 1747 Salamon Duplessis naar Holland, om daar namens en op kosten van de leden van de dissidente "Cabale" het ontslag van Gouverneur Mauricius te vragen; hij slaagde overigens niet (Wolbers 1861:215).

Meer succes had de Surinamer Julius Muller, die op het hoogtepunt van een conflict met de Gouverneur (alweer!) zijn toevlucht zocht tot Nederland. Evenmin als Duplessis kan Muller een anti-kolonialist worden genoemd. Integendeel, tijdens zijn succesvolle carrière als ambtenaar, zakenman, Statenlid en journalist ijverde hij voor een intensiever bemoeienis van Nederland met de kolonie. Wel lag hij vaak in de clinch met gouverneurs, wanneer hij vond dat zij een slecht beleid voerden. Zijn conflict met de Gouverneur jonkheer Van Sypesteyn liep zo hoog op, dat deze Muller krankzinnig liet verklaren. Om opsluiting te voorkomen en zijn recht te halen vertrok Muller toen, in 1880, naar Nederland. Hij slaagde erin zich te rehabiliteren; de Tweede Kamer debatteerde zelfs over zijn zaak. Van Sypesteyn moest zich uit zijn ambt terugtrekken, Muller keerde terug naar Suriname (Van Ommeren en De Jong 1964:72-3).

In Nederland had hij intussen verschillende ondernemers en de pers voor Suriname weten te interesseren. Hij gaf ondermeer de stoot tot de oprichting van de Koninklijke West-Indische Maildienst (1884), die de eerste rechtstreekse stoomvaartlijn tussen Suriname en Nederland ging onderhouden. Als journalist schreef Muller in Nederland in "Het Vaderland"; van dit blad bleef hij correspondent. Kennelijk is hij erin geslaagd de contacten met de Nederlandse politiek en de pers te blijven onderhouden. Onder de kop "Een verwaarloosd erfdeel" publiceerde Frederik van Eeden in 1896 een artikel over Suriname, waarin hij niet alleen uitgebreid citeerde uit een toespraak van Muller tot de Koloniale Staten, maar ook te kennen gaf dat Muller zelf hem van materiaal over Suriname voorzag.

Het is duidelijk dat Mullers conflicten met het koloniaal gezag niet uit anti-kolonialisme voortkwamen. Eerder kan het tegendeel worden gezegd, zoals ook de Nederlandse Kroon uiteindelijk inzag: Muller ontving in 1898 het Officierskruis van de Orde van Oranje-Nassau (Van Ommeren en De Jong 1964:76). Zijn "vrijwillige" vlucht naar Nederland was dan ook van een geheel andere orde dan de genoemde gijzelingen en deportaties.

Gedwongen deportatie van Surinamers naar Nederland om politieke redenen kwam ook in de twintigste eeuw voor, met name ten aanzien van Anton de Kom. In dit geval lieten de koloniale autoriteiten te Paramaribo zich leiden door een grote angst voor gezagsondermijning in Suriname; niet ten onrechte gingen zij ervan uit dat de invloed van deze "onruststoker" in Nederland veel

ORGaan van de SURINAAMSE ARBEIDERS BOND.

+++++

redactie adres:
HOOGTE KADYK 60**
AMSTERDAM.

NUMMER 9
1 Juli 1935.

prijs 3 cent.

EEN STAP VOORUIT.

Heden verschijnt ons orgaan in een nieuw kleed, een betere technische verzorging en een grotere omvang. In het woelige wereldgebeuren is dit een onbelangrijk feit, doch voor ons Surinaamsche arbeiders geldt het als een heugelijke gebeurtenis van de eerste rang.

Die kameraden, die onzen bond tot stand hebben gebracht en voorbereid, zullen dubbel verheugd zijn, want zij zien resultaat van hun werk. Zij, die met ons geworsteld hebben tegen de moeilijkheden, die elke jonge organisatie ondervindt, weten dat nu het door hen uitgestrooide zaad ontkiemd is.

Uit een klein ordeloos groepje, is bezig te groeien een organisatie van klassebewuste arbeiders. Onze bond gaat vooruit. Langzaam maar zeker gaan wij voorwaarts. Het woord van onze kleine bond heeft onze Surinaamsche broeders wakker geschud uit hun onverschilligheid en wij beginnen thans te onderscheiden, welke plaats in de tegenwoordige maatschappij aan hen opgedragen wordt: de plaats van de paupers.

Onze propaganda werkt door en de tot heden onverschillige Surinamers gaan zich verzetten tegen het hen opgelegde pauperisme.

Ons blad wordt verkocht en gelezen. Onze vergaderingen worden steeds beter bezocht. Onze bond consolideert zich.

Dit alles verheugt ons, maar wij willen verder. Nooit mogen wij tevreden zijn en met de armen over elkaar gaan zitten glimlachen in tevredenheid over het behaalde resultaat.

De strijd voor ons aller lotsverbetering en die van onze broeders en verwanten in Suriname is nu eigenlijk pas werkelijk aangevangen.

In wat wij tot heden aan succes boekten ligt slechts de leering, dat wij veel meer kunnen, als wij maar willen en eendrachtig samen werken.

En hiermede is tevens ook onze opgave voor de naaste toekomst bepaald. Eendrachtig samenwerken!

Dat is de boodschap die wij onze landgenooten in Holland en Suriname vanaf heden met verdubbelde kracht gaan brengen.

In eendracht vinden wij de kracht, om ons lot in eigen handen te nemen. Want lang genoeg hebben wij ons lot uit vreemde handen moeten aanvaarden. Suriname en wij, Surinamers, zijn overheerscht door Holland. Niet door de Hollandische arbeiders, die onze klassegenooten en dus onze broeders zijn.

Maar door het Hollandische kapitalisme. Dit stelsel heeft ons vanaf het oogenblik zijner optreden slechts honger en ellende gebracht.

Dit kapitalisme is er de oorzaak van, dat wij hier doelloos rondlopen, geen werk kunnen krijgen terwijl wij toch werken willen. Daardoor lijden wij honger, leven als paria's, worden in krotten en moeten ons staande houden van de luttele stempelden, die men ons toewijft om van ons af te zijn. Sommigen onzer hebben zelfs geen steun. Dat bracht het kapitalisme ons. En in Suriname? Honger, armoede en ellende. Werkloosheid en bittere nood voor het volk. Algemeene demoralisering: Dat is de beschaving, die het Hollandische kapitalisme Suriname bracht. Hetzelfde kapitalisme heeft in eigen land, Holland, een dusdanig wanbeleid gevoerd en is zóó onbekwaam gebleken de maatschappij te beheeren, dat honderdduizenden Hollandische arbeiders jaren en jaren werkloos zijn en als paupers leven.

Wijk een stelsel zal ons, Surinamers, en ons land beschaving en welvaart brengen!

De Hollandische arbeiders zijn reeds vele jaren in verzet tegen dit alles. Welnu, het moment is aangebroken, dat wij, Surinaamsche arbeiders, dit voorbeeld volgen. Wij staan hier in Holland, het centrum, van waaruit het Hollandische kapitalisme Suriname in het noeras heeft gestuurd, op een vooruitgeschroven post.

Als een kleine, doch vastberaden en onverschrokken voorhoede zal onze bond hier staan en de strijd aanbinden voor brood, werk en een menswaardig bestaan. Niet de Hollandische arbeiders zijn onze vijanden. Hun vijand is dezelfde als die van ons. Daarom willen wij nauw samen werken met onze Hollandische Klassebroeder tegen onze gemeenschappelijke vijand: het kapitalisme. Op de omleg van ons blad drukt een zwarte hand een blanke hand. Het is de hand van de Surinaamsche arbeider, die zijn Hollandische broeder de belofte van trouw in den strijd geeft. Zoo moet het zijn. Niet onderling verdeeld doch samen tegen onze gemeenschappelijke vijand.

En wij zullen ons geen duim breed van de weg laten afbrengen, die rechtstreeks naar het einddoel leidt. Ook door onze eigen landgenooten niet. Dit zij hier nadrukkelijk gezegd, hoe betreurenswaardig deze noodzakelijkheid is. Wij weten dat er helaas Surinamers zijn, die onzen bond belagen. Deze lieden — welke ook hun drijfveeren zijn — moge de groei van onzen bond, de uitbouw van ons werk en onze toonemende activiteit een waarschuwing zijn. Hun rol reakt uitgespeeld. De Surinaamsche arbeiders in Nederland en Suriname sluiten de gelederen thans en marcheeren op, strijdbereid.

Verder zullen wij aan deze zaak geen woorden vuil maken, omdat wij weten, dat geen Surinaamsche arbeiders de hoofdschuldigen zijn in de misdaden, tegen onzen bond bedreven.

Wij kennen de heeren achter de schermen, wij weten wie hun bazen zijn en wij kennen hun verachtelijke motieven. Dat is voldoende. Als het oogenblik daertoe gekomen is zullen wij hgn ontmaskeren, voor soever zij dit zelf dan al niet gedaan hebben.

En wij kameraden, aan den arbeid. Brengt onze arbeidende en werkloose landgenooten ons woord door middel van onze krant. Ondanks verframing en uitbreiding van ons blad is de prijs niet verhoogd. Drie cent heeft iedereen nog wel te missen.

Werken met ons blad is werken voor onzen bond en dat is weer arbeiden aan ons aller lotsverbetering. Ons eerst volgende doel is: 500 kranten verkopen per week. Dit kan, dus het moet.

— Aan den arbeid, kameraden!

Omslag van "Surinamers in Nederland", een uitgave van de Bond van Surinaamse arbeiders in Nederland, 1-6-1935.

"Orgaan van de Surinaamse Arbeiders Bond".

minder belangrijk zou zijn. Toch werden vanaf de jaren dertig ook de Nederlandse autoriteiten, voor het eerst, geconfronteerd met een spraakmakend anti-kolonialisme in kringen van Surinamers in Nederland. Dit leidde er zelfs toe dat de Centrale Inlichtingendienst de gangen van enkele linkse Surinamers en anti-kolonialistische organisaties begon te onderzoeken. De geschiedenis van Anton de Kom is in dit verband de meest bekende, maar zeker niet de enige.

Weinig bekend is bijvoorbeeld de figuur Otto Huiswoud, de eerste Surinamer die actief was in internationale anti-kolonialistische, in zijn geval communistische organisaties. Huiswoud, ook wel Huisewood, Housewold, Huiswode, Hoiswood, Ch. Woodsen of J. Billings, werd in 1893 in Suriname geboren. In 1912 vestigde hij zich in de Verenigde Staten, waar hij in zijn levensonderhoud voorzag als handelaar in tropische produkten. In Amerika raakte hij betrokken bij communistische en negerorganisaties. Zelf kleinzoon van een slavin, was hij onder het pseudoniem J. Billings de enige zwarte onder de 94 oprichters van de Amerikaanse Communistische Partij (1922). Hooker (1967:25) noemt Huiswoud als lid van de communistische fractie van Marcus Garvey's African Blood Brotherhood. In 1922 woonde hij als vertegenwoordiger van de Amerikaanse Communistische Partij het vierde Congres van de Communistische Internationale in Moskou bij. Hij maakte daar kennis met de al zieke Lenin, met wie hij over de toestand van de zwarten in Amerika sprak. In de Verenigde Staten werd hij lid van het Uitvoerend Comité van de Communistische Partij en hoofd van de afdeling Negro Work. In 1928 werd hij plaatsvervangend lid van het Uitvoerend Comité van de Komintern, waarna hij in het Caraïbische gebied een grote staat van dienst als communistisch organisator opbouwde. Als agitator werd hij uitgewezen uit Jamaica, Trinidad en Brits-Guyana. Na het volgen van een opleiding aan de Leninschool in Moskou (1931-2) was hij tot 1938 actief in Europa. Hij volgde George Padmore op als hoofdredacteur van "The Negro Worker", het maandblad van de communistische International Trade Union Committee of Negro Workers; Padmore had zijn banden met Moskou verbroken uit onvrede met het naar de achtergrond verwijzen van de negerstrijd.

"The Negro Worker" was tot 1933 in Hamburg gevestigd; het aan de macht komen van Hitler maakte echter een verhuizing nodig, eerst naar Kopenhagen, daarna naar Parijs. Huiswoud kwam in verschillende landen in problemen met de overheid. Zo werd hij met zijn Brits-Guyanese vrouw H.A. Dumont in 1934 uitgewezen door de Belgische autoriteiten. In 1935 kwam hij in Nederland. Over zijn activiteiten hier is bijna niets bekend; volgens een rapport van de Centrale Inlichtingendienst stond hij in contact met Anton de Kom.³³ Van 1936 tot 1938 verbleef hij in Parijs, waar hij "The Negro Worker" redigeerde. In 1938 vertrok hij naar Amerika en vandaar naar Suriname in 1941. Als staatsgevaarlijk werd Huiswoud er gedetineerd en pas in 1942 vrijgelaten. De verklaring die hij daar aflegde luidde ondermeer als volgt:

"Ik ben niet aangesloten of aangesloten geweest bij eenige politieke partij. Wel gingen mijn sympathieën uit naar de socialisten en ook naar Rusland, waarvan ik een betere toekomst voor de wereld verwachtte. [...]

Ik heb mij niet met colportage beziggehouden, ik kocht wel socialistische tijdschriften. Ik ben tegen Duitsland, tegen het fascisme of nazisme. Ik ben nooit extremist geweest, ik erken de Overheid, ik heb nooit iets tegen de Overheid gedaan of geschreven."³⁴

Deze verklaring lijkt niet geheel in overeenstemming met de waarheid te zijn geweest, wat in Huiswouds benarde omstandigheden geen verbazing hoeft te wekken. Daarbij moet ook worden aangetekend dat "de waarheid" hier weer eens een moeilijk begrip lijkt. Huiswouds weduwe ontkent tot op de dag van vandaag de juistheid van de door de Centrale Inlichtingendienst geboekstaafde gegevens. Hoe dan ook, in 1942 kwam een einde aan zijn detinering, die des te pijnlijker was geweest omdat de overige gedetineerden Duitsers,

Otto Huiswoud ("Famiri", jrg. 2, no. 10, 1978).

N.S.B.'ers en andere van nationaal-socialistische sympathieën verdachte personen waren.

Na de oorlog (1947) kwam het echtpaar Huiswoud-Dumont opnieuw naar Nederland, nu voorgoed. Van verdere communistische en internationale activiteiten is weinig bekend. Wel werd Huiswoud, die werk had gevonden als PTT-employé, actief in het Surinaamse verenigingsleven. In een uitgave van "Ons Suriname" werd Huiswoud, jarenlang bestuurslid en voorzitter van de vereniging, geprezen als de gangmaker achter de ontwikkeling van gezelligheidsvereniging "tot een organisatie die zich inzette voor de Surinamers" ("Famiri" jrg. 2, no. 10, 1978). In 1961 overleed deze strijdbare Surinamer, in Nederland.

In de twintigste eeuw begon zich een kritische Surinaamse pers te ontwikkelen. Zo werd van 1929 tot 1936 in Paramaribo tweemaal per week "De Banier van Waarheid en Recht" gepubliceerd. In het eerste nummer noemde uitgever-hoofdredacteur P.A. May als doelstelling het strijden "voor de belangen van Land en Volk", die door de koloniale autoriteiten ernstig werden verwaarloosd. "De Banier" had een linkse signatuur, zij het niet partijgebonden.

In verband met het thema "Surinamers in Nederland" is de rubriek "Brieven uit Holland" interessant; daarin werd verslag gedaan over de situatie in Nederland en de politiek ten aanzien van Suriname. De toon van de brieven, waarin enig heimwee naar Suriname lijkt door te klinken, suggereert dat de auteur, die zich achter het pseudoniem "Padvinder" of "P...r" verschool, een Surinamer was. Volgens rapporten van de immer waakzame Centrale Inlichtingendienst was deze auteur echter M.G. Haringman, alias M.G. Pattler, een genaturaliseerde Deen. Wel was Haringman getrouwd met een Surinaam-

se vrouw die in Amsterdam was komen wonen, Ronny Nelly de Vries. Hij had, blijkens de rapporten, vooral contacten in sociaal-democratische kringen. Daarnaast trachtte hij met Anton de Kom en andere, ondermeer Indonische, journalisten een Koloniaal Pers- en Documentatie Bureau te stichten. In een brief gedateerd 17 juli 1933 vroeg hij Curaçaose steun voor dit plan om de "onjuiste, imperialistisch-chauvinistische berichtgeving over Koloniale kwesties" te bestrijden.³⁵ Over dit project heb ik verder niets kunnen vinden. Padvinder schuwde overigens uitdagende zinsneden niet. Zo schreef hij in "De Banier", naar aanleiding van de arrestatie van een oplichter in Amsterdam: "Desniettemin teert deze Surinaamsche neger op de Hollandsche geld-dorst. Hij is toch een snuggere neger. Wat de Hollanders uit het harte bloed zijner voorzaten gezogen had, tracht hij te verhalen op hun dochters en zonen nu hij in de gelegenheid is." ("De Banier", 27-5-1932.)

Halverwege de jaren dertig bestond verder een Bond van Surinaamse Arbeiders in Nederland, die waarschijnlijk communistisch georiënteerd was. In haar blad "Surinamers in Nederland; Voor gemeenschappelijke strijd van blank en zwart tegen onderdrukking en rassenhaat" werd fel stelling genomen tegen fascisme en racisme. Het blad had een militante toon, zowel tegenover het Nederlands kolonialisme - "Drie eeuwen lang werden wij, Surinamers, geknecht en uitgebuit door de Nederlandse regeering" ("Surinamers in Nederland", 1-11-1936) - als tegen concurrenten uit eigen kring. De oprichting van een neutrale vereniging voor Surinamers, Onderling Belang, werd dus fel geheld. Het karakter van de Bond spreekt duidelijk uit de volgende passage uit de "Opmerkingen van een Surinaamse arbeider", die kritiek leverde op de Surinamers uit "de z.g. betere kringen [...] die zich blijkbaar geneeren voor hun afkomst": "Wij Surinamers, zijn negers. [...] Wij willen geen chauvinisme, maar evenmin laten wij door onze eigen mensen ons een minderwaardigheidsetiket opplakken." ("Surinamers in Nederland", 15-7-1935.)

Het Bestuur van de Bond, waarvan de namen overigens nergens in het blad zijn te vinden, legde bij gelegenheid anti-kapitalistische verklaringen af. Haar opvattingen beschreef zij als volgt:

"Op de omslag van ons blad drukt een zwarte hand een blanke hand. Dit is de hand van de Surinaamse arbeider, die zijn Hollandsche broeder de belofte van trouw in den strijd geeft. Zoo moet het zijn. Niet onderling verdeeld doch samen tegen onze gemeenschappelijke vijand.

En wij zullen ons geen duim breed van de weg laten afbrengen, die rechtstreeks naar het einddoel leidt. Ook door onze eigen landgenooten niet. Dit zij hier nadrukkelijk gezegd, hoe betreuwenswaardig deze noodzakelijkheid is. Wij weten dat er helaas Surinamers zijn, die onzen bond belagen." ("Surinamers in Nederland", 1-6-1935.)

Ten behoeve van de vakbondsstrijd in Suriname werd aan het eind van de jaren dertig te Amsterdam door het Nederlands Verbond van Vakverenigingen "De Surinaamse Vakbeweging" uitgegeven, een kaderblad voor bestuurders en functionarissen van het Surinaams Verbond van Vakverenigingen. Redacteur was de eerder genoemde M.G. Pattler. In een (laatste) nummer van deze uitgave werd een gematigder toon aangeslagen dan die van de eerder genoemde bladen:

"De Surinaamse arbeidersklasse is bereid om in de huidige, moeilijke tijden, pal te staan voor onze rijkseenheid. In het Nederlandse leger, dat thans gemobiliseerd is en onze grenzen en kusten bewaakt, alsmede bij de Nederlandse marine, zijn vele Surinaamse miliciens, die gaarne en met ambitie hun plicht doen. Zij voelen zich veilig onder de Nederlandse vlag. Zij voelen zich Nederlands onderdaan en dat willen zij blijven. En als de nood aan den man mocht komen, dan zijn zij bereid om hun leven in de waagschaal te stellen." ("De Surinaamse Vakbeweging", 28-1-1940.)

I HET LEVEN van
ONZE HELDEN

Ons bloed is rood

BONNI
BARON -

door

Adekom. Joki Coeur

Joh. Camphuyssch. 296

DEN HAAG
De oude boerderij

Dat de mye arbeid
een rege door de
Surinamer zij.

De weg is lang en madderig. Hier en
daar diepe kuilen. Ob diepe
plassen met rood breiachtig water.
liggen er verspreid. Ranche brafalle
slotstjes, die dienen moelen, om het
overloedig regenwater, naar het kanaal
te voeren, ^{het} dicht. Volkomen dicht.

Dichtgegroeid met Kapoe wiewierie (orknuid)
Rek bont gerlechte ^{Orde koeke} slang steekt de
weg over.

Deze landweg is niet hard gemaakt
doh sintel of steen, hoodat de weinige
baerenkarren, die er over heen gaan
lange voren ⁱⁿ ploegen. Tho-o nu
en dan ~~straat~~ men abal schulps over.
Anders kon men niet van een straat kunnen
spreken. links staat het arnhuis voor de
oordels van dagen. Kleine ongeriefelijke ~~hanten~~
^{Kibolle} ~~woningen~~. Vereger kregen ^{de} wat feskokke
~~dooge~~ tijst en een stukje gedroogde visch
te Eelen. Tegenvoerdig worden de de straat
opgezonden. De liefddajige arme burges
mullen in hun onderhand moeten woogien.
In de omgeving staaw er een aantal
mahonybloomen. Niet onaardig.

ONS BLOED is ROOD

door A. de Kom.
Joh. Camphuyssch. 296 den Haag

Romanfragment, manuscript
van Anton de Kom ("Adek"
5/83).

Anton de Kom

De bekendste Surinaamse activist is Anton de Kom, bijgenaamd AdeK en tegenwoordig ook Papa de Kom. Geboren in Paramaribo (1898) vertrok hij eind 1920 naar Nederland. Op 28 januari tekende hij vrijwillig voor vier jaar bij de Huzaren. "Hij gedroeg zich goed, doch maakte geen vorderingen; in 1925 paspoorteerde hij als Huzaar", volgens een stuk in het Geheim Archief van het Ministerie van Koloniën.³⁶ Hierna behaalde hij het diploma van boekhouder en werkte bij de Hanze Bank. Langdurig was hij handelsreiziger voor de Haagse firma Reussen en Smulders, in koffie en tabak. In 1931 werd hij ontslagen. Het bedrijf voerde reorganisatie en De Koms politieke activiteiten aan als ontslagredenen.

Inderdaad was hij in die tijd betrokken geraakt bij linkse groeperingen, mede door zijn contacten met Indonesische studenten als Mohammad Hatta, actief in de nationalistische Perhimpoean Indonesia. Hij begon te publiceren in de linkse pers; vanaf 1933 verschenen met name in "Links Richten", "De Tribune" en "De Communistische Gids" artikelen van zijn hand; ook gaf hij lezingen, onder andere voor de VARA-radio. Bovendien werkte De Kom vanaf 1926 aan zijn boek "Wij slaven van Suriname", dat pas in 1934 werd uitgegeven. Verder schreef hij, volgens zijn dochter Judith de Kom, twee romans, vele gedichten en een filmscript; ook verzamelde hij anansi-tori's, Surinaamse volksvertellingen met een sterk symbolische betekenis ("Algemeen Dagblad Suriname", 1-6-1968). Een fragment van een van De Koms romanmanuscripten wordt hierbij afgedrukt.

Volgens de eerder genoemde stukken uit het Geheim Archief had De Kom in 1929 vergeefs gesolliciteerd bij de Bataafsche Petroleummaatschappij om naar Curaçao te worden uitgezonden.³⁷ Ook zijn verzoek, een jaar later, om op overheidskosten naar Suriname te mogen gaan om daar landbouwer te worden was afgewezen in verband met zijn revolutionaire reputatie ("De Banner", 20-5-1933). Eind 1932 vertrok hij toch naar Suriname, vergezeld van zijn Nederlandse vrouw en hun kinderen. De directe aanleiding tot de reis was de zorgwekkende gezondheidstoestand van De Koms moeder geweest; bij hun aankomst bleek zij reeds te zijn overleden. Wij hoeven hier niet in te gaan op de gebeurtenissen tijdens hun verblijf in Paramaribo, die elders uitgebreid zijn beschreven (zie bijvoorbeeld De Kom 1981b:161-73; Van Lier 1977: 278-82, Hira 1982:296-316). Gedoodverfd als communistische agitator kwam hij op 4 januari 1933 per schip in Paramaribo aan; al snel besloot hij de Surinamers "te doen gevoelen van al de hoop en moed die besloten liggen in dat ene machtige woord dat ik leerde in den vreemde: organisatie" (De Kom 1981b:164). De berichten over zijn komst en reputatie, de vijandige houding van de koloniale autoriteiten en het broeierige politieke klimaat in het arme Suriname droegen ertoe bij, dat zijn verblijf aanleiding gaf tot onlusten die zelfs een tol van twee doden eisten. De Kom zelf werd zonder duidelijke rechtsgronden in zijn activiteiten gehinderd, op 3 februari 1933 gearresteerd en 10 mei van hetzelfde jaar onverwacht met vrouw en kinderen op transport naar Nederland gesteld.

Het schip, de "Van Rensselaer", waarmee zij naar Nederland werden gebracht deed op de terugweg eerst Le Havre aan. Daar wachtte een journalist van "De Tribune", het dagblad van de Communistische Partij Holland, hen op om hen namens "de revolutionaire arbeiders, de partij en De Tribune" te begroeten. Bij deze gelegenheid gaf De Kom meteen te kennen dat hij in Nederland zijn strijd zou voortzetten:

"Ze hebben me gedwongen voor mijn vrijlating te verklaren, dat ik me niet meer met politiek bezig zou houden. Ik heb die verklaring afgegeven, maar hij is afgeperst, zoodat ik me er niet aan gehouden acht. Kameraad, de strijd gaat voort en zoo gauw ik in Holland terug ben zal ik m'n revolutionairen plicht doen!" ("De Tribune", 27-5-1933.)

"De Tribune" had daags tevoren al de komst van "AdeK" aangekondigd, en hem daarbij ruimte in "De Tribune" aangeboden:

"Zijn kolommen staan voor u open, om te zeggen, wat gij in Suriname stil moest houden, en om te spreken tot de Nederlandsche arbeidersklasse over onzen gemeenschappelijken strijd voor menselijkheid en recht. Rood Front!" ("De Tribune", 26-5-1933.)

De Kom maakte daar inderdaad gebruik van, bijvoorbeeld op 18 juli; ook de anonieme artikelen over Suriname, gedateerd 16 juni, 12 en 31 augustus van dat jaar zijn waarschijnlijk van zijn hand. De journalist besloot zijn verhaal uit Le Havre als volgt: "Een paar hartelijke handdrukken. Eén van de bruine peuters maakt de Rood Frontgroet! [...]" ("De Tribune", 27-5-1933).

Terug in Nederland werd hij in linkse kringen als held begroet. Volgens een eerder bericht in "De Banier" (3-6-1933) hadden de "Communistische partij en haar z.g. 'planeet'-organisaties ('mantel'-verenigingen als sport-, cultuurbonden enz.)" het plan gehad De Kom met 25.000 "revolutionairen" in Amsterdam te begroeten. De ontvangst was uiteindelijk minder spectaculair dan beoogd, maar niettemin een duidelijke demonstratie. In "De Banier" deed Haringman hiervan onder het pseudoniem "P...r" verslag; de volgende passages hebben betrekking op de aankomst in Amsterdam:

"De Banier", 24-6-1933.

A. de Kom's aankomst in Holland

(Van onze correspondent)

Aangezien de communistische partij en haar dagblad „De Tribune”, die in Holland aan de affaire De Kom een bijzondere belangstelling hebben gewijd en bijzonder veel gepubliceerd hebben, uit het bericht dat De Kom naar Holland was vertrokken hadden geconcludeerd, dat hij en zijn gezin zich aan boord van het s.s. „Van Rensselaer” bevonden, begon men alvast de arbeiders op te roepen, de Kom bij zijn aankomst te begroeten.

De Tribune zond zelfs een speciaal verslaggever naar Le Havre, welke de Kom interviewde(1). Bij deze gelegenheid deed de Kom de mededeeling, dat hij Mr. de Niet had moeten beloven zich niet weer met politiek te zullen inlaten, noch zich te laten interviewen.

Hij achtte zich echter, aangezien deze belofte hem onder pressie zou zijn ontlokt, moreel niet gebonden, en verklaarde: „zijn revolutionnaire plicht te zullen doen!”

Vrijdag 26 Mei j.l. zou de „Van Rensselaer” om 3 uur te IJmuiden binnenloopen, en derhalve begaven wij ons naar deze stad.

De communistische partij en haar dagblad hadden per bulletin bekend gemaakt, dat de Kom in aantocht was. Een speciale boodschap werd aan de arbeiders van IJmuiden en Amsterdam gericht, waarin de arbeiders werden opgeroepen de Kom te begroeten. Gezien het gevorderde uur

(1) Wat betreffend verslag in het volgend nummer.

Red. De Banier.

bereikte deze boodschap slechts een gedeelte der arbeiders. Te IJmuiden had men het eerst om 1 uur vernomen.

Bij onze aankomst te IJmuiden vernamen wij direct, dat de politie niet voornemens was sympathie betuigingen jegens de Kom te tolereren.

Wij begaven ons naar de nieuwe sluis, waar de „Van Rensselaer” ingeschut zou worden, en kwamen juist op het moment, IJmuiden's halve politiemacht, n.l. 6 agenten, 1 brigadier en 1 inspecteur, vergezeld van een politiehond, een flinke groep arbeiders gelastten de sluis te verlaten, en zich naar het dorp terug te begeven. Hieraan gaven de arbeiders, hoewel protesteerend, gevolg. Als eenige journalist werden wij door de politie op de sluis toegelaten.

Wij vroegen den havenmeester, of het geoorloofd zou zijn eenige woorden met een der opvarenden te wisselen. De havenmeester wilde zich niet aan koud water branden, en sprak, gedachtig aan de goed-Hollandsche eigenschap van afschrijven: „Wendt U tot den politie-inspecteur”. Nadat wij aldus deden, verklaarde deze, dat het er vanaf hing met wien wij wenschten te spreken. Een goed verstaander heeft slechts een half woord noodig, en wij gingen dus verder op de zaak niet in. Intusschen was dit voldoende, om vanaf dat moment de politioneel aandacht te trekken.

Het schip kwam om 4 uur binnen. Wij hadden inmiddels datgene, wat wij de Kom wilden zeggen op schrift gesteld en via een welwillende broekzak kwamen wij aldus in contact met hem.

De politie bewaakte ons, gelijk een cerberus en bij elk verdachte kaakbeweging, die op

spreken kon duiden, gingen eenige politie-agenten voor ons staan. Liepen wij naar voren dan gingen zij mede. Op deze, niet onvermakelijke wijze hebben wij, tot groote hilariteit van matrozen en havenpersoneel, eenige malen gemanouvreerd.

Uit gebaren en eenige gesmokkelde woorden Engelsch ontstond voldoende contact tusschen de Kom en Uw verslaggever, om elkander te begrijpen.

Toen de boot dan ook anker lichtte, begaven wij ons tevreden naar Amsterdam, waar de „Van Rensselaer” om halfacht arriveerde.

De formaliteiten, welke de douanebeambten hadden te verrichten, bleken ditmaal extra lang te duren.

Buiten groeide de massa aan tot meer dan twee duizend arbeiders. Was de boot, die volgens het vaarplan eerst 28 Mei (Zondag) moest arriveeren, inderdaad toen, of des Zaterdagds gearriveerd, dan zouden er zeker vele malen zooveel aanwezigen geweest zijn.

Eerst om 9 uur ruim trad de Kom, gevolgd door vrouw en kinderen naar buiten. Een luid applaus begroette hem; de menigte zong daarop „de Internationale” en riep met gebalde rechtervuist omhoog; driewerf „Rood Front”.

Namens dagblad „De Tribune” de communistische partij werd een ontzagelijke ruiker vuurroode bloemen aangeboden.

Daarop poseerde de Kom met de communistische vertegenwoordigers en journalisten voor de persfotografen. De camera's klikten en vervolgens nam het gezelschap plaats in een tweetal auto's. Deze zetten zich stapvoets in beweging, en de menigte stelde zich er achterop, onder het zingen van strijdliederen. Aldus ging

het dwars door de haven. via Prins Hendrik kade en Rapenburg naar het Parkschoouburg terrein. Oorspronkelijk was de bedoeling, naar het Oosterpark te gaan, om aldaar een groetingsmeeting te houden. Aangezien de duisternis reeds viel, hield men op het Parkschoouburg halt.

Aldaar klom de Kom op het dak zijner auto en maakte van het door de politie gegeven verloop gebruik, om eenige woorden te spreken.

Sterk ontroerd, en met van aandoening trillende en hortende stem, sprak hij ongeveer als volgt:

„Kameraden, ik dank jullie voor jullie hartelijke ontvangst. Ik breng jullie een groet van jullie verdrukke, hoogerende Surinaamsche broeders. Jullie aanwezigheid beschouw ik niet als een persoonlijke hulde, maar als een bewijs van jullie solidariteit en jullie medeleven met hen. Veel heb ik geleden, veel leed mijne vrouw en veel leden mijn kinderen. Maar nu ben ik hier, en ik wil met jullie strijden tegen het imperialisme, dat de vijand is van blauke en bruine arbeiders. Ik roep jullie sympathie en jullie dazdwerkelijke solidariteit in voor het ongebruikelijke Surinaamsche proletariaat. Strijdt samen met jullie broeders aan de overkant van de Oceaan voor een betere wereld, waarin recht, vrijheid

en arbeid zal zijn voor iedereen. „Ik heb gezegd en dank jullie!”

Op deze korte speech, die herhaaldelijk door bijval en kreten als:

„Indonesië en Suriname los van Holland, NU!” werd onderbroken, volgde een donderend, minuten lang applaus, dat overging in een ovatie en „de Internationale”.

Eenige woorden werden hier na nog gesproken door den heer K. Beuzemaker, Hoofdredacteur van „De Tribune” en lid der Provinciale Staten, die de demonstratie ontbond, en een groote open luchtvergadering aankondigde, waar de Kom zou spreken, op Maandag 29 Mei op het IJclub terrein, voor het concertgebouw. Een sterke politiemacht, vanaf de Surinamkade waar de Van Kesselaer aankwam, heeft de demonstratie, die officieel was toegestaan, begeleid. Hoewel er een sterke belangstelling voor een en ander bestond, deden zich, mede door het tactische en bescheiden optreden der politie, geen incidenten voor. Alles verliep ordelijk en vlot.

Het dagblad „De Tribune” had eenige dagen te voren reeds met korte berichten, de positie van het schip, waarop zich de Kom bevond, aangegeven en publiceerde een uitgebreide welkomstgroet, in de vorm van een hoofd

artikel. Andere dagbladen gaven van een en ander slechts een kort bericht.

De heer de Kom vertelde ons intusschen nog, dat hij zes jaren gearbeid heeft aan een boekwerk getiteld: „Wij slaven van Suriname”, hetwelk zeer binnenkort zal worden uitgegeven door het schrijvers- en journalisten collectief „Links lichten”, een revolutionaire journalisten-, schrijvers- en intellectueelen kring. Mr. de Niet, de advocaatgeneraal was zeer nieuwsgierig geweest naar de inhoud van dit boek, waarvan de copy zich reeds lang en breed in veilige handen te Amsterdam bevond, Mr. de Niet gaf de Kom in overweging zijn boek niet te doen verschijnen, want hij zou er groote last mee krijgen.

Nochtaans zal dit geschieden, en in „De Tribune” verscheen reeds een bespreking ervan, als mede eenige fragmenten, die zeer de aandacht trokken door hun spannend karakter, hun onopgesmuktheid en de klaarheid van taal.

Het zou in de bedoeling der uitgeeften liggen, dit boek op een dusdanige lage prijs te stellen, dat iedere arbeider het zich zal kunnen aanschaffen. Gezien de voortekenen, zal voor de Kom's werk groote belangstelling bestaan.

P—r

—o—

De volgende dag stond De Kom opnieuw in het middelpunt van de belangstelling, volgens „P...r”:

„De Banier”, 28-6-1933.

Brieven uit: Holland

A'dam 2 Juni '33
III

Reeds Maandag 29 Mei heeft A. de Kom gelegenheid gekregen om de Amsterdamse arbeiders verslag te doen van den toestand in Suriname op zijn wederkomsten.

De Liga tegen koloniale onderdrukking en imperialisme had daartoe de Vereen van vrienden van de Sowjet Unie (V.V.S.U.) die een massameeting op het Ysclubterrein hield, alwaar een zoo juist uit de Sowjet Unie teruggekeerde arbeiders delegatie verslag uitbracht om spreektijd voor de Kom verzocht. Dit verzoek werd gaarne en ruimschoots in gewilligd.

Nadat de leden der Sowjet-delegatie ongeveer 5 kwartier over hun bevindingen

gesproken hadden, deelde de voorzitter mede, dat de V.V.S.U. thans den resteerdenden tijd aan A. de Kom af stond, welke redevoering men als een frappant tegenwicht van het door de delegatie den gegeven relaas moest beschouwen.

De heer Roeslam Effendi het Indonesische pasgekozen kamerlid der communistische partij, leidde met een kort woord de Kom in, welke daarna het woord verkreeg. Hij werd met luid applaus en de Internationale ontvangen.

De Kom ving aan, met een kort overzicht te geven van Suriname's historie en stond uitvoerig stil bij de kwestie der slavernij. Spr. betoogde, dat al was het woord slavernij uit het Nederlandsche woordenboek verdwenen, de toestand in Suriname voor het proletariaat niet anders geheeten kan worden. Voorts verhaalde spr. van

het verzet der Marrons en Djoekas welke hij de revolutionairen van Suriname noemde.

Komende tot de toestand der laatste tijd en meer speciaal het verzet van Februari '33, schetste de Kom de ellende van het volk. Spr. verhaalde hoe op zijn advies bureau duizenden met gruwelijke klachten waren, gekomen, die voor een Nederlandsche arbeider ondenkbaar zijn. Spr. had deze klachten uitvoerig verzameld en ter aanbieding aan de autoriteiten van Suriname gereed gemaakt.

Sprekende over de bloedige gebeurtenissen van 7 Febr., verzocht de Kom de aanwezigen, één minuut stil te te bewaren om de gevallen eerbiedig te herdenken.

De menigte verhief zich van de zetels en met ontbloot hoofd, liet men een volle minuut de stilte heerschen. Dit

was een uiterst plechtig oogenblik dat op alle aanwezigen diepe indruk maakte.

Daarna vervolgde de Kom zijn rede. De gebeurtenissen, welke hij schetste zijn ten volle bekend, zoodat wij hier over kunnen zwijgen.

Een groote massa van vele duizenden arbeiders vrouwen luisterde aandachtig en gespannen naar het sombere relaas, dat de Kom hen gaf. Door applaus en gefluit gaf de menigte blijk van bijval, respectievelijk van afkeuring, en er werd met al gemeene stemmen een motie aangenomen, waarin tegen de houding en de daden der koloniale autoriteiten en het koloniale beleid werd geprotesteerd, terwijl vrijheid voor alle politieke gevan-

gen, o.a. Sneevliet en de tot communistisch kameelid gekozen Indonesier Sardj no, die in Jigoel is geïnterneerd werd geeischt.

Door de vallende duisternis genoodzaakt, kon de Kom zijn rede niet voleindigen. Op uitnodiging van den voorzitter verklaarde hij zich bereid vooral voor de arbeiders over Suriname te willen spreken. Zijn redevoering was, evenals die van de vorige sprekers, door versterkers en luidsprekers overal op het terrein en daarbuiten verstaanbaar. Om het terrein stonden bijzonder veel belangstellenden, terwijl een overmatig sterke politiemacht op de been was. Alles verliep echter ordelijk en er deden zich geen onregelma-

tigheden voor.

Op het terrein en er buiten werden bij inleekening reeds vele exemplaren van De Kom's boekwerk verkocht. De prijs is f 1.50 per stuk, gebonden. Indien er 500 exemplaren bij inleekening verkocht zijn zal het boek verschijnen. Men deelde ons mede, dat nog deze week, dit vereischte aantal bereikt zal zijn zoodat verschijning spoedig verwacht kan worden.

Tevens zal vanuit Moskou het boek door de Internationale vereeniging van Revolutionaire schrijvers het boek in talrijke vreemde talen, als mede in Esperanto worden uitgegeven.

P - r

In de nu volgende tijd kon De Kom geen werk meer vinden in Nederland. Hij leefde van de steun; "De enkele maal dat hij werk had, werd hij al spoedig weer ontslagen omdat hij voor zijn medearbeiders - blanke Nederlanders dus opkwam", aldus zijn zoon ("Vrij Nederland", 6-11-1971). Hij was actief betrokken bij acties van werklozencomité's, de Communistische Partij Holland, waarvan hij overigens nooit (openlijk) lid werd, en de Internationale Rode Hulp. Ook sloot hij zich aan bij de Liga tegen Imperialisme en voor Koloniale Onafhankelijkheid. Deze Liga, waarvan volgens rapporten van de infiltrerende Centrale Inlichtingendienst ook andere Surinamers lid waren, was in 1927 opgericht als internationale organisatie. Al snel hadden de sociaal-democraten zich teruggetrokken en was de Liga geworden tot een door Moskou gecontroleerde organisatie van nationalist en links-socialisten en communisten. De Liga publiceerde in 1933 een circulaire naar aanleiding van de affaire-De Kom onder de sprekende titel "Indonesië, Suriname, Curaçao, los van Holland-Nu!"³⁸

De toenmalige Gouverneur van Suriname, Rutgers, had de Minister van Koloniën geschreven dat "opportuïteitsredenen" de beslissing tot uitwijzing van De Kom uit Suriname hadden gestimuleerd: "Door zijn vertrek naar Nederland zijn we een naar mijne meening voor deze samenleving gevaarlijk individu kwijt, dat in Nederland geen gevaar, althans niet in die mate, oplevert".³⁹ Daarin had Rutgers stellig gelijk, vanuit koloniaal standpunt.

Zoals aangekondigd onthield De Kom zich echter ook in Nederland niet van politieke activiteiten. Nog in 1933 trok hij het land door om communistische propaganda te bedrijven. Uit verslagen van zijn redevoeringen, voor de Centrale Inlichtingendienst gemaakt door plaatselijke marechaussees, spreekt een militant anti-fascisme, anti-racisme en zijn verwerping van de sociaal-democratische SDAP; dit overigens geheel in overeenstemming met de toenmalige internationale communistische koers.

"Al zijn wij zwarten, gelen, bruinen of blanken, wij hebben maar een taak en dat is de strijd tegen het fascisme. Wij hebben een strijdbond tegen het fascisme, niet een knockploeg."

"De leiders der S.D.A.P. steunen het fascisme en daarom hebben wij, als communisten, de leiding genomen."⁴⁰

Verder trad hij toe tot de redactie van "Links Richten", een politiek-cultureel tijdschrift dat in de periode van september 1932 tot augustus 1933 verscheen. Eén van de drijvende krachten achter "Links Richten" was de auteur Jef Last, met wie De Kom al enige jaren betrekkingen onderhield. Zij hadden sa-

men gewerkt aan de uitgave van De Koms "Wij slaven van Suriname". Rond de bijdrage van Jef Last aan "Wij slaven" ontstond in het begin van de jaren zestig in het anarchistische maandblad "Buiten de perken" een onverkwalijk polemiek.⁴¹ In het dagblad "Het Vaderland" (21-11-1962) eiste Last het feitelijke auteurschap van "Wij slaven" voor zich op, wat hij daarna enkele malen herhaalde ("Buiten de perken" no. 47, 28-11-1964, no. 51, 31-3-1965; Ter Braak 1964:532). Enkele vroegere medewerkers van "Links Richten" ondersteunden Last, anderen, waaronder de redactie van "Buiten de perken", betichtten Last van ijdelheid. Last zelf bleef bij zijn stelling, namelijk dat hij De Koms manuscript zo grondig had herschreven dat het in feite zijn eigen schepping was. Merkwaardig genoeg stelt Hugo Pos echter, dat Last kort voor zijn dood "Wij slaven" toch aan De Kom toeschreef: "Het is *zijn* boek" (Last geciteerd door Pos 1976).

Na de voltooiing van het manuscript van "Wij slaven" duurde het nog lang, voordat een uitgever werd gevonden die het aandurfde deze eerste consequent anti-kolonialistische geschiedschrijving van Suriname uit te geven. Niet alleen de felle aanklacht tegen het kolonialisme was daarbij een probleem. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat ook verwijzingen door De Kom naar de Nederlandse situatie als provocerend werden opgevat. "Links Richten" publiceerde in mei 1933 zijn artikel "Onze Helden" als een voorproefje van het boek. Ook in de circulaire die werden rondgestuurd om met voorintekening een minimum-afzet zeker te stellen werd dit stuk afgedrukt.⁴² De volgende passage toont De Koms standpunt ten aanzien van de Nederlandse verhoudingen ondubbelzinnig:

"En gij, Nederlandsche proletariërs voor wie ik mede dit boek schrijf, gij die geen deel hadt aan de schatten der Hollandsche regenten, die in de gouden eeuw gebrek leedt en opgehangen en neergeschoten werdt voor het Waaggebouw van Uw hoofdstad, gij die helden gekend hebt als de geuzen en die aan Uw vanen nog steeds de kleur geeft van het bloed der slachtoffers van de Parijsche kommune, gij die de schuld niet deelt der overheerschers, omdat gij zelve overheerscht werd, gij zult de voorvechters onzer vrijheid met ons lief hebben en hun beeltenis zal meegedragen worden in Uw stoeten naast dien van Lenin op den dag, dat de grote afrekening met het kapitalisme zal plaatsvinden."

Tenslotte verscheen "Wij slaven van Suriname" in 1934 bij de uitgeverij Contact in Amsterdam. De betekenis van dit boek voor het latere Surinaamse nationalisme kan nauwelijks worden overschat. Dat de Nederlandse autoriteiten weinig waren ingenomen met de publikatie blijkt wel uit het voorwoord dat de uitgever aan de eerste uitgave liet voorafgegaan:

"In verband met de opmerkzaamheid, van zekere zijde voor dit boek betoond, achtten de uitgevers het noodzakelijk, ten einde de ongestoorden verspreiding van het boek te verzekeren, om, na overleg met den Schrijver, enkele wijzigingen in den tekst aan te brengen, waardoor echter de waarde van het boek niet werd aangetast".

Het is niet verwonderlijk, dat juist de passage gericht aan het Nederlandse proletariaat in de uiteindelijke uitgave ontbrak. De Centrale Inlichtingendienst had, toen eenmaal de uitgever van het boek bekend was geworden, de directeur van deze firma flink onder druk gezet. Meerdere bezoeken van de Inlichtingendienst aan de beherend vennoot van Contact, de uit Borneo afkomstige Gilles Pieter de Neve, hadden hem ertoe gebracht een grote voorzichtigheid te betrachten. De volgende citaten uit het C.I.-rapport geven een aardig beeld van de koude oorlog die aan de uitgave voorafging:

"De heer De Neve stelde voor, de gecorrigeerde drukproef aan rapporteur mede te geven ter controlering, doch heeft rapporteur hem, na overleg met zijn chef meegedeeld, dat *voorcensuur* in Holland niet wordt toegepast, doch dat niemand voorafgaand verlof nodig heeft, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.

Als een vogel in de lucht.

hier wil ik vrij zijn, hij
het dan als vogel vrij ver-
klaart, dan een stukje vuil,
een dwiel van de witten.

In het oosten helderde het reeds. Een
oneindige vloer van fraalgeachtige
bloemen lag daar voor Kwakoe. Rechts -
blauw berooft riek tussen vaalgroen.
De rivier weefde het zonnetje.
Het viel onophoudelijk naar beneden.
Rookte af in het rimpelig water. Spi-
pantjes, zoekten naar Papie to do!

Toelichting bij radiovoor-
dracht van Anton de Kom
("VARA-gids", 14-4-1934).

WOENSDAGAVOND: VOORLEZING UIT
„WIJ SLAVEN VAN SURINAME”.

Burgerlijke literatuur behandelde de onderdrukking en
slavernij onder het kapitalisme van mijn vaderland
Suriname. Ze constateerde echter alleen de feiten. Soms
werd af en toe een remedie gegeven, b.v. hoe men de
slaven beter behoorde te behandelen. Maar een concrete
oplossing, hoe deze kapitalistische onderdrukking vol-

A. DE KOM

komen te liquideeren, werd
niet verstrekt. Zeer zeker, er
zijn boeken, die leerrijk voor
het proletariaat zijn, maar
objectiviteit ontbreekt er veel-
al aan. In deze boeken kan
men over de slavernij, de el-
lende van mijn land lezen, en
over de hoop, dat er onder
het kapitalistisch stelsel zal
worden overgegaan tot huma-
ner behandeling van de onder-
drukten. Misschien vertrouwt
men daarbij op betere economi-
sche en sociale voorwaarden,
die het kapitalisme dan zal
schenken.

Wij niet. Wij achten ze on-
der het bestaande stelsel nu
eenmaal onmogelijk.

De burgerlijke wetenschap ziet er in dit opzicht niet
tegen op om geschiedvervalsing te plegen. Daarom heb
ik in mijn boek gepoogd, het Surinaamsch proletariaat

zelf te laten spreken. U vindt er mijn volk en land, dat
ik goed ken, dan ook in terug.

Mijn vader is kleine boer; mijn moeder heeft haar
heele leven hard geploeterd. Wij hebben bittere armoede
geleden. En zooals het in kleine, arme boerengezinnen
in Suriname meestal gaat, was er soms rijst, maar geld
voor zout of visch ontbrak er veelal.

Het viel voor mij niet mee, de ingewortelde slaafsch-
heid af te schudden, die in iedere blanke den heer en
meester zag. Maar diep in mijn hart heb ik gevoeld het
brandende verlangen van het Surinaamsch volk naar
vrijheid, naar vrijen arbeid; voelde ik het verlangen om
uiting te geven aan hetgeen mijn volk verduurd had en
nog verduren moet. Ik voelde het als een dure plicht het
Europeesche proletariaat nauwkeurig zonder burgerlijke
saus te vertellen, wat zijn gekleurde broeders en zusters
in Suriname te lijden hebben.

Als kleine jongen voelde ik reeds die innige liefde voor
de verscheidene proletariaten in mijn land. Van de Suri-
namers, mijn landgenooten, hield ik vooral om hun
grooten ijver voor het ambacht. Ik zie ze weer op het
land het zware werk verrichten, terwijl de verdiensten
zeer gering zijn. Ik zelf was verzot op de karrelieden met
hun grijs-bruine ezeltjes die zij met veel lawaai als
't ware voortduwen en voorttrekken langs de straten van
Paramaribo. 't Lachte mij zelfs toe om zoo naast de
karren te loopen en af en toe, als je vermoeid bent, erop
te gaan zitten. En zoo wat voor je uit te filosofeeren
als je in het middaguurtje staat te wachten op een
vrachtje, teneinde een paar dubbeltjes te verdienen. Maar
hoe ontvuchterde mij later de rauwe werkelijkheid!!

Als jongen was het prettig om op de paden, die door
de golvende rijstvelden liepen, te rennen, en dan ten-
slotte te belanden in een keet: woon- en slaapkamer en
stal tegelijk. Hier woonde dan de gekleurde boer. Het
leek me een voorrecht de mollige kalveren zoo dicht bij
je te hebben. En ik streelde hun fluweelig kleedje. Nu
weet ik, dat de arme boer, hoewel hij het graag wil, niet
in staat is om zijn woonhuis en stal apart op te bouwen.

Voor de arbeiders in Holland blijft het echter nood-
zakelijk zorg te dragen voor de bestudeering van alle
proletarische revolutionaire literatuur.

A. DE KOM,

Op 12 December 1933 hoorde rapporteur andermaal den heer De Neve, die verklaarde, dat in verband met het bezoek van rapporteur op 5 December 1933, hij zich in verbinding had gesteld met den auteur A. de Kom, hetgeen gevolg heeft gehad, dat men thans in communistische kringen nog besprekingen voert, wat men zal doen.

De heer De Neve, had het manuscript zoo gecorrigeerd, dat hij geen bezwaar had het boek uit te geven, doch schijnt men van communistische zijde daar niet mede accoord te gaan.⁴³

Bovendien benadrukte De Neve, met De Kom te zijn overeengekomen "dat het boek niet uitsluitend bestemd zou zijn voor communistische propaganda, doch dat het boek geschikt zou zijn om door een ieder te worden gelezen, ongeacht welke politieke richting men is toegedaan".⁴⁴ De Neve verklaarde zelfs de contacten met De Kom te zullen verbreken, als deze niet akkoord zou gaan met de gecorrigeerde drukproeven. Zover kwam het echter niet. In 1934 gaf Contact "Wij slaven van Suriname" uit in de gekuiste versie. De eerste herdruk volgde pas in de jaren zeventig.

Jef Last had al in 1934 geprobeerd het boek in een Russische vertaling te laten verschijnen. Dit lukte niet. Wel werd in 1935 een Duitstalige versie gepubliceerd door de Verlagsgenossenschaft Ausländerischer Arbeiter in der UdSSR te Moskou. De vertaling volgde de oorspronkelijke Contactuitgave op de voet en werd slechts van enkele summieere voetnoten voorzien door de vertaalster, Augusta de Wit. In 1936 verscheen een identieke uitgave in 7000 exemplaren bij Ring-Verlag in Zürich.

Daarnaast heeft De Kom vergeefs getracht "Wij slaven" in het Frans te doen publiceren. In het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum bevindt zich een afschrift, geschreven door Jef Last, van een (concept-?)brief van De Kom aan André Gide. In deze ongedateerde brief verzocht De Kom Gide om steun:

"Waarde meester.

Hiermede zend ik U mijn eerste boek: 'Wy Slaven van Suriname', in vertrouwen dat gy als schrijver van het prachtige 'voyage au Congo', U wellicht ook voor het onderwerp dat ik behandeld heb zult interesseeren. Weliswaar is myn vaderland Suriname slechts klein en weinig bekend in de wereld, maar de onderdrukking van mijn rasgenooten is er even erg dan waar dan ook, en het probleem van den neger, dat naar mijn overtuiging slechts door het kommuniste kan worden opgelost, stelt zich ook in deze Nederlandsche kolonie in zijn volle wreedheid. Mocht U er toe kunnen medewerken dat het lyden van mijn volk ook buiten het Nederlandse taalgebied bekend word en de regering onzer uitbuiters, b.v. door een vertaling in het Fransch, voor de geheele wereld aan den schandpaal word genageld dan zoudt gy daardoor ongetwyfeld aan myn volk en daarmede tevens aan het geheele zwarte ras een nieuwen dienst bewyzen. Hopende dat gy my zult helpen het vyandige zwygen te doorbreken waarmede de vyandige burgerlijke pers in Holland myn werk tracht te dooden blyf ik."

Bij dit, niet ondertekende, afschrift is een vertaling in het Frans toegevoegd. Deze is wel ondertekend. Het is waarschijnlijk dat Du Perron de vertaling maakte; in een brief aan De Kom, gedateerd 8 augustus 1934, had hij dit aangeboden (Du Perron 1979:88). Zeker is dat Du Perron (1979:173) later dat jaar met Gide heeft gesproken over een vertaling. Hiervan is niets terecht gekomen; wel publiceerde "Le Monde" enkele vertaalde fragmenten van "Wij slaven" (Du Perron 1979:88). Het is mij onbekend waarom de plannen voor een Franse vertaling niet werden uitgevoerd. Mogelijk zal de uitgave van de correspondentie tussen Gide en Last hierover opheldering verschaffen (Greshoff n.t.v.).

Gezien zijn steun aan De Koms plannen voor de vertaling is het niet verwonderlijk dat Du Perron (1965:222-3) zich positief uitliet over "Wij Slaven":

voor adekom

door bertus meijer

*Lang heb ik op de landkaart
naar Suriname gezocht,
want gering is de kennis van een arbeider,
die hij op school ontvangt.
Ik zocht naar de stad Paramaribo
waar Adekom gevangen zit,
opdat hij mij in de vreemde
wat naderbij zou zijn.*

*Kameraad de Kom
voor jou die zoo ver van ons,
maar hoe vaak nog met je glimlach
bij ons bent:
voor jou Surinaamsche kameraad,
die alleen de misdaad beging
dat jij je onderdrukte volk liefhad
en het zoals een oudere broeder past,
de wortel van het kwaad hebt aangewezen
en weg en middelen ter genezing;
voor jou de Kom
zijn deze simpele regels van een arbeider,
een van de duizenden
die aan je denken in mijn land,
hier neergeschreven.*

*Kameraad de Kom
houdt goeden moed!
Jouw bevrijding en die van je beproefde volk,
dat je liefhebt als een zoon zijn moeder
en waar je nu voor boet,
is niet ver meer.*

”Links Richten”, mei 1933.

*Het echtpaar De Kom
('AdeK' 2/83).*

”Ik heb in de hollandsche proletarische productie althans twee boeken ontmoet die ik vol sympathie gelezen heb: *Wij Slaven van Suriname* van A. de Kom en het zogenaamde *Roodboek*, om het dagboek van Van der Lubbe. Het boek van De Kom is niet bedoeld als literatuur, maar is van bijzondere waarde, al was het maar om wat het zijn wil: een kijk op Suriname en de geschiedenis van Suriname, van negerzijde. Ik zou oprecht blij zijn als een Javaan een dergelijk boek schreef over onze koloniale geschiedenis, gezien van javaanse zijde. Al was het maar voor het historische evenwicht, dan zouden deze boeken al noodzakelijk zijn, en het enige wat men De Kom verwijten kan, is dat men van die vrijheidshelden van de marrons nog tienmaal meer zou willen weten. Hoe de koloniserende Europeaan uit dit alles tevoorschijn komt, is wel voor niemand een raadsel. Het boek van De Kom heeft mij werkelijk getroffen: èn om het onderwerp èn om de rustige moed waarmee het wordt voorgedragen. Er is werkelijk een minimum van vulgair geschreeuw in dit boek, wat niet weinig bijdraagt tot de waarde ervan.”

In een brief aan Menno ter Braak (5-6-1934) schreef hij in dezelfde geest: ”Het is zéér de moeite waard, doodeenvoudig geschreven maar door de feiten poignant. Het schijnt dat Last het heeft helpen opstellen, maar het feitenmateriaal is heelemaal bijeengebracht door De Kom, die een neger is. Bespreek het vooral; het is, zoals het is, een van de weinige boeken die bij ons verschijnen, waarbij je aan literatuur niet denkt en absoluut gegrepen wordt door wat er in staat. Het MS [manuscript] schijnt bij den uitgever door de politie te zijn opgevorderd, en daarna moesten allerlei passages geschrapt worden, en worden vervangen van overheidswege.” (Ter Braak 1964:421-2.)

Enkele dagen later schreef Du Perron iets minder lovend over ”Wij slaven”, zij het nog steeds positief: ”het zou aardig zijn als er wat meer over dit boek geschreven werd, dat tusschen die andere kommunistische rommel [bedoeld wordt o.a. ”Links Richten”] werkelijk erg sympathiek is” (Ter Braak

1964:427). Ter Braak reageerde echter afhoudend, mogelijk omdat hij niet de vrijheid had een recensie in "Het Vaderland" te doen plaatsen:

"Aan de Kom zal ik in *Het Vad.* niet kunnen raken. Hoort bij de politiek, wordt ongetwijfeld door een red. binnenland afgedaan. Ik ben 'voor de literatuur'. Er was vandaag trouwens een brief van een abonné aan Schilt [hoofdredacteur "Het Vaderland"], die verzocht mij naar Buitenland over te plaatsen; 'daar kon ik dan *openlijk* mijn vaderland verraden.' Gelukkig is Schilt nog een liberaal van den ouden stempel. . ." (Ter Braak 1964:424.)

Bijna twee maanden later (31-7-1934) probeerde Du Perron opnieuw Ter Braak over te halen een recensie te schrijven:

"Gelijk hiermee zend ik je het boek van De Kom. Wil jij het *zelf* bespreken voor *Forum*? Dat lijkt mij het aardigste; het heele idee: een geschiedenis van negerzijde, is de moeite waard als 'Idee' nu ook! - maar het heeft verder ook veel sympathieks. Als je er niet voor voelt, wil je het dan sturen aan Cola Debrot en hem vragen er een behoorlijk stuk over te maken? Maar zeg hem dan erbij dat dit boek 'vervolgd' wordt: verboden is voor Indonesië, dat naar het ms. is gegraven in den tuin van De Kom, dat De Kom zelf in Suriname in de gevangenis is geweest, enz. (van dit laatste staat trouwens een heel sympathiek en sober verslag in het laatste hfdst. van het boek zelf).

Laten we, in *Gr. Ned.*, *Forum* en *D.G.W.* [Gr. Ned. = "Groot Nederland", D.G.W. = "Den Gulden Winckel"] voor dit boek iets doen. Juist wij, die geen communisten zijn. (De Kom zelf is het trouwens ook niet. Officieel althans.)" (Ter Braak 1965:16.)

Ter Braak schreef hierop dat hij het boek zou lezen, en wat een recensie betreft: "Ik laat van de lectuur afhangen, wat ik er mee doe" (Ter Braak 1965:18). Enkele weken later had Du Perron de moed kennelijk opgegeven wat betreft een recensie door Ter Braak; hij suggereerde dat de Antilliaanse schrijver Cola Debrot of de Surinaamse historicus Van Lier "Wij slaven" zou kunnen recenseren. "Ik vind dat het een bespreking best verdient, al was het maar om wat het wil zijn, en omdat het zoo tegengewerkt wordt" (Ter Braak 1965:78). Met het laatste doelde Du Perron stellig op de bemoeienissen van de Centrale Inlichtingendienst, die hadden geleid tot wijzigingen in de oorspronkelijke tekst, en op het verbod van "Wij slaven" voor Indonesië.

De bemoeienissen van Du Perron met "Wij slaven" zijn opmerkelijk. Behalve Ter Braak vroeg hij, opnieuw tevergeefs, ook J. Greshoff een recensie te schrijven: "Ik zou het zielig vinden als wij niet overal protesteerden tegen het doodzwijgen ervan" (Du Perron 1979:173, zie ook 119). Verder correspondeerde hij met J. Gans over het boek (Du Perron 1979:75-6, 171). Gans had, in die tijd althans, persoonlijke contacten met De Kom, in tegenstelling tot Du Perron. Uit een brief aan De Kom (8-8-1934) blijkt dat beiden elkaar nog nooit hadden ontmoet. Du Perron betreurde dat: "Ik hoop, als ik nog eens in Den Haag kom, vroeger of later, u op te zoeken. Doet u het mij als u - met het oog op de vertaling van uw boek misschien - hier [Parijs] mocht komen. Geloof mij, met alle sympathie, gaarne uw dw. EduPerron." (Du Perron 1979:89.) Bij deze brief was een korte notitie van Gans aan De Kom gesloten. Het is overigens niet duidelijk wat de ontvangst en onmiddellijke politieke betekenis van "Wij Slaven" in linkse Surinaamse en Nederlandse kringen is geweest.

"Wij hebben enige Amsterdamsche boekhandelaren gevraagd of dit eerste en eenige boek van een Surinamer goed verkocht wordt. Onze eerste Vraagbaak zat in een breede winkelstraat vlak bij de Dam achter het paleis. 'Wel', zei onze zegsman, 'ik moet eerlijk zeggen, ik had werkelijk niet gedacht, dat het zoo aardig lopen zou. Maar ja, Suriname, hè, wie denkt er nou aan Suriname? Dat merk ik aan de koopers. Het is net of de menschen door dit boek eerst aan het bestaan van Suriname herinnerd worden. Maar het boek gaat heel aardig!'

Dat was nummer één. Nummer twee zat in een arbeidersbuurt en was ook niet ontevreden. 'Ik heb afbetalingsklanten, dat weet je', zei hij, 'vijftig cent per

week, maar dat boek van die zwarte willen ze allemaal hebben. Ik heb het in de leesbibliotheek ook en het is direct gevraagd'." ("De Banier", 3-3-1934.) Over het leven van Anton de Kom in de jaren dertig is verder weinig bekend. Zijn politieke overtuigingen bleef hij trouw, al is het onduidelijk in hoeverre hij betrokken bleef bij de Communistische Partij. Uit gesprekken met zijn zoon en dochter kreeg Igor Cornelissen de indruk van De Kom als "een gesloten, waarschijnlijk wat geïsoleerd en misschien ook wel wat verbitterd man" ("Vrij Nederland", 6-11-1971). In 1939 viel hij zelfs ten prooi aan een zenuw-inzinking ("Algemeen Dagblad Suriname", 1-6-1968). Tijdens de bezetting nam hij deel aan het Nederlandse verzet, onder meer als schrijver in de Haagse editie van "De Waarheid" en het blad van de Internationale Socialistische Beweging.⁴⁵ De 7e augustus 1944 werd hij, waarschijnlijk verraden, op straat gearresteerd, in het bezit van belastende stukken. Hij was vervolgens in verschillende concentratiekampen gevangen. "Vrienden, die met hem in Scheveningen en later in andere kampen waren, herinnerden zich, dat hij voortdurend sprak over zijn geliefd land en met grote moed de fascistische terreur doorstond." (De Kom s.a.:9.) Op 24 april 1945 overleed hij in het kamp Neuengamme. Zijn stoffelijke resten werden in 1960 gevonden in een massagraf te Sandbostel. Hij werd opnieuw begraven, nu in Nederland. Zo is Anton de Kom tenslotte geboekstaafd onder diegenen die hun leven gaven voor een land, dat zijns inziens niets dan ellende over zijn Suriname had gebracht. In 1982 werd aan De Kom postuum het Verzetsherdenkingskruis verleend.

VAARWEL, AKOEBA, VAARWEL!

*Vaarwel, Akoeba, mijn vrouw, mijn schat, vaarwel!
Strijden ga ik! Eerst nà d'overwinning
kom ik terug. . .
Lang heel lang heeft men ons getart.
Eerst gekocht en verkocht en dan geslagen.
Op ons beider gezicht staat het merk gebrand
van des meesters naam, ten eeuwigén dage.*

*Vaarwel, Akoeba, mijn vrouw, mijn schat, vaarwel!
Strijden ga ik! Eerst nà d'overwinning
kom ik terug. . .
't Was op de plantage, dat ik jou vond.
Je had nog een moeder, waar is die gebleven?
En je broeders en zusters? Zij rusten in den grond,
men heeft ze allen den dood in gedreven.*

*Vaarwel Akoeba, mijn vrouw, mijn schat, vaarwel!
Strijden ga ik! Eerst nà d'overwinning
kom ik terug. . .
Weet je nog van dien avond, vrouw
dat ik je met mij had meegenomen?
De meester was dronken, hij brulde en wou
dat je bij dien smeerlap in 't nest was gekomen.*

*Vaarwel Akoeba, mijn vrouw, mijn schat, vaarwel!
Strijden ga ik! Eerst nà d'overwinning
kom ik terug. . .
Nu sta je hier voor mij, jij dappere vrouw!
Beproof me, 'k ben sterk en sterk ga ik henen.
'k Ben dubbel zoo moedig, Akoeba, door jou.
Zie, deze vuisten zijn hard als de steenen.*

*Vaarwel, Akoeba, mijn vrouw, mijn schat, vaarwel!
Strijden ga ik! Eerst nà d'overwinning
kom ik terug. . .
Hoor je het blanke volk al? hun heir
spreekt als de tallooze bladren der boomen.
Voor ze verslagen zijn keer ik niet weer.
Kus mij!. . . de witte soldaten komen.*

Nationalisme, 1945-1954

Tijdens de Duitse bezetting hadden de Surinamers die in Nederland leefden kennis gemaakt met grove onderdrukking. Sommigen van hen trokken de vergelijking met de Nederlandse kolonisatie van Suriname, die eveneens kon worden opgevat als een onrechtvaardige en vaak wrede bezetting. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de kritiek op dit Nederland na 1945 sterker werd. Bovendien had de naoorlogse dekolonisatie zijn weerslag in Suriname en in Nederland, zeker na het slagen van de Indonesische bevrijdingsstrijd. Eerder had de op 7 december 1942 door koningin Wilhelmina gedane belofte tot herziening van de koloniale verhoudingen al de verwachting gewekt dat ook Nederland bereid was tot ingrijpende veranderingen.

De staatkundige positie van Suriname is in de naoorlogse periode een omstreden kwestie geweest. De overgang van kolonie tot partner in het Koninkrijksverband verliep moeizaam en ging gepaard met politieke schermutselingen en de opkomst van een soms heftig nationalisme. Van werkelijke strijd is echter geen sprake geweest, afgezien van één mislukte poging onder leiding van de Creoolse Surinamer Simon Sanches. Deze Sanches was in 1934 naar Nederland gekomen in de hoop een medicijnenstudie te volgen. Geldproblemen dwongen hem echter werk te zoeken, dat hij vond bij de marine. Tijdens de Duitse bezetting op non-actief gesteld, ging hij door met een al tijdens zijn marinetijd begonnen opleiding voor medisch analist. Tevens begon hij te lezen over de Surinaamse geschiedenis, wat hem, zeker na verschillende onplezierige ervaringen in Nederland, sterkte in zijn kritiek op het "moederland". Een delegatie van de Staten van Suriname, die kort na de oorlog naar Nederland kwam liet hij dan ook weten: "Ik beschouw de blanke als minder dan het vuil onder mijn schoenen" - overigens tot grote schrik van de keurige Statenleden en de hen ontvangende Surinamers.⁴⁶ Sanches besloot naar Suriname te vertrekken, waar hij echter geen baan kon vinden, volgens eigen verklaring als gevolg van zijn radicale reputatie. In Paramaribo ontmoette hij enkele gedemobiliseerde oorlogsvrijwilligers, die na hun dienst in of bij Oost-Indië waren teruggekeerd in Suriname, en al even ontevreden waren over de situatie in het koloniale Suriname als Sanches. Langzamerhand rijpte bij hen het plan tot een gewapende revolutie, die een einde moest maken aan koloniale corruptie en wanbeheer. Van een duidelijk politiek program was geen sprake, maar dat bleek niet eens meer van belang: voordat de samenzwering enig resultaat had kunnen opleveren hadden de autoriteiten dankzij een verklikker al ingegrepen. Dit alles speelde zich af in 1946. Sanches werd berecht, maar kreeg een milde straf en vervolgens, mogelijk onder druk van een hem welgezinde publieke opinie, zelfs gratie. In Suriname vond hij geen werk meer, waarna hij op rijkskosten (!) met zijn Nederlandse vrouw en vijf kinderen naar Holland terugkeerde. Hier vond hij, ondanks deze revolutionaire episode, toch weer werk. Naar Suriname keerde hij nooit meer terug.⁴⁷

Het in Nederland opgekomen Surinaams nationalisme heeft verder geen andere wapenen gehanteerd dan ideologische, zoals mag blijken uit de geschiedenis van de drie belangrijkste nationalistische organisaties: Ons Suriname, Wie Eegie Sanie en de Surinaamse Studenten Vereniging.

Ons Suriname profileerde zich als een nationalistische vereniging, die politieke standpunten niet schuwde. De invloed van Otto Huiswoud zal daaraan niet vreemd zijn geweest, al spreekt het vanzelf dat de vereniging niet alleen op hem steunde. Achterban en kader van de vereniging namen alleen al door het stijgen van het aantal Surinamers in Nederland in belang toe.

Het eerste probleem dat zich opdrong was een standpuntbepaling ten aanzien van de Indonesische kwestie. Verschillende Surinamers meldden zich aan als vrijwilligers bij het Nederlandse leger; de vereniging stond hier afwijzend tegenover. Daarnaast schreef Lou Lichtveld in het eerste nummer van "Nieuw

SURINAAMS EMANCIPATIEFEEST

van de

VERENIGING ONS SURINAME

OP ZATERDAG 4 JULI A.S.

OP HET „PALEIS TERRAS” (Frederiksplein)

van 15.00 uur - 24.00 uur (Toegangsprijs f 1.—)

EN IN „HOTEL KRASNAPOLSKI”

van 24.00 uur - 6.00 uur (Toegangsprijs f 1.—)

EEN GROOTSE MANIFESTATIE bij gelegenheid van de 90-jarige herdenking van de afschaffing van de slavernij in Suriname.

- **Muziekoptocht van de Kotomisies** (*dames in Surinaamse klederdracht*) van de ambtswoning van de burgemeester naar het Paleis Terras
- **Redevoeringen**, o.a. van Prof. Dr R. A. J. v. Lier en de Alg. Voorzitter van de Ver. Ons Suriname,
- **Kinder-attracties en kinderspelen**
- **Gelegenheid tot het gebruiken van een Surinaamse Bruine Bonen-maaltijd.**
- **Opvoering van „De geboorte van Boni”,** een toneelstuk geschreven door de Sur. student Eddy Bruma, geregisseerd door de Ned. toneelregisseur Edw. Thomas, opgevoerd door de toneelgroep van de Ver. Ons Suriname met medewerking van de bekende neger-acteur Otto Sterman.
- **Muzikale medewerking van Max Woiski, Teddy Cotton, Johnny Lieveld en een aantal amateur orkesten.**

Scène uit het toneelstuk „De Geboorte van Boni”

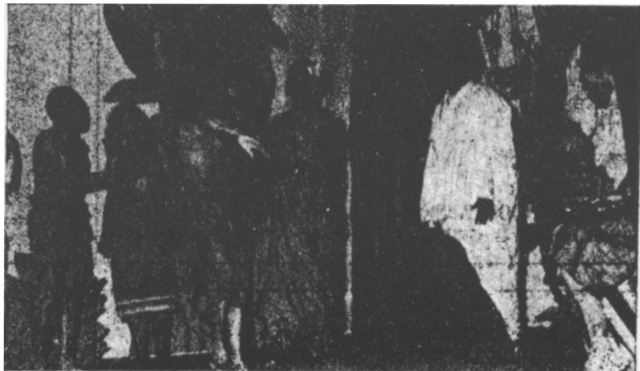
Kaartverkoop:

Sur. Im- en Export Onderneming
Herengracht 148, Telefoon 42221

South American Hotel
Leidsekade 93, Telefoon 34190

Nadere inlichtingen bij het secretariaat van
de Ver. Ons Suriname:

E. Th. Waaldijk
Marnixstraat 290, Telefoon 33987

Suriname" onder de veelzeggende titel "Indonesië's zaak de onze":
"Evenals bij deze strijd [tegen het nazisme en fascisme] de West-Indiërs een aandeel leverden en vele van onze landgenoten naar het Oosten vertrokken om daar hun leven in te zetten voor de gemeenschappelijke zaak, evenzo zullen wij thans met de Indonesiërs op de bres staan, om te bepleiten, dat zij zeggenschap krijgen over hun eigen lot, dat zij op voet van gelijkheid met de Nederlanders, die niet bij machte waren hen tegen het Japanse geweld te verdedigen, thans over de vorm en het tempo, waarin hun die vrijheid geworden zal, zullen kunnen onderhandelen, om tenslotte naast en met de Nederlanders en naast en met de West-Indiërs te kunnen samenwerken aan de herbouw van een wereld, die slechts dan weer bewoonbaar en gelukkig zal zijn, wanneer zij geen onderdrukten en onderdrukkers meer kent, doch enkel vrije volken in vrijwillige verbondenheid naast en voor elkander levend." ("Nieuw Suriname", oktober 1945.)

Ons Suriname gaf in 1951 en 1952 een mededelingenblad uit, dat betrekkelijk neutraal van toon was. Zoals gezegd vertrokken in 1952 een aantal leden om het Surinaams Verbond op te richten. Vanaf die tijd profileerde Ons Suriname zich duidelijk in politieke richting, onder andere in het van 1954 tot 1956 verschijnende verenigingsblad "De Koerier".

ORGAAN VAN DE WERKCOMMISSIE VER. 'ONS SURINAME'

1e Jaargang - No. 1

October, 1954

EEN WOORD VOORAF

Het is een oud gebruik, dat men bij de geboorte van een kind de nieuwe wereldburger een zegewens op zijn pad door het leven meegeeft. En zo gaan alle nieuwe scheppingen met de beste wensen de wereld in. Evenals bij de mensen stellen wij de vraag van het "Waarom?" - wat is het doel? Een korte uiteenzetting is nodig om de leden van de vereniging "Ons Suriname" en de talrijke vrienden die wij hebben doel en opzet van ons nieuw orgaan toe te lichten.

Gezien de doelstellingen van de vereniging Ons Suriname en de taak van de Werkcommissie, hebben een groot aantal leden gemeend dat het noodzakelijk is gebruik te maken van de ons statutair gegeven mogelijkheden om in het belang van het Surinaamse vaderland en de Surinamaanse gemeenschap in Nederland te werken. De band tussen de Surinamers onderling dient versterkt te worden en het saamhorigheidsgevoel vergroot. Geen rechtgeaarde Surinamer zal mogen aarzelen te strijden als het gaat om de belangen van zijn land en zijn volk.

De redactie van ons orgaan, voortgekomen uit de Werkcommissie van de vereniging Ons Suriname, is de mening toegedaan dat een publicatie als het onderhavige een uitstekend eerste begin kan vormen tot een beter begrip van Suriname. De inhoud zal daarom afgestemd zijn op het economische-, politieke-, sociale- en culturele gebeuren in Suriname. Hiernaast ook nog de behandeling van dezelfde vraagstukken in andere delen van de wereld i.h.b. in de koloniale en afhankelijk gebieden.

Wat het nieuws betreft moet niet worden verwacht dat wij de plaats zullen gaan innemen van Uw huiskrant, dat wij met het laatste nieuws of met sensatie zullen komen, maar eerder met dat nieuws dat belangrijk is, voorzien van commentaar. De hoge materiaalkosten en de kleine oplaat hebben het onmogelijk gemaakt de prijs lager te stellen, maar wij voelen ons echter verzekerd van Uw belangstelling en steun. Wij doen een beroep op alle Surinamers en vrienden van Suriname zich op dit blad te abonneren en het verder te propageren.

DE REDACTIE

WORDT LID VAN DE VER. ONS SURINAME: BETAALT UW CONTRIBUTIE OP TIJD:

In de discussies rond het Koninkrijksstatuut van 1954 toonden Ons Suriname, Wie Eegie Sanie en de Amsterdamse afdeling van de Surinaamse Studenten Vereniging zich volstrekt afwijzend ten aanzien van dit Statuut. Dat de Surinaamse Staten het Statuut "omwille van het schone moment der aanvaarding" zonder debat hadden aanvaard werd als een schandaal gekarakteriseerd. De volgende commentaren uit "De Koerier" spreken voor zich:

"[het is] duidelijk, dat men hier niet de stem van het Surinaamse volk hoort, maar dat het systeem, waaronder Suriname reeds bijna 300 jaar leeft, opnieuw geformuleerd is" (februari 1955);

"Op 3 april 1952 werd de Tweede Ronde Tafel Conferentie geopend. Minister president Drees sprak hierbij van een 'groeiproces', dat zich voltrokken heeft sinds de R.T.C. I. Wij zijn het hiermee eens. Het besef, dat het Nederland géén ernst was met de staatkundige veranderingen, is inderdaad gegroeid in die periode en wel voornamelijk onder de nationalistische Surinamers." (april 1955);

"[...] dat de zogenaamde interne zelfstandigheid niet veel om het lijf heeft. Het geschrijf en gepraat over interne zelfstandigheid lijkt derhalve verdacht veel op de bekende koloniale demagogie." (november 1955).

"De Koerier", geredigeerd door Otto Huiswoud, R. Beeldsnijder, M. Moll, en vanaf de tweede jaargang ook W.A. Sarucco, berichtte tevens over kwesties als dekolonisatie en rassenverhoudingen elders. Het blad kan worden omschreven als een Surinaams opinieblad. Zo wordt in een artikel over de woon- en werkproblemen van Westindiërs in Engeland met instemming een Engels antropoloog geciteerd: "De Immigranten geloven, dat Engeland bepaalde verplichtingen tegenover hen heeft als gekoloniseerden en Britse onderdanen; zij vragen niet om sympathy maar om hetgeen zij als hun recht beschouwen" (december 1954).

Ons Suriname had al in 1952 bij de Surinaamse regering een verzoek ingediend om in de Verenigde Naties de rassendiscriminatie in de V.S. en Zuid-Afrika aan de kaak te stellen. Over de Afrikaans-Aziatische conferentie van nieuwe staten te Bandoeng in 1955 schreef "De Koerier": "Bandung toont de wereld duidelijk, dat er onherroepelijk een einde is gekomen aan de tijden, waarin de koloniale mogendheden de volkeren van Azië door middel van wapengeweld hun wil konden opleggen en elk streven naar vrijheid en onafhankelijkheid in de kiem konden smoren" (mei 1955). Over de Algerijnse vrijheidsoorlog tenslotte: "Het Algerijnse volk heeft in deze rechtvaardige en heroïke vrijheidsstrijd, die zij voert, onze volle sympathie! Op deze plaats brengen wij hulde aan dit dappere volk, aan de tienduizenden, die hun leven geven voor het hoogste goed: voor de vrijheid!" (mei 1956).

Ons Suriname organiseerde met de reeds genoemde organisaties Wie Eegie Sanie en de Surinaamse Studenten Vereniging, afdeling Amsterdam, gezamenlijke bijeenkomsten, zoals de Emancipatie-herdenking op 2 juli 1955. Ook blijkt de nauwe samenwerking tussen deze organisaties uit vele dubbel-functies. Zo was Sarucco voorzitter van Wie Eegie Sanie, bestuurslid van Ons Suriname en lid van de "Koerier"-redactie. Jules Sedney was niet alleen een van de initiatiefnemers van Wie Eegie Sanie, maar ook bestuurslid van Ons Suriname en de afdeling Amsterdam van de Surinaamse Studenten Vereniging.

Wie Eegie Sanie werd rond 1950 opgericht door een groep jonge Surinamers, waarvan Eddy Bruma de meest bekende is geworden. Zij omschreef zich als "een culturele vereniging, die ernaar streeft Suriname een eigen cultuur te geven". Helaas zijn niet veel bronnen beschikbaar over ontstaan en ontwikkeling van de vereniging. Een latere beginselverklaring geeft echter een goed beeld van haar doelstelling:

"De cultuurpolitiek van de huidige regering verschilt slechts weinig van die van de vroegere Nederlandse heersers. Wie Eegie Sanie wil datgene, dat het Surinaamse Volk toebehoort, behouden en veredelen, omdat zij weet, dat een volk, dat de binding met de eigen waarden mist, een volk op drift is. [...]

Wanneer wij dit zeggen, zal men allicht menen, dat het in onze bedoeling ligt, de strijd aan te binden tegen de Nederlandse cultuur in Suriname. Dit is echter gezichtsbedrog. Wij strijden niet *tegen* iets, maar *vóór* iets. Onze vereniging richt zich niet tegen de over-waardering van de Nederlandse cultuur, maar streeft ernaar de Surinamers te leren hun eigen cultuur naar waarde te schatten." ("De Koerier", december 1955.)

Voorhoeve en Van Renselaar gaven in een artikel "Messianism and nationalism in Surinam" (1962) een interessante verklaring voor het ontstaan van het nationalisme onder de jonge (Creoolse) Surinaamse studenten. Opgevoed in een traditie waarin de superioriteit van de Europese, en met name Nederlandse cultuur vanzelfsprekend was, kwamen deze Surinamers na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland. Daar merkten zij dat een volledige aanpassing hen toch geen blanke Nederlanders zou maken. Sterker, Nederlandse medestudenten verwachtten van deze Creolen iets heel anders, namelijk een eigen bijdrage, een blijk van eigen cultuur. In die situatie stortte volgens Voorhoeve en Van Renselaar hun adaptatie-ideaal ineem om plaats te maken voor een nieuwe interesse in en trots bewustzijn van de eigen cultuur. Op deze basis kwamen zij ook tot samenwerking met andere Surinamers in Nederland.

Gezien de etnische verdeeldheid van de Surinaamse bevolking, die mede tot uitdrukking kwam in het naast elkaar bestaan van verschillende culturen, was het niet eenvoudig aan dit cultureel nationalisme een richting te geven. Eén programmapunt lag echter voor de hand: opwaardering van het Sranan Tonggo, de door bijna alle Surinamers gesproken omgangstaal van het land. De betekenis hiervan, en de ideologische ommekeer die het wilde betekenen, mogen niet worden onderschat. Tot dan toe waren de Surinaamse onderwijzers die een Nederlandse opleiding hadden gevolgd juist uitgesproken tegenstanders van het Sranan geweest. Als voorbeeld kan worden gewezen op dr. H.D. Benjamins. Surinamer van geboorte, studeerde en promoveerde hij in de wis- en natuurkunde te Leiden, waarna hij van 1878 tot 1910 Inspecteur van Onderwijs was in Suriname. Na de eerdergenoemde Johannes Vrolijk en J.C. Jonas was hij een derde in Nederland opgeleide Surinamer die een grote betekenis had voor het Surinaamse onderwijs. Zijn opvatting over het Sranan zou tot ver in de twintigste eeuw onbestreden blijven. Hij werd in 1963 als volgt herdacht:

"Bekend is de felle strijd, die Benjamins gevoerd heeft tegen het Neger-Engels, zoals het Surinaams vroeger werd genoemd. Men kan met hem van mening verschillen en zijn bezwaren te zwaarwichtig vinden, maar Benjamins was nu eenmaal van oordeel, dat de volkstaal funest was voor het aanleren van goed Nederlands en dat die daarom in de ban moest worden gedaan en, zo mogelijk geheel verdwijnen. In zijn jaarverslagen over het onderwijs kwam hij hier telkens weer op terug. Zo lezen wij o.a. in zijn verslag over 1890: 'Men moet hier geboren zijn en het twijfelachtig voorrecht hebben die taal in al haar eigenaardigheden te kennen om goed te kunnen beseffen, dat een taal zulk een slechten invloed kan hebben'.

De strijd van Benjamins is niet zonder succes geweest: het werd zó, dat de inheemse bevolking zich voor haar eigen taal ging schamen en die als minderwaardig beschouwen. Hoe legio is het aantal kinderen geweest, dat naar huis werd gezonden met de 'honderd regels': 'Ik mag op school (of: voor de school) geen Neger-Engels spreken!'" (Simons 1964:84.)

Erkenning van het Sranan werd nu echter een van de belangrijkste doelstellingen van Wie Eegie Sanie, een streven met slechts een korte voorgeschiedenis in Suriname zelf. Daar propageerde en bevorderde J.G.A. "Papa" Koenders vanaf 1946 de emancipatie van het Sranan, en daarmee de eigenwaarde van de Surinaamse cultuur, met de uitgave van het tijdschrift "Foetoe-boi" (loopjongen).

Het ging Wie Eegie Sanie uiteindelijk om een herwaardering van de Surinaamse cultuur. Naast Sranan- en ontwikkelingscursussen, uiteraard ook in het Sranan, stelde Wie Eegie Sanie zich tot doel "zoveel mogelijk de culturele

uitingen in het Surinaams [te centraliseren]". Ook de geschiedenis moest daarbij opnieuw worden beoordeeld. Zo'n nieuwe "Surinaamse" kijk op de geschiedenis spreekt bijvoorbeeld uit "De geboorte van Boni", een toneelstuk van Eddy Bruma. Dit stuk, een eerbewijs aan leven en verzet van de Bosnegers in de koloniale tijd, beleefde in september 1952 een succesvolle première in Nederland en werd daarna onder meer opgevoerd tijdens de Emancipatieherdenking van Ons Suriname in 1953. In de proloog van dit stuk schetst Bruma dit beeld van de Amerika's rond 1750:

"Angst, gebrek, pijn, verdriet
overal waar negers in Amerika wonen.
Maar als de wond schrijnend is geworden
is genezing nabij.
Opstanden, revoluties breken uit
in vele slaven staten.
Ook in Suriname
vluchtten de slaven de bossen in
om te strijden,
te strijden voor het allerhoogste goed:
VRIJHEID!"

Bruma's toneelstuk werd nog in het Nederlands geschreven, maar gaandeweg werd het Sranan ook onder auteurs populairder. De keuze voor die taal is een moeilijke en ingrijpende, aangezien tegenover het voordeel van het gebruik van deze eigen taal het nadeel van verlies van een potentieel Nederlands lezerspubliek staat. Niettemin werd deze keuze steeds vaker gedaan. De publikatie van Sranan-gedichten door Trefossa, pseudoniem voor de Creoolse dichter Henny de Ziel, hebben dit bijzonder gestimuleerd, al heeft Trefossa zich tijdens zijn studieverblijf in Nederland niet bij Wie Eegie Sanie aangesloten. Trefossa sprak later, na vele jaren ervaring in het Surinaamse onderwijs, na bezoeken aan Nederland en ervaren in zijn eigen "taal scheppen", duidelijke woorden over het streven naar een nationale taal:

"Willen wij ons Nederlands - de voertaal - op peil houden, dan moeten wij ons voortdurend op Nederland oriënteren en niet op de cultuursfeer van de eigen omgeving. Hoe verdienstelijk dan ons Nederlands wordt, er gebeurt iets met ons gevoel van eigenwaarde. Je bent nooit jezelf, je moet altijd trachten een ander te zijn. Immers het Nederlands is voor ons belangrijk, maar wij zijn niet belangrijk voor het Nederlands." (Voorhoeve 1977:36.)

Overigens viel, sprekend over Trefossa, de term "taal scheppen". Dit is geen overdrijving. Het Surinaams woord voor zelfstandigheid, "srefidensi", letterlijk "zelf denken", werd door Trefossa bedacht!

Waarde en problemen van het Sranan stonden ook centraal tijdens een Surinamedag die in 1952 in Friesland werd gehouden. Deze manifestatie, voortgekomen uit een samenwerking tussen Surinaamse en Friese schrijvers, leidde tot de publikatie van een Suriname-nummer van het Friese literaire tijdschrift "De Tsjerne" (1952). Deze uitgave was in feite een manifest voor het Sranan Tongo, dat net als het Fries in een marginale positie ten opzichte van het Nederlands verkeerde. Naast essays over deze problematiek van de hand van Jan Voorhoeve, Jules Sedney en W.G. Hellinga werd poëzie van Koenders, Bruma, Eersel, Rens, Trefossa en Abongra in het Fries gepubliceerd.

Het is duidelijk dat Wie Eegie Sanie een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van een Surinaams cultureel nationalisme. Geheel in de lijn van deze organisatie was bijvoorbeeld de laatste stelling van Jules Sedneys "Het werkgelegenheidsaspect van het Surinaamse Tienjaren Plan", waarop hij in 1955 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde: "Het verdient aanbeveling, zo spoedig mogelijk een begin te maken met het vastleggen van de nog in Suriname aanwezige autochtone cultuuruitingen". Dit cultureel nationalisme heeft ook de ontwikkeling van een politiek nationalisme bevorderd. De samenwerking met de van meet af aan meer op politieke en sociale kwesties gerichte vereniging Ons Suriname heeft daartoe stellig veel bijgedragen.

Daarnaast heeft het georganiseerde verenigingsleven een grote rol gespeeld op het sociale vlak. Veel thans oudere Surinamers in Nederland benadrukken dit belang van de bijeenkomsten van Wie Eegie Sanie en Ons Suriname, juist voor nieuwkomers: op deze avonden werd hen een geborgenheid geboden, een "thuis" dat in het nog vreemde Nederland moeilijk te vinden was. In 1952 verscheen in Haarlem het eerste nummer van "De Westindier". Hierin publiceerden verschillende al eerder genoemde jonge Surinamers en Antillianen over politiek en over zaken op hun eigen vakgebied. Surinaamse redactieleden, allen van Creoolse afkomst, waren E.Th. Waaldijk, die in Neder-

1e Jaargang No. 1

Vrijdag 6 Juni 1952

de Westindier

Uitgever: Westerdruk-Haarlem
Bakensgracht 69-73
Telefoon 18179*

Surinaams-Antilliaans blad

Redactie: E. Th. Waaldijk
Administratie:
Marnisstraat 290, Amsterdam

Ten geleide

Een nieuwe poging om tot de uitgave in Nederland van een blad te komen, gewijd aan Suriname en de Nederlandse Antillen getuigt van durf en ondernemingsgeest. In tegenstelling tot voorafgaande pogingen gaat dit initiatief van jonge mensen uit. Het is voortgekomen uit een kring van jonge Surinaamse en Antilliaanse intellectuelen, die reeds lang met het plan rondliepen. Zij voelden een sterke behoefte aan een eigen blad, waarin zij uiteen kunnen wat in hen leeft en waarin zij zich bewust kunnen maken van de problemen, waarvoor zij zich in een snel veranderende wereld zien gesteld. Op deze wijze zullen zij, die met hun leeftijdgenoten in Suriname en de Antillen een deel van de intellectuele voorhoede van een nieuwe generatie vormen, tot een gedachtenuitwisseling kunnen komen, waardoor het contact van hen, die tijdelijk voor studietoelaten naar het buitenland verrokken en hen, die in de West achterbleven, bewaard blijft en wederzijds stimulerend kan werken. Ook voor Nederland echter, kan het nieuwe blad betekenis krijgen. Het kan een medium worden, waardoor de nog steeds te geringe kennis van de West-Indische rijkdelen wordt vergroot en waardoor de West-Indische mens dichtert tot de gemiddelde Nederlander wordt gebracht.

De opzet van het blad is ruim gekozen, alle aspecten van land en volk overzee en al die Europese elementen, die voor Suriname en de Antillen van betekenis kunnen zijn, zullen hierdoor aan de orde worden gesteld.

De inspiratie van de oprichters wordt versterkt door een groeiend nationalistisch besef. Om dit besef zuiver en constructief te houden, is er veel kritische bezinning nodig. Nationalisme moet een innerlijke verworvenheid zijn, die een positieve bijdrage levert zo wel voor de eigen volkskracht als tot de groei der internationale eenheid. Een nationalisme, dat verdeled tussen mensen van goede wille werkt, die de arbeiders aan een betere toekomst voor de gehele wereld moeten zijn, verarmt niet alleen de gehele mensheid maar ook het eigen volk en tenslotte ook degenen, die het propageren.

De wens, die ik dit blad gaarne mee wil geven luidt dat het lanca

REDACTIONELE VERKLARING

Gezien het feit, dat in de Nederlandse pers slechts weinig nieuws en nog minder voorlichting over de West-Indische Rijkdelen wordt gegeven, en gelet het grote belang van deze voorlichting en nieuwsvoorziening, komt het ons voor in deze behoefte te kunnen voorzien, door dit eenvoudig blaadje, dat hoofdzakelijk in deze richting werkzaam zal zijn.

De bedoeling is dat dit blad West-Indisch nieuws zal brengen, dus nieuws uit en betreffende West-Indië (Suriname en de Nederlandse Antillen), alsmede van de West-Indische gemeenschap in Nederland.

Lit de aard der zaak, zal de inhoud niet slechts tot actueel nieuws beperkt blijven, maar zullen tevens beschouwingen worden oeeven over de gehele West-Indische samenleving: de politieke bedrijvigheid, de sociaal-economische ontwikkeling, culturele aangelegenheden, het verkeer met Nederland en tevens de handelsbetrekkingen met het buitenland. Het is bovendien de bedoeling de onderwerpen niet alleen te beperken tot het Nederlandse gedeelte van de West-Indische eilanden en het Zuid-Amerikaanse vasteland, maar ook in bescheiden mate het nieuws te verstrekken uit de omliggende landen en eilanden, voorzover deze betrekking kunnen hebben op (Nederlands) West-Indië en Nederland.

Sinds geruime tijd werd, vooral in Surinaamse kringen in Nederland zeer sterk de behoefte gevoeld aan een orgaan, dat zich zou toelagen op de voorziening van West-Indisch nieuws en bespreking van de vele West-Indische problemen, die vooral de laatste tijd nogal sterk naar voren treden. Dit heeft bij velen, vooral de jongeren, zich als een brandend verlangen doen voelen, naar een forum, waarop de West-Indische gemeenschap in Nederland op een degelijk niveau en met grotere periodiciteit, actualiteit en universaliteit, van gedachten zou kunnen wisselen over de vele in deze continen bestaande en nog in de toekomst liggende vraagstukken.

Prof. Dr. R. A. J. v. Lier
Leiden, 29 Mei 1952.

Lang werd gezocht naar mogelijkheden, die er echter nooit bleken te zijn. Totdat kortgeleden een Nederlandse uitgever mij durf en een vooruitziende blik het project, dat nauwelijks enig commercieel perspectief biedt, met veel interesse in exploitatie nam.

De redactie van de West-Indier berust bij een groep gezond-voorsturend denkende Surinamers en Antillianen, zoveel mogelijk ingedeeld naar de vakken en wetenschappen, die zij beoefenen of waarin zij zich bekwamen. Om het rijk-principe, dat ook onze aandacht zal hebben, te eerbiedigen, hebben wij gemeend ook het Europees-Nederlandse element in onze redactie te moeten opnemen, in welke poging wij, met de figuren die wij daartoe bereidvonden, ons zeer geslaagd mogen achten.

Wij pretendieren geenszins de mening voor te staan, die iedereen zal velen, evenmin zullen wij proberen wie dan ook onze mening op te dringen. Verschil van mening is zeker zo oud als de mensheid, met al zijn overige onvolmaaktheden. En het is daarbij nog de vraag, of, indien er een volk van goden was, of bij de goden, die de mensheid zou bestaan. Evenwel wensen wij als grondprincipe voor de totale redactionele activiteiten, waarop steeds onze overtuiging zal worden teruggebracht hierbij te stellen, dat wij zullen voortaan:

1. De gerechtigde en de materiele verheffing van de West-Indische landen en volken;
2. Samenwerking van deze landen en volken met Nederland en alle andere daarvoor in aanmerking komende landen en volken op de grondslag van gelijkwaardigheid en gelijkberechtigtheid.

Het zal onze redactie zeer aangenaam zijn in die zaken en aangelegenheden,

waarin zij tekort mocht schieten of een verkeerde mening blijken te hebben, verzwijgt, c.q. gecorrigeerd te worden, waarvoor de redactie steeds dankbaar en ontvankelijk zal zijn. Door gedachtenwisseling en eventuele correctie zal steeds opbouwend aan onze gemeenschappelijke toekomst kunnen worden gewerkt. Wij staan open voor constructieve kritiek en zullen gaarne met iedereen over de door ons naar voren gebrachte zienswijzen en meningen openlijk van gedachte wisselen.

In de stellige hoop en met het volste vertrouwen dat de West-Indier er in zal slagen aan de haar gestelde verwachtingen en doelstellingen te voldoen, nemen wij hiermede onze redactionele taak op.

VERSCHEININGSDAG

Ons blad zal de eerste en derde Vrijdag van iedere maand verschijnen. Daar er jaarlijks 25 edities zullen worden uitgegeven, zal het blad etmaal niet uitkomen. Het ligt verreweg de voorkeur toe om het blad een weekblad te maken.

DE ABONNEMENTSPRIJS

De abonnementsprijs voor dit blad bedraagt:
f 6.— per jaar; f 3.— per halfjaar.
Voor studenten: f 4.— per jaar.
Beide tarieven bij vooruitbetaling te voldoen.

Voor Suriname en de Nederlandse Antillen:
Per Luchtpost: f 9.— per jaar.
Per Zeepost: f 4.— per jaar.
Sur.-Ant. Courant.

De gebieden waarop ons blad zich zal toelagen

1. Surinaamse en Antilliaanse regeringsaangelegenheden. (Politieke verhoudingen met Nederland; onderlinge betrekkingen tussen Suriname en de Antillen).
2. De economische ontwikkeling in de West.
3. De sociale verhoudingen; arbeidsvraagstukken, volksgezondheid enz. in Suriname en de Antillen.
4. De culturele ontwikkeling in Suriname en de Antillen en de culturele samenwerking met Nederland.
5. Actueel nieuws. (Suriname, Antillen, Nederland, Caribbië, Noord- en Zuid-Amerika, Indonesië en Afrika).
6. Zuid- en Midden-Amerikaanse, zomede Caraïbische politieke, culturele, volkskundige en economische aangelegenheden, hoofdzakelijk met betrekking tot West-Indië en Nederland.
7. De betrekkingen tussen blanke en gekleurde volkeren in de wereld.
8. Kleinere rubrieken: wereldnieuws, Nederlands nieuws, studentennieuws, scheepvaart- en passagiers lijsten alsmede luchtvaart-mededelingen van en naar West-Indië; verenigingsnieuws en beursberichten.
9. De West-Indische gemeenschap in Nederland. (Reportages, korte berichten, nieuws).
10. De Nederlandse gemeenschappen in West-Indië (De Nederlandse "kolonies" in Curaçao en Aruba).
11. Voorlichting voor West-Indische vakantie- en verlofgangers in Nederland. (Hotel-, amusements- en reisvoorlichting).
12. Studievoortgang voor zowel in Nederland als in West-Indië vertoevende Surinamers en Antillianen.
13. Sportnieuws.
14. Allerlei (o.a. rubriekjes in de inbeemse taalen, folkloristische beeldverhaaljes enz.)

Het eerste nummer van "De Westindier".

land journalistiek had gestudeerd, Eugène Gessel, onderwijzer, student geschiedenis en bestuurslid van Ons Suriname, en Hendrik Eersel, onderwijzer en student Nederlands. Ook Eddy Bruma, die rechten studeerde, en Jules Sedney, student economie, waren redacteur.

Het zou bijzonder interessant zijn, pers en verenigingswezen van de Surinamers in Nederland in deze periode nader te onderzoeken. Ongetwijfeld is er van het hier gegroeide nationalisme een belangrijke invloed uitgegaan, temeer daar het grootste deel van de latere Surinaamse politici een Nederlandse opleiding volgde. Vervolgonderzoek zou overigens niet alleen de successen van het nationalisme moeten bestuderen. Het zou zich ook moeten richten op de beperkingen ervan. Hoe groot was bijvoorbeeld de eensgezindheid onder de Creoolse groep in Nederland? Waarom kozen mensen als Eddy Bruma en Jules Sedney, eenmaal terug in Suriname, voor verschillende politieke partijen? Daarnaast zou moeten worden onderzocht, of dit vroege nationalisme probeerde een beweging te worden van meer dan de Creoolse bevolkingsgroep en zo ja, waarom zij er dan niet in slaagde. De grotere waardering voor het Sranan Tongo was immers slechts een gedeeltelijk succes van het nationalisme. De stelling lijkt gerechtvaardigd dat de formulering, laat staan de algemene bewustwording, van een werkelijk nationale identiteit niet werd bereikt door deze generatie Surinamers. Het behoeft geen betoog dat etnische verschillen daarbij een grote belemmering vormden. In dit licht bezien kunnen ernstige consequenties worden toegeschreven aan de eerder besproken omstandigheid dat de Hindoestaanse en Javaanse bevolkingsgroepen, als uitvloeisel van de verhoudingen in het koloniale Suriname, later emancipeerden en daardoor ook later gingen deelnemen aan het Nederlandse onderwijssysteem. Het nationalisme dat zich in de jaren vijftig onder Surinaamse intelligentsia in Nederland ontwikkelde was daardoor haast per definitie gedoemd Creools te zijn, of in ieder geval genoemd te worden.

Een andere intrigerende vraag is het, in hoeverre de Surinaamse intelligentsia oog had voor "Het nieuwe denken" elders in het Caraïbische gebied. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn te weten of publikaties uit Trinidad als "The Black Jacobins" (1938) van C.L.R. James of "Capitalism and slavery" (1944) van Eric Williams, beide anti-kolonialistische herwaarderingen van de Caraïbische geschiedenis, van invloed waren. Hetzelfde geldt voor "Cahier d'un retour au pays natal" (1939) van de uit Martinique afkomstige Aimé Césaire, een van de grondleggers van de *négritude*-beweging, en "Peau noire, masques blancs" (1952) van zijn landgenoot Frantz Fanon.

Gerard van Westerloo ("Vrij Nederland" 22-11-1975) suggereert dat Wie Eegie Sanie eigenlijk in een isolement bleef:

" 'Wie Eegie Sanie', zegt Nola Hatterman [een Nederlandse schilderes, volledig in de groep opgenomen] nu, 'was een eilandje, waar we ons geweldig prettig voelden. Internationale contacten hadden we niet, het was een stukje Suriname waar we cultureel vooruit wilden komen.' En Hein Eersel, die ook bij de groep hoorde - evenals een Sedney, een Gessel, een Moll en vele andere latere prominenten - zegt nu: 'Als er een Afrikaan verdwaalde in Amsterdam dan werd hij wel uitgenodigd om te komen praten. Maar zelfs van de internationale negerbewegingen hadden we nauwelijks weet.' Wie Eegie Sanie bleef in een zelfgekozen isolement, - de enige keer dat de vereniging werkelijk naar buiten trad, gebeurde in het Friese culturele tijdschrift de Tsjerne, waarin Jules Sedney het leading article begon met de zinsnede: 'Der hat yn Suriname in tiid west dat ik nou ienkear gjin foech joech en praet Surinaemsk.' "

Tenslotte zou ook de vraag aan de orde moeten worden gesteld, hoe de Nederlandse overheid, politiek en pers op het Surinaamse nationalisme reageerden. Een van de prominente nationalistenvan de vijftiger jaren, Gessel, meent thans dat overheid en politiek de nationalistenvan "voor het Nederlandse imperialisme in Suriname levensgevaarlijke groep" achtten. Ook noemde hij mij een "felle jacht" van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (B.V.D.) op

bestuur en leden van Ons Suriname. Deze jacht en de houding van de overheid zouden de carrières van de nationalisten in eigen land (stellig negatief) hebben beïnvloed. Over deze kwestie is mij verder niets bekend. Met in gedachten het inmiddels toegankelijke archiefmateriaal betreffende de activiteiten van de Centrale Inlichtingendienst in de jaren dertig lijkt het inderdaad waarschijnlijk, dat in de jaren vijftig de B.V.D. zich bezighield met Surinaamse nationalisten. Het zal voorlopig echter moeilijk zijn hierover zekerheid te krijgen zonder onderzoek in de betreffende archieven.

Nationalisme is niet alleen een kwestie van politiek of taal. Uit onderstaand verslag van een door Ons Suriname georganiseerd Sinterklaasfeest blijkt een lichte tweeslachtigheid, maar toch vooral een gegroeid besef van de waarde van de eigen cultuur. Weliswaar werd het oer-Nederlandse feest ook onder de Surinamers gevierd, maar de manier waarop was volstrekt anders:

Mededelingenblad van de
Vereniging "Ons Suriname",
21-2-1951.

Onze Sint danste de Samba

Sint Nicolaas had te kennen gegeven dat hij de Vereniging 'Ons Suriname' een bezoek wilde brengen op de 2e December. Dus werd het Minerva Paviljoen gehuurd en te zijner ere daar een feest gegeven.

Het begon met een gevarieerd programma. Er was voor ieders smaak iets te genieten: kunst en amusement.

De Amerikaanse Zangeres Sarah Humphrey zong met een stem van velours en prachtige voordracht enige spirituals, begeleid door onze landgenote Jetty Hajarie. (Wat hadden we haar ook deze avond graag weer als soliste bewonderd!)

Indra Gramadjodjo en Soegeng gaven stijlvolle Indonesische dansen ten beste. Surinaamse en Hollandse Showbands traden op, een goochelaar hield de bezoekers geruime tijd in spanning en de nodige sensatie bracht onze vriend Prins Raya door met begeleiding van opwindende muziek op glas te dansen en vuur te eten met zoveel smaak, dat het ons hongerig maakte.

En toen kwam Sint Nicolaas: een mooie, donkere statige verschijning in rijk gewaad, gevolgd door een vrolijke Hollandse knaap, zijn knecht, die snoepjes strooiend en buigend achter hem aan kwam. Natuurlijk werden er Sinterklaasliedjes gezongen. Het waren bekende Hollandse liedjes, tenminste de woorden en ook de melodie. Maar de Surinamers die op het toneel deze liedjes speelden en zongen om, zoals gebruikelijk, Sint te verwelkomen, gaven er een eigen karakter aan en speelden ze in Samba rhythm. Onze goede Sint scheen dit recht tot zijn Surinaamse hart te spreken, het rhythm kreeg hem te pakken en, volstrekt niet hoogmoedig, nam hij zijn Hollandse knechtje bij de arm en Samba-de met hem het toneel op. Het is begrijpelijk dat dit op de bezoekers aanstekelijk werkte en het was voor velen moeilijk om te blijven zitten. Maar Sinterklaas vergat niet het doel van zijn komst. Hij vertelde de aanwezigen dat dit feest wel ter ere van hem werd gegeven, maar dat de opbrengst ervan zou zijn voor de Sociale Commissie, dus voor Surinamers in moeilijke omstandigheden en wakte ieder op, dus die avond zo vrij gevig te zijn als mogelijk.

Hij had voor allen, die waren opgetreden een surprise meegebracht, preeks verschillende actieve leden van onze vereniging en maande alle leden aan, toch vooral hun contributie te betalen daar hij als Surinaamse Sint het bestaan van onze vereniging van groot belang achtte. Het scheen, dat dit laatste grote indruk maakte op de aanwezigen. Of het in onze boeken al merkbaar is, vermeldt de geschiedenis tot nu toe niet.

Nadat Sinterklaas afscheid had genomen begon het bal. Wat we daarover te zeggen hebben? Natuurlijk is er met overtuiging gedanst. Om half 3 kwam Max Woiski met zijn band. Max floot, zong, drumde en als gewoonlijk klommen er van uit de zaal nog bezoekers op het toneel om mee te doen. Band en dansers waren één in hun eigen muziek en dans en iedereen was gelukkig.

Wij hadden een batig saldo !!

Nederlanders en Surinamers

Twee intrigerende vragen zijn slechts terloops aan de orde gekomen: wat vonden de Surinamers van Nederland en zijn bewoners, en wat vonden de Nederlanders van de Surinamers? Het is moeilijk hierover gegevens te vinden, afgezien van een enkele terloopse opmerking. De laatste vraag past niet helemaal in dit kader; omdat er bovendien zeer weinig over bekend is, zal ik mij beperken tot een paar opmerkingen rond het voor de hand liggende thema discriminatie.

Eerder werd beschreven hoe het Nederlandse publiek met nieuwsgierigheid reageerde op de Surinamers die tijdens de Tentoonstelling in Amsterdam (1883) werden gepresenteerd. Tot in de twintigste eeuw is die door Surinamers

vaak als "welwillend" omschreven nieuwsgierigheid gebleven, gezien de zeldzaamheid van Surinamers in Nederland. Een andere kwestie is, hoe de Surinamers werden behandeld. Zoals gezegd kwamen in de zeventiende en achttiende eeuw verschillende slaven naar Nederland. Daarnaast zijn er ook vrije negers en Indianen geweest, die in bepaalde opzichten kennelijk een normale positie konden innemen, zoals blijkt uit de eerder vermelde getuigeverklaring uit 1688 van Erikeja Jupiter "van de Indianen in Suriname".

Het Nederlandse oordeel over Indianen en Afrikanen was bij de eerste contacten in die verre continenten niet eenduidig geweest (Van den Boogaart 1982a en b). Met het begin van de slavenhandel en de slavernij in het Caraïbische gebied is echter het gevoel van superioriteit gegroeid, al was het maar ter rechtvaardiging van de brute onderwerping van "roodhuiden en zwarten" in de plantagemaaatschappij. Het moet echter grotendeels een open vraag blijven in hoeverre het contact in Nederland zelf met Surinamers van Indiaanse of Afrikaanse oorsprong de gegroeide vooroordelen bevestigde of juist deed afnemen.

Zoals zwarten vanaf de vroege zeventiende eeuw als model een plaats kregen in de Nederlandse schilderkunst, zo "ontdekte" ook de literatuur hen. Gerbrand Adriaensz Bredero verving in zijn toneelstuk "Moortje", gebaseerd op het spel "Eunuchus" van Terentius van Carthago (195-159 v.C.), de sleutelrol van de eunuch door die van een zwarte: "also die slach van menschen [eunuchen] die so seer niet en zijn bekent, heb ick dien vrijmoedelyck verandert in een Moor" (Bredero 1617: "Inhoudt van 't spel van de Moor"). Kennelijk achtte hij zwarten wèl genoeglijk bekend! De negerin die in dit stuk ten tonele wordt gevoerd is een "Moris", "Die onze Schipper selfs gints van Angola brocht" (regel 385). Later wordt zij aangeduid als een "pick-swarte Moorin" (regel 1620); haar koopprijs was "duysent guldens" (regel 3013). Over deze Moortje van Bredero komt de lezer verder niets te weten; de klucht neemt al snel een wending die de aandacht volledig afleidt van de Afrikaanse slavin.

Curieus is de in Utrecht anoniem gepubliceerde roman "Geschiedenis van een Neger, Zyn Reize met de heer N... van Surinamen naar Holland [...]" (± 1770), waarin deze neger wordt gekerstend, vrijgelaten en zelfs trouwt met de dochter van zijn voormalige meester. Zijn verblijf in Amsterdam wordt in dit fictieve relaas niet alleen bemoeilijkt door vooroordelen in de kringen waarin zijn voormalige meester verkeert, maar ook door slechte ervaringen met het stedelijk leven. Als hij inkopen doet wordt hem teveel geld gerekend of slechte koopwaar geleverd. Als hij niet ingaat op het voorstel van twee dames "om zijn vermaak met haar te nemen" maken deze stennis, waarna de "Ratelwagt" de vrome neger Thomas arresteert. Slechts het betalen van een dukaat smeergeld bevrijdt hem uit deze onverdiende positie.

Het voorspel tot het huwelijk wordt belerend, maar vaak ook vermakelijk beschreven. Het is niet de voormalige slaaf, maar de dochter Agnes die het initiatief neemt, uit een verheven liefde die zich niet door huidskleur laat beïnvloeden. Als Agnes haar liefde aan hem verklaart is Thomas enthousiast. Haar vader reageert echter aarzelend: Thomas is zwart en onbemiddeld. Agnes wenst echter slechts met hem te trouwen, en wijst een rijke, blanke minnaar af. Terwijl zij Thomas' deugdzaamheid benadrukt stribbelt de overigens toch zo ruimdenkende vader nog tegen: "Een Neger van een blanke Juffer bemind! Wie zou dit kunnen geloven?" (Geschiedenis 1770:14). Tenslotte gaan de ouders echter akkoord en wordt in onderlinge harmonie het huwelijk voorbereid. De bruiloft vindt "zonder eenige uiterlijke pragt" plaats, stellig om niet teveel opschudding te veroorzaken; toch kan dit niet beletten dat velen "er weinig goeds van spraaken. Het quam de Wereld wonderlijk voor dat een man die onder een van de fatzoenlijke lieden kon gerekent worden, zijn Dogter liet trouwen met een Neger, die voor dezen zijn slaaf was geweest." (Geschiedenis 1770:147-8). Hiervan trekt de ruimzinnige christelijke familie zich echter niets aan: niet huidskleur maar het innerlijk acht zij het belangrijkste.

Thomas en Agnes hebben een, uiteraard naar Hollandse maatstaven, goed huwelijk, gezegend met enige kinderen.

In het spel "Paulus en Virginia. Eene Afrikaensche geschiedenis" worden verschillende negers ten tonele gevoerd, ditmaal als plantageslaven. Plaats van handeling is een Frans eiland, "l'Isle de France". Waar dit eiland precies ligt wordt niet duidelijk gemaakt door de schrijver, J.H. Bernandin de Saint-Pierre. Het stuk werd in 1790 in een Nederlandse vertaling uitgegeven (Bernandin 1790), terwijl in 1797 een nieuwe bewerking verscheen (Witsen 1797). Zoals ik eerder al opmerkte werd het stuk rond 1800 met veel succes opgevoerd in Amsterdam. Al werd een van de hoofdrollen, de zwarte slaaf, gespeeld door een blanke, onder het publiek bevonden zich "een groot aantal Zwarten en Mooren" (Fokke Simonsz 1801:93-4).

In J.E. de Witte van Haemstede's toneelstuk, "De negers in Holland, of de Zegenpraal der Menschlievendheid" worden twee Afrikaanse slaven ten tonele gevoerd. Beiden worden als nobele mensen afgeschilderd, de slavine Gersie wat banger, de slaaf Aboulkir trots en moedig. Aan het gelukkige einde van dit spel wordt echter duidelijk dat zijn blanke tegenspeler, de koopman Dorval, nog heel wat edelmoediger is dan Aboulkir. Zelfs in een "verlicht spel" moesten er rangen en standen zijn!

Ook "De negers in Holland" is een fictief werk, nog afgezien van het feit dat er geen Surinaamse maar Afrikaanse slaven in worden opgevoerd. Ik sta er toch iets uitgebreider bij stil, omdat De Witte van Haemstede tussen de regels door een beeld schetst van "de zwarte", dat wellicht algemener door de Nederlandse verlichte burgers werd aangehangen (zie ook Paasman 1984).

In de eerste scène waarin de twee slaven meespelen zitten beiden mistroostig bij het schip van hun (Engelse) slavenhandelaar Garick, afgemeerd in een Nederlandse haven. Aboulkir speelt met een hondje: "Toe dog! toe dog! ... Vort! vort! [*hij trekt het bij de Ooren*] tjank! tjank! tjank! zoo klinkt ook het fluiten op de Coraal in ons land ... [*hij trekt het nog sterker bij de Ooren.*] Ja, ja, tjankt maar, gij hebt minder verdriet als ik; want uw moer is toch aan boord." (Witte 1801:29.)

De lezer wordt dadelijk geconfronteerd met het verdriet waarmee de slaaf moet leven. Tegelijk echter zal hij zich verbazen over de ruwe wijze waarop Aboulkir het hondje in zijn leed doet delen. Is hij dan gevoelloos als het om anderen gaat? Neen. Gersie speelt met een vogeltje in een kooi. Dolgraag zou zij het diertje willen loslaten, maar zij doet het niet uit angst voor de woede van Garick, hun eigenaar. Dan blijkt Aboulkirs edele moed: hij neemt het risico van een bestraffing, en laat het vogeltje vliegen (Witte 1801:30).

Al lezende krijgt men een steeds positiever beeld van Aboulkir; Gersie blijft "typisch vrouwelijk", lief maar bangig. In de climax van het stuk toont Aboulkir zijn grote moed en edelheid, door zelf de doodstraf over zich uit te roepen wanneer blijkt dat hun nieuwe eigenaar Dorval zijn ouders en broer heeft verloren door de wreedheid van Aboulkirs familieleden in Afrika. "Doodt ons dan maar, bij wijze van wraak", stelt de jonge slaaf voor. Dit nobele gebaar wordt echter teniet gedaan door Dorval zelf: "Slaven! leert van mij hoe zich de Christenen op hunnen vijanden wreken. . . [...] Zijt vrij en keert naar uw Vaderland weder!" (Witte 1801:97.)

Hiermee wordt de lezer weer op vaste bodem gezet: het is toch de blanke hoofdpersoon die de show steelt. Bij het diner dat hierna volgt is iedereen gelukkig en onder de indruk van Dorvals goedheid. Over Aboulkir en Gersie echter geen woord meer. Zijn ze verdwenen, of vervullen zij toch nog hun (slaven)plicht als tafelbediende? Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat, al worden hier slavenhandel en slavernij ook op de korrel genomen, de zwarte toch als een minder wezen wordt afgeschilderd. De Witte zelf geeft ervan blijk zich niet erg te hebben verdiept in die "anderen": in zijn regie-aanwijzingen schrijft hij verschillende malen "de Indiaaden", doelend op de slaven (Witte 1801:90, 97). Over hun uiterlijk schrijft hij overigens geen letter; dat wordt kennelijk bekend geacht.

Onder het kopje "Nederlanders en Surinamers" heb ik nu enkele werken besproken waaruit de beeldvorming van de Nederlander over de zwarte, zij het zelden specifiek de Surinamer, naar voren komt. Als laatste voorbeeld dient in dit verband de dichter Freiligrath te worden genoemd. Hij was weliswaar een Duitser, maar woonde en werkte, in de dertiger jaren van de vorige eeuw, vijf jaar in Amsterdam (zie ook Debrunner 1979:298-300). Geïnspireerd door de zwarten die hij daar zag (en sprak?) schreef hij enige unieke gedichten, die ik niet onvermeld wil laten.

In het hier in facsimilé afgedrukte gedicht "Der Schlittschuh-laufende Neger", geschreven in januari 1833, schildert Freiligrath een heel bijzonder tafereel: een (op de Amsterdamse grachten?) schaatsende neger. De dichter bezingt het contrast tussen het exotische Afrika en het ijzige Holland (Freiligrath 1855:12-4). Voor ons is, ervan uitgaande dat Freiligrath werkelijk zag wat hem tot dit gedicht inspireerde, het schouwspel zelf bijzonder interessant. Kennelijk kon een zwarte genoeg zijn ingeburgerd om aan dit oer-Nederlandse winterfeest mee te doen, of dit tenminste te proberen. In het achtste vers lijkt Freiligrath te suggereren dat deze neger een slavenhandelaar zou zijn (gewest). (Hoe) wist hij dat? Is dit slechts een dichterlijke vrijheid?

In "Leben des Negers" (1836) beklagt de dichter een invalide ("Ein hölzern Bein, zwei Krücken/Du armer, schwarzer Mann"). Hij nodigt hem uit voor een glas wijn ("Mein Wein hier ist für dich"), maar verlangt als tegenprestatie dat de neger hem over zijn geboortegrond en over de verschrikkingen van slavenhandel en slavernij vertelt. De "alter Krieger" komt zelf niet aan het woord, het is de dichter die zijn leven beklagt (Freiligrath 1855:30):

Der Schlittschuh-laufende Neger.

Januar 1833.

Du, von Gestalt athletisch,
Der oft am Gambia
Den wunderlichen Fetisch
Von Golde bligen sah;

Ein Wächter und ein Hüter,
Mit Perl' und Gold geziert,
Der mittäglichen Güter,
Die da dein Land gebiert.

Aus diesem bunten Schwarme,
Im rauhen Pelzgewand,
Kagst du, verchränkt die Arme,
Gleich wie ein Nekromant,

Oft unter dem Aequator
Des Panthers Blut vergoß,
Und nach dem Alligator
Mit gift'gem Pfeile schoß;

Dort seh' ich gern dich treiben
Das Nashorn in die Flucht;
Doch fremd wirst du mir bleiben
Auf dieser nord'schen Bucht.

Der mit geweihtem Ringe
Der Geister Troß besiegt,
Und auf des Greifen Schwingen
Durch die Sahara fliegt.

Dort, wo auf Pallastpforten
Gebilechte Schädel stehn,
An jenen fremden Orten
Mag ich dich gerne sehn.

Was fliegst du auf dem Eise,
Und sprichst der Kälte Hohn,
O du, der Wendekreife,
Des Südens heißer Sohn?

O segle, wenn im Lenze
Kein Eis dein Schiff mehr hält!
Nach deines Landes Grenze
Zieh' heim in dein Gezelt!

We aus geborstnen Bäumen
Das gelbe Gummi quillt,
Stehst du in meinen Träumen,
Ein crustes, schwarzes Bild;

Du, der, bis an den Nabel
Entblößt zu Kofse sprang,
Und in die Kettengabel
Den Hals des Sklaven zwang?

Goldstaub auf deine Locke
Streut dort das Land Dar Fur:
Hier schmückt sie Keif und Flocke
Mit Silberstaube nur!

*Freiligrath, "Der Schlittschuh-
laufende Neger"*

"Von Allem losgerissen!

Wofür sein Herze schlug!

Verkümmern so zu müssen,

Er ist ein harter Fluch!"

Tenslotte schreef Freiligrath één gedicht waarin een neger uit Suriname aan het woord komt. Ook uit dit gedicht komen we meer te weten over de fantasieën van de dichter zelf dan over de (fictieve) Surinaamse neger, slaaf van de rijkste planter van Paramaribo. De slaaf, Scipio, roemt de rijkdom van zijn meester, maar bespot hem omdat één gerecht hem ontbreekt: "Massa, du bist sehr reich! [...] Doch ein Gericht, o Herr, fehlt dir, dein Mahl zu krönen [...] ich meine Menschenfleisch!" (Freiligrath 1855:114.) Dit gedicht werd geschreven in 1835 (Freiligrath 1912:405), toen Freiligrath nog in Amsterdam woonde. Dat hij daar in aanraking kwam met (ex-)slaven uit Suriname en hoorde over die kolonie ligt voor de hand. Ook uit dit gedicht spreekt echter weinig bekendheid met de (Surinaamse) zwarten en hun cultuur.

Van deze toneelspelen en poëzie, waarin nu eens vrome en edele, dan weer gebrekkige of juist wilde negers aan de blanke lezerskring worden getoond, is het een grote stap naar de werkelijkheid van de twintigste eeuw. In de literatuur over de huidige situatie vindt men vaak de opmerking, dat discriminatie een recent gerezen probleem is. Tot de tweede helft van deze eeuw zou hiervan geen sprake zijn geweest, gezien het beperkte aantal en de gunstige sociale positie van de Surinamers in Nederland. Het ligt voor de hand, te veronderstellen dat de uitgesproken op Nederland georiënteerde studenten uit de Surinaamse elite, aanpassingsmoeilijkheden ten spijt, geen slecht *image* hadden. Tenslotte waren zij niet onbemiddeld en verkeerden zij in gegoede kringen. Men heeft in dit verband wel van positieve discriminatie gesproken; desgevraagd verklaarde een van de betrokken studenten uit die periode echter, dat Surinaamse, Antilliaanse en Indonesische studenten zich aan de universiteiten toch extra moesten bewijzen, omdat er wel degelijk stereotypen over "luie buitenlanders" de ronde deden. Maar Surinamers uit deze groep herin-

neren zich toch bijna uitsluitend positieve ervaringen met de Nederlanders, of dat nu op de universiteit, in een ziekenhuis, in hun pension of op straat was. In het geval de Surinamers geen studenten, maar arbeiders waren is de behandeling wellicht minder positief geweest dan vaak wordt gesuggereerd. Voorbeelden hiervan dateren, wellicht niet toevallig, uit de ook in Nederland zo moeilijke dertiger jaren. Zo uitte de heer H.J.A. Lafour in "De Maasbode" van 12 augustus 1931 deze klacht:

"Ons West-Indiërs wordt hier in Nederland niet alleen op zeer ondraaglijke wijze het leven moeilijk gemaakt, doch wij hebben zelfs weinig of geen kans om ergens in een werkkring te komen.

Ondergeteekende en vele zijner rasgenooten die alhier woonachtig zijn hebben het dikwijls ondervonden en ondervinden zulks nog.

Men is hier sterk van meening dat wij kleurlingen aan boord van schepen thuis hooren. Als lid van den R.K. Transport-arbeidersbond St. Bonifacius, heb ik kunnen ondervinden, dat niet alleen de Liberalen, doch ook R.K. werkgevers groote bezwaren maken om mij op grond van mijn gelaatskleur in hunne diensten te nemen.

De heer H. Janzen, ex-voorzitter van dezen bond, heeft naast mij, van menige z.g. Sociaal-voelende R.K. werkgevers moeten ondervinden, dat men op grond van mijn bruine kleur, geen gehoor aan zijn medewerkend verzoek kon geven. Wel gelukte het hem, om verschillende blanke leden aan een betrekking te helpen, maar voor mij als het eenige zwarte schaap uit zijn blanke kudde, kon hij niets doen. En dat speet hem en het spijt hem nog. De R.K. werkgevers, die zoo handelen, geven hierdoor te kennen, dat hunne Katholiceit nog lang geen 18 karaats is.

Moeten de geestelijken met heftiger stemmen de lessen van naastenliefde aan deze Katholieke werkgevers voorlezen." (Geciteerd in "Koloniaal Weekblad", 20-8-1931.)

In "Het Vaderland" verscheen te zelfder tijd een andere klacht, geuit door een in Nederlandse overheidsdienst werkende Surinamer:

"Is Zijne Excellentie er mede bekend, dat te 's Gravenhage, en ook in andere plaatsen van Nederland de West-Indiërs op een ondragelijke manier worden lastig gevallen? Weet hij dat wij, wanneer wij [...] in een volks- of middenstandsbuurt loopen, door een groot aantal kinderen van 7-11 jaar worden gevolgd en dat deze ons woorden als 'rotneger', 'vuile neger', 'water-Chinees' na roepen, woorden die men uit kindermonden nooit zou verwachten en dat soms volwassenen hieraan mede doen?

Zooals de minister weet, vindt men in geen Europeesch land, dat overzeesche gewesten bezit, dergelijke ondragelijke toestanden als in het z.g. beschaafde, conservatieve Nederland. [...] Zou het niet beter zijn om de Ned. jeugd in plaats van hun dingen te leeren over Griekenland, er op te wijzen dat in Nederlands overzeesche gewesten negerkinderen wonen, die met hart en ziel Nederlander zijn, die de Nederlandsche taal spreken en die in tijd van oorlog de eersten zullen zijn om voor vorstenhuis en volk hun leven te geven?

Weet zijne Excellentie, dat, indien op alle Nederlandsche scholen aandacht aan het negervraagstuk wordt geschonken, in plaats van haat en nijd een geest van verbroedering zal kunnen ontstaan en de kinderen het niet eens zullen merken, wanneer er een neger op straat loopt juist als in de andere landen van Centraal Europa, waar men ons niet eens opmerkt?

In verschillende plaatsen van Nederland zijn bruine families, die zich in bepaalde deelen van dit zoo vrije land niet durven te vertoonen. Door de 'hartelijke ontvangst' worden velen onzer gedwongen om hun toevlucht in vreemde Europeesche landen te zoeken, hoewel ze van plan waren om hun vakantie hier door te brengen." (Geciteerd in "De Banier", 4-9-1931.)

Een lichtpunt was het commentaar dat "De Telegraaf" hierop gaf:

"Wij gelooven niet, dat er ooit een scherper vonnis over onze volksopvoeding is geveld. Zeker, wij wisten wel, dat ons volk niet tot het charmantste van de wereld gerekend kan worden, wij wisten wel, dat vreemdelingen het hier te

lande nu meestal niet zoo plezierig hebben, wij wisten wel dat beleefdheid niet een onzer deugden is, maar wanneer is onze bothed zoo aan de kaak gesteld als nu door dezen beschaafden Surinamer?

Men zal zeggen: wij zijn toch nooit blind geweest voor deze ernstige karakterfout van ons volk. Wordt er niet honderdmaal op gewezen? Ongetwijfeld. Maar als honderdmaal niet genoeg is, dan doe men het duizendmaal." (Geciteerd in "De Banier", 4-9-1931.)

Enkele jaren later was er opnieuw sprake van openlijke discriminatie, nota bene van de kant van de politie. Het geïllustreerde familieblad "Het Leven" publiceerde in 1937 een artikel onder de titel "Nederlanders die het moeilijk hebben". Het ging om Creoolse Surinamers die in Amsterdam een "negercabaret" wilden openen. De politie, die deze Surinamers kennelijk al in de gaten hield, verbood hun onderneming met de opmerkelijke redenering dat daarmee een ongewenste, "Amerikaanse" gettovorming zou beginnen. In juli 1937 stelde het Indonesische parlamentslid voor de Communistische Partij, Roestam Effendi, vragen aan de Minister van Binnenlandse Zaken Van Boeyen over het weigeren van vergunningen aan caféhouders in Amsterdam die Surinamers in dienst zouden willen nemen. Van Boeyen ontkende dat dit gebeurde; wel noemde hij twee gevallen van minder verregaand politie-ingrijpen op grond van klachten over Surinaams personeel. De Amsterdamse Hoofdcommissaris van Politie had echter al eerder de Burgemeester in onverbloemd racistische stijl geschreven over de "funesten invloed [die] deze zwarten en hun muziek vooral op jeugdigen uitoefenden", over "de fratsen [...] dezer menschen" en over hun gevaarlijke "sexueele attractie". Slechts zij die als kelner of in de vestiare van een club werkten werden getolereerd, "zoolang over die negers geen klachten inkomen". Geen wonder dat deze brieven en verordeningen tijdens de Duitse bezetting met gretigheid door functionarissen van de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.) werden aangehaald!⁴⁸

Anderzijds kan ook een onverwacht vooroorlogs voorbeeld van positieve discriminatie worden vermeld. Zoals gezegd was Anton de Kom aanvankelijk Huzaar bij het 2e Regiment te Den Haag. Een collega herinnerde zich over hem:

"De Kom was een goed collega, zat echter gauw op de kast, vooral wanneer het ging om Suriname en zijn huidskleur. We mochten hem allemaal graag. Als we uitgingen en dat deden we nogal eens met hem, dan zag hij er altijd tip top uit, om door een ringetje te halen. Hij droeg knoopjesschoenen met punten en daar kappen op en sporen. Glimmend als een spiegel. Veelal was hij bij de vrouwen en meisjes meer gezien dan wij." ("AdeK" 1/1983:10.)

Ook de zendelingen viel wellicht een positieve discriminatie ten deel. Het is niettemin opvallend, dat de eerder genoemde broeders Doth en Polanen bij hun bezoek in de jaren dertig uitdrukkelijk rekening hadden gehouden met negatieve reacties. Zoals gezegd waren zij van plan in zo'n geval dadelijk terug te keren naar Suriname. Kennelijk deden verhalen over slechte ervaringen toch wel de ronde in het vooroorlogse Suriname.

Er werd reeds op gewezen dat de Westindiërs in Nederland tijdens de Duitse bezetting geen probleem hadden door hun huidskleur. Anderzijds moet een geval worden vermeld waarin het Nederlandse gezag in ballingschap een dubieuze rol heeft gespeeld. Tijdens de oorlog werd een "brug" tussen Suriname en Nederland op hoogst pijnlijke gronden niet gelegd. De uit Suriname afkomstige student Hugo Pos had, na een vlucht via Rusland en Japan, in 1941 Suriname bereikt. Op verzoek van de Nederlandse autoriteiten in ballingschap probeerde hij in Suriname vrijwilligers voor de Prinses Irenebrigade te werven, waarmee hij groot succes had: binnen enkele weken waren vier- tot vijfhonderd man geregistreerd en klaar om te worden ingezet in de strijd. Verder is het nooit gekomen. Hoewel de Irenebrigade dringend aanvulling nodig had werd geen beroep gedaan op de Surinaamse vrijwilligers. Pas na de oorlog kwam Pos de verbijsterende reden te weten ("Trouw", 8-5-1982). In

”Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog” (9(1979):509) schrijft L. de Jong: ”Die vierhonderd werden door minister Van Boeyen geweigerd, vermoedelijk omdat deze vreesde dat zij binnen de brigade aanstoot zou geven aan de vrijwilligers en dienstplichtigen uit Zuid-Afrika. Hoe dat zij, Van Boeyens weigering had in Suriname een deprimerend effect.”⁴⁹ Deze episode valt uiteraard enigszins buiten het bestek van mijn studie. Het is niettemin relevant, omdat het een idee geeft van de kennelijk toch lakse houding van de Nederlandse autoriteiten in ballingschap. Deze belediging zal de Surinaamse opinie over Nederland stellig hebben beïnvloed.⁵⁰

Ook in de naoorlogse periode deden zich weer gevallen van discriminatie voor, getuige enkele verspreide bronnen, met name uit de laatste jaren van de hier behandelde periode. In een enkel geval betrof dit directe agressie, zoals mishandeling van Surinaamse studenten (”De Koerier”, december 1954). Ook was er sprake van achterstelling bij kamerverhuur, waartegen werd geprotesteerd door de Foreign Student Service (”De Koerier”, januari 1956). In sommige gevallen is de grens tussen discriminatie en onopzettelijke benadeling zelfs achteraf moeilijk te trekken. Een voorbeeld hiervan is de salariëring van Surinaamse zeelui, die hieronder ter sprake zal komen. Een ander voorbeeld betreft de kwestie dat Surinamers vaak problemen ontmoetten doordat zij onvoldoende Nederlandse diploma’s bezaten. Zo klaagde ”De Westindiër” over een jarenlange benadeling van Antilliaanse en Surinaamse musici door regelingen van Gewestelijke Arbeidsbureaus ten aanzien van de inschrijving als beroepsmusicus. Een voorwaarde tot inschrijving, en daarmee tot het legaal uitoefenen van dit beroep, was het bezit van een diploma van het conservatorium of een soortgelijke opleiding. Eventueel kon dit worden vervangen door een examen, waarbij de musicus moest bewijzen het notenschrift te beheersen. ”De Westindiër” had geen goed woord over voor deze regeling, waarvan slechts bij uitzondering werd afgeweken:

”Jarenlang worden vooral Surinamers op deze wijze gedupeerd en kunnen zij ook met hun op maat en rythme ingestelde muzikale kwaliteiten, niet aan een broodwinning komen. Dit is het gevolg van een Gewestelijke verordening, die in wezen niets anders is, dan een indirecte discriminatie van de personen, die niet in de gunstige gelegenheid zijn geweest een theoretische opleiding te genieten, een vereiste, dat overigens beslist niet inhaerent behoeft te zijn aan het vakmanschap van de musicus. [...] Dat het genre waarin Surinamers en Antillianen doorgaans optreden alles uitstaande heeft met gevoel voor maat en rythme en de notenlezerij daarbij geen rol vervult, lijkt niet tot deze instanties die voor ’deskundig’ plegen door te gaan, te kunnen doordringen.” (”De Westindiër” 1e jrg., no. 19, maart 1953.)

De voorzitter van het gematigde Surinaams Verbond, L.A. Lauriers, waar schuwde vijf jaar later voor, gelukkig incidentele, gevallen van rassendiscriminatie in Nederland. Hij meende echter dat er wel sprake was van latent racisme en verwees daarbij naar een rond 1955 gehouden rechtzaak:

”we herinneren ons het pleidooi van een advocaat, nu enige jaren geleden, die een Surinaamse cliënt verdedigde, welke een kleine diefstal had gepleegd. Hij zei, dat de houding der bevolking de man daartoe gedreven had, daar er slechts twee milieus zijn, die de neger ten volle aanvaarden: dat van de intellectuelen en. . . dat van de zelfkant van de samenleving. Een intellectueel was zijn cliënt niet, en dus. . .”. (”Djogo” jrg. 1, no. 2, 1958.)

Tijdens de parlementaire behandeling van de Begroting van Overzeese Rijksdelen voor 1956 werd ook in de Tweede Kamer gesproken over rassendiscriminatie; het ging daarbij om problemen met de huisvesting van Surinaamse studenten. In de Memorie van Antwoord suste Minister Kernkamp deze zaak: ”[...] dat bij het Commissariaat voor Surinaamse Zaken, hetwelk in zeer vele gevallen bemiddeling verleent bij het zoeken naar huisvesting voor studenten, geen enkel geval van rassendiscriminatie bekend is. Integendeel [...].

De Regering voegt hieraan toe, dat Zij voorshands niet kan inzien hoe Zij zou kunnen ingrijpen in de enkele gevallen waarin eventueel van rassendiscriminatie in de hier bedoelde zin zou kunnen worden gesproken.”⁵¹

Met name over deze laatste, al te formele opstelling vielen het communistische Kamerlid Wagenaar en zijn sociaal-democratische collega Nederhorst. Volgens de Handelingen van het Kamerdebat wees eerstgenoemde bovendien op de benadeling van Surinaamse zeelui die hun domicilie in Suriname hadden. Hun rechtspositie was belangrijk ongunstiger dan die van hun Nederlandse collega's en van in Nederland gevestigde Surinaamse zeelui. Dat laatste suggereert dat alle in Nederland woonachtigen gelijk werden behandeld. Dit probleem zou dus geen raciale achtergrond hebben gehad, maar een juridische. Minister Kernkamp kwam tegemoet aan hun verzoek om krachtiger taal, al kondigde hij geen concrete maatregelen aan: "Ik spreek dan ook hier uitdrukkelijk uit, [...] dat elke vorm van discriminatie ten aanzien van onze overzeese Rijksgenoten door de Regering ten sterkste wordt afgekeurd.”⁵²

Tonen de gesignaleerde gevallen nu trend of incident? De gegevens zijn te schaars om het trekken van conclusies mogelijk te maken. Het christelijk blad "De Spiegel" publiceerde in 1952 een reportage "Ik ben Surinamer", waar een bont gezelschap Surinamers verklaarde voornamelijk positieve ervaringen met Nederland te hebben. Onder hen een verpleegster, een manicure, PTT-beambten, een onderwijzer en verschillende studenten; daarbij ontbraken nationalistes als Bruma, Gessel en Waaldijk niet. Gessel werd in functie geportretteerd: als onderwijzer (tevens waarnemend hoofd) van een Amsterdamse lagere school. Later werd hij docent geschiedenis op het hoofdstedelijke Spinoza-lyceum. Naar zijn zeggen rezen toen wel moeilijkheden, die echter niet samenhangen met zijn afkomst maar zijn politieke oriëntatie: de B.V.D. zou vergeefs de schoolleiding onder druk hebben gezet Gessel te weigeren in verband met zijn vermeende communisme. Voor dit Koude-Oorlogsdenken zwichte, nog altijd volgens Gessel, het curatorium onder leiding van de historicus professor Presser echter niet.

Freddy Sunkar, een Hindoestaanse Surinamer die al in 1917 naar Nederland kwam, keek vijftig jaar later met gemengde gevoelens terug op zijn leven hier ("Het Vrije Volk", 19-10-1967). Enerzijds: "Je blijft immers Surinamer, je afkomst raak je niet kwijt, al ben je ook een halve eeuw in Nederland. Je blijft het slachtoffer van je afkomst. Ik ben het prototype. [...] Al had ik dan steeds een blanke vrouw en goeie banen - ik ben een klassekelner hoor, ik heb van Verolme wel eens honderd gulden gekregen omdat ik zijn tafel zo netjes gedekt had - ik bleef last houden van mijn afkomst. Af en toe kwam het knoerhard aan, zodat je ineens wist dat je toch maar een halfwas Nederlander was."

Anderzijds noemde hij zichzelf verpest doordat het leven hem te gemakkelijk werd gemaakt: "Van die kleine groep Surinamers die in 1917 in Nederland was, zijn er nog drie over. Een woont nu in Noorwegen, een zit in Amsterdam en de derde, dat ben ik. Het was een kleine groep, toen, we kenden elkaar allemaal in Amsterdam. We hebben met zijn allen nog eens gefigureerd in een revue van de oude Bouwmeester. We waren slaven, weetjewel. Kon ons wat schelen toen, slaaf zijn. Nou zou je d'r geen Surinamers meer voor kunnen krijgen, denk ik. Maar toen beschouwde: we het als een geintje; er was in Nederland immers helemaal geen discriminatie toen. We waren nog met te weinig en liepen niet in de weg. We hadden 't goed. Te goed; Freddy Sunkar was door de weelde zo naar de bliksem geholpen."

In 1950 keerde Sunkar terug naar Suriname, uit heimwee. Tekenend voor deze in 1967 somber op zijn leven terugblikkende man, maar stellig ook voor andere naar hun geboorteland teruggekeerde Surinamers was zijn reactie op Suriname. "Ik wilde definitief terug. Ik wilde gaan helpen met de opbouw van het land; ik had vele idealen. Maar toen ik aankwam, zakte mijn moed al. De malariagoot lag er nog precies zo bij als vijfendertig jaar geleden. Mijn

Ik ben

Drie Surinaamse studenten in Nederland, v.l.n.r. de heren P. Niamol, dr. Eietveld en E. J. Bruma. De heer Bruma studeert rechten aan de Vrije Universiteit. Hij is een vooraanstaande figuur in de Surinaamse gemeenschap in Nederland, en probeert vooral een bewaaste herleving van de eigen Surinaamse cultuur, met name de eigen taal.

EN ZIJ ZEIDEN:

- Wij kunnen ons hier prettig bewegen
- Gebrek aan eerbied bij de Nederlandse kinderen
- òf hartelijk òf heel stug
- Geen last van rassendiscriminatie
- Er was meer te bereiken in 300 jaar
- Nauwe samenwerking tussen Suriname en Nederland

W e bevinden ons in een kring van gemengd Surinaamse en Europese Nederlanders. Al een poosje hebben we in genoeglijke en gemoedelijke stemming over verschillende onderwerpen gepraat. Dan zegt er een, een Hollander: „Julie klagen nou wel dat Nederland te kort schiet in vele dingen, maar jullie komen toch maar hier ons hooggeroemde onderwijs halen”...

„Ja, dat is 't nu juist”, interrumpeert een van de Surinamers snedig, „hålen... Nederland had dit al jaren geleden moeten brengen!”...

De Surinamers in het gezelschap gnuiwen.

„Maar Suriname is toch zo goed als zelfstandig, in eigen zaken”, wordt er aan de Hollandse kant gezegd.

„Ja, maar als de Gouverneur het wil, kan hij de volksvertegenwoordiging uitschakelen en op z'n eigen houtje verder regeren”.

„Toch blijf ik zeggen dat op 't ogenblik Nederland een kolonie is van Suriname”... wordt er weer van de andere kant, met royale overdrijving, gezegd. „Want als ik naar Suriname ga, dan krijg ik zes of hoogstens twaalf weken verlof om daar te blijven; daarna moet de Nederlander het land verlaten. Maar een Surinamer, die in Nederland komt, mag hier, werk of geen werk, onbeperkt blijven... Wat zeggen jullie daarvan?”...

Nationalistische aspiraties

Deze dialoog is typerend voor de gesprekken die wij de afgelopen weken met Surinamers hebben gevoerd. We wilden zo eens weten hoe enkele Surinamers, die zich tijdelijk of blijvend in Nederland hebben gevestigd, het hier maken. Maar in vele gevallen ging het gesprek niet meer over Nederland, maar over Suriname. Want bij allen leeft een diep heimwee naar het zonnige, tropische geboorteland, en in de woorden van allen kon men de ondertoon beluisteren van een bewust nationalisme.

Maar nergens hebben wij een agressieve, verbitterde toon gehoord. De Surinamers, met wie wij spraken, waren allen nuchtere, hartelijke, goedlachse mensen, die steeds rondborstig met hun meningen voor de dag kwamen. Zij bleken ook steeds eerlijk en redelijk genoeg, om het belang te erkennen van een samengaan van Suriname met Nederland. En zelfs bleken zij moreel sterk genoeg om een grap over hun nationalistische aspiraties te kunnen verdragen.

Geen discriminatie

De heer E. Th. Waaldijk is als lector verbonden aan de „Stichting voor Culturele samenwerking tussen Nederland, Indonesie, Suriname en de Nederlandse Antillen” (de „Sticusa”), en als zodanig geeft de heer Waaldijk oriënterend nieuws uit de Westindische pers door aan de Surinamers in Nederland. Verder is hij secretaris van de vereniging „Ons Suriname”, en is hij oprichter en redacteur van het hier verschijnende blad „De Westindier”.

Met andere Surinaamse jongeren in Nederland, vormt de heer Waaldijk een groepering, die ijvert voor de onafhankelijkheidsgedachte. Suriname, politiek volledig onafhankelijk van Nederland, maar wel economisch en cultureel daarmee verbonden.

De heer Waaldijk studeerde hier perswetenschap, en wil nu graag terug naar zijn geboorteland wanneer daar een passende functie voor hem vrij komt. Over zijn ervaringen

Surinamer . . .

gen (vijf jaar) in Nederland vertelt hij ons: „Ik vind de Nederlanders prettige mensen. Zelf heb ik nooit last gehad van enige rassendiscriminatie hier. Mijn besliste mening is, dat de gemiddelde Nederlander geen onderscheid maakt naar ras en kleur; de Surinamers kunnen zich hier prettig bewegen, en de sfeer en omstandigheden zijn zodanig voor de Surinamers, dat ze hier geestelijk best kunnen gedijen. Wel moet ik hieraan toevoegen, dat we het erg jammer vinden, dat de Nederlandse vertegenwoordiger in de Ver. Naties Malan blijft steunen. Want de rassendiscriminatie, zoals die in Zuid-Afrika in de praktijk plaatsvindt, is voor ons zeer aanstootelijk!”

Heimwee

De heren W. Manhoef en L. J. Tam, beiden behorend tot de oudere garde (57 jaar), troffen wij aan bij de P.T.T., bij de afdeling pakketpost.

De heer Manhoef kwam in 1921 als varensgezel in Nederland en had nog verschillende andere beroepen voor hij bij de P.T.T. kwam, waar hij nu als besteller eerste klas werkzaam is. In 1925 is hij met een Nederlandse vrouw getrouwd.

De heer Manhoef zou wel weer terug willen naar Suriname, met zijn gezin. Maar dan alleen als hij zich daar zou kunnen vestigen als zelfstandig ondernemer. Het Nederlandse klimaat kan hij best verdragen; maar een zuiver Hollandse pot eet hij nog steeds niet thuis. Nee, de maaltijden vertonen bij hem nog een duidelijk Surinaamse inslag.

De heer E. A. Gessel, onderwijzer aan de Wingerdschool te Amsterdam. „Wat me als onderwijzer wel bijzonder is opgevallen in Nederland, is het gebrek aan eerbied van de kinderen voor ouders en ouders”.

**„De Spiegel”
spreekt met
Surinamers over
de verhouding
Nederland-
Suriname**

Zijn collega L. J. Tam kwam in 1920 eveneens als varensgezel in Nederland. „Het was in die dagen nog niet zo gemakkelijk voor een Surinamer om op de wal werk te vinden”, vertelt hij ons. „Geen kleurlingen in onze zaak!” dat hoorde je toen nog wel eens.” De heer Tam, die op een bovenhuis in de stad woont, zou alleen al graag naar Suriname terug willen voor zijn kinderen, die daar „veel meer van zon, lucht en vrijheid kunnen genieten.”

Kinderen geen eerbied . . .

De heer E. A. Gessel, waarnemend hoofd van een lagere school te Amsterdam, is van mening dat een lossere binding met Nederland de ontwikkeling van Suriname ten goede zal komen. De heer Gessel heeft hiermee diplomatiek te kennen gegeven, dat hij Surinaams nationalist is. Hij betreurt het dat hij als zodanig „heel gauw door bepaalde mensen voor communist wordt uitgemaakt.”

De heer Gessel kwam in 1948 naar Nederland; zijn vrouw volgde hem vijf maanden later. Hij studeerde hier middelbaar staatsinrichting, waarvoor hij in 1950 slaagde. Thans studeert hij middelbaar geschiedenis aan de Vrije Leergangen van de Vrije Universiteit. Ook Mevrouw Gessel maakt van het verblijf in Nederland gebruik om te studeren; zij studeert nu voor doktersassistente.

Over zijn indrukken over ons land zegt de heer Gessel: „Nederland is

De heer E. F. H. Samsom, firmant van de Surinaamse Im-Export Onderneming, welke Surinaamse producten verhandelt naar Nederland en andere Europese landen.

De heer E. Th. Waaldijk, die als lector is verbonden aan de „Sticmas”, op een concertavond in het Concertgebouw, toen Elizabeth Davis, de Amerikaanse zangeres optrad.

De heer R. Th. Herbonnet, bekend in de Amsterdamse Jordaan als „Oom Mick”, is van beroep kok, winkeller, manicuur en pedicuur. Een van zijn cliënten „onder handen”.

Hij de familie Wekker eet men nog geheel op z'n Surinaams. Dat wil zeggen, mevrouw Wekker kookt veel rijst, slooft de groentes met boker en vlees en eet vaak grape-fruit en kokosnot op tafel.

Humphrey (rechts) en Carlo (de van rechts) Lamur, in het „Hernhutterhuis“ te Amsterdam, dat door de zedingszuster A. de Vries (links) in Hernhutter-geest wordt geleid.

De heer en mevrouw A. A. R. Cameron. De heer Cameron, gepensionneerd hoofdonderwijzer studeert hier pedagogiek. Hij hoopt nog eens met zijn vrouw naar Suriname terug te kunnen gaan, om zijn kennis en ervaringen in dienst te stellen van zijn land.

een mooi land; alleen 's winters pünigt ons wel eens heimwee... Bij de mensen kunnen we ons best aanpassen. Wat me als onderwijzer wel bijzonder is opgevallen hier, is het gebrek aan eerbied van de kinderen voor ouderen en ouders"... Een enkele maal heeft de heer Gesel wel eens enige discriminatie ondervonden op grond van zijn huidskleur, „een enkele keer het hoofd gestoten“, zoals hij zegt. „Maar in 't algemeen is men hier zeer liberaal in de kwestie blank-gekleurd.“

Als gelijke behandeld

De heer D. E. Wekker, hoofd van de centrale recherche te Paramaribo, stak in December 1951 met vrouw en vijf kinderen naar Nederland over om hier, met medewerking van de Surinaamse regering, in de rechten te studeren. Het bevalt hem hier prima; alleen voor vrouw en kinderen was de aanpassing nog al moeilijk. „We eten thuis nog geheel op z'n Surinaams“, vertelt de heer Wekker, „dat wil zeggen veel rijst, en de groenten gestoofd met boter en vlees...“ Nederland staat als onderwijzerland zeer hoog aangeschreven; daarom vind ik 't prettig hier te kunnen studeren. Wat de gaardheid van de mensen hier betreft, is 't mij opgevallen dat je twee categorieën hebt: of heel hartelijke mensen, of heel stugge mensen die zelfs hun kennissen hooghartig voorbijlopen.“ „Elke Surinamer in Nederland, die in moeilijkheden zit, weet het adres te vinden van de heer E. P. H. Samson, firmant van de Surinaamse Im-Export Onderneming, die belanghebbenden met raad en daad terzijde staat. De heer Samson verhandelt alle Surinaamse producten, zoals rijst, balata, grapefruit, kokosnoten enz., en is afwisselend een half jaar in Nederland en in Suriname. Dagelijks heeft hij zijn compagnon in Paramaribo aan de lijn. Zijn huis (met vrouw en 3 kinderen) is een trefpunt voor vele Surinamers.

De heer Samson kwam in 1939 naar Nederland, om samen met een collega de producten uit Suriname op de Europese markten te pushen. „In het algemeen werk ik hier prettig“, zegt de heer Samson. „Bij de vestiging van mijn zaak heb ik van de desbetreffende instanties veel medewerking ondervonden, en ben ik in alle opzichten als gelijke, als Nederlander, behandeld. Trouwens als je hier van rassendiscriminatie zou willen spreken, dan ligt dat aan jezelf. Je wordt wel eens nageroepen, op straat, ook door kinderen. Maar men bedoelt er niets kwaads mee. Je kunt hier, evenveel bereiken als ieder ander.“

Viool, piano en schaatsen...

In het „Hernhuttershuis“, aan de Sarphatikade 19 te Amsterdam, troffen wij de gebroeders Lamur aan. Het „Hernhutterhuis“ werd sinds kort opgericht, dank zij een bijzondere schenking van de Zedingsstichting van de Evang. Broedergemeente, als hospitaal voor in Amsterdam studerende Surinamers. En zoals de naam al aanduidt, wordt dit hospitaal, door de zedingszuster A. de Vries, in Hernhutter-geest geleid.

Carlo Lamur, 20 jaar, studeert met evenveel animo economie als piano, en moet dan ook hard werken om beide, nogal uiteenlopende vakken, bij te houden. Het bevalt hem best in Nederland; hij heeft hier al een grote vriendenkring. Of hij geen last heeft van de winterse kou? Ja, met verkleumde vingers kun je niet best pianospelen. Anders mag hij de kou wel; vooral vorst, want hij is dol op schaatsenrijden, dat hij in 1949 in Den Haag leerde.

Zijn jongere broer, Humphrey Lamur, die korter in Nederland is dan Carlo, en studeert op het Hervormd Lyceum, heeft zich ook al hier geheel ingeburgerd. Hij is van plan door te studeren in wiikunde en neemt, naast zijn schoolstudie, vioolles. Vaak kan men dan ook in een bovenkamer van het „Hernhutterhuis“ viool en piano broederlijk horen samengaan.

Oom Mick

De heer R. Th. Herbonnet, in de Amsterdamse Jordaan beter bekend als „Oom Mick“, is een wonderlijk veelzijdig man. Dat blijkt reeds uit de niet alledaagse combinatie van beroepen die hij uitoefent. Zo is hij kok, winkelier in snoepwaren, maar ook pedicuur en manieur.

Eigenlijk was de heer Herbonnet, toen hij in 1939 zijn broer in Nederland kwam opzoeken, helemaal niet van plan hier te blijven. Maar toen kwam de oorlog en zag hij geen mogelijkheid meer om terug te gaan. Hij is toen gaan studeren: steno, typen, boekhouden, economie en behaalde in Groningen zijn koksdiploma. Na enkele jaren als kok te hebben gewerkt in Friesland en Amsterdam, zette hij een zaak op in de Jordaan, een soort zoete inval voor de jeugd. Maar daarnaast, voor de bijverdiensten, behaalde hij nog diploma's voor manicuren en pedicuren. En hoewel het „Oom Mick“ hier best bevalt en hij goed met dat aparte volkje in de Jordaan kan opschieten, willen hij en zijn vrouw, een Rotterdamse, toch wel graag naar Suriname; als er werk voor hem

De heren W. Manhuif (midden) en E. J. Tam (links), beiden reeds zestig jaar in Nederland, en collega's bij de postzaken, waar zij werkzaam zijn als besteller eerste klas.

De kinderen van de heer D. E. Wakker zijn hier al goed ingeburgerd. Begin December zingen zij thuis enthousiast hun St.-Nicolaasliedjes, in koor.

zou zijn. De heer Herbonnet is nog jong, 33 jaar, en zou graag mee willen werken aan de opbouw van zijn land. De band met „thuis” wordt nog steeds aangehouden; zo zal hij nooit met Kerstmis verzui- men enkele minuten via de telefoon te spreken met zijn moeder in Suriname...

Verloofde kind...

De heer A. A. R. Cameron was verschillende keren in zijn leven in Nederland. Tot 1929 werkte hij in Suriname, als onderwijzer bij de Evangelische Broedergemeente. Daarop volgden twee jaar studie in Nederland, waarna hij naar Indië vertrok waar hij op verschillende scholen werkzaam was als hoofd- onderwijzer, en schoolhoofd werd van de Europese school te Pontianak en van de Hollands-Arabisch school te Solo. In de periode van 1932-1949, toen de heer Cameron in Indonesië in functie was, heeft hij verschillende malen Nederland en ook Suriname bezocht. In de oorlog, onder Japanse gevangenschap, had hij 't lichamenlijk zwaar te verduren; in 1949 werd hij met ziekte- verlot naar Nederland gezonden, waar hij tot nu verblijft houdt, in- middels als gepensioneerde.

Over Nederland zegt de heer Cam- eron: „Ik heb 't hier altijd buitengewoon goed en prettig gehad. Waar ik minder over te spreken ben is de houding van de Nederlan- ders, vooral in het verleden, ten opzichte van Suriname. Daar was méér te bereiken geweest, in 300 jaar! Suriname is, laten we er geen doekjes om winden, steeds het ver- waarloosde kind geweest. Als ik niet persoonlijk had gezien, wat de Nederlanders gepresterd hebben in Nederlands-Indië, dan zou ik niet die eerbied voor ze hebben.”

Samenwerking!

De heer Cameron geeft op een doordachte en beredeneerde wijze zijn inzichten over de verhouding Nederland-Suriname te kennen. „Veel is er in het verleden, en wordt er nóg gedaan in Suriname, door de Broedergemeente. Maar dit werk wordt steeds bedreigd door

gebrek aan geld; vele objecten heeft zij dan ook al moeten prijsgeven. Hier moet van regeringswege worden ingegrepen: onderwijs, medi- sche verzorging en verschillende sociale voorzieningen eisen drin- gend verbetering.”

Over de kwestie autonomie, zegt de heer Cameron didactisch: „Het einddoel van elke opvoeding is zelf- standigheid; een opvoeding die dus niet leidt tot zelfstandigheid, is geen opvoeding. Ik ben een voor- stander van een hechte samenwer- king met Nederland; maar zij, die nog met koloniale ideeën naar Suri- name gaan, kunnen er op rekenen dat er conflicten komen. Overigens, er zijn vele banden tussen Surina- me en Nederland — vooral de taal — en elke rechtgeaarde Surinamer zal dan ook streven naar een nau- we samenwerking.” De heer Cameron, thans 50 jaar, studeert nu paedagogiek. Hij hoopt nog eens met zijn vrouw naar Suriname terug te kunnen gaan, om zijn kennis en ervaringen in dienst te stellen van zijn land.

Lezer, u hebt nu enkele stemmen gehoord van Suriname.

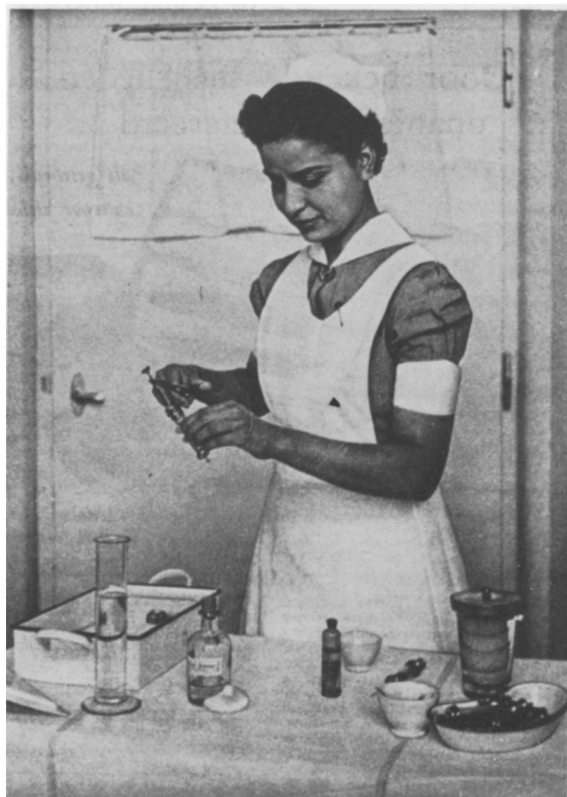
Maar men vergisse zich niet; het was niet de stem van Suriname. Want om die te horen zouden wij moeten gaan naar de West.

Maar het waren wel belangrijke stemmen; want zij waren van be- wuste Surinamers en van toekomstige leiders.

Er wordt tegenwoordig veel gespro- ken over de verhouding Nederland- Suriname. Dat Suriname lering moge trekken uit de situatie in Indonesië, waar de abrupte en al- gehele breuk met Nederland nog niets dan brokken heeft veroor- zaakt.

Voor Nederland mag dit geen reden zijn zich zelfvoldaan op de borst te kloppen; want zeker ten opzich- te van Suriname heeft het wel iets goed te maken. En het zou dan ook zeer te betreuren zijn als de Nede- rlandse politici zich in deze kwestie uitsluitend zouden willen verschan- sen achter wetsartikelen en formu- les. Want ook een opvoeder heeft dure plichten!

P. v. CAMPEN.

Zuster Edith Raatgever was de eerste verpleegster in Suriname die na de oorlog het initiatief nam naar Nederland te gaan om haar opleiding te voltooien. Zij haalde hier haar diploma's voor kraamverpleging en kinderverzorging en werkt thans in het Wilhelmina Gasthuis te Amsterdam.

mensen liepen zonder schoenen en broek. Ik dacht godnogantoe, wat een rotsooitje. Ik ben toch aan het werk gegaan. Ik werd hoofd van de huishouding van de leprakolonie Groot Chatillon in Boven-Suriname.”

Drie jaar hield hij het vol, toen werd het hem teveel. ”Bovendien verreekte ik van de heimwee naar Nederland.” Hij keerde terug en werd kelner in Rotterdam. De mislukking van zijn verblijf in Suriname was ongetwijfeld een grote teleurstelling. Maakte de teleurstelling hem verbitterd, ging hij zich daarom een slachtoffer van zijn afkomst, ”een halfwas Nederlander” voelen? Of was de Nederlandse maatschappij minder tolerant geworden?

Een waardevolle aanvulling op de gedrukte bronnen bleken in dit geval gesprekken met betrokkenen uit deze periode. Ook hun ervaringen lopen echter uiteen, en daarmee hun antwoord op de vraag of de Nederlandse maatschappij discrimineerde. Vele Surinamers van Creoolse afkomst herinnerden zich een betrekkelijk onschuldige, eerder domme dan vijandige reactie: vragen van Nederlanders of hun huidskleur afgaf op kleding, of zij hun tanden wel poetsten en dergelijke. Nog in de jaren vijftig werden die vragen vaak gehoord; Nederland was nog een blanke maatschappij, die met soms stupide, maar vaak ook ”welwillende nieuwsgierigheid” reageerde op andere rassen. Zulke opmerkingen konden echter ook een uitdrukking van superioriteitsgevoel zijn. De meeste zwarte Surinamers herinneren zich wel beledigende opmerkingen; een elektrotechnicus vertelde verontwaardigd hoe hij, aan de verkeerde kant van de weg fietsend, door een Amsterdamse politieman werd terechtgewezen met de weinig ambtelijke kreet ”Rechts rijden, zwarte klootzak!” Verder kregen met name zwarte mannen met een Nederlandse vrouw, of blanke moeders met een zwart kind nogal eens spottende of afkeurende opmerkingen te horen. Opsommingen van dergelijke onplezierige confrontaties leveren echter nog geen representatief beeld op. Gevraagd naar het voorkomen van systematische discriminatie gaven de geïnterviewde Surinamers uiteenlopende antwoorden. In de jaren twintig en dertig zouden marinecarrières ernstig zijn gehinderd door de huidskleur van de Surinamers, in de jaren dertig zou het vinden van ongeschoold werk voor niet-Nederlanders extra moeilijk zijn geweest. Volgens enkelen was er in de jaren vijftig discriminatie met betrekking tot werkgelegenheid en huisvesting; anderen ontkenden dit juist.

Over discriminatie bij de marine zei de eerder genoemde winkelier Tolud in een interview:

”Er moet mij nu iets van het hart. Ik heb hele goede en fijne mensen getroffen bij de Marine. Maar op een dag [in 1928] moest ik bij de eerste officier komen, bij Baron van Hemert. Hij zei dat hij gehoord had dat ik de kaderschool aangevraagd had. Hij maakte mij duidelijk dat zolang hij bij corpsmarniers is, Surinamers niet bevorderd zullen worden. [...] Pas veel later hebben ze een paar Surinamers aangenomen, die ze een beetje verder wilden laten gaan [...].” (”Famiri” jrg. 1, no. 4, 1977.)

Vanzelfsprekend mag uit zo’n opmerking geen conclusie worden getrokken ten aanzien van het voorkomen van discriminatie in de Nederlandse maatschappij als geheel; juist een betrekkelijk gesloten instelling als de marine of de ambtenarij heeft de neiging zich gereserveerd op te stellen tegenover nieuwe, vreemde elementen. Slagen zulke nieuwkomers er toch in een plaats in het corps te vinden, dan kunnen ook zij ”een van de onzen” worden, en carrière maken.

De Creoolse Surinamer George Henar bijvoorbeeld, die als stoker in Nederland aankwam (1922), maakte een uitstekende carrière bij de marine. Misschien werd dit nog bevorderd doordat hij in de jaren twintig en dertig lange dienstjaren in Indonesië maakte. Zijn Hollandse vrouw herinnerde zich dat hij in de oorlog commandant was op een schip dat de verbinding tussen Nederland en Engeland onderhield. Koningin Wilhelmina verleende hem een onderscheiding voor dit gevaarlijke werk. Hij overleed in 1978 als Luitenant ter Zee

b.d. ('Famiri' jrg. 2, no. 10, 1978). Desgevraagd stelde een andere Surinamer die in de jaren dertig bij de zeemacht werkte, dat hij een grote kameraadschappelijkheid onder de mariniers van lagere rang ondervond. Bovendien zou hij door zijn winkel zonder grote problemen hebben doorbroken. Tolud kon zijn winkel zonder grote problemen openen, zoals al bleek uit het welwillende persbericht dat eerder werd geciteerd. De winkel draaide lange tijd behoorlijk, ondanks een hinderlijk geval van intimidatie: "Mijn bovenbuurman vertelde me dat iedere week een man in de winkel kwam. Hij bedreigde de meisjes dat hij hun ouders zou vertellen dat ze voor een Surinamer werkten." ('Famiri' jrg. 1, no. 4, 1977.)

Een andere Surinamer van Creoolse afkomst opende in de jaren vijftig in Amsterdam een sigarenhandel, gefinancierd met spaargeld dat hij grotendeels in Duitsland had verdiend. Problemen met de stedelijke autoriteiten of met de bewoners van de volksbuurt waarin hij zich vestigde herinnert hij zich niet. Alleen probeerde vlak na de opening een vrouw potentiële klanten tegen te houden: voor de winkel staand wees zij hen op de huidskleur van de middenstander. Deze actie had geen succes en de sigarenzaak bestaat nog steeds.

In het algemeen kan worden gesteld dat de ervaringen van de Surinamers sterk afhingen van de periode waarin zij naar Nederland kwamen en, vooral, met de sociale positie die zij in Suriname hadden ingenomen en hier opnieuw gingen bekleden. Degenen die uit de hogere sociale milieus naar Nederland kwamen blijken weinig problemen te hebben ondervonden. Het volgen van een opleiding, eventueel gevolgd door een carrière in Nederland, impliceerde bijna altijd een welbewuste aanpassing aan de Nederlandse cultuur, wat werd "beloond" met acceptatie door die maatschappij. Deze groep Surinamers lijkt het beeld tot de jaren vijftig te hebben bepaald. Hun aanpassingsbereidheid bleek bijvoorbeeld uit het niet willen spreken van het Sranan Tongo, dat aan de hier geboren kinderen dan ook niet werd geleerd. De aanpassing werd nog vergemakkelijkt doordat de meeste immigranten tot christelijke kerkgenootschappen behoorden. Voor deze groep was het zelfs zeer frustrerend wanneer zij *niet* als Nederlanders werden beschouwd, terwijl zij zich toch volledig thuis voelden in die cultuur!

In dit verband moet worden benadrukt dat leden van deze groep vaak ten stelligste ontkennen dat hun inburgering in de Nederlandse maatschappij een kritiekloze aanpassing betekende, of zelfs een ontkenning van de eigen culturele achtergrond. Een in de Nederlandse maatschappij volkomen geslaagde Surinaamse, die na tweemaal naar haar geboorteland te zijn teruggekeerd moest vaststellen dat zij daar niet meer kon aarden, maakte daarover de volgende opmerking: "Wij zijn ons altijd Surinamers blijven voelen, we hebben onze eigen achtergrond nooit weggeduwd".

Na de oorlog groeide de groep ongeschoolde Surinamers in Nederland. Hun ervaringen waren vaak minder positief. Dit kan hebben samengehangen met het feit dat zij door de Nederlanders werden beschouwd als concurrenten op het gebied van werk en huisvesting. Gezien hun aanvankelijk geringe aantal lijkt een andere factor echter belangrijker te zijn geweest. Deze groep was minder in staat en minder bereid zich zo Nederlands te voelen en te gedragen als de Surinaamse academici, onderwijzers en anderen uit "betere milieus" die zich in Nederland hadden gevestigd.

Met het toenemen en in sociaal opzicht veranderen van de Surinaamse immigratie ging de minder bevoorrechte groep, en tenslotte ook een randgroepeerings daarvan, de beeldvorming over Surinamers in Nederland steeds meer beïnvloeden. Zo bezien is het minder verwonderlijk dat eerdere generaties Surinamers, die in Nederland slaagden en zich geaccepteerd voelen, nu vaak misprijzend spreken over de latere immigranten die het voor alle Surinamers zouden hebben verbruid door hun onaangepast gedrag. Een enkele keer is juist in die kringen kritiek te horen die de ongunstigste "Nederlandse" stereotypen ondersteunt!

Surinamers en Nederland

”Deze Volkeren [de Surinaamse slaven] makende over het sterven weinig ja geen swarigheid, zeggende dat zy na de *Bakkerare*, dat is, *Hollanders* haar Land gaan, en na eenige tijd als een Blanke wederom keeren tot hare Broeders” schreef Herlein (1718:117). Nu had Herlein, als vele van zijn blanke tijdgenoten, geen hoge dunk over de slavenbevolking in Suriname; maar ook in later tijden en van Surinaamse zijde is steeds maar weer gewezen op de verheerlijking door Surinamers van Nederland. Achteraf kan die houding absurd lijken; ik denk dan aan de hedendaagse voorliefde in Suriname voor Hollandse kaas, pindakaas en een reeks andere produkten waaronder zelfs de hagelslag niet ontbreekt. Men moet zich echter voor ogen houden dat, zoals uit het voorgaande zal zijn gebleken, Nederland inderdaad op veel terreinen méér te bieden had dan Suriname. Zelfs de navrante verheerlijking van Holland waarover Herlein schreef, stellig niet zonder enige grond, is begrijpelijk als wij ons de samenleving voor ogen stellen waar zo’n mentaliteit zich kon ontwikkelen. Zwart was daar slaaf, onderworpen; blank, Holland, stond voor meester, rijk. Geen wonder dat slaven gingen dromen van een ander leven, waarin ook zij, geboren in *Bakkerare*, het ”goede” van het leven zouden genieten!

Hoewel de Surinaamse geschiedenis ook een lange traditie van verzet tegen het kolonialisme en daarmee tegen de dominantie van de Nederlandse cultuur kent, kan niet worden ontkend dat de psychologische oriëntatie op Nederland, zelfs de verheerlijking van het ”moederland”, een constante is in Suriname’s geschiedenis. Twee vragen dringen zich nu op: met welke verwachtingen vertrokken Surinamers naar Nederland? En: veranderde hun houding ten opzichte van Nederland, wanneer zij het land eenmaal kenden?

Op de vraag wat de Surinamers van Nederland en haar bewoners vonden is nauwelijks een antwoord te geven. Pas in de twintigste eeuw beschreef een enkeling zijn verwachtingen en ervaringen. Wat bezieldde de neger Abraham die in 1700 als verstekeling op het schip ”De Vrede” de overtocht naar Nederland waagde?⁵³ Wat verwachtte hij, wat kwam ervan terecht? Hoe voelden de Indianen, de slaven en vrije negers en gekleurden zich die een tijd in dit koude Noorden doorbrachten? Eigenlijk weten wij het niet.

Het is verleidelijk te speculeren over ontheemdheid, fascinatie, afkeer, bewondering; veel meer dan gissen lijkt echter niet mogelijk. Uit de overigens niet uitgebreide Nederlandse literatuur uit vroeger eeuwen waarin de slavernij wordt besproken, geef ik twee voorbeelden waarin een Nederlandse schrijver een fictieve Surinaamse slaaf over Nederland laat oordelen (zie ook Paasman 1984:116-9, 155-6).

In het spectatoriale tijdschrift ”De Denker” verscheen op 22 en 30 juli 1764 een verhandeling, waarin de slavenhandel en slavernij zwart werden afgeschilderd. Op zich overigens een bijzonder gegeven: noch in het Caraïbische gebied noch in de metropolen lag het systeem van slavernij al onder zwaar vuur. ”De Denker” presenteert in deze afleveringen een fictieve brief, die zou zijn geschreven door de Afrikaan Kakerak Akotie. Deze, zo wordt duidelijk, is vanuit Afrika op een Hollands schip als slaaf naar Suriname gebracht. Daar is hij onder pressie van machtige Afrikaanse relaties weer vrijgelaten en naar Amsterdam vertrokken.

Voor hij naar West-Afrika koers zet schrijft deze Kakerak Akotie een brief aan zijn broer, waarin de Nederlanders in een slecht daglicht worden gesteld: ”Och! dat ik reeds verre was van deeze Blanken, die ik niet zonder afgryzen kan aanzien, wanneer ik denke aan de yselijke behandelingen, die zy zulken van onze landaard, die hen eigen geworden zyn, aandoen” (De Denker 1765:235). ”Na dat ik op vrye voeten gesteld was, hebben zy my in hunnen Godsdienst willen onderwyzen [...]. Wanneer ik hen hoorde spreken, zou-

den zy my byna hebben overgehaald om onze vaderlyke Goden te verlaaten, en hunnen Godsdienst te omhelzen; maar wanneer ik hunne daaden beschouwde, en hunne handelswyze omtrent ons nadagt, begreep ik, dat zy zelfs niet gelooven het geene zy leeren. [...] [I]n het gewest, alwaar wy na onze dood herleeven zullen, zullen zekerlyk geene Blanken gevonden worden, om ons te plaagen. De Goden zyn te goed, dan dat zy ons ten tweedenmaale zo wreedelyk zouden willen straffen.” (De Denker 1765:242-3.)

Waar "De Denker" een fictieve ex-slaaf de argumenten tegen de slavernij laat geven, gebruikt de planter-dichter P.F. Roos juist twee fictieve Surinaamse slaven om zijn stelling te onderstrepen, namelijk dat de slavernij nog zo slecht niet is. In het gedicht "Mijn negerjongen Cicero" hoort deze Cicero van een oudere slaaf, Quamina, dat de Surinaamse slavernij te verkiezen is boven Europese "vrijheid". Quamina is met zijn meester in Nederland geweest, en beklagt nu het lot van de arbeiders daar (Roos 1789:56-7):

*"k Zal U van 't vry nog meer vertellen:
Toen ik myn Meester mogt verzellen
Naar 't Vryheid-minnend Nederland,
Dagt ik, zie zoo! nu zal ik leeren
Der Vryheids waarde te waardeeren,
Dewyl men hier de Slaafsheid bant.
'k Bedroog mij, want het arme vry
Scheen erger daar dan slaverny.*

*Ik zag een reeks van arme Blanken,
Die 't Opperwezen zouden danken
Indien zy 't hadden zoo als wy:
Ik zag hen kwynen, torschen, zwoegen,
modderen, trekken, graaven, ploegen;
De nooddruft heerschte aan hunne zy:
Toen dacht ik: Ach, is dit nu vry,
Zoo vry is 't ook in slaverny.*

*'t Is waar, hier zult gy somtyds zeggen
Dat elk het werk kon nederleggen,
Want elk is in zijn omkring vry;
Dit is zoo! maar die niet wil werken
Wordt aangezien gelyk een Verken
Ja als een pest der Maatschappy!
Zoo dat, myn vriend, hun arme vry
Bevat het juk der slaverny."*

Quamina's woorden hebben de (door Roos) bedoelde werking, zeker nadat de oude slaaf nog het vreselijke leven van de Poolse armen heeft geschetst. Cicero, en naar Roos mag hopen met hem de lezer, concludeert:

*"Myn juk is zagt, myn last is ligt;
En zoo ik Kindren moog verwekken,
[...]
Ja! 'k zal hen leeren, dat Bataafsche slaverny
Veel meer dan 't arme vry voor hen te schatten zy!"*

"De Denker" en Roos gebruiken dus beiden fictieve Surinamers om hun eigen lezers te overtuigen van hun standpunt ten opzichte van de slavernij. Het zegt meer over de auteurs dan over de Surinaamse (ex-)slaaf in Nederland, moet ik daaraan toevoegen.

Over degenen die vrijwillig de oversteek vanuit Suriname maakten zijn althans enige gegevens bekend, op grond waarvan wij ons een voorstelling kunnen maken van hun verhouding tot het "moederland".

De elite die naar Nederland trok om onderwijs te volgen of deel te nemen aan

de Nederlandse cultuur liet zich naar alle waarschijnlijkheid leiden door gevoelens van bewondering ten opzichte van het moederland. In zijn voorwoord bij de heruitgave van Stedmans "Narrative" noemt Van Lier het kostbare reizen naar Nederland zelfs als een van de oorzaken van het verval van de blanke plantersklasse (Stedman 1972:IX).

Van Breugel maakt in zijn "Dagverhaal" een in dit verband treffende opmerking. De spot drijvend met het fabeltje dat het in Nederland warmer kan zijn dan in Suriname, schrijft hij: "Het is mij even ongerijmd voorgekomen, hetgeen ik van Surinaamsche reizigers heb hooren verhalen, dat hun de ananas, in *Holland* gekweekt, beter voorkomt en smaakt dan die in de kolonie!" (Van Breugel 1842:40-1).

Een heel ander geluid liet de Vereeniging van Surinamers in 1872 horen, bijvoorbeeld over het Nederlandse klimaat. Zij stelden, "dat Suriname het *gezondste* land van de wereld is; haasten wij ons nu, als tegenstelling, er op te laten volgen: Nederland is het *ongezondste* land ter wereld. [...] Vooreerst wijzen wij op het klimaat. Wie duivel is toch de eerste geweest, die - misschien wel met ironie - gezegd heeft dat Nederland een 'gematigde' luchtstreek bezit? De beteekenis van 'gematigd' moet wel zonderling zijn, wil het woord op Nederland toegepast kunnen worden. Indien men er onder verstaat: deels *verschrikkelijk koud* deels *onuitstaanbaar heet*, dan hebben wij er volkomen vrede meê; een andere beteekenis zou absurd wezen." (Suriname 1872:52-3.)

Zoals ik in het hoofdstuk "Verenigingsleven en welzijnszorg" al uiteenzette, ijverde deze Vereeniging voor immigratie vanuit Nederland naar Suriname; in dit verband is het begrijpelijk dat zij zo'n negatief beeld van Nederland schetste. Daarnaast klaagde zij over de onwetendheid van Nederlanders waar het Suriname betrof. De Minister van Koloniën werd behalve onwetendheid zelfs incompetentie verweten (Suriname 1872:14-8, 32, 41-5). Op een opsomming van de ongezonde en harde arbeidsomstandigheden, alsmede de veepest, hagelslag, nachtvorst, overstromingen en misoogsten die de landbouw in Nederland zouden teisteren, lieten de schrijvers dan ook deze vetgedrukte oproep volgen:

"Nederlanders! verlaat uw land, dat de moeite en kosten, er aan besteed, niet waard is; uwe voorouders, de Batavieren, Kaninefaten, enz., hebben een slechte keus gedaan, toen zij zich hier vestigden; weest gij verstandiger en meer 'praktisch' -; verlaat het ongezonde moeras dat gij uw vaderland noemt, en verhuist met al uwe bezittingen naar het El Dorado Suriname!" (Suriname 1872:62).

Hoewel iedere Surinamer die naar Nederland kwam problemen zal hebben gehad met het Nederlandse klimaat, heb ik nergens zo'n sterke afkeer gelezen of gehoord als in dit geschrift. Het spreekt voor zich dat het politieke doel van de Vereeniging slechts een schildering van Nederland in de ongunstigste tinten toeliet!

In deze brochure werd verwezen naar een door een Surinamer onder het pseudoniem "Kwamina" geschreven roman, "Jetta, schetsen en beelden uit een vreemd land" (1869). Ook Kwamina pleitte, in een woord vooraf en in intermezzo's van dit in Suriname spelende liefdesdrama, voor Nederlandse steun aan het verarmde Suriname. De auteur leverde wel voorzichtige kritiek op Nederland "dat, doof voor die roepstem, slechts oog en oor heeft voor het rijke Indië, dien twistappel van conservatieven en liberalen" (Kwamina 1869:5), maar liet iedere polemiek achterwege.

In hetzelfde jaar publiceerde M. Juda verschillende open brieven "aan allen die belang stellen in de toekomst van Suriname". Ook Juda was een in Nederland verblijvende Surinamer. Hij meende dat de belangen van de plantage-landbouw onvoldoende werden gesteund. Hij probeerde echter minder door harde kritiek dan door verklaringen van trouw de Nederlandse publieke opinie achter zijn zaak te krijgen (Juda 1869c:4):

"Er is echter nog een meer teedere band die Suriname¹⁾ hecht aan het Moederland: *de liefde voor Nederland en zijn Koning*. Deze liefde werd ten duide-

lijkste geopenbaard in den schrik die in de Kolonie heerschte, toen men dáár vernam, dat er sprake was van 'loslating'. De tijding werd ontvangen als eene treurmare. De Surinamer heeft geleerd Nederland te beschouwen en lief te hebben als zijn Vaderland. En dat Vaderland zoude zijn zoon loslaten, het vaderschap aan een ander overdragen, of den minderjarigen zoon, die nog niet in staat is op zich zelf te staan, aan zijn lot overlaten?

Neen, de Surinamer kon, noch wilde dit gelooven.

De band die Suriname aan Nederland hecht, is alzoo een teedere.

1) Ik spreek van Suriname, omdat ik als Surinamer hier de tolk wensch te wesen van mijne landgenooten. Ongetwijfeld zal hetzelfde gevoel dat ons bezielt, ook in andere koloniën te huis behooren."

Ondanks ongemakken en ontevredenheid met het Nederlandse beleid ten aanzien van de kolonie bleef de Surinaamse elite zich op Nederland oriënteren. Van Lier beschrijft die psychologische oriëntatie ten aanzien van de gekleurde intellectuelen in het begin van de twintigste eeuw:

"Men trachtte zich zo goed mogelijk door het lezen van boeken en tijdschriften op de hoogte te stellen van wat er in het moederland omging. Een reis naar Nederland en een Europese opvoeding voor zijn kinderen werd het meest begeerde doel van de ontwikkelde Surinamer. Velen ontzegden zich de bescheiden luxe, die zij in Suriname konden genieten, alleen maar om hun kinderen in de gelegenheid te stellen in Holland te studeren. Een sterke behoefte tot verbreking van het koloniale, geestelijk isolement werd waarneembaar in de gekleurde groep." (Van Lier 1977:209.)

En Frank Bovenkerk parafraseert in "Emigratie uit Suriname" (1975) de woorden van een inmiddels bejaarde Creoolse onderwijzer als volgt:

"In 1929 is hij voor de eerste maal met verlof naar Holland gegaan en hij vond er het paradijs, dat hij verwachtte. Erg onder de indruk van wat in Nederland allemaal tot stand is gekomen, de vriendelijkheid van de mensen, de positieve rasdiscriminatie, die hij ondervond, keerde hij terug naar zijn land. Iedere vijf jaar bracht hij daarop zijn verlofperiode door in Holland, dus intussen al acht keer. Hij moest dat wel doen, zegt hij, om bij te blijven, zodat hij zijn leerlingen up to date informatie kon geven over de zegeningen overzee. In 1950 maakte hij in Holland kennis met de projectielantaarn, waarvan hij er een aanschafte om in Suriname met prachtige plaatjes over Holland's geografie en historie zijn opgetogen relaas over Holland te illustreren. Hij spoorde zijn leerlingen aan om het allemaal zelf te gaan zien: ik geef nog steeds alle kinderen raad om een beetje eruit te gaan, want anders, zo zeg ik altijd, dan denk je dat er op de hele wereld maar één land is, één stad en één mens, en dat ben ik." (Bovenkerk 1975:34.)

Het spreekt vanzelf dat deze onderwijzer zijn pupillen leerde Nederlands te spreken . . . en waarschijnlijk ook te denken. Ik verwees al naar het beleid van dr. H.D. Benjamins, een blanke Surinamer, die het Sranan met succes uit het onderwijs weerde. Moet een figuur als Benjamins nu als "onechte Surinamer" worden beschouwd? Ik denk het niet. Studerend in Nederland was hij steeds van plan terug te keren naar Suriname, getuige deze passage uit zijn dissertatie: "Mijne vrienden, indien de wens, die ik gedurende mijn geheelen studietijd gekoesterd heb, vervuld wordt, dan zal de keerzijde van de medaille wezen, dat een oceaan ons scheidt" (geciteerd in Simons 1964:82).

Zijn werkzaamheden als Inspecteur van het Onderwijs in Paramaribo, als mede-oprichter van de "West-Indische Gids" en als mederedacteur van de "Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië" getuigen van een grote inzet voor de ontwikkeling van Suriname. Zijn doelstelling kan echter eerder worden omschreven als "Hollandisering van Suriname" dan als de bevordering van een specifiek-Surinaamse cultuur. Die grote nadruk op aanpassing aan de Nederlandse cultuur was in zijn tijd vanzelfsprekend onder de Surinaamse intelligentsia. Uitzonderingen daargelaten groeide pas na 1950 verzet tegen dit adaptatie-ideaal en de verheerlijking van Nederland.

ERGENS WONEN

*Nergens meer thuis te zijn
niet in het uur, niet in het land,
geborgen was ik nimmer,
maar thuis zijn ergens
bleef een gegeven mogelijkheid.
Waar zal ik wonen?
Nog is het ouderhuis een pleisterplaats,
van ver weet ik altijd de warme ramen
blinkend in de nacht
en elke heldere wind,
fluistert even van het bestaan,
maar de wereld werd mij aangewezen
en ik kon niet meer blijven,
ook zegt de klok het uur aan,
steeds indringender, het trieste uur
van de voorgoed voorbijgegangene dingen.
In de verte ligt het land mijner geboorte
te blakeren in de zon
en riekt naar hout,
een groot wijd land
met donkere rivieren,
maar de mensen, levend
op open plekken tussen de bossen,
wonen er te dicht op elkander
en dekken elkaars horizonnen af.
Ik zal er nog wel komen
en ook weer weggaan, mij losscheurend
van de houtgeur, de regengeluiden,
de onnaspeurlijke banen over de rivieren,
het stille beroep der armoede,
de doodwaartszuigende overgave
van buigzame vrouwen uit sluimer
ontwakend in ambergeur
in de late middagkoelte,
van zoveel droomvertrouwde dingen.
Dan komen weer de lange uren in het vliegtuig,
eenzame vaarten langs de wolkenvelden
eendere en andere tochten
naar de meest verloren werelddelen,
om steeds de verste reizen te besluiten
starend over een laag land,
waar trage, schuldbevuste wolken drijven,
aarzelend zoekt de zon er een pad,
maar schenkt soms dagen van steile stilte en licht —,
wetend ik had elders toch niet kunnen blijven,
mijn leven in plichten verliezen
en proberen thuis te zijn
in het huis mijner kinderen.*

"Ergens wonen" uit Rudolf van Lier, "Rupturen" (1973).

Kerstherinnering van een Surinamer

DAN M'E MEMRE MI CONDRE

Bedaki de con. Cresneti de con...
Fara f'mi condre, fara f'Sranan.
Fara F'yu liba, fara f'yu bon,
Sondro yu mi musu pasa den dey, mi wawan.
M'e memre yu,
Dan m'e memre yu mi condre.
M'e memre Sranan.

M'e memre yu loctu, yu mun nanga star.
M'e memre yu neti, yu strati, Sranan:
M'e memre den singi f'u den boy, den gitar.
Cresneti na Sranan, frigiti yu mi no can.
M'e memre yu,
Dan m'e memre yu mi condre,
M'e memre Sranan.

Cresneti na Sranan, strati weti te kerki comopo...
Candra de bron na ini ala oso fu foto nanga prenasi...
Te m'e memre yu, mi ati de opo, opo,
Ma sari de furu mi ati bicasi:
Fara y-e tan
Fara m'e tan... ma mi lobi yu mi condre.
Cresneti de con, m'e memre Sranan.

Kerstlied *(Wijz - Still - Nacht, Heilige Nacht)*

*Suïetie krien, moi piekien,
Helpieman, Santawan,
Na grontapoi A saka tiede,
Foe kon poeroe utie nootoe gowe,
Froede doro na wie. (bis)*

*Santawan, Helpieman,
Suïetie, krien, moi piekien,
Gudo engel de siengie gie joe,
Joe de lobie din sondaar joe troe,
Gado, Jreede Joe gie. (bis)*

*Helpieman, Santawan,
Suïetie, krien, moi piekien,
Krien wie hatie, wie siel en wie skien
Jere, jere wie Gado piekien,
Jere suïetie piekien. (bis)*

(Foetoe-boi, Dec. 1951)

ADVERTENTIE

Door de P.C.J. (Wereld Omroep) wordt aan de in Nederland
STUDERENDEN (Universitair en niet-Universitair) via de
SURINAAMSE STUDENTEN VERENIGING de gelegenheid ge-
boden een

NIEUWJAARSGROET

uit te spreken naar familieleden in Suriname.

Taal: SURINAAMS of NEDERLANDS (naar keuze)
Het aantal sprekers is beperkt.

Opgave zo spoedig mogelijk bij:

F. CORSTEN

Singel 46, Bussum

Opname, plaats en tijd wordt nader bekend gemaakt.

Bijdragen aan "De Westindiër" (1e jrg., no. 14, december 1952).

Ook in kringen van de Surinamers die onder auspiciën van de Evangelische Broedergemeente overkwamen werd zeer positief gedacht over Nederland. Op zich niet verwonderlijk: niet alleen kwam het Christendom uit het Westen, maar bovendien werden zij uitstekend opgevangen door hun geloofsbroeders. Broeder Doth vertrok in 1929 uit Suriname met dit beeld voor ogen:

''Europa lag voor mij als het werelddeel van hoge cultuur en vooral met een Christendom van eeuwen, vanwaar uit de Blijde Boodschap en de beschaving tot ons aan gindsche zijde van den Atlantischen Oceaan kwamen. En hier mocht ik gedurende 4 jaren vertoeven, mijn opleiding genieten en tevens ook mijn blik verruimen.'' (''Ons Suriname'' 1934, no. 2.)

Broeder Schmidt wees weliswaar op ''de grote morele schuld van het tegenwoordige Nederland voor wat de voorvaderen van dit geslacht aan neger-slaven [...] misdeeden'', maar stelde ook vast: ''Hier merk je niets van rassenverschillen, vooral niet in de Christelijke kringen. Het is toch waar, dat vele Hollanders in Suriname zich voornameer voordoen dan wat je van het volk in Nederland ondervindt.'' (''Ons Suriname'' 1949, no. 4.)

Misschien ligt in het verlengde hiervan wel de verklaring voor de pro-Nederlandse houding van Surinamers ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. De eerder genoemde Hugo Pos, die hoewel hij de Duitse bezetting had zien aankomen, (bijna te) lang bleef in Nederland, waar hij had gestudeerd, herinnert zich: ''Ik had het gevoel: ik blijf tot het bittere eind, tot de capitulatie. Ik heb het goed gehad in dit land en ik ben geen wegloper.'' (''NRC-Handelsblad'', 5-5-1984.) Vervolgens nam hij dienst als vrijwilliger, eerst in Engeland, toen in de Caraïbische zee ''niet omdat ik nu zo'n geweldig iemand ben, maar omdat ik mij - om dat grote woord te gebruiken - helemaal had geassimileerd met de Nederlandse manier van leven'' (''NRC-Handelsblad'', 5-5-1984.)

Deze Surinamer van Joodse afkomst zou overigens na de oorlog een belangrijke rol spelen bij de berechting van ''collaborateurs'' in Oost-Indië. In die tijd raakte hij bewust van de omvang van de Indonesische vrijheidsstrijd en keerde hij zich tenslotte af van zijn eerdere vereenzelviging met het koloniale bestel: ''Toen begreep ik pas goed waar ik mee bezig was. Dat dit kolonialisme kon leiden tot moord, en dat het heel gemakkelijk is van het een naar het ander af te glijden.'' (''NRC-Handelsblad'', 5-5-1984.)

Deze latere relativering van een oorspronkelijk ideaalbeeld staat niet op zichzelf. Op grond van ervaringen in Oost-Indië, maar ook in bepaalde Nederlandse kringen, kwamen verschillende Surinamers tot een afstand nemen, soms ook verwerpen van de Nederlandse cultuur. Het lijkt zelfs aannemelijk, dat degenen die nooit uit Suriname weggingen gemakkelijker konden blijven geloven in ''de Nederlandse droom'' dan tenminste een deel van de Surinamers die de oversteek werkelijk maakten.

Een herinnering van een Surinaamse dame kan dit illustreren (''Djogo'' jrg. 6, no. 2, 1964). In de jaren twintig was zij als twaalfjarig meisje tijdens het buitenlands verlof van haar vader, een belastingambtenaar, voor het eerst in Nederland gekomen. Het gezin woonde een jaar in Amsterdam, waar een voddenman hen op slinkse wijze van allerlei voor het huis in Suriname gekochte spullen ''verloste'': onder het voorwendsel vodden van zolder te halen nam hij ook de daar opgeslagen aankopen mee. De diefstal vond plaats terwijl de vader niet thuis was en de moeder met een kopje koffie voor de voddenman in de huiskamer wachtte.

Een week later werd de diefstal ontdekt. De dochter herinnerde zich dit als volgt:

''Toen Moeder hem [de vader] het verhaal van de voddenkoopman vertelde, barstte hij uit: 'maar je hebt die vent toch niet alleen naar boven laten gaan?' Het antwoord was karakteristiek voor de gevoelens van de Surinamers in die dagen: 'Maar man, als het een jampanési [Javaanse Surinamer] of een koelie [Hindoestaanse Surinamer] was. . . maar wie zou kunnen denken dat een bakra [blanke, Nederlander] een schurk is!' ''

Nola Hatterman, "Band met Negerpelers".
R. Dobru, een radicaal nationalist, schreef in "Wan Monki Fri": "Ik denk dat het tot Nola Hatterman heeft geduurd, voor wij de schoonheid van een Neger ontdekten. Vóór Nola werd de karikatuur van de Neger getekend of geschilderd. Nola's eerste tentoonstelling was voor velen een openbaring. Eindelijk was een Neger mooi." (Dobru 1969:49).

Ook uit gesprekken met Surinamers blijkt nogal eens dat de hooggespannen verwachtingen over Nederland vaak werden beschaamd. Nogmaals Tolud: "Ik had elke bewondering voor die mensen [de Nederlanders in Indonesië] laten varen. Dat was nogal wat. Ik was opgevoed in een sfeer waarin we hoog opzagen tegen de blanke. [...] Je zag de Hollander als een soort schepsel tussen God en de mens, niet normaal." ("Famiri" jg. 1, no. 4, 1977.)

Anderen noemen ook steeds weer het feit dat zij waren opgevoed tot grote bewondering voor Nederland. Eenmaal in Nederland werd dat gevoel vaak versterkt ten aanzien van de techniek en dergelijke, op andere terreinen bekoelde die bewondering echter. De Nederlandse rivieren bleken slechts krekten, het landschap saai. . . En eventuele ervaringen met discriminatie of superioriteitsgevoel van de Nederlanders leidden behalve tot teleurstellingen soms ook tot een verrassende ommekeer, tot het gevoel boven dat "domme" gedoe te staan. Dit kon nog worden versterkt door confrontaties met ongehoord (grof) taalgebruik en al te vrij gedrag van Nederlanders (zoenen op straat): juist die dingen die in Suriname als laag-bij-de-gronds golden.

Aanpassing werd door sommigen eenvoudig gezien als de enige weg. Bayer (1965:122) citeert een oudere Surinamer, die in de jaren vijftig via de Koninklijke Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij in Nederland was beland: "We kunnen kiezen uit een zee van mogelijkheden. Ik moet proberen met één voet te springen. Zo sterk ben ik niet dat ik tegen de stroom kan zwemmen. Ik

moet in Nederland onderdanig zijn. Zo was het vroeger en ik ben hier in hun land.”

Een zich blind staren op de Hollandse cultuur werd zeker niet algemeen ge-
waardeerd onder de Surinamers. Dit wordt treffend geïllustreerd in het vol-
gende liedje dat Johannes Kruisland rond 1930 schreef (Doelwijf 1974:99-
100). Kruisland, Suriname's eerste cabaretier, was overigens beslist niet afke-
rig van de Nederlandse cultuur op zich, maar wel gekant tegen een overdreven
verheerlijking ervan:

EEN SURINAMER DIE VAN HOLLAND KOMT
(fragment)

*Ik ken een Surinamer die naar Holland was gegaan
Hij bleef er één, twee jaartjes en toen kwam hij hier weer aan
Maar hij was zo verhollandst, bluffend en zo'n rare klant
Een ieder en ook alles was hem vreemd in eigen land.*

*Bij aankomst zijn z'n goedren op een ezelkar gezet
Hij keek toen medelijdend, en hij lachte van de pret
Het vrachtvervoer in Holland doen wij steeds per autocar
En jullie hier met geiten, sjonge sjonge dat is bar.*

*Hij kreeg eens een papaja, 't was zo'n grote lekkere vrucht
Hij zette grote ogen en zei eindelijk met een zucht
Nou, die is pas een grote, 't weegt bepaald een pond of tien
'k Heb in Amsterdam zo'n reuze peper nooit gezien.*

*Bakoven noemt hij vijgen, en bananen is pisang
Muskieten vieze muggen, en ze maken hem zo bang
Een meid is bij hem deerne en een jongen doorgaans knaap
'k Vind hem een echte vervelende Hollands-Surinaamse aap.*

*'k Kende die gekleurde Hollander als jongling op Combé
Hij zocht in granmandjari dagelijks naar wat mope
Nu zegt hij: 'k Kan niet aarden hier, dit land valt mij niet mee
Mijn hart en ziel verlangen naar mijn Zandvoort aan de zee.*

Uiteraard leefde in de linkse en nationalistische kringen waarover eerder werd
gesproken veel kritiek op Nederland, en des te meer op een blinde verheerlij-
king daarvan. Anton de Kom schreef "Wij slaven van Suriname" juist met
de bedoeling die psychologische en ideologische oriëntatie op Nederland te
doorbreken:

"Geen beter middel om het minderwaardigheidsgevoel bij een ras aan te kwe-
ken, dan dit geschiedenisonderwijs waarbij uitsluitend de zonen van een an-
der volk worden genoemd en geprezen. Het heeft lang geduurd voor ik mij-
zelf geheel van de obsessie bevrijd had, dat een neger altijd en onvoorwaarde-
lijk de mindere zijn moest van iedere blanke.

[...]

Geen volk kan tot volle wasdom komen, dat erfelijk met een minderwaardig-
heidsgevoel belast blijft. Daarom wil dit boek trachten het zelfrespect der Su-
rinamers op te wekken." (De Kom 1981b:49-50.)

Het bestaan van een anti-kolonialisme wijst er wel op, dat niet alle Surina-
mers even positief dachten over Nederland, of tenminste kritisch stonden te-
genover zekere Nederlandse vooroordelen. De eerder genoemde Frank Kou-
len maakte weliswaar een geslaagde carrière in Terneuzen, maar had niette-
min kennisgemaakt met vooroordelen. Hij verzette zich daartegen met een ei-
gen ideologie, door de journalist als "neo-Surinaamse levensstijl" aangeduid:
"Ik ben op de eerste plaats neger, op de tweede plaats Surinamer en op de 3de

*Huwelijksfoto Frank en Vera
Koulen-Van den Bruele (1947).*

plaats Katholiek. De minderwaardige dunk die de Europeaan van de neger heeft, komt hoofdzakelijk hierop neer: a) De neger loopt alle vrouwen achterna; b) hij kan goed muziek maken en c) hij is uitsluitend geschikt voor sociaal en ondergewaardeerd werk.

Tegen deze mythen en vooroordelen trek ik ten strijde. In Suriname moet men gaan inzien, dat men niet alleen leeft, maar verbonden is met het lot van alle andere volken in Azië en Afrika, die al eeuwen lang onder de tyrannie leven van deze hoogmoedige Europese waanvoorstellingen." ("De Ware Tijd", 22-10-1958.)

Koulen, die in 1943 op Curaçao bij het Korps Mariniers in dienst was gekomen voor een periode van zes jaar, belandde zoals gezegd in 1944 in Terneuzen. In 1947 werd hij uitgezonden naar Indonesië; kennelijk was hij ook toen al gekant tegen "hoogmoedige Europese waanvoorstellingen", want hij verzette zich op principiële, anti-kolonialistische gronden tegen de uitzending. Een machteloos verzet overigens, gezien het feit dat hij voor de periode 1943-1949 onder krijgstuicht stond. In 1949, kort na zijn terugkomst uit Indonesië in Nederland, verzocht hij om ontslag uit de dienst; in zijn schriftelijk verzoek daartoe herinnerde hij aan zijn eerdere principiële bezwaren tegen het dienstverband in Indonesië. Ditmaal werd zijn verzoek zonder problemen ingewilligd. Per 1 juli 1950 werd Frank Koulen een eervol ontslag uit de Koninklijke Marine verleend.

Anderzijds moet worden gezegd dat verzet vaak plaatsvond in organisaties en onder ideologieën die nu juist in Europa waren ontstaan. Te denken is bijvoorbeeld aan het communisme van Huiswoud en De Kom. Directe invloed door het socialisme in Nederland leidde ook tot het optreden van de Creoolse Surinamer Wim Bos Verschuur. Terwijl hij voor de oorlog in Nederland voor tekenleraar studeerde raakte hij bevriend met verschillende sociaaldemocraten. Terug in Suriname was hij, ook zelf links georiënteerd, een "lastig" Statenlid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd hij om zijn verzet tegen de rigide Gouverneur Kielstra zelfs tijdelijk als staatsgevaarlijk geïnterneerd. Dit maakte hem tot martelaar, net als in het eerder beschreven geval met Grace Schneiders gebeurde. Naar aanleiding van Bos Verschuurs interne-

ring traden de Staten van Suriname af, wat tenslotte de vervanging van Kielstra onvermijdelijk maakte (Van de Walle 1975:118-9).

De kwestie van de ideologische en psychologische oriëntatie op het moederland is nauwelijks bevredigend op te lossen; algemene uitspraken zijn hachelijk. Niemand die naar Nederland kwam kon zich echter afzijdig houden van de Hollandse cultuur en maatschappij. In dit verband is een voorbeeld te geven van een reactie die enorm afweek van een houding als die van De Kom: de ongelooflijke geschiedenis van Quassie.

Quassie werd in 1692 in Afrika geboren, waarvandaan hij als slaaf naar Suriname werd gevoerd. Hij staat bekend als Quassie van Timotibo, naar de suikerplantage waar hij aanvankelijk werkte. Hij maakte zich verdienstelijk door een koortswerend bitterhout onder de aandacht van de kolonisten te brengen. Linnaeus noemde deze struik naar hem, *Quassia Amara*. Ook onder de Indianen en negers had Quassie een grote reputatie, namelijk als "dresiman" (genezer), en "lukuman" (helderziende). Het feit dat hij verschillende malen werd betrapt op bedrog had geen noemenswaardige afbreuk gedaan aan deze reputatie. Bovendien trad hij regelmatig op als bemiddelaar tussen het koloniaal gezag, Indianen en Bosnegers. Daarbij vergat hij zijn eigen belangen niet, en koos op beslissende momenten de kant van de kolonisten.

De eerste onderscheiding die hij kreeg, in 1730, was dan ook een gouden borstplaat, waarop stond gegraveerd "Quassie trouw aan de blanken". Zijn gedrag leverde hem zijn invrijheidsstelling (1755), verschillende onderscheidingen en geschenken van de kolonisten op. Zelfs bezat hij aan het eind van de jaren zestig een plantage. De Saramakkers echter, een stam van weggelopen plantageslaven (Marrons) die door toedoen van Quassie bijna ten onderging in koloniale strafexpedities, bewaren tot op de dag van vandaag het verhaal van "Kwasí-mukámba", dat is Quassie, als archetype van verraad en opportunisme. Richard Price, die de geschreven bronnen omtrent Quassie vergeleek met de orale traditie van de huidige Saramakkers, ondersteunt die karakterisering overtuigend (Price 1979; ook Oudschans Dentz 1927, Sack 1911).

Quassie werd ook naar Nederland genodigd. Deze reis, in 1776, moet voor de vierentachtigjarige een groot succes zijn geweest. In de vergadering van de directeuren van de Sociëteit van Suriname klaagde hij erover dat zijn diensten in de kolonie onvoldoende werden beloond, terwijl hij bovendien bepaalde schadevergoedingen opeiste; die zijn later inderdaad toegekend. Hij vroeg en kreeg een audiëntie bij de Prins van Oranje, Erfstadhouder Willem V. Deze gaf de directeuren opdracht zijn klachten te onderzoeken, zijn verblijf in Amsterdam te bekostigen en "hem een bepaalde quantiteit drank op reis mede te geven zoo tot benoedigde verversching als om eenige zyner vrienden in Suriname mede te beschenken" (geciteerd in Sack 1911). Quassie, die in februari 1776 naar Nederland was vertrokken, kwam in september van hetzelfde jaar in Paramaribo terug, vergezeld van zijn vrouw en knecht.⁵⁴ Een maand later bracht kapitein Daniël Grim een doos met diverse geschenken uit Amsterdam voor Quassie mee.⁵⁵

Dit was nog niet alles, getuige het volgende bericht dat de "Surinaamsche Nieuwsvertelder" publiceerde toen Quassie in 1787 op zeer hoge leeftijd was overleden:

"Zijne voor weinig Jaaren gedaane Reyze na den Vaderlanden is gantsch niet vruchteloos geweest door dien men hem daar vereerden met een gepluymde hoed met een breede goude kriel, een stijf gegalloneerde rok, een deegen en eenige zwaare vergulde platen, als meede een zwaar beknopte wandelrotting, waarlyk geen van de minsten, zijnde voorzien van een oranje koort met zilver door een gestrengeld, waar aan een groote Quast als onze Vaderlandsche Bedde Quasten was hangende zeekerlyk zin spelende op zijn Naam de Groote Kwast, wanneer zijn Ed. in deze Equipage rond hinkte, (en Chapeau bas) verwekte hy een Ontzag onder de bij de weg gaande Neegers, die Mama van ver-

"The celebrated Graman Quacy" (Stedman 1796, II: tussen 348-9).

re ziende, zich reeds ter zyde retireerde, en onder eene diepe buyging plaats maakte."

Eenmaal in Suriname vertelde Quassie, volgens Sack (1911) om zijn eigen reputatie te verhogen, dat er een nieuwe wet gemaakt was, volgens welke alle slaven na hun landing in Texel vrij zouden zijn. Hij doelde daarbij waarschijnlijk op het eerder genoemde plakkaat van 1776. Niet alleen zou hij de strekking van dat plakkaat dan verkeerd hebben weergegeven; ook mag worden betwijfeld of Quassie's aanwezigheid in Nederland iets met de uitvaardiging van dit plakkaat had te maken. Als Quassie inderdaad suggereerde dat de nieuwe wet aan hem te danken was toont dat in ieder geval dat hij in Nederland niets van zijn eigenzinnigheid had verloren.

Teruggekeerd kon hij genieten van een verder gestegen roem. Volgens Wolbers' "Geschiedenis van Suriname" (1861) woonde hij in "een goed huis te Paramaribo, hetwelk hem, benevens het gebruik van een paar slaven tot zijn dienst, kosteloos, door de regering ten gebruike was afgestaan" (Wolbers 1861:436). In die tijd ontving hij brieven uit Nederland, geadresseerd aan "De Hoog Edelen en Hoog Geleerden Heer de Heere Phillipus van Quassie, professor in de Kruidkunde in Suriname". Aan zijn vele onderscheidingen en privileges werden zelfs enkele postume lofdichten toegevoegd. De hier afgedrukte afbeelding van Quassie in zijn koninklijke kleren werd een van de bekendste prenten uit de Surinaamse historiografie.

Quassie's leven is een geval van ongelooflijk sociaal succes, een vroegtijdige variant op de carrière van krantenjongen tot miljonair. De ex-slaaf eindigde geëerd, verzorgd door hem toegewezen gouvernementsslaven, in goeden doen, en zelfs onderscheiden door het Nederlandse staatshoofd zelf. Haast onvermijdelijk dringt zich de vraag op, welke prijs hij daarvoor had betaald. Vanuit een twintigste-eeuws gezichtspunt zijn wij geneigd te denken dat zijn glanscarrière slechts mogelijk was dankzij een opportunisme en een confor-

misme aan het koloniale systeem, dat een volstreekte verloochening van zijn eigen afkomst betekende. Zo'n beoordeling van een eeuwenoud verleden naar eigentijdse criteria zegt echter meestal meer over onze eigen tijd dan over de tijd die wij willen bestuderen.

Hoe dan ook, tussen het extreem van een De Kom enerzijds en een Quassie anderzijds heeft zich het leven van de Surinamers in Nederland afgespeeld. Daarbij moet worden opgemerkt dat De Kom zijn politieke doeleinden geenszins geïsoleerd van Nederlanders nastreefde. Hij zette zich af tegen het Nederlandse kapitalisme en haar elites, niet tegen de arbeidersklasse. Langs die weg belandde uitgerekend De Kom in het Nederlands verzet.

Generaliseren over de houding van de Surinamers ten opzichte van Nederland, het kan niet genoeg worden gezegd, is nauwelijks te verdedigen. Misschien kan een biografie van Lou Lichtveld wel iets van de dilemma's van de Surinamer in Nederland duidelijk maken. Want als een ding duidelijk is, dan wel dit. De meeste Nederlanders wisten nauwelijks iets van Suriname. De gemigreerde Surinamer daarentegen, opgegroeid in die problematische koloniale situatie, was voortdurend gedwongen een houding te bepalen ten opzichte van het "moederland", dat eeuwenlang haast synoniem was geweest met superioriteit.

Lou Lichtveld/Albert Helman

*Wat daar onzichtbaar groeit, dwingt ieder die
verloren in vreemde landen toeft, als een ver-
zworven hond door grondse geur geleid, het
snoer dat hij ontwond weer wikk'lend, in te ke-
ren op zijn kindersporen.*

(Albert Helman, "Terugkeer", 1946.)

Geen Surinamer heeft tijdens (en na) zijn vestiging in Nederland zo'n duurzame bekendheid verworven als Lou Lichtveld, beter bekend onder zijn schrijversnaam Albert Helman (zie ook Nord 1949; Van Verre 1980). Hoewel het hachelijk is romans te lezen alsof zij directe aanwijzingen zouden geven over het leven van de auteur zelf, is Helmans oeuvre een prachtige bron om iets meer te begrijpen van de betekenis die Nederland had voor een Surinamer als Lichtveld. Gecombineerd met een beschrijving van zijn loopbaan ontstaat een interessant beeld van een leven, waarop de koloniale verhoudingen een onuitwisbaar stempel hebben gedrukt.

Vermoedelijk mag meer in het algemeen, tenminste waar het de emigranten betreft, wel worden gesteld dat het vinden van een eigen identiteit nauwelijks kan worden losgekoppeld van het bepalen van een positie tegenover de koloniale verhoudingen. Kolonialisme is immers meer dan een economisch en politiek fenomeen; het heeft ook een grote ideologische en psychologische invloed. Daarbij is een onomwonden superioriteitsgevoel van de kolonisator meestal overheersend, wat de situatie voor het gekoloniseerde volk des te frustrerender kan maken, en het ontwikkelen van een eigen identiteit des te moeilijker. Ook de Surinamers in Nederland hebben dit, de een meer dan de ander, ondervonden.

Lichtveld werd in 1903 geboren in Paramaribo. Hoewel deels van Indiaanse afkomst, was de familie sterk op Nederland georiënteerd. Voor het verlofjaar van vader Lichtveld vertrok het gezin op Lou's twaalfde jaar naar Nederland; Lou bleef tweeënhalf jaar, grotendeels op een katholieke kostschool te Roermond. Over de voorstelling die men zich in Suriname over Nederland maakte en de teleurstelling die daarop volgde zei Lichtveld:

"Je leerde alles over Nederland en weinig over je eigen land. Holland werd volkomen geïdealiseerd voorgesteld: alles was even mooi, alles was even goed, alles was even best. De Koningin was een wezen dat vlak onder de troon van

God zat; Koninginnedag was *de* grote dag in Suriname - die samenviel met de kermisweek en grootscheeps werd gevierd.

Voor de rest had je weinig voorstelling van het moederland, en je had ook niet de idee dat je geboorteland een kolonie was. Dat ben ik me pas bewust geworden toen ik als jongen van twaalf met mijn ouders naar Nederland ging; zij waren een jaar met verlof en ik ben achtergebleven. Ik kwam op een kostschool terecht, waar ik mezelf moest waarmaken; waar ik als jongen uit den vreemde allerlei dingen als eigenaardig onderging, wat mijn medescholieren en leermeesters niet begrepen. Toen raakte ik vanzelf in een soort defensieve houding." (Van Verre 1980:15.)

En, over het contrast tussen beeld en werkelijkheid in Holland: "Dat werd een geweldige teleurstelling. En de grote steden, waar in die tijd nog paarde-trams reden, leken ook niet zo indrukwekkend. Er reden ook wel treinen en die gingen heel vlug, maar toch. . . het viel allemaal tegen. Je had je iets anders voorgesteld van Holland." (Van Verre 1980:15.)

Na enkele jaren Suriname keerde Lichtveld in 1921 terug naar Nederland, met de bedoeling taalwetenschap en muziekgeschiedenis te gaan studeren. Desgevraagd noemt hij echter nog een motief, gerijpt in de frustrerende verhoudingen van het gekoloniseerde Suriname: "Ik ging weg met het idee: ik kom hier niet meer terug, ik pik die koloniale rotzooi niet meer!"⁵⁶ Toch betekende dit geenszins dat Lichtveld Suriname nu achter zich had gelaten. Hij studeerde, werkte als musicus, muzikrecensent en journalist; in die hoedanigheden bewoog hij zich in de Westerse cultuursfeer. Via het culturele weekblad "Opgang" en het aanvankelijk progressief-katholieke weekblad "De Gemeenschap" belandde hij in literaire kringen. In dit milieu werd hij ook zelf gestimuleerd om te publiceren.

In 1926 verscheen "Zuid-Zuid-West". Hoewel geschreven in het Nederlands en met een neo-romantische, soms haast mystieke ondertoon had het boek Suriname, of beter gezegd autobiografisch getinte, melancholieke impressies ervan tot onderwerp. Nederland was absoluut niet meer het ideaalbeeld:

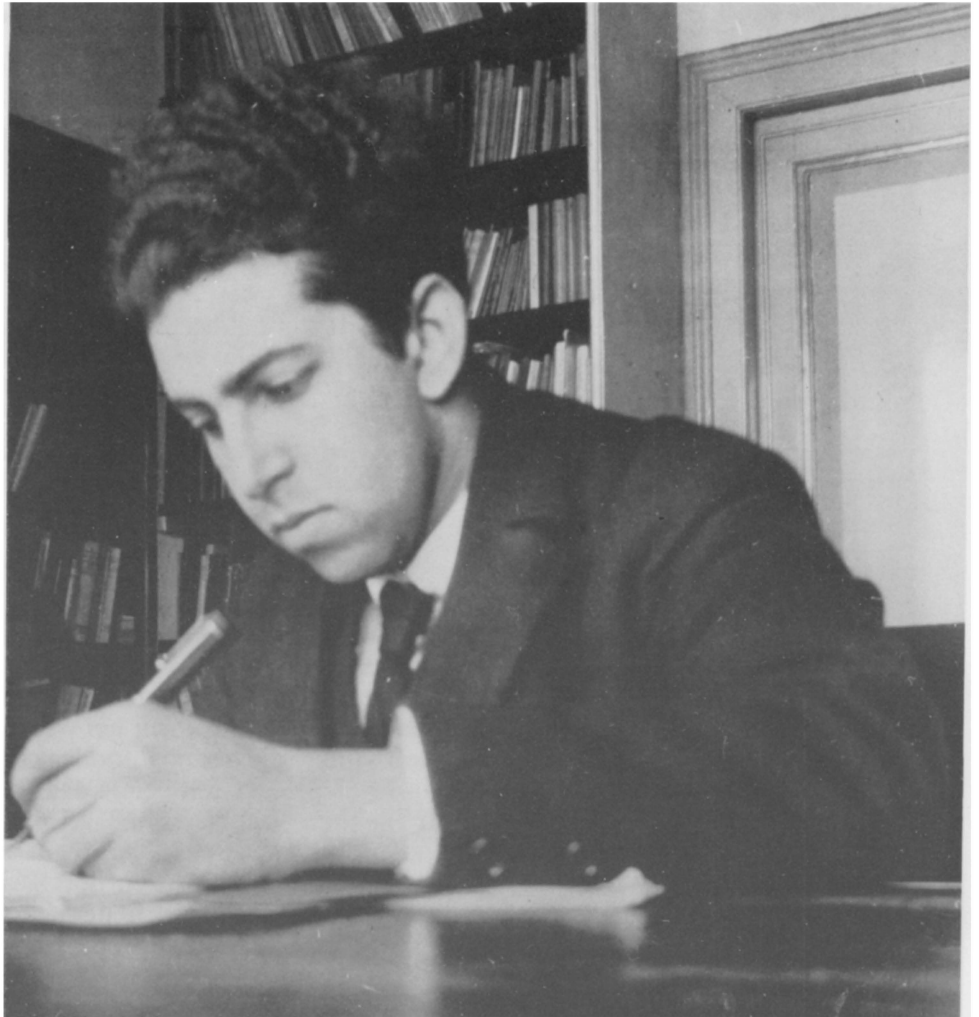
"Het groen is bleker daarginds, het land is vlakker, véél vlakker; er grazen koeien in de weiden, en in een beperkte jachtijd worden er hazen opgejaagd. Maar denk niet dat dit vrede is en vreedzamer dan het wilde Westen. Het is alleen maar verzwakking, verpietering.

O, ik háát dit land, niet om de gedweë tred van zijn burgers, noch om de grijze, grijze galeientaak van zijn elke-dag-eender-zijn (want dat is degelijk!), maar om de mateloze hovaardij waarmee de gemeente haar eigen voortreffelijkheid vaststelt. Hoe luidruchtiger is hier de stilte, en - zeker, zeker, mijn parti-pris - hoe onnut al het gejaagd om de denkbeeldige waarde van het geld. Er is maar één angst: de nationale angst voor inflatie; er is maar één woord dat zo vals klinkt: bankroet! De huizen zijn met muren en overgordijnen afgeschutte sfeertjes van levensverpietering; de kamers zijn gemeubelde hokken van zelfgenoegzaamheid. O ja, men wil een architectuur en ook binnenarchitectuur, maar wie bouwt een omhulsel voor de stilte?

Er is muziek, overdaad van muziek, vooral luid en strak dat het je pijn doet. Kunst en schoonheid worden ingenieus bedacht en met luidruchtige woorden besproken; maar wie zoekt de schoonheid nog in een stille binnenkamer, of geeft zijn natuur voor 'kunst'? Men gaat naar een theater.

En heel dit land is een theater, een droevige komedie van opgedirkte dwazen, een sentimentele klucht met het wachtwoord 'liefde'; en het motto 'ontroering' wappert als een gele vlag over de stad: Quarantaine. 't Zou alles heel belachelijk zijn, wanneer we niet onze ziel moesten verkopen voor het entreegeld." (Helman 1976:101-2.)

In zekere zin is "Zuid-Zuid-West" te lezen als een, soms haast krampachtige, afwijzing van het geciviliseerde moederland. Schrijvend in Nederland wordt Suriname tot een betoverend en krachtig land, dat nog niet getemd is zoals Nederland. "Zuid-Zuid-West" is een individualistisch boek, waarin het zoeken naar eigen identiteit overal doorheen klinkt. De sfeer van het boek is

vooral melancholiek. De terecht wel als "Multatuliaans" aangeduide Epiloog is daarentegen agressief van toon (Helman 1976:111-2):

"En nu, mijne heren, luistert tot het einde! Ik heb het innigste wat ik had, hier aan u vertoond als was 't een bioscoop. Dit geeft mij het recht uw aandacht te eisen tot het einde der vertelling. Luistert!

Geen schuldige wetenschap heb ik van politiek of economie, maar ik ben bedroefd, want kind van een land dat ik sterven zie en verzinken in een bodemloos moeras. En het bedroeft mij, niet om veel verloren levensgeluk van mensen die gij niet kent. . . maar meer om het rechtvaardig gezicht dat gij hierbij trekt, o voortreffelijke Hollanders. Inderdaad, gij zijt een achtenswaardig volk, met vele schone leuzen.

En de werkelijkheid?

Een ver land dat ik verschrompelen zie tot een dorre woestijn. En ik durf het u zeggen, zondagsbrave kooplieden: dit is *uw* schuld. Want naamt ge bezit van dit land - ik wil niet spreken over recht of onrecht, God weet dit alleen - waarom heeft het uw liefde niet meer, nu gij niet langer spreken kunt over het Dividend? Gij kent dit land alleen nog als een nadelige post op de jaarlijkse begroting, en herinnert u wrevelig de vette dagen van Mauritius en Sommelsdijk.

[...]

Zonder uw liefde, zonder de liefde die uw plicht is - want alle koloniaal bezit is vrijwillig op zich nemen van een plicht! - zal er nimmer redding mogelijk zijn. Sinds eeuwen zijt gij dieven, men zegt: geoorloofd. Maar weest dan minstens liefdevolle dieven en geen schurken.

Indien gij slechts wist, hoe schoon dit land is, hoe innig het leven daar. . .
Maar ach, ik kan u niet méér zeggen, niet méér! En niet schimpen. . .
Mijn arm, arm land. . .”

Na "Zuid-Zuid-West" publiceerde Helman nog verschillende romans over Suriname, waarvan "De stille plantage" (1931) waarschijnlijk het bekendst is geworden. Daarnaast schreef hij echter typisch "Nederlandse" boeken, en romans over de landen die hij bereisde. Van 1932 tot 1938 werkte hij als Nederlands journalist in Spanje; ook reisde hij in Noord-Afrika en Mexico. Uit dit reizen spreekt een onder de Surinamers in Nederland zeker niet algemene behoefte om de grenzen van het Nederlandse en koloniale wereldje te doorbreken. Zelf omschrijft hij deze periode nu als een vormingstijd, waarin hij leerde "internationaal" te denken.

In 1939 keerde Lichtveld terug naar Nederland, waar hij in opdracht van het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen het boekje "Millioenen-lead. De tragedie der Joodse vluchtelingen" publiceerde. In die tijd werd hij door de Centrale Inlichtingendienst nog als verdacht persoon beschouwd, op grond van de Epiloog van "Zuid-Zuid-West"! In de oorlog was hij actief in het verzet, met name in de illegale pers. Deze stap is te beschouwen als een logisch vervolg op zijn anti-fascistische houding tijdens de Spaanse burgeroorlog en de publikatie van "Millioenen-lead". Helman zelf omschrijft zijn deelname aan het verzet ook wel als een kwestie van burgerplicht:

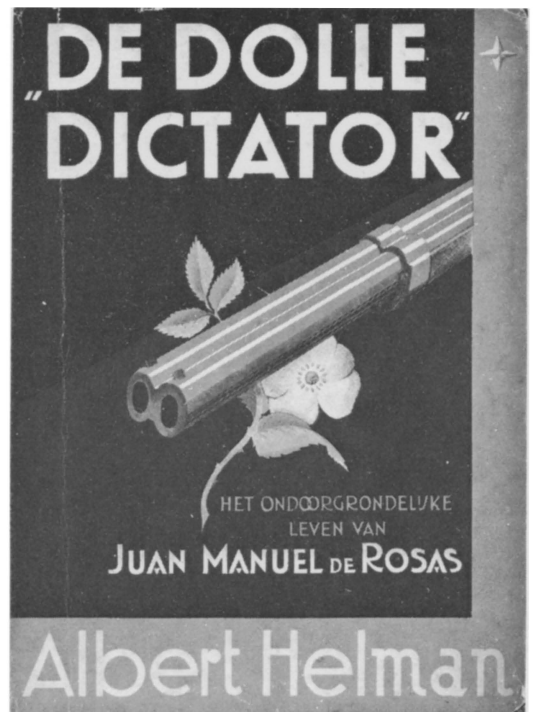
"Illegaliteit onder een bezetting is absoluut nodig en gewenst, het is een zaak van burgerplicht. Een bezetting van vier, vijf jaar is erg lang; je hoopt elke keer dat het afgelopen is, en dan wordt het wéér voortgezet; tenslotte eindigt het met een hongervinter, die het nog noodzakelijker maakt dat men allerlei overvallen en aanslagen pleegt. Zelf ben ik daar nooit direct bij betrokken geweest, anderen hebben onder mijn verantwoordelijkheid, of medeverantwoordelijkheid dit soort feiten gepleegd. Je zag dat je beste vrienden door de Duitsers gevangen genomen en doodgeschoten werden; dat was er mede de oorzaak van dat ik al spoedig in het Kunstenaarsverzet verzeild raakte en hoe langer hoe meer verantwoordelijke functies kreeg." (Van Verre 1980:64.)

In de naoorlogse periode raakte Lichtveld nauw betrokken bij de politiek. Als enige Surinamer maakte hij deel uit van het Nederlandse noodparlement. Op een verzoek zich verkiesbaar te stellen voor de Partij van de Arbeid ging hij niet in, uit protest tegen het ondemocratisch bestuur van zijn geboorteland. In een reeks publikaties, te beginnen met "Suriname aan de tweekringsprong", maakte Lichtveld zich sterk voor dekolonisatie van Suriname. Grotendeels geschreven in mei 1945 ademt het boekje een geest van optimisme; een actieplan voor de eerste jaren ontbrak niet. Het tweede deel, later in 1945 toegevoegd, is echter teleurgesteld van toon: Nederland had de tijdens de oorlog door koningin Wilhelmina gedane belofte het kolonialisme te beëindigen niet ingelost. "Suriname aan de tweekringsprong" gaf voortdurend kritiek op de geschiedenis van het Nederlandse kolonialisme:

"Dit neemt echter niet weg, dat ook Suriname bezet geweest is, en wel bezet door Amerikanen allereerst, daarna door Brazilianen, nadat het lang te voren feitelijk ook bezet was door de Nederlanders, want men dient niet uit het oog te verliezen, dat een kolonie in wezen weinig verschilt van een door hele of halve vijanden bezet gebied. De veroveraar, die gewoonlijk belang heeft bij een goede gang van zaken, zorgt voor orde en rust, investeert het een en ander, maar het beschikkingsrecht over de winst, de buit, behoudt hij zichzelf voor. Hij kan als een echte bezetter gevoeld worden, ook wanneer men weet dat hij niet uitsluitend nadeel berokkent, en men hem uit dien hoofde, of uit opportunisme niet altijd vijandig bejegt.

[...]

Voor ons Surinamers, die van de West Indische Compagnie onder ons wapen een devies kregen: 'Gerechtigheid, vrome liefde en trouw', is het van groot

Vroege drukken van "Zuid-Zuid-West" en "De dolle dictator".

belang, dat wij aan de trouw hebben vastgehouden. Ook al zijn de schenkers van het devies bij uitstek de uitbuiters van het land, die zich niet bepaald groot getoond hebben in hun lessen van gerechtigheid. Het vasthouden hieraan geeft ons recht om wederkerig trouw te eisen, trouw in het nakomen van beloften, trouw in het gevolg geven aan pertinente uitspraken." (Lichtveld 1945b:6,19.)

Aan de Indonesische vrijheidsstrijders betoonde hij onomwonden sympathie, mede omdat "de zaak der Indonesiërs ook onze zaak is" (Lichtveld 1945b:41). En wat de Surinaamse tweesprong betreft, er moest met elan worden gekozen voor onafhankelijkheid: "Voorwaarts, West-Indiërs! Geef het voorbeeld, Surinamers!" (Lichtveld 1945b:48). In toespraken en publikaties bleef hij de dekolonisatie bepleiten, die dan ook compleet moest zijn: in een rede in Paramaribo, "Tot afscheid" (1946), benadrukte hij dat echte vrijheid pas zou bestaan als de Surinaamse bevolking één cultuur zou verwerven, één volk zou worden. Dekolonisatie zou een actief proces moeten zijn, waarin de Surinamers moesten beginnen een echt nationalisme te ontwikkelen; de oriëntatie op Nederland moest daarbij veel minder sterk worden.

Ook daadwerkelijk nam Lichtveld deel aan dit politieke proces. Zijn voorneemen uit 1921 ten spijt keerde hij in 1949 terug naar Suriname, waar hij enige jaren Minister van Onderwijs en Volksgezondheid en vervolgens voorzitter van de Surinaamse Rekenkamer was. In deze periode leerde hij ook de Caraïbische eilanden kennen. Van 1958 tot 1969 vertegenwoordigde hij Suriname bij de Verenigde Naties. Tegenwoordig woont hij op het Westindische eiland Tobago. Hij publiceert nog steeds romans en poëzie; de laatste jaren bracht hij ook twee lijvige geschiedschrijvingen van Suriname en de omliggende Guyana's uit.

In de loop der jaren heeft Lichtveld/Helman zich doen kennen als een welbespraakte en goedingelichte criticus van Nederland, maar ook van Suriname zelf. In de Epiloog van "Zuid-Zuid-West" verweet hij Nederland een liefdeloos koloniaal beleid; dit thema keert voortdurend terug in alles wat hij schrijft en zegt. Ook de afkondiging van het Statuut, door hem uit protest niet bijgewoond, en van de onafhankelijkheid (1975) waren in zijn visie be-

wijzen van de totale verwaarlozing door Nederland van haar (voormalige) kolonie.

Lichtvelds houding ten opzichte van Nederland is echter niet alleen afwijzend. Hoeveel kritiek hij ook mocht hebben op het koloniaal beleid en de maatschappij van Nederland, met zijn literaire produktie is hij deel gaan uitmaken van de Hollandse cultuur. Het grootste deel van zijn publikaties is in het Nederlands geschreven, behandelt deels een Nederlandse thematiek en wordt vooral gelezen door een Nederlands publiek. Dit heeft hem wel het verwijt uit kringen van het jonge nationalisme opgeleverd, dat hij eigenlijk geen Surinaamse schrijver zou zijn. Lichtveld zelf verzet zich sterk tegen dat verwijt, en met recht. Al heeft hij ook over andere thema's geschreven, vanaf "Zuid-Zuid-West" is hij voortdurend bezig gebleven met Suriname, waarbij hij zijn heimwee naar het land bepaald niet verborg.

Hoewel Lichtveld zijn werk grotendeels in het Nederlands heeft geschreven, vergat hij het Sranan Tongo niet. Aan het eind van de jaren twintig schreef hij een reeks artikelen over het Sranan en over Anansi-tori's voor de "West-Indische Gids" (1928-29; 1929-30; 1930-31), waaruit beslist geen minachting spreekt voor het zogenaamde Neger-Engels, noch voor de Surinaamse volks-cultuur. Hetzelfde blijkt uit het volgende citaat uit zijn artikel over de Creoolse talen van de Nieuwe Wereld, "De nieuwe negertaal":

"Het zal nu slechts de taak zijn van den nieuwen neger, om deze taal een grootere bruikbaarheid te geven door haar grafisch vast te leggen, en door met dit prachtig apparaat een eigen, nieuwe literatuur te scheppen.

Waarin ook de geschreven taal een even zuivere-draagster der gedachten en gevoelens van den Neger wezen zal, als zijn drastische en welluidende streektaal tot nog toe bleek te zijn" (Lichtveld 1930).

Ook bleef hij poëzie in het Sranan schrijven; het ontbreken van een Surinaams lezerspubliek weerhield hem er echter van dit in boekvorm te publiceren. Wel verscheen her en der, ook tijdens de oorlog, Sranan-poëzie van Helman in de Surinaamse pers. Na de oorlog, misschien door zijn politieke ervaringen, misschien onder invloed van jonge nationalist en stellig ook door zijn eigen terugkeer naar Suriname, begon hij vaker in het Sranan en Surinaams-Nederlands te publiceren; het kan echter worden gezegd dat dit geen breuk, maar eerder een voortzetting van thematiek en stijl betekende. Ook als Minister van Onderwijs stimuleerde hij de ontwikkeling van een Sranan-literatuur.

Helman/Lichtveld mag dus niet als een Nederlands schrijver *pur sang* worden beschouwd, nog minder als Nederlander. Wel als Surinamer? Een moeilijk te beantwoorden vraag. Het feit dat hij zich nooit blijvend in Suriname heeft gevestigd is geen doorslaggevend argument. Er wonen tenslotte genoeg Surinamers in Nederland die zich altijd Surinamer zijn blijven voelen. Hijzelf verklaart zijn afwezigheid zelfs met de woorden "daar kan ik niets nuttigs meer doen voor Suriname, elders wel als gezant". Onder zijn activiteiten als gezant mogen verschillende recente publikaties worden gerekend: "Mozaïek van Suriname" (1977), dat hij redigeerde en grotendeels schreef, de populaire geschiedschrijving "Avonturen aan de Wilde Kust" (1980) en een diepgravender studie naar de geschiedenis van Suriname en haar buurianden, "De foltering van Eldorado" (1983).

Het feit dat Lichtveld na het afsluiten van een politieke carrière die veel teleurstellingen bracht Suriname letterlijk de rug toekeerde en op Tobago ging wonen compliceert de zaak verder. Anderzijds, schreef en sprak hij de laatste jaren niet voortdurend over Suriname en haar geschiedenis? Zeker. Maar de toon waarop hij dat doet lijkt te getuigen van een moeizame afrekening met Suriname, die herinnert aan de eerdere afrekening met Nederland. Onder de kop "De kaarten zijn allang geschud. Venezuela zal Brits-Guyana opslokken en Brazilië Suriname", publiceerde "Vrij Nederland" in 1982 een interview met hem. Hieruit lijkt een behoefte tot afrekening met Nederland en Suriname te spreken, alsmede een haast onvoorstelbaar afstand nemen:

”Ze zien niks, de Surinamers. Ze zien niet dat Suriname niet bestaat en dat het een Hollandse fictie is. Ze zijn nog steeds helemaal op Holland georiënteerd daar. Waar gaan al die Surinamers naar toe als ze het in hun eigen land niet zien zitten? Naar Holland. . . Er is in Suriname helemaal geen besef van een natie te zijn, één volk. De diverse bevolkingsgroepen leven langs elkaar heen: de hele zaak hangt als los zand aan elkaar. Zelfs voor de onafhankelijkheid hebben de Surinamers niet hoeven te knokken. Ze hebben de onafhankelijkheid gewoon van Nederland opgedrongen gekregen. . . Ik vind dat een volk voor zijn onafhankelijkheid moet vechten. Dat geeft saamhorigheid. Nee, Suriname is een aflopende zaak.” (”Vrij Nederland”, 4-9-1982.)
Het is verleidelijk zo’n reactie in verband te brengen met de pijnlijke kwestie van de psychologische erfenis die het kolonialisme achterliet. Dit is een probleem dat niet slechts het Caraïbische gebied treft, maar eigenlijk al die landen waar het kolonialisme een nieuwe werkelijkheid opdrong. Verwacht men daar niet, dat juist de eigen intelligentsia het helpen vormen van een nationale identiteit als één van haar dringendste (en moeilijkste) taken op zich neemt?

Lichtveld/Helman heeft op zijn manier met dat probleem geworsteld. De Antilliaanse schrijver Frank Martinus Arion omschreef hem als "de eenzame jager" (Martinus Arion 1977). Die eenzaamheid kan worden vertaald als een uitgesproken individualisme, dat hem tot een weinig zachtaardig criticus kan maken. Zelf benadrukt hij graag "de jager", de man die idealen nastreeft, de Lichtveld die, in zijn ogen vergeefs, probeerde van het Surinaamse volk een eenheid te maken en daarmee van Suriname een "echt" land. Lichtveld noemt zich nu geen Surinamer meer, omdat hij ontkent dat zo iemand kan bestaan; die stelling wordt uiteraard fel bestreden en deels op goede gronden. Lichtveld zelf betitelt zich graag als "wereldburger". Pretentius als dat moge klinken moet die karakterisering wel op haar ware merites worden gewaardeerd. Te gemakkelijk worden doen en denken van een Surinamer, en evengoed van iedere immigrant uit een gekoloniseerd land, slechts beoordeeld in het licht van het positie kiezen in de koloniale verhoudingen. Te gemakkelijk wordt dan ieder individueel leven beoordeeld in sjablonen die al even verstikkend kunnen zijn als, wellicht, de koloniale wereld werd ervaren.

Lichtveld/Helman is geen gemakkelijk te interpreteren figuur, en het laatste woord over zijn ontwikkelingsgang is nog niet gezegd. Zijn "wereldburgerschap" is stellig het resultaat van een intellectuele ontwikkeling waaruit de behoefte aan een internationale oriëntatie steeds sterker spreekt. Dat daarnaast echter een diepe teleurstelling de ideeën is gaan beïnvloeden van de man die zich graag het geweten van Suriname noemt is onmiskenbaar. Karakteriseert hij thans het bestaan van Suriname en een Surinaams volk als fictie, kort na de oorlog stelde hij zich de terugkeer naar een jong land met een verenigde bevolking juist als taak en ideaal:

"Terug te keren, niet naar mijn toevallige geboortegrond, maar naar mijn vaderland, dat zal, zo lang ik weg ben, steeds mijn liefste wens, mijn tederste verlangen zijn. Terug te keren in een vrije maatschappij waar al de vrienden van mijn jeugd, hun opgroeiende zoons en dochters, als vrije burgers van een zelfstandig land vol ijver bezig zijn een nieuw rijk toe te voegen aan de reeks van werkelijk rijke landen hier in Zuid Amerika; geen koloniale grond meer te betreden, waar nog steeds de lucht bezwangerd is van valse superioriteitswaan, maar waar vreemdelingen in ons midden werken gelijk nijvere en bescheiden gasten, die wij gaarne zien, omdat zij werkelijk nuttig zijn voor Suriname. Dat zal de dag zijn dat ik mij niet meer een vreemdeling zal voelen in mijn eigen land, omdat ook gij hier niet meer in afhankelijkheid en onverantwoordelijk dulden toeziet wat er met dit land gebeurt, maar zelf Uw beste krachten geeft om Suriname's lot en Suriname's toekomst op te bouwen. En daarom is mijn laatste afscheidswoord: Tot weerziens in ons *werkelijk* vaderland!" (Helman 1946:14-5.)

In Bakrakondre

De emigratie van Surinamers naar Nederland heeft een lange geschiedenis, die nauw is verbonden met de geschiedenis van Suriname zelf. Daarom waren het eerst blanken, kleine aantallen Indianen en negerslaven, die naar het koloniale moederland kwamen; daarna Joden, kleurlingen, Creolen, steeds vanaf het moment dat hun emancipatie in Suriname een zeker peil had bereikt. De emancipatie van de (Brits-)Indische en Javaanse bevolkingsgroepen volgde pas later; zij komen in dit verhaal dan ook minder ter sprake. Om dezelfde redenen is ook het aandeel van vrouwen in de migratie hier nauwelijks beschreven.

Een vergelijking van de biografieën van Quassie, Anton de Kom en Lou Lichtveld leert hoe hachelijk het is algemene uitspraken te doen over de ervaringen en houding van Surinamers in Nederland. Er zijn gevallen geweest van succes en tevredenheid, maar evengoed van mislukking, van heimelijke of openlijke teleurstelling. Wat deze drie en de andere Surinamers die naar Ne-

Een Surinaamse bijdrage aan het Aalsmeerse bloemencorso, Amsterdam, rond 1950 ('Famiri', 1e jrg., no. 6, oktober 1977).

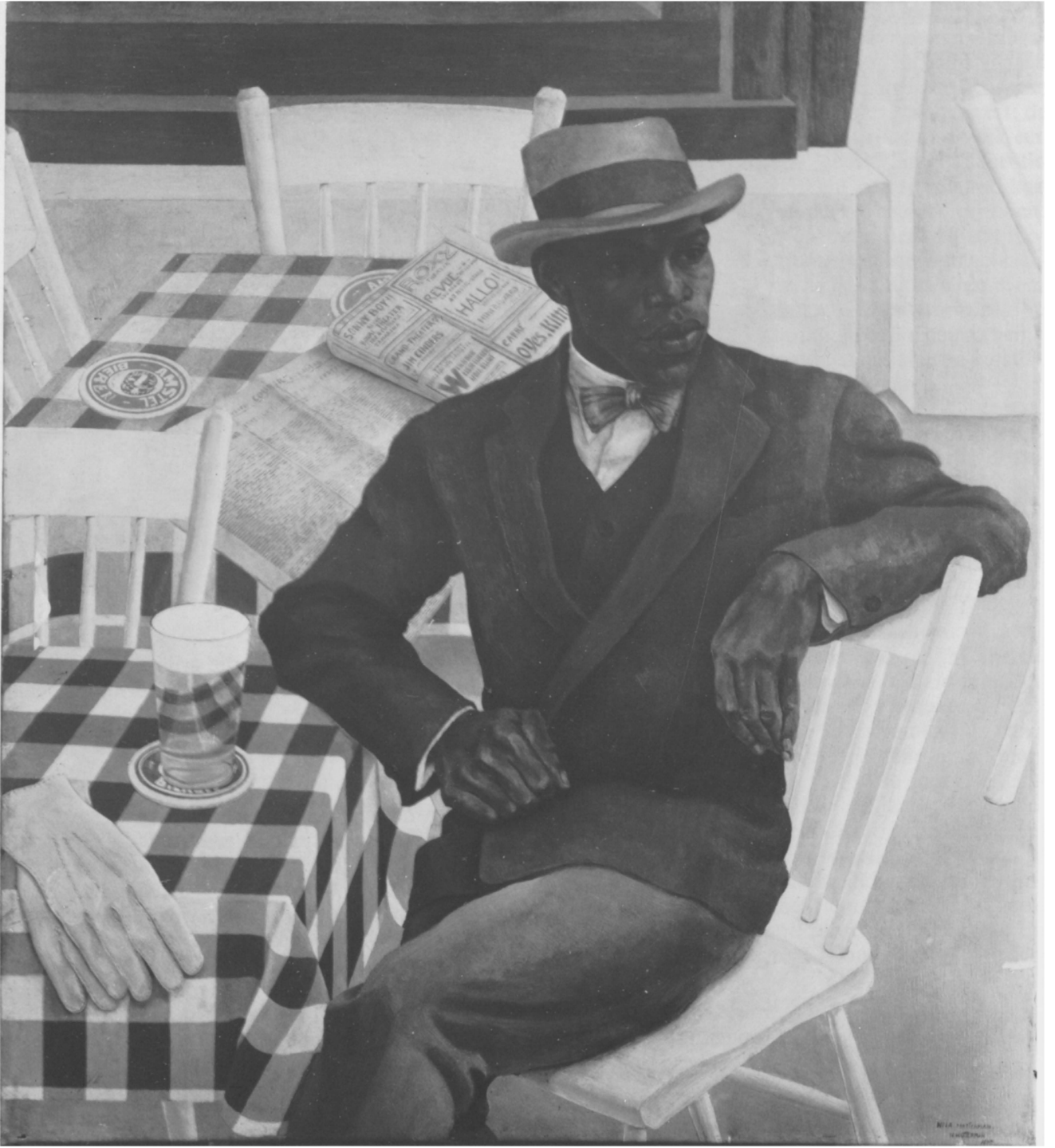

derland vertrokken verbindt, is het feit dat zij door die grillige geschiedenis van Nederlands kolonialisme werden gedwongen, eerst in Suriname maar vooral daarna in Nederland, ten opzichte van dit toch vreemde "moederland" een houding, misschien moet worden gezegd: een identiteit, te bepalen.

Vanzelfsprekend hing veel af van de verwachtingen waarmee werd geëmigreerd. "Het buitenland" leek vaak niets meer dan Nederland. Clichés daar gelaten is weinig bekend over het beeld dat in Suriname ontstond van het verre moederland; we kunnen er echter vanuit gaan dat de voorstellingen maar al te vaak irreal waren. Hoe kon het anders, in een wereldje waarin ook bestuursfunctionarissen, zendelingen, onderwijzers en pers slechts één buitenland kenden, die zij in al te rooskleurige termen plachten te beschrijven? Zolang het echter met name een elite was die naar Nederland kwam, waren mislukkingen zeker niet de regel. Succes met studie of werk, een gemakkelijke inpassing in de Nederlandse maatschappij konden alle redenen geven tot blijvende vestiging in het koloniale moederland. Een, tenminste oppervlakkige, aanpassing aan de Hollandse cultuur was daartoe voorwaarde, in ieder geval waar het ging om het maken van carrière en het opbouwen van een Nederlandse vriendenkring. Omdat de emigranten van voor 1955 waren opgevoed in een milieu waarin de voorbeeldigheid van de Hollandse cultuur buiten kijf stond en zij bijna allen de christelijke godsdienst beleden, was die aanpassing meestal geen grote stap.

Het vermoeden ligt voor de hand dat ook een uiterlijk slagen kon samengaan met gevoelens van heimwee en ontworteling. Daarover is echter te weinig bekend om algemene uitspraken te kunnen doen. Veel Surinamers keerden uiteindelijk toch weer terug naar hun vaderland. Anderen bleven voorgoed in Nederland, soms na uit eigen ervaring te hebben moeten vaststellen dat zij niet meer konden aarden in Suriname. Niettemin verklaren ook mensen uit deze groep vaak "Suriname blijft me trekken".

Nog moeilijker is het, de vraag te beantwoorden naar de gevolgen van het aureool van superioriteit dat Nederland in Suriname bezat. Hoeveel moeite en

teleurstellingen kostte het om een vaak overdreven, verheerlijkte voorstelling van Nederland van zich af te schudden? In hoeverre hadden geslaagde immigranten werkelijk het gevoel, gelijkwaardig aan de "echte Nederlanders" te zijn? En konden zij daarbij "zichzelf" blijven?

Gedurende de twintigste eeuw kwamen steeds meer Surinamers uit de midden- en lagere klassen naar Nederland. Met name in de laatste groep, die de wegen in Nederland minder goed kende, minder steun te verwachten had en vaak een minder duidelijk of aanvaard motief voor de overtocht had, zullen mislukkingen, of tenminste teleurstellingen vaker zijn voorgekomen. Teleurstellingen konden ook niet uitblijven, wanneer de ervaringen schril afstaken tegen de in Suriname gegroeide verwachtingen. En zo verzuchtte een oude Surinaamse arbeider, na lange jaren Nederland: "ik heb in Nederland nooit die pet vol pruimen voor twee centen gezien, waar de frater mij van verteld heeft" (Bayer 1965:25). Maar ook hier moest het leven doorgaan. Wie besloot te blijven moest zien zich een plaats in de Nederlandse maatschappij te verwerven; ook deze Surinamer moest een alternatief voor de "pet vol pruimen" vinden. Gelukkig schijnen vele *Kondreman* daarin te zijn geslaagd "in het land van de overheerser", in *Bakrakondre*.

Pas vanaf de jaren zestig kwam een massale emigratie op gang, die een dwarsdoorsnede van de Surinaamse bevolking vormde. In toenemende mate waren het economische en politieke overwegingen die leidden tot de beslissing de overtocht te wagen. Deze Surinamers vielen in Nederland meer dan hun voorgangers op, vooral door hun aantal. Daarnaast waren zij, als gevolg van hun sociale en soms ook culturele achtergrond, minder bereid en in staat zich aan te passen aan de Nederlandse maatschappij. Behalve de toename van het aantal Surinamers en de groeiende aanpassingsmoeilijkheden droeg tenslotte ook een verslechterende economische situatie in Nederland bij tot een discriminatie van Surinamers die in vorige generaties veel minder was voorgekomen. Een discriminatie die overigens bijdroeg aan de groei van een ander Surinaams zelfbewustzijn: "Wij zijn hier, omdat jullie dáár waren".

En Suriname? Hoewel de trek naar Nederland pas in de jaren zeventig een enorme vlucht nam, is die emigratie voor Suriname altijd van groot belang geweest. De bijna exclusieve oriëntatie op Nederland leidde ertoe dat in de loop der tijd bijna alle Surinaamse leiders hun opleiding in Nederland ontvingen, en tot op zekere hoogte hun maatstaven aan Nederland ontleenden. Het onmiskenbare feit dat de mogelijkheden in Nederland veel ruimer waren dan in Suriname leidde er tevens toe, dat de kolonie eerst een groot deel van haar potentiële intelligentsia, tenslotte zelfs ruim een derde van haar gehele bevolking aan het "moederland" verloor. Voor Suriname een andere, bittere erfenis.

Noten

Afkortingen:

ARA	Algemeen Rijksarchief (Den Haag).
ARA, GvS, KG	Algemeen Rijksarchief, 2e afdeling, Gouverneur van Suriname, Kabinet Geheim.
ARA, Journalen	Algemeen Rijksarchief, 1e afdeling, Sociëteit van Suriname, Journalen van de Gouverneurs.
ARA, MvK, GA	Algemeen Rijksarchief, 2e afdeling, Ministerie van Koloniën, Geheim Archief.
GAA, Not. Arch.	Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, Notarieel Archief.
GAR, CRH	Gemeentelijk Archief Rotterdam, archief Coopstad & Rochussen/Hudig.
RIOD, DVK	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.
RIOD, NKK	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Nederlandsche Kultuurkamer.

1 Ik heb mij gebaseerd op bestaande literatuur, eigen onderzoek in archieven en andere collecties, en tenslotte op interviews en correspondentie met betrokken Surinamers. Graag dank ik hen voor hun bereidwilligheid mij te laten delen in hun kennis: drs. A.A.M. Biswamitre, mw. E. Coleridge, D.C. Eerbaar, mw. L. Emanuels, dr. J.H.E. Ferrier, E.A. Gessel, L.A. Hankers, F.A. Koulen, dr. L.A.M. Lichtveld, prof.dr. R.A.J. van Lier, W.A.T. de Miranda, F.G. Parisius, prof.dr. P.A.M. van Philips, mr. H. Pos, dr. S. van Praag, R. Samlal, Ph.A. Samson, S.E.H. Sanches, dr. J. Sedney, dr. J.A. en mw. Spong, mw. M. Tolud, L. Vervuurt, mw. G. Zaandam. Tevens ben ik mijn collega's van de Caraïbische Afdeling en Harry Poeze van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, drs. E. van Laar en drs. G.W. van der Meiden van het Algemeen Rijksarchief, Stanley Criens, Jacques Klötters, prof. dr. A.J.M. Kunst, Ileen Montijn en Herman Openneer erkentelijk voor hun gewaardeerde commentaar en tips. Veel dank ben ik tenslotte verschuldigd aan Ingrid Koulen en Alex van Stipriaan: hun commentaar ging het collegiale verre te boven. Het eerste op bronnenonderzoek gebaseerde artikel over een episode uit de geschiedenis van de Surinamers in Nederland is Buve 1963. Budike 1982 behandelt in een notedop de hele periode, al legt hij de nadruk op de periode na 1955. Dit geldt des te meer voor Van Amersfoort 1968 en 1974, alsmede Bovenkerk 1975 en Reubsat, Kropman en Van Mulier 1982. Bayer 1965 verwijst slechts incidenteel naar de periode vóór de jaren zestig van de twintigste eeuw. Preedy 1984 behandelt niet specifiek de geschiedenis van de Surinamers in Nederland, maar die van alle "Negers in de Nederlanden 1500-1863". In deze korte brochure worden enkele bekende geschiedenissen opgehaald; van volledigheid of eigen onderzoek is geen sprake. De auteur poogt "slechts te prikkelen en uit te nodigen tot verdere studies" (Preedy 1984:5).

Onder de moderne geschiedschrijvingen van Suriname moeten worden genoemd Van Lier 1977, Helman 1982 en 1983. Zie ook de "Encyclopedie van Suriname" 1977. Belletrie uit en ten aanzien van Suriname is ondermeer te vinden in Lichtveld 1980, Voorhoeve 1975. Bijzonder interessant is Paasman 1984. De auteur analyseert de ontwikkeling in de filosofische en literaire opvattingen over de (Westindische) slavernij, zoals die in Nederland leefden in de periode van de zeventiende tot het begin van de negentiende eeuw. Interessant is Redmond's "Zwarte mensen in kinderboeken"; de auteur behandelt echter voornamelijk de laatste decennia.

Overigens moet ik erop wijzen dat in Engeland wél veel onderzoek wordt gedaan onder de noemer "Blacks in Britain". De situatie daar is echter anders. De Britse historiografie ten aanzien van de West-Indies kan zich op een lange traditie beroemen. Bovendien was de Westindische en Afrikaanse gemeenschap in Engeland al vroeg van grote omvang. Schattingen ten aanzien van het aantal zwarten variëren sterk. Voor de achttiende eeuw wordt gesproken van een gemiddelde van 10 à 15.000 voor Engeland als geheel, maar ook van 14 à 20.000 op een Londense bevolking van zo'n 750.000 inwoners. Zie ook de bibliografie in Alexander 1981, en Edwards 1983. Over de geschiedenis van Afrikanen, en in geringe mate ook Afro-Amerikanen in Europa: Debrunner 1979.

2 Voor de samenstelling van tabel 1 werd gebruik gemaakt van een door de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Europese Expansie vervaardigde fichering van de Gouverneurs-

- journalen. Omissies in deze fichering zijn gecorrigeerd, dubbeltellingen voorkomen door onderlinge vergelijking van de relevante rubrieken in de rubricering. Zowel het originele archiefmateriaal als de fiches berusten bij het ARA in Den Haag. (Geannoteerd als ARA, Journalen. . .)
- 3 Op 16 februari 1763 kwam in Paramaribo het schip van kapitein J.F. Weerstand aan, met aan boord zes blanke en niet minder dan drieëntwintig zwarte en gekleurde bedienden. Dat laatste getal ligt aanzienlijk hoger dan op andere schepen. Er wordt dan ook bij vermeld dat het schip via Guinee was gevaren. Waarschijnlijk had men de "bedienden" daar aan boord genomen. ARA, Journalen 204/420.
 - 4 ARA, Journalen, resp. 1/141 (17-3-1731) en 1/262 (4-1-1733).
 - 5 ARA, Journalen, resp. 204/531 en /532 (6-4-1759), 204/636 (20-10-1759).
 - 6 GAA, Not. Arch. 195/9 bis, 497 (15-3-1608).
 - 7 ARA, Journalen, 204/102 (3-6-1757), resp. 204/238 (27-11-1757).
 - 8 ARA, Journalen, 208/296.
 - 9 ARA, Journalen, 207/1247 (9-5-1776).
 - 10 GAR, CRH 124; P.A. Thomas aan F.W. Hudig, 23 januari 1773. Zie ook ARA, Journalen, 208/282 (14-5-1779), resp. 208/317 (23-7-1776).
 - 11 ARA, Journalen, 208/216 en /224 (5- resp. 13-2-1779).
 - 12 ARA, 1e afdeling, Staten-Generaal 9521 (1766).
 - 13 ARA, 1e afdeling, Aanwinsten 1927 XV-2.
 - 14 Zie ook West Indisch Plakaatboek 1773, II: 897-8. "Publikatie 1 september 1776 betreffende de status van slaven die in Nederland zijn geweest".
 - 15 ARA, Journalen 202/626 (vertrek 19-4-1754), 203/82 (terugkeer 21-6-1755); 205/86 (vertrek 24-4-1761), 205/816 (terugkeer 20-3-1765). De derde reis van Dahlberg viel na Barons dood, van 1771 tot 1775; 207/61 en 207/851.
 - 16 Zo vertrok op 24-1-1754 een slaaf Baron naar Nederland, dat is dus drie maanden voor Dahlbergs vertrek; ARA, Journalen 202/579.
 - 17 ARA, Journalen 206/513 (5-10-1768), 207/151 (16-11-1771), 207/154 (21-11-1771).
 - 18 De Nederlandse vertaling (1799-1800) van Stedmans Engelstalige origineel (1796) is hier (en elders) onvolledig.
 - 19 Bosnegers: ARA, Journalen 206/16, /20, /406 (resp. 28-1-1766, 5-2-1766, 21-4-1768). Sociëteitsslaven: ARA, Journalen, 2/20 (31-3-1736, Joan Breukelerwaard, voorheen Coffij) alsmede 202/442 en /547 (9-6 en 30-11-1753, Jan Jacob van Paramaribo).
 - 20 Over deze tentoonstelling publiceerde Ileen Montijn (1983). Zij was zo vriendelijk mij op enkele interessante bronnen te wijzen.
 - 21 Ontleend aan de documentatie van Criens.
 - 22 ARA, Journalen 206/187 (8-2-1767).
 - 23 "Ons Suriname" 1934, no. 2:49-50 en 1937, no. 11:165 (tekst van een radiotoespraak door Polanen). Zie ook R. Schmidt, "Ons Suriname" 1949, no. 4:59.
 - 24 "Ons Suriname" 1937, no.3:29-30. Deze mededeling en een oproep om de kerkdiensten van de Broedergemeenschap bij te wonen werd gedaan door N. Anakram, een van de toen zeer weinige Surinamers van (Brits-)Indische afkomst in Nederland.
 - 25 Het effect van die bijbeluitleidingen zal overigens niet groot zijn geweest: "De meeste landverhuizers wierpen het boek, zoodra ze de sluisen van IJmuiden gepasseerd waren, in zee. Het zou te gevaarlijk geweest zijn, met de christenboeken zeewaarts te gaan. Enkele Kitab Gambars slechts zijn naar de West gekomen", aldus een Javaan (Bielke 1940:16).
 - 26 Het verbod tot lidmaatschap van de Kultuurkamer betrof "Maleiers, Negers en Indiërs" (RIOD, NKK, 10 hh). Een Algemeen Bestuurder van de Nationaal-Socialistische Beweging der Nederlanden (N.S.B.) argumenteerde de uitsluiting van "Suriname-negers" als volgt: "Deze opvatting baseert zich hierop, dat het ontoelaatbaar moet worden geacht, dat rasvreemde elementen een overwegenden, of althans belangrijken invloed op de amusementsmuziek uitoefenen, terwijl bovendien over het algemeen de morele eigenschappen van deze musici zeer veel te wenschen overlaten. . ." (RIOD, DVK, 23 Cp). Ook werd in N.S.B.-kringen gewaarschuwd voor "verjooding en vernegering" van de Nederlandse cultuur, voor de slechte invoed van Surinaamse musici op seksueel en moreel gebied en zelfs voor het Joodse bloed dat vele "Suriname-negers" zouden hebben (RIOD, DVK, 156 f). Het meest onthutsend is dat ter ondersteuning van deze "argumenten" officiële stukken van de Amsterdamse burgemeester en zijn Hoofdcommissaris van Politie werden geciteerd en bijgesloten, die dateerden uit 1937 (RIOD, DVK, 156 f. Zie ook verderop, onder het kopje "Nederlanders en Surinamers")! Jacques Klötters was zo vriendelijk mij op de bronnen in het RIOD te wijzen.
 - 27 ARA, GvS, KG, 601; zie ook 582.
 - 28 ARA, GvS, KG, 617.
 - 29 ARA, GvS, KG, 469. Resp. ARA, GvS, KG, 473.
 - 30 Zie Ter Braaks lovende recensies van "Praehistorie". Ter Braak 1980, VII:188-94, 350.
 - 31 Zie bijvoorbeeld "Djogo" 6 (1964), no.3:14.
 - 32 Deze tactiek werd niet alleen ten opzichte van Suriname gehanteerd. Emmer vermeldt het zenden, in de dertiger jaren van de negentiende eeuw, van prinses uit de Afrikaanse Goudkust naar Nederland om hen een opleiding te laten volgen. Ook hier zou de achterliggende gedachte zijn geweest de Afrikaanse vorsten aan de Nederlandse kroon te verplichten (Emmer 1974:76).

- 33 ARA, GvS, KG, 58. Om mij onduidelijke redenen wordt in een korte levensbeschrijving in "Famiri" jrg. 2, no. 10, 1978, met geen woord gerept over het vooroorlogse verblijf van het echtpaar Huiswoud-Dumont in Nederland.
- 34 ARA, GvS, KG, 608.
- 35 ARA, GvS, KG, 158.
- 36 ARA, MvK, GA, D 11, 1932.
- 37 ARA, MvK, GA, D 11, 1933.
- 38 ARA, GvS, KG, 58. In hetzelfde dossier noemt de Centrale Inlichtingendienst de volgende Surinamers als leden van de Haagse afdeling van de Liga: D.M.J.C. van der Lak ("Lucky"), A.C. Sunkar ("Sugar") en de bokser Jack Taylor, allen woonachtig in hetzelfde Haagse huis. Over Sunkar, zie het hoofdstukje "Nederlanders en Surinamers". Naast deze drie noemde de Inlichtingendienst nog de Creoolse artiest Julian Xaverius René Breeveld.
- 39 ARA, MvK, GA, D 17, 1933.
- 40 De Kom in Nieuw-Weerdinge, gemeente Emmen, 6-8-1933. Respectievelijk Emmer Compasuum, 5-8-1933. Beide in ARA, MvK, GA, Q27, 1933. Zie ook het verslag in "De Tribune" (26 juni 1933) van zijn toespraak op het Anti-fascistisch congres in Utrecht (24 juni 1933): "Hij zet uiteen, dat Mussolini, Hitler, Baars, Colijn enz. tenslotte allen hetzelfde willen, namelijk handhaving van het kapitalisme met geweld, ten koste van het proletariaat".
- 41 Zie met name "Buiten de Perken" no. 47-51, nov. 1964 - mrt. 1965.
- 42 ARA, GvS, KG, 58; "Links Richten" mei 1933, no. 9:3.
- 43 ARA, MvK, GA, O 33, 1933.
- 44 ARA, MvK, GA, O 33, 1933.
- 45 Toevallig heetten beiden uitgaven "De Vonk"; zie "De Waarheid", 1-3-1983.
- 46 Interview met Sanches.
- 47 Het is zeer opvallend dat Sanches' poging in de Surinaamse historiografie nauwelijks aandacht krijgt. Helman (1983:360) lijkt zijn poging niet serieus te nemen en zijn doeleinden dubieus te vinden. Wellicht heeft de teruggetrokkenheid van Sanches, eenmaal in Nederland, het bijna verloren gaan van dit stukje geschiedenis veroorzaakt. Sanches zelf wijt het aan afgunst bij "would be"-nationalisten cq. revolutionairen. (Interview.)
- 48 RIOD, DVK 156 f. Van de Walle (1975:18) noemt het artikel in "Het Leven", dat ik niet heb kunnen vinden in Nederlandse bibliotheken. Voor de Kamervragen, zie "Aanhangsel tot het verslag van de handelingen der Tweede Kamer" 1937:30.
- 49 Overigens besteedt De Jong, afgezien van enige passages over Westindische Joden, geen aandacht aan de situatie van de Surinamers in Nederland tijdens de bezetting.
- 50 Een ongelooflijk staaltje van koloniale politiek vóór de oorlog was het Nederlandse beleid ten aanzien van Surinamers in het ambtelijk apparaat. Verschillende Surinamers bevestigden mijn indruk dat de mogelijkheid om, zelfs na het volgen van een gedegen opleiding in Nederland, ambtelijke carrière in het koloniaal bestuur van Suriname te maken zeer beperkt was. Met eenzelfde opleiding was het echter, tenminste tot in de dertiger jaren, voor Surinamers zeer goed mogelijk zo'n carrière in Oost-Indië te maken. Kennelijk woog voor de Nederlandse autoriteiten het feit dat zij vreemd waren in die cultuur, en dus zich niet gemakkelijk zouden vereenzelvigen met de Indonesische bevolking, zwaarder dan het "be-zwaar" van hun huidskleur. Een pikant detail dat in verschillende interviews naar voren kwam, is dat Chinese Surinamers wel een christelijke naam moesten aannemen ten einde zich te onderscheiden van de Chinese Oostindiërs.
- Een zwarte Surinamer die rond 1930 tweeënehalf jaar als marinier in Indonesië werkte herinnerde zich later: "In Indonesië hoorde ik voor het eerst van mijn leven dat ik blank was. En als je nagaat had je Indonesiërs die helemaal niet zo donker zijn als ik. Ik mocht niet in de appartementen komen van de inheemsen, want ik was Europeaan." ("Famiri" jrg. 1, no. 4, aug. 1977). Kennelijk lieten sommigen zich dit "voorrecht" graag aanleunen. Eén uit deze groep herinnerde zich: "De donkere Surinamers in Indië noemden zichzelf ook bakra" (Bayer 1965:47).
- 51 Zitting 1955-56, no. 4100. "Rijksbegroting voor het dienstjaar 1956". Hoofdstuk XIII, Overzeese Rijksdelen. Memorie van Antwoord, no. 9.
- 52 "Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal gedurende het zittingsjaar 1955-56". 32ste Vergadering, 7 december 1955. Vaststelling hoofdstuk XIII (Overz. Rijksdelen) 1956 en Nederlands Nieuw-Guinea 1955. Avondvergadering.
- 53 GAA, Not. Arch. 6937/620 (19-5-1700).
- 54 ARA, Journalen, 207/985 (32-2-1776) resp. 207/1098 (11-9-1776).
- 55 ARA, Journalen, 207/1124 (20-10-1776).
- 56 Interview met Lichtveld.

Literatuur

- ''AdeK''
1981-83 ''AdeK''. Maandblad van Surinamers in Amsterdam. Amsterdam.
Adhin, J.H.
1961 Development planning in Surinam in historical perspective. Leiden: Stenfert Kroese.
Alexander, Ziggy, and Andrew Dewjee.
1981 Roots in Britain. London: Brent Library Service.
Amersfoort, J.M.M. van
1968 Surinamers in de Lage Landen. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
1974 Immigratie en minderheidsvorming. Alphen a.d. Rijn: Samson.
Assid
1946 De eeuwige cirkel. Den Haag: Van der Laan.
''De Banier''
1929-33 ''De Banier van waarheid en recht''. Surinaamsch nieuws- en advertentieblad. Paramaribo.
Barrau, A.
1790 ''De waare staat van den slaaven-handel in onze Nederlandsche colonien'', Bijdragen tot het menschelijk geluk 3:341-88.
Bayer, A.E.
1965 Surinaamse arbeiders in Nederland. Assen: Van Gorcum.
Beknopt verslag
1883 Beknopt verslag met voorwoord over de Surinaamsche Inboorlingen geëxposeerd op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in het jaar 1883 te Amsterdam. Amsterdam: s.n.
Bennett, Louise
1966 Jamaican labrish. Kingston: Sangster's Book Stores.
Benoit, P.J.
1839 Voyage à Surinam. Description des possessions néerlandaises dans la Guyane. Bruxelles: Société des Beaux Arts.
1980 Reis door Suriname. Beschrijving van de Nederlandse bezittingen in Guyana, met honderd tekeningen in kleur. Zutphen: De Walburg Pers.
[Bernandin de Saint-Pierre, J.H.]
1790 ''Paulus en Virginia. Eene Afrikaensche geschiedenis'', in: Magazijn van geschiedenissen, romans en verhalen. Rotterdam: J. Meijer, eerste deel, pp. 203-70.
Bielke, H.M.
1940 Niti Pawiro. De eerste Javaansche evangelist in Suriname. Zeist: Zendingsgenootschap der Evangelische Broedergemeente.
Bonaparte, Prince Roland
1884 Les habitants de Suriname. Notes recueillies à l'Exposition Coloniale d'Amsterdam 1883. Paris: Quantin.
Bonne, C.
1925-26 ''De opleiding en de positie van den districts-geneesheer in Suriname''. West-Indische Gids 7:433-9.
Boogaart, E. van den
1982a ''Colour prejudice and the yardstick of civility: the initial Dutch confrontation with black Africans, 1590-1635'', in: R. Ross (ed.), Racism and colonialism. Den Haag: Nijhoff, pp. 33-54.
1982b ''Europeanen en niet-Europeanen in zestiende-eeuws Nederlands perspectief'', De Gids 145:6-25.
Bovenkerk, Frank
1975 Emigratie uit Suriname. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Braak, Menno ter
1980 Verzameld werk. Amsterdam: Van Oorschot. Deel VII.
Braak, Menno ter en Ed. du Perron
1964 Briefwisseling 1930-1940. Amsterdam: Van Oorschot. Deel II.
1965 Briefwisseling 1930-1940. Amsterdam: Van Oorschot. Deel III.
Bredero, G.A.
1617 Moortje. Waar in hij Terentii Eunuchum heeft nae-ghevolgt. En is ghespeelt op de Oude Amstelredamsche Kamer anno M.D.C.X.V. Amsterdam: Van der Plasse.

- [Breugel, G.P.C. van]
1842 Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname. Amsterdam: Sulpke.
- Brusse, M.J.
1920 "Contract-koelies", in: Vijf en twintig jaar onder de menschen. Rotterdam: W.L. en J. Brusse, pp. 3-10.
- Budike, Fred
1982 Surinamers naar Nederland. De migratie van 1687-1982. Amsterdam: Instituut Voortgezet Agogisch Beroepsonderwijs.
- Buve, R.
1963 "Surinaamse slaven en vrije negers in Amsterdam gedurende de achttiende eeuw", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 119: 8-17.
- Capitein, J.E.J.
1742 Staatkundig-godgeleerd onderzoekerschrift over de slavernij, als niet strijdig tegen de christelijke vrijheid [...]. Uyt het Latijn vertaalt door H. de Wilhelm. Leiden: Bouk.
- Césaire, Aimé
1939 "Cahier d'un retour au pays natal", Volontés: 23-51.
- Comvalius, Theodor A.C.
[1921] Ter nagedachtenis van Cornelis Winst Blijd. Paramaribo: Heyde.
- Debrunner, Hans Werner
1979 Presence and prestige: Africans in Europe. A history of Africans in Europe before 1918. Basel: Basler Afrika Bibliographien.
- "De Denker"
1765 "De Denker". Amsterdam: Van Tongerlo en Houttuyn. Deel 2. [Jaren 1764 en 1765.]
- Dobru, R.
1969 Wan Monki Fri. Paramaribo: Eldorado.
- Doelwijt, Thea
1974 Geen geraas of getier. Paramaribo: Bureau Volkslectuur.
- Du Perron, E.
1965 De smalle mens II. Amsterdam: Van Oorscot. [Oorspr. uitg.: 1934.]
1979 Brieven. Amsterdam: Van Oorscot. Deel V.
- Dijk, Cees van
1986 "1600-1898; Gezanten, slaven, een schilder en enkele scholieren", in: Harry A. Poeze, In het land van de overheerser. I. Indonesiërs in Nederland 1600-1950. Dordrecht: Foris, pp. 1-22.
- Edwards, Paul and James Walvin
1983 Black personalities in the era of the slave trade. London: MacMillan.
- Eeden, F.W. van
1896 "Een verwaarloosd erfdeel. (Naar aanleiding van eene Nota van J.E. Muller over den toestand van Suriname)", De Indische Mercur 3:27-9.
- Eekhof, A.
1917 De negerpredikant Jacobus Elisa Joannes Capitein 1717-1747. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Einaar, J.F.E.
1934 Bijdrage tot de kennis van het Engelsch tusschenbestuur van Suriname 1804-1816. Leiden: Dubbelman.
- Emancipatie
1964 Emancipatie, 1863-1963. Biografieën. Paramaribo: Lionarons.
- Emmer, P.C.
1974 Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw. Leiden: Brill.
- Encyclopedie
1977 Encyclopedie van Suriname. Ed. by W. Gordijn. Amsterdam: Elsevier.
- "Famiri"
1977-80 "Famiri". Maandblad voor Surinamers in Nederland. Amsterdam.
- Fanon, Frantz
1952 Peau noire, masques blancs. Paris: Edition du Seuil.
- Fernandes, A.S.J.
1925-26a "Ministerieele bedreiging van de onafhankelijkheid van het Opperste Gerechtshof van Suriname", West-Indische Gids 7:207-28.
1925-26b "De Surinaamsche begrooting voor 1925 in de Staten-Generaal", West-Indische Gids 7:289-310.
- 1935 "De herziening van het reglement op het beleid der regeering in de kolonie Suriname [...]", Verslagen der Vergaderingen van het Indisch Genootschap: 1-28.
- Ferrier, J.H.E.
1950 De Surinaamse samenleving als sociaal-paedagogische opgave. Groningen: Wolters.
- Flu, P.C.
1928 Verslag van een studiereis naar Suriname (Nederlandsch Guyana), Sept. 1927-Dec. 1927, en beschouwingen dienaangaande. Utrecht: Kemink.

- Focke, H.C.
1955 Neger-Engelsch woordenboek. Leiden: Van den Heuvel.
- Focke, John
1983 "Mr. Hendrik Charles Focke 1802-1856 (Een vergeten Surinamer?)", Mededelingen van het Surinaams Museum 40:26-34.
- Fokke Simonsz, A.
1808 Amsterdamsche burgers - winteravond-uitspanningen. Amsterdam: Timmer.
- [Freiligrath, Ferdinand]
1855 Gedichte von Ferdinand Freiligrath. Stuttgart/Augsburg: Gotta'scher Verlag. Wohlfeile Ausgabe, zweite Auflage.
[1912] Freiligraths Werke. Herausgegeben von Paul Zaunert. Leipzig/Wien: Bibliographisches Institut. 2 delen.
- Geschiedenis
[1770] Geschiedenis van een Neger, Zyn Reize met de heer N. . . van Surinamen naar Holland [...]. Utrecht: S. de Waal.
- Geschiedenis
1791 Geschiedenis der kolonie van Suriname[...] door een gezelschap van geleerde Joodsche mannen aldaar. Amsterdam: Allart. 2 delen.
- Getrouw, C.F.G.
1964 "Henri Rikken Cossu. Schrijver van historische romans uit de slaventijd", in: Emancipatie 1863-1963. Biografieën. Paramaribo: Lionarons, pp. 138-49.
- Goris, J.A.
1923 "Uit de geschiedenis der vorming van het Antwerpsch Stadsrecht. Slavernij te Antwerpen in de XVIde eeuw", Bijdragen tot de Geschiedenis 15:541-4.
- Gorter, E.
1946 "Prof. dr. P.C. Flu", West-Indische Gids 27:311-4.
- Greshoff, C.J. (ed.)
[n.t.v.] André Gide, Correspondance avec Jef Last, 1934-1950. Université de Lyon: Association des Amis d'André Gide (nog te verschijnen).
- Hartsinck, Jan Jacob
1770 Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust, in Zuid-Amerika[...]. Amsterdam: Gerrit Tielenburg. 2 delen.
- Helman, Albert (zie ook Lichtveld, Lou)
1931 De stille plantage. Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar.
1939 Millioenen-lead. De tragedie der Joodse vluchtelingen. Arnhem: Van Loghum.
1946 Tot afscheid. Paramaribo: s.n.
1947 "Het antwoord der onverantwoordelijken", Nieuw Suriname, 15 november.
1976 Zuid-zuid-west. Amsterdam: Querido. [Oorspr. uitg.: 1926.]
1978 (ed.), Cultureel mozaiek van Suriname. Zutphen: De Walburg Pers.
1980 Avonturen aan de Wilde Kust. De geschiedenis van Suriname en zijn buurlanden. Alphen a.d. Rijn: Sijthoff.
1983 De foltering van Eldorado. Een ecologische geschiedenis van de vijf Guyana's. 's-Gravenhage: Nijgh en Van Ditmar.
- Herlein, J.D.
1718 Beschryvinge van de volk-plantinge Zuriname [...]. Leeuwarden: Injema.
Hildebrand
1851 Camera Obscura. Haarlem: Bohn, 3e druk. [Oorspr. uitg.: 1834.]
- Hira, Sandew
1982 Van Priary tot en met De Kom. Geschiedenis van het verzet in Suriname 1630-1940. Rotterdam: Futile.
- "HNL"
1960 "HNL", orgaan van het Nieuwe Lyceum te Hilversum.
- Hoetink, Harry
1972 "The Dutch Caribbean and its metropolis", in: Emanuel de Kadt (ed.), Patterns of foreign influence in the Caribbean. London: Oxford University Press, pp. 103-20.
- Hooker, James R.
1967 Black revolutionary. George Padmore's path from communism to Pan-Africanism. New York: Praeger.
- Ismaël, J.
1949 De immigratie van Indonesiërs in Suriname. Leiden: Luctor.
1950-51 "De positie van de Indonesiërs in het nieuwe Suriname", Indonesië 4:177-93.
- James, C.L.R.
1982 The black Jacobins. Toussaint l'Ouverture and the San Domingo Revolution. London: Allison. [Oorspr. uitg.: 1938.]
- Jong, L. de
1969- Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- [Juda, M.]
1869a Open brief aan allen die belang stellen in de toekomst van Suriname. Amsterdam: Van der Made.

- 1869b Tweede open brief aan allen die belang stellen in de toekomst van Suriname. Amsterdam: Van der Made.
- 1869c Derde open brief aan allen die belang stellen in de toekomst van Suriname. Amsterdam: Van der Made.
- 1870 Vierde open brief aan allen die belang stellen in de toekomst van Suriname. Amsterdam: Van der Made.
- Juglall, W.E.
1963 "Het onderwijs aan nakomelingen van Brits-Indische immigranten in Suriname", in: Van Brits-Indisch emigrant tot burger van Suriname. 's-Gravenhage: Manan, pp. 83-9.
- Kaulesar Sukul, Jagesar Persad
1958 De Bhagavadgītā. De Nederlandse vertaling en enkele hoofdstukken; beschouwingen. Utrecht: Storm.
- Kesler, C.K.
1932 "Suriname en Curaçao op de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Parijs", West-Indische Gids 13:138-43.
- Klötters, Jacques en Henk van Gelder
1985 Door de nacht klinkt een lied. Het Nederlandse amusement 1939-1945. Amsterdam: Thomas Rap.
- Knappert, L.
1930 "Naamlijst van West-Indische studenten [...]", Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 6e reeks, 10:291-4.
- "De Koerier"
1954-56 "De Koerier". Orgaan van de Werkcommissie Vereniging "Ons Suriname". Amsterdam.
- "Koloniaal Weekblad"
1901-33 "Koloniaal Weekblad". Orgaan der Vereeniging Oost en West. Den Haag. [Later: "Oost en West".]
- Kom, Anton de
1981a Gedichten en teksten. Utrecht: Surinaams Volkscultureel Assemblée.
1981b Wij slaven van Suriname. Bussum: Wereldvenster. [Oorspr. uitg.: Amsterdam: Contact, 1934.]
- [z.j.] Strijden ga ik. Leiden: Stichting tot behoud en stimulatie van Surinaamse Kunst, Cultuur en Wetenschap.
- Kunst, A.J.M.
1981 Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië. Zutphen: De Walburg Pers.
- Kuyp, E. van der, R.A.J. van Lier, en W.C. Walvis
1959 "Report on the demographic problem of Surinam for the conference on demographic problems of the area served by the Caribbean Commission. Port of Spain, Trinidad, July/August 1957", Vox Guyanae 3:97-162.
- Kwamina
1869 Jetta. Schetsen en beelden uit een vreemd land. Amsterdam: Gebhart.
- Lamur, H.E.
1973 The demographic evolution of Surinam 1920-1970. A socio-demographic analysis. 's-Gravenhage: Nijhoff.
1983 "Bronnen voor de studie van het leven van Surinaamse slaven in Nederland in de 17e, 18e en 19e eeuw", OSO 2-2:221-2.
- Leefmans, J.
1958 "Ambassadeurs zonder geloofsbrief", in: Suriname in stroomlijnen. Amsterdam: Wereld-bibliotheek, pp. 104-16.
- Lichtveld, Lou (zie ook Helman, Albert)
1928-29 "Afrikaansche resten in de Creolentaal van Suriname", West-Indische Gids 10:391-402, 507-26.
1929-30 "Afrikaansche resten in de Creolentaal van Suriname", West-Indische Gids 11:72-84, 251-62.
1930 "De nieuwe negertaal", De Groene Amsterdammer, 19 april.
1930-31 "Op zoek naar de spin", West-Indische Gids 12:209-30, 305-24.
1945a "Indonesië's zaak de onze", Nieuw Suriname, oktober.
1945b Suriname aan de tweesprong. Amsterdam: Salm.
- Lichtveld, Ursy M. en Jan Voorhoeve
1980 Suriname: spiegel der vaderlandse koopliden. Een historisch leesboek. Den Haag: Nijhoff. [Oorspr. uitg.: 1958.]
- Lier, Rudie van
1944 Praehistorie. Gedichten. 's-Gravenhage: Het Zwarte Schaap.
1946 Praehistorie. Proza. 's-Gravenhage: 't Verguld Blazoen.
- Lier, Rudolf van
1973 Rupturen. Amsterdam: Van Oorschot.
- Lier, R.A.J. van
1977 Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van de maatschappij in Suriname. Amsterdam: Emmering. [Oorspr. uitg.: 's-Gravenhage: Nijhoff, 1949.]

- ”Links Richten”
 1973 ”Links Richten”. Amsterdam: Van Gennep. [Volledige reprint, oorspr. 1932-1933.]
 Lionarons, W.H.
 1964 ”Professor dr. Paul Christiaan Flu, 1884-1945”, in: Emancipatie 1863-1963. Biblio-
 grafieën. Paramaribo: Lionarons, pp. 178-84.
- Maduro, Emy
 1986 ”Nos a bai Ulanda. Antillianen in Nederland 1634-1954”, in: Gert Oostindie en Emy
 Maduro, In het land van de overheerser. II. Antillianen en Surinamers in Nederland,
 1634/1667-1954. Dordrecht: Foris.
- Martinus Arion, Frank
 1977 Helman. De eenzame jager. Paramaribo: Instituut voor de Opleiding van Leraren.
 Mitrasing, F.E.M.
 1959 Tien jaar Suriname. Van afhankelijkheid tot gelijkgerechtigdheid. Bijdrage tot de
 kennis van de staatkundige ontwikkelingen van Suriname van 1945-1955. Leiden:
 Luctor.
- [1977] De Surinaamse jurist en drie bibliografieën. [Paramaribo: s.n.]
- Montijn, Ileen
 1983 Kermis van Koophandel. Bussum: Van Holkema en Warendorf.
- Netscher, P.M.
 1888 Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary en Berbice, van de vestiging der
 Nederlanders aldaar tot op onzen tijd. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Nord, Max
 1949 Albert Helman. Een inleiding tot zijn werk. Met enkele teksten, handschriften,
 foto's, curiosa en een bibliographie. 's-Gravenhage: Daamen.
- Nijhoff, M.
 1924 Vormen. Bussum: Van Dishoeck.
- Officieele catalogus
 1928 Officieele catalogus, Indische Tentoonstelling. Arnhem: s.n.
- Ommeren, H. van en C. de Jong
 1964 ”Julius E. Muller 1846-1902. Om het goud van Suriname”, in: Emancipatie 1863-
 1963. Biografieën. Paramaribo: Lionarons, pp. 67-81.
- ”Ons Suriname”
 1929-49 ”Ons Suriname”. Evangelische Broedergemeente, Zeist. (Vóór 1929: ”Berichten uit
 de heidenwereld”, ná 1949: ”De Suriname-zending”.)
- ”Oost en West”
 1934-71 ”Oost en West”. Maandblad van de Koninklijke Vereeniging Oost en West. Den
 Haag. (Zie ook: ”Koloniaal Weekblad”.)
- Oostindie, Gert
 [n.t.v.] ”Illusions and disappointments? Surinamers and Antilleans in the Netherlands”, in:
 Malcolm Cross and Han Entzinger (eds.), Race, ethnicity and social class: a compa-
 rative assessment of Caribbean minorities in Britain and the Netherlands. London,
 Tavistock 1986 (nog te verschijnen).
- Oudschans Dentz, Fred
 1927 ”Van slaaf tot professor of de geschiedenis van den ontdekker van een geneesmiddel
 uit Suriname”, Indische Verlofganger, 27 mei.
- 1928-29 ”Het einde van de legende Dahlberg-Baron”, West-Indische Gids 10:165-7.
 1938 Cornelis van Aerssen van Sommelsdyck. Amsterdam: Van Kampen.
 1941 ”De fortuinlijke loopbaan in Suriname van den Zweed C.G. Dahlberg”, West-Indi-
 sche Gids 23:269-79.
- Paasman, A.N.
 1984 Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting. Leiden:
 Nijhoff.
- Philips, Paul A.M. van
 1957 Public finance and less developed economy. With special reference to Latin Ameri-
 ca. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Pichardo Viñals, Hortensia
 1984 Las ordenanzas antiguas para los indios. Las Leyes de Burgos, 1512. La Habana:
 Editorial de Ciencias Sociales.
- Pohl, H.
 1977 Die Portugiesen in Antwerpen 1567-1648. Zur Geschichte einer Minderheit. Wiesba-
 den: Steiner.
- Polanen, J.V.D.
 1982 Herinneringen aan mijn vader. Johannes Hendrik Nelson Polanen. De eerste neger-
 hoofdonderwijzer in Suriname (1882-1939). Paramaribo: Aktua.
- Pos, H.
 1976 ”Surinaamse literatuur werd geschreven door ingezetenen & ballingen”, Bzzlletin 40
 (Suriname-nummer): 9-48.
- Preedy, S.E.
 1984 Negroes in de Nederlanden 1500-1863. Waarschuwing en een aansporing. Nijmegen:
 MASUSA.

- Price, Richard
1979 "Kwasimukamba's gambit", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 135:151-69.
- Redmond, Roline
1980 *Zwarte mensen in kinderboeken*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.
- Reuhsaet, T.J.M., J.A. Kropman en L.M. van Mulier
1982 *Surinaamse migranten in Nederland. De positie van Surinamers in de Nederlandse samenleving*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Roos, P.F.
1789 *Eerstelingen van Surinaamsche mengelpoëzy*. Amsterdam: Gartman. Deel 3.
- Rijk van Ommeren, H.N.
1964 "Harry Johan van Ommeren 1876-1923", in: *Emancipatie 1863-1963. Biografieën*. Paramaribo: Lionarons, pp. 150-77.
- Sack, J.
1911 "Mededeelingen over den ontdekkingen van het Quassiehout", *Pharmaceutisch Weekblad* 42 en 43.
- Samson, H.A. [samenstelling]
1947-48 "Lo Tisjkach", *Teroenga*, nov. 1947:6, jan. 1948:8, feb. 1948:6.
- Schrijversprentenboek
1979 *Schrijversprentenboek van Suriname*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Sedney, Jules
1955 *Het werkgelegenheidsaspect van het Surinaamse tienjarenplan*. Amsterdam: Bakker.
- Sedoc-Dahlberg, Betty
1971 *Surinaamse studenten in Nederland*. [Amsterdam:] Universiteit van Amsterdam.
- Simons, R.D.
1964 "Dr. Herman Daniël Benjamins", in: *Emancipatie 1863-1963. Biografieën*. Paramaribo: Lionarons, pp. 82-8.
- Slagveer, J.H.
1964 "Naar Nederland ge-emigreerde Surinamers", *Djogo* 6-1:3-4.
- Snelleman, Joh.F.
1929 "De West-Indische Afdeeling op de Arnheemsche tentoonstelling", *West-Indische Gids* 10:275-82.
- Statuten
1876 *Statuten van de Vereeniging voor Suriname*. Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 14 December 1876. s.l.:s.n.
- Stedman, J.G.
1796 *Narrative, of a five years' expedition, against the revolted negroes of Surinam, in Guiana, on the Wild Coast of South America*. London: Johnson. 2 delen.
1799-1800 *Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelten van Guiana*. Amsterdam: Al-lart. 4 delen.
1972 *Narrative, of a five years' expedition against the revolted negroes of Surinam[...]* [Repr.] Amherst, Mass.: University of Massachusetts Press.
- Steunfonds
1922-3 "Steunfonds voor Studeerenden uit West-Indië", *West-Indische Gids* 4:574-5.
- Stoppelaar, J.H. de
1901 *Balthasar de Moucheron. Een bladzijde uit de Nederlandsche handelsgeschiedenis tijdens den tachtigjarigen oorlog*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Surinaamse oorlogsveteranen
s.a. *Surinaamse oorlogsveteranen van de Tweede Wereldoorlog 1939-1945 Korea-oorlog 1951-1953. Deel 1. Interviews van Tony Wong met veteranen die deze oorlogen hebben overleefd*. Speciale editie van de *Ware Tijd*. Paramaribo: s.n.
- Suriname
1872 *Suriname en de opheffing van het pauperisme in Nederland*. Uitgegeven door een Vereeniging van Surinamers. Leiden: Somerwil.
- Tholenaar-Van Raalte, J.
1965 "De migratie van Surinamers naar Nederland en hun integratie in de Nederlandse samenleving", *Oost en West* 58-10:3-5.
1968 "De integratie van Westindische immigranten in Groot-Brittannië en in Nederland", *West-Indische Gids* 46:150-63.
- Thomson, J.R.
1897 *Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in Suriname*. Paramaribo: Heyde.
- Tjon A Yong-Nahar, R.
1964 "Cornelis Winst Blijd 1860-1921", in: *Emancipatie 1863-1963. Biografieën*. Paramaribo: Lionarons, pp. 113-23.
- Unger, W.S.
1956 "Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. I. Beknopt overzicht van de Nederlandse slavenhandel in het algemeen", *Economisch-Historisch Jaarboek* 26:133-74.

- [Vereeniging voor Suriname]
1888 [Vereeniging voor Suriname. Circulaire.] Amsterdam: s.n.
- Verre, Tony van
1980 Tony van Verre ontmoet Albert Helman. Uit het leven van een dwarsliggende Indiaan. Bussum: De Gooise Uitgeverij.
- Verslag
1877-79 Verslag der Vereeniging voor Suriname, 1876/77 - 1878/79. Amsterdam: s.n.
- Vlucht
1968 De Vlucht. [Suriname-Holland. Holland-Suriname. Suriname-Holland. Holland-Suriname]. Opstellen van Thea Doelwijt, Benny Ch. Ooft, Henk F. Herrenberg, Henny F. de Ziel, R. Dobru. Samenstelling Thea Doelwijt en Benny Ch. Ooft. Paramaribo: Boomen.
- Voorhoeve, Jan (ed.)
1977 Ala poewema foe Trefossa. Paramaribo: Bureau Volkslectuur.
- Voorhoeve, Jan en Ursy M. Lichtveld
1975 Creole drum. An anthology of creole literature in Surinam. London: Yale University Press.
- Voorhoeve, J., en H.C. van Renselaar
1962 "Messianism and nationalism in Surinam", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 118:193-216.
- Vries, A.B. de, et al.
1978 Rembrandt in het Mauritshuis. Alphen a.d. Rijn: Sijthoff.
- Vromans, A.G.
1955 West-Indische notities. Uittreksel uit de Algemene Indische Chronologie (1936-1949) der Indische Collectie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam, over het tijdvak september 1939 tot begin 1947. Amsterdam: Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.
- Vrijman, L.C.
1937 Slavenhalers en slavenhandel. Amsterdam: Van Kampen.
- Waaldijk, E.Th.
1969 "Ons Suriname 50 jaar", in: Fri-1969. Amsterdam: Ons Suriname, pp. 2-5.
- Walle, J. van de
1975 Een oog boven Paramaribo. Herinneringen. Amsterdam: Querido.
- Westen, K.P. van
1955 "De oorlogsjaren 1940-1945. Suriname deed mee", Vox Guyanae 2:165-78.
"De Westindiër"
1952-53 "De Westindiër". Surinaams-Antilliaans blad. Haarlem.
- West Indisch Plakaatboek
1973 West Indisch Plakaatboek, 1. Suriname. Red. J.A. Schiltkamp en J.Th. de Smid. Amsterdam: Emmering. 2 delen.
- "West-Indische Gids"
1919- "West-Indische Gids". Amsterdam. (Na 1959: "Nieuwe West-Indische Gids".)
- Weytingh, C.R.
1942 "Enige aanvullingen op de Encyclopedie van Nederlands West-Indië; het onderwijs in Suriname", West-Indische Gids 24:227-45.
- Williams, Eric
1981 Capitalism and slavery. London: Deutsch. [Oorspr. uitg.: 1944.]
- Winter, P.J. van
1978 De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Witsen Geysbeek, P.G.
1977 Paulus en Virginia, toneelspel gevolgd naar het Fransch. Amsterdam: Helden en Mars.
- Witte van Haemstede, J.E. de
1801 De negers in Holland, of de zegenpraal der Menschlievendheid. (Niet vertaald). Zwolle: J. de Vri.
- Wolbers, J.
1861 Geschiedenis van Suriname. Amsterdam: De Hoogh.

NOS A BAI ULANDA

Antillianen in Nederland
1634-1954

EMY MADURO

*Pa Luis i Ula
i pa tur mayornan i henderan stimá di Antianonan,
esunnan pionero i djawendia, na Ulanda*

Nos a bai Ulanda

''Sterft, gij oude vormen en gedachten!'' Onder deze kop trok een Antilliaanse student fel van leer tegen de ''toestand'' van de Nederlandse Antillen. De positie van de Antillen in het Koninkrijk der Nederlanden, betoogde hij met verve, was ondanks het Koninkrijksstatuut van 1954 fundamenteel nog steeds die van een kolonie. Buitenlandse ondernemingen maakten nog steeds de dienst uit op de eilanden; de Antilliaanse politici imiteerden slechts het voorbeeld van hun collega's in de rijke kapitalistische landen. Een ''kambio'' was nodig: een fundamentele verandering in het politieke denken van de Antilliaan.

Wij schrijven 1965, en deze tirade werd afgedrukt in het net opgerichte opinieblad van Antilliaanse studenten ''Kambio; portabos independiente antijano'', in vertaling: ''Verandering: onafhankelijke Antilliaanse spreekbuis'' (''Kambio'' jrg. 1, 1(1965):1-3 en jrg. 1, 3(1965):1-4). ''Kambio'', een initiatief van Antilliaanse studenten uit Den Haag, Leiden, Delft, Amsterdam, Tilburg en Nijmegen, wilde voor de tot dan toe apolitieke opstelling van de Antilliaanse student een ''kritische, non-konformistische'' houding ten aanzien van de Antillen, Nederland en de Koninkrijksverhoudingen in de plaats stellen.

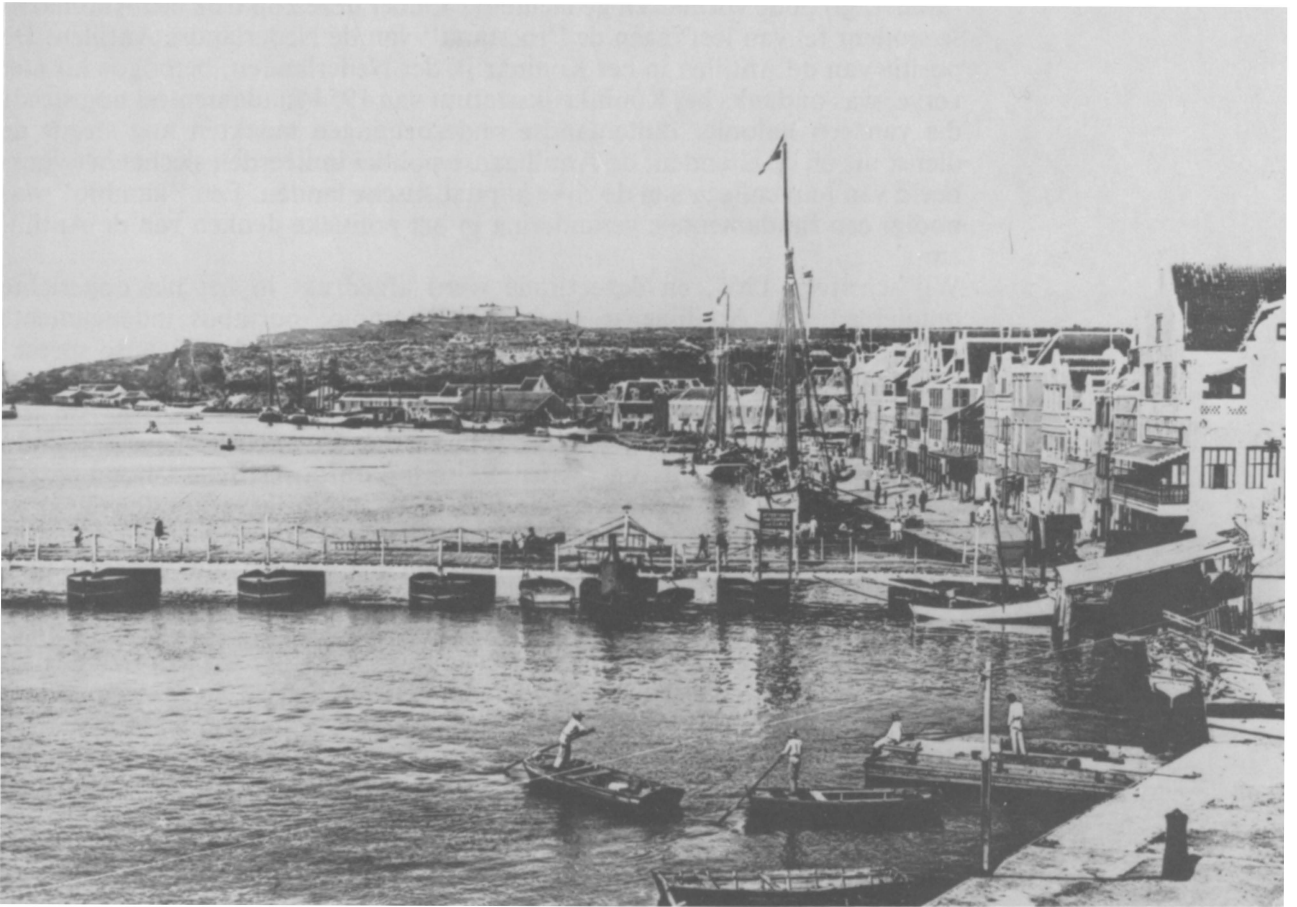
''Kambio'' was inderdaad een teken van een nieuwe tijd. Ook voordien hadden Antilliaanse studenten in Nederland geleefd; zelden hadden zij echter van zich doen spreken, en zeker niet door radicale taal. Na de Tweede Wereldoorlog was de omvang van de Antilliaanse studentengroep in verschillende steden gestaag gegroeid. Ook hadden zij zich verenigd in eigen verenigingen en zelfs het blad ''Noticiero'' uitgegeven. Het was echter pas na 1954 dat een groep studenten, afkomstig van verschillende Antilliaanse eilanden en uit ongelijke milieu's zich verenigden onder één noemer, namelijk hun Antilliaanse afkomst. Uit deze betrekkelijk hechte groep klonk in 1965 de roep om een ''Kambio''.

Het zal de lezer van dit verhaal over de geschiedenis van de Antillianen in Nederland allengs duidelijk worden hoezeer dit verlangen naar een ''Kambio'', dit ''Sterft, gij oude vormen en gedachten'', verschilde van de houding van eerdere generaties Antillianen in Nederland.

Sinds de Antillen onder Nederlands gezag waren gebracht (1634-1648) en werden bevolkt door Europeanen en Afrikaanse slaven, zijn steeds Antillianen naar Nederland gekomen. Schattingen over aantallen kan ik niet geven; wel is duidelijk dat veel minder Antillianen dan Surinamers *het land van de overheerser* hebben opgezocht. Ook moet worden opgemerkt dat tot ver in de twintigste eeuw het vooral inwoners van het hoofdeiland Curaçao waren, die naar Nederland kwamen. Antillianen afkomstig uit Curaçao's ''onderhorigheden'', Aruba en Bonaire, en uit de drie Bovenwindse eilanden Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten, komen dus in mijn verhaal nauwelijks voor.

Gezien de aanwezigheid, al vanaf de zestiende eeuw, van zwarten in verschillende Europese landen en zelfs in de Zuidelijke Nederlanden zou men verwachten dat ook in de Noordelijke Nederlanden Afrikaanse of Caraïbische zwarten terecht kwamen, meestal als slaven en bedienden. Voor Surinamers gold dit zeker, zoals blijkt uit de bijdrage van Gert Oostindie aan dit boek. In

De Handelskade in Willemstad, Curaçao omstreeks 1900.

*Nos ta bai Ulanda,
Den bapor Franses,
Su master ta di oro,
Bandera Ulandes.
Ponchi riba ponchi,
Hende riba hende,
Sombré ku sinta berdè,
Ulanda nos ta bai.*

*Wij gaan naar Holland toe,
In een Franse boot,
Een boot met gouden masten,
De Hollandse vlag in top.
Zeer veel ponten varen af,
Met heel veel mensen aan boord,
Hoeden met groene linten,
Wij gaan naar Holland toe.*

*Curaçaos kinderliedje
(ontleend aan Van Meeteren
1947:69).*

het eerste deel van mijn studie behandel ik dit onbekende stukje Europese geschiedenis, om vervolgens enkele voorbeelden te geven van Antilliaanse slaven die in Nederland verbleven. De resultaten van mijn onderzoek zijn hier zeer bescheiden. Er kwamen maar heel weinig slaven uit de, traditioneel meer op de Caraïben dan op Nederland gerichte, Antillen naar "het moederland"; en gegevens over hen die wel kwamen zijn in de archieven zeer spaarzaam. Ook na de afschaffing van de slavernij in Nederlands Westindische koloniën (1863) kwamen Antillianen als bedienden naar Nederland. Het betrof dan de yaya's, kindermisjes, van gezinnen uit de Antilliaanse elite. Noch over de slaven en de yaya's, noch over de enkele Antilliaanse zeeman of werkmans die, op een zeilschip, op de "bapor franses" uit het kinderversje, of later op een stoomboot van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (K.N.S.M.), in Nederland belandden heb ik veel materiaal kunnen vinden. Het is dan ook onvermijdelijk dat ik vooral over de Antillianen schrijf, die in Nederland kwamen studeren. Het zal geen verwondering wekken dat dit vooral kinderen uit de Curaçaose elite betrof. Over deze groep bleek althans enig materiaal van belang te vinden, met name over de periode sinds de jaren dertig van deze eeuw. Ik moet echter benadrukken dat ook dit slechts een kleine, in de Nederlandse maatschappij nauwelijks opvallende groep was. Een groep bovendien die pas tijdens de Tweede Wereldoorlog een eerste poging deed om zich als Antilliaanse studenten te verenigen.

Er is nog nauwelijks onderzoek verricht naar de aanwezigheid van Antillianen in Nederland in de hier beschreven periode, in tegenstelling tot de vele studies met betrekking tot de jaren zeventig. Mijn studie heeft dan ook slechts een verkennend karakter. Onderzoek in archieven en bibliotheken leverde teleurstellend weinig gegevens op. Ik hoop dat toekomstige onderzoekers bij hun studies in mijn verhaal tenminste vruchtbare aanknopingspunten zullen vinden. Ik wil er voorts op wijzen dat ik veel van mijn gegevens heb verkregen in gesprekken met Antillianen die zelf deze geschiedenis hebben (mee-)gemaakt. Zonder hun medewerking zou dit verhaal niet geschreven kunnen zijn. Ook zij hebben echter slechts hún verhaal verteld: van een geschiedenis van "de Antilliaan in Nederland" is geen sprake.¹ Ten slotte: de titel van mijn verhaal is een variatie op een oud Curaçao's kinderliedje, "Nos ta bai Ulanda", "Wij gaan naar Holland". Ik heb hiervan gemaakt "Nos a bai Ulanda", "*Wif gingen* naar Holland", om aan te geven dat de geschiedenis die ik hier beschrijf grotendeels het verleden is van die kleine groep Antillianen die, enige tientallen jaren later, mij hún beeld schetsten van het verblijf in Nederland. De kleine groep dus, die nu kan zeggen: *wij gingen naar Holland*.

Zwarten in Europa

In de vijftiende eeuw begon de Europese expansie naar Afrika, Amerika en Azië. Portugal en Spanje namen hierbij het voortouw; in de zestiende eeuw gingen echter ook Westeuropese landen ontdekkingsreizen organiseren. In relatief korte tijd werden grote delen van de "niet-westerse wereld" verdeeld onder Europese mogendheden. Een element in deze ontwikkeling was de vestiging in het Caraïbische gebied van grote landbouwbedrijven, de plantages, waar de arbeid werd verricht door uit Afrika gehaalde slaven.

De slavenhandel en de plantageslavernij in West-Indië hadden nog een ander gevolg: via de directe handelsroute Europa-Afrika of via de driehoekshandel Europa-Afrika-Amerika kwamen op de naar Europa terugkerende schepen steeds meer Afrikanen en Afro-Amerikanen in Europa aan. Naarmate de Nederlanders, Engelsen en Fransen in de zeventiende en achttiende eeuw intensiever betrokken raakten bij de slavenhandel en het exploiteren van Westindische slavenplantages, steeg het aantal zwarte mensen in hun eigen land, vooral in steden waar de slavenhandel zijn begin- en eindpunt had.

Hiermee nam een verschijnsel een grote vlucht, dat op zich niet nieuw was.² Al in de legers van het Romeinse Rijk dienden Afrikanen, die naar alle uithoeken van het rijk waren getrokken. In de Middeleeuwen werden Afrikanen aangetroffen aan alle belangrijke Europese hoven, terwijl zij op het Iberische schiereiland en op een aantal eilanden in de Middellandse Zee ook als slaven werden gebruikt op plantages en in het huishouden. Als neveneffect van de Spaanse en Portugese ontdekkingstochten naar Afrika en later naar de Nieuwe Wereld kwamen steeds vaker Afrikanen en Amerikaanse Indianen in de Iberische rijken terecht.

Ook de Engelsen en Fransen voeren vanaf de zestiende eeuw langs de Westafrikaanse kust met de bedoeling handelsbetrekkingen aan te knopen met de Afrikanen. Een enkele maal brachten kooplieden en schippers op de terugreis slaven mee om hen de Engelse taal te leren en tot tolken op te leiden. Zij werden dus uit economisch oogpunt als nuttig beschouwd; de Afrikaanse bedienden, musici en entertainers aan de hoven van vorsten en edellieden schijnen daarentegen vooral als curiositeit en verfraaiing van de hofhouding te zijn gezien (Walvin 1973:9).

De ontwikkeling van de Engelse en Franse plantagekoloniën in de Caraïben leidde er toe dat de planters daar vroegen om steeds meer slaven, die Engelse en Franse slavenhandelaars op steeds grotere schaal aan de Westkust van Afrika opkochten. Europeanen in de koloniën en op de handelsposten aan de Westafrikaanse kust raakten hoe langer hoe meer gewend zwarte slaven te gebruiken voor verschillende doeleinden: als plantage-arbeiders, als ambachtslieden, als werklui op scheepswerven, als matrozen en als huispersoneel. Vrouwelijke slaven werden bovendien als kinderverzorgsters, concubines of bijvrouwen gebruikt.

Planters, kapiteins, kooplieden, legerofficieren en koloniale regeringsfunctionarissen, allen Europeanen met een zekere welstand, beschikten in de overzeese gebieden over slaven. Vaak namen zij, wanneer zij naar Europa terugkeerden, één of meerdere slaven met zich mee. Een aantal meesters liet hen een ambacht leren, dat zij later op de Westindische plantages zouden kunnen uitoefenen. Meestal echter werden zij eenvoudig als bedienden gebruikt. Zulke slaven waren dan meteen een levend bewijs van de rijkdom die hun meesters in de koloniën hadden verworven (Cohen 1980:110; Walvin 1973:51-2).

Ook slaven die op koopvaardijochepen als matrozen dienden belandden in de Europese havensteden. Met name in Engeland en Frankrijk groeide hierdoor de zwarte gemeenschap aanzienlijk: Portugal en Spanje waren niet langer de Europese landen met de grootste zwarte bevolking. Behalve in de grotere (haven)steden zag men nu ook op het platteland en in kleinere steden zwarte slaven, die hun meesters hadden gevolgd (Debrunner 1979:92; Edwards en Walvin 1983:19). Exacte cijfers over de omvang van de zwarte bevolking in Frankrijk en Engeland zijn niet bekend. Schattingen van het aantal zwarte mannen en vrouwen in Frankrijk in de achttiende eeuw variëren van duizend tot vijfduizend (Cohen 1980:111). Voor het achttiende-eeuwse Engeland lijkt een schatting van gemiddeld vijftien- tot twintigduizend acceptabel te zijn (Edwards en Walvin 1983:18-9).

De zwarte gemeenschappen van Engeland en Frankrijk bestonden niet alleen uit slaven. In alle steden hadden zich, met name in de loop van de achttiende eeuw, kleine groepen vrije zwarten gevormd. Waar kwamen deze vrije zwarten vandaan? Soms waren het ex-slaven, die na een vlucht nooit meer bij hun meester waren teruggebracht en daarmee de facto vrij werden. Daarnaast groeide de zwarte bevolking door vrijlating, en doordat reeds in de koloniën vrijgemaakte zwarten zich in de Engelse en Franse steden vestigden. Met name matrozen en soldaten kozen soms het vaderland van hun gewezen meesters als woonplaats (Walvin 1973:51; Cohen 1980:120; Debrunner 1983:123-8). Vanzelfsprekend werden uit deze groepen ook kinderen op Europese bodem geboren.

Terwijl men aanvankelijk slechts aan de hoven van adellijke personen en later bij de teruggekeerde planters, handelaren en koloniale functionarissen Afrikanen als bediende aantrof, werd het in de achttiende eeuw ook onder gegoede burgers die níet in de koloniën waren geweest populair een zwarte slaaf of bediende in het huishouden op te nemen. Dit leidde er toe dat, evenals in Portugal, in belangrijke havensteden als Bristol en Liverpool slaven direct uit West-Afrika werden aangevoerd en ter verkoop aangeboden (Edwards en Walvin: 1983:22). In Frankrijk, waar de adel voorop ging in het houden van zwarte bedienden, volgde de opkomende bourgeoisie de levensstijl van de adel na en kocht ook zwarte bedienden aan (Debrunner 1979:139).

In de Zuidelijke Nederlanden, met name in Antwerpen, woonden in de zestiende eeuw eveneens zwarte Afrikanen. Antwerpen was tot aan de verovering door de hertog van Parma (1585) het belangrijkste handels- en financiële centrum aan de Westeuropese kust (Denuncé 1937). Gunstig gelegen op het kruispunt van het Europese oost-west- en noord-zuid-verkeer werd de stad vanaf het einde van de vijftiende eeuw een stapelplaats voor Europese en uit Lissabon aangevoerde Indische en Amerikaanse produkten. Tevens werd de Scheldestad een geliefde woonplaats voor kooplieden, handelsagenten en financiers van allerlei nationaliteiten. Spanjaarden, Portugezen, Italianen, Engelsen en Fransen; allen hadden hun vertegenwoordiging in Antwerpen. Ook een "Natie van Afrikaanse kooplieden" had er zich gevestigd; deze bestond uit Marokkanen en Portugese Joden uit Afrika (Denuncé 1937:15).

Via Portugese en Spaanse kooplieden onderhielden reders en handelaars uit Antwerpen nauwe betrekkingen met West-Afrika, Portugal en Brazilië. Door hun schepen en bemanning ter beschikking te stellen namen zij deel aan de slavenhandel van de Portugezen, die het "levend koopwaar" op de Westafrikaanse kust inlaadden en vervolgens naar Brazilië overbrachten. Beladen met Braziliaanse produkten, voornamelijk suiker en verfhout, keerden de schepen via Lissabon naar Antwerpen terug (Denuncé 1937:47-56; Israel 1983:508). Gezien de aanwezigheid van een groot aantal Zuideuropese kooplieden en handelsagenten die gewend waren aan zwarte bedienden, nauwe handelscontacten onderhielden met de Westafrikaanse kust en Brazilië en bij de slavenhandel waren betrokken, is het voorstelbaar dat in de zestiende eeuw "na de Portugeesche hoofdstad, Antwerpen het grootst aantal kleurlingen [in Europa] telde" (Denuncé 1937:32, 48). Doopregisters uit deze periode vermelden aangiften van geboorten van zwarte kinderen, terwijl uit notariële stukken in het Antwerps stedelijk archief verschillende malen de vrijlating van negerslaven blijkt (Denuncé 1937:48). In Antwerpen ging het voornamelijk om huisslavernij; ook hier was de slaaf bediende én statussymbool (Goris 1923:542).

Wij zien dus dat de directe handelsbetrekkingen met Afrika en vervolgens ook de slavenhandel naar de Europese koloniën in Amerika en het Caraïbische gebied als neveneffect hadden, dat een groeiend aantal Afrikanen in Westeuropese steden terechtkwam. Aanvankelijk werden zij meegenomen als exotisch en curieus "artikel", soms ook uit praktische overwegingen, bijvoorbeeld voor een opleiding tot tolk. Naarmate met de ontwikkeling van grote plantagekoloniën de overzeese slavenarbeid belangrijker werd, veranderde ook het aantal en de status van de meegenomen slaven. Zij waren een levend bewijs voor vergaarde rijkdommen in de koloniën en vervulden in de huishouding nuttige functies. Tevens werd nu de zwarte bediende een algemener verbreid modeverschijnsel. Beide factoren stimuleerden het ontstaan van een slavenhandel van enige omvang in Portugal, Spanje, Engeland en Frankrijk zélf.

De vraag die nu rijst is uiteraard, of zwarte Afrikanen ook naar de Noordelijke Nederlanden werden overgebracht. Op grond van het verloop van de geschiedenis der Noordelijke Nederlanden zou men dit zeker verwachten. Dit

deel van de Lage Landen raakte immers, zoals ik hieronder beknopt zal aangeven, steeds meer betrokken bij de Europese expansie naar de West en dan natuurlijk ook bij de transatlantische slavenhandel.

''Swarten en Swartinnen'' in Nederland

De opstand van de Nederlandse gewesten tegen de ''Spaanse tirannie'' betekende geen rem op hun economische ontwikkeling. Integendeel, de Noordnederlandse steden namen na de Spaanse herovering van Antwerpen (1585) de rol van de Zuidelijke Nederlanden als knooppunt van de Europese en transatlantische handel over. Mede door toedoen van Portugese Joden die hun toevlucht zochten in de Noordelijke Nederlanden raakten Holland en Zeeland betrokken in velerlei commerciële en militaire ondernemingen in Afrika en West-Indië.

De oprichting van de West-Indische Compagnie (W.I.C.) in 1621 was hierbij een mijlpaal. Onder auspiciën van de W.I.C., half handelsorganisatie en half kapersbedrijf, werd de Spaans-Portugese alleenheerschappij in de West gebroken. De Noordelijke Nederlanden namen voor korte tijd enige Portugees-Braziliaanse steunpunten over (1630). Bovendien veroverden zij een aantal gebieden op de Wilde Kust van Zuid-Amerika, waaronder Suriname, en zes Caraïbische eilanden: de Benedenwindse Antillen Aruba, Bonaire en Curaçao en de Bovenwindse Antillen Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten.

In het kader van dit verhaal kan ik niet uitvoerig ingaan op de verdere geschiedenis van de Nederlanders en hun bezittingen in het Caraïbische gebied.³

Wel hadden de Nederlandse activiteiten in het Caraïbische gebied in twee opzichten gevolgen die direct raken aan het onderwerp dat ik hier behandel. Allereerst het feit, dat de Nederlanders al snel, en in toenemende mate, betrokken waren bij de transatlantische slavenhandel, zowel ten dienste van hun eigen plantages op de Wilde Kust en, in mindere mate, op de Antillen, als ten behoeve van hun handelspartners op de Spaanse, Franse en Engelse Caraïben. Het laat zich raden dat als neveneffect van deze slavenhandel ook Afrikanen in Nederland konden belanden.⁴

Daarnaast nam de economische ontwikkeling van de Antillen een loop die consequenties had voor de migratie vanaf en tussen deze eilanden. Van de Benedenwinden kwam tot in de twintigste eeuw alleen het hoofdeiland Curaçao tot ontwikkeling; de ''onderhorige eilanden'' Aruba en Bonaire komen in dit verhaal dan ook nauwelijks aan bod. Curaçao, door klimaat en bodemgesteldheid niet geschikt voor grootschalige plantagelandbouw, kwam als handelscentrum van de West-Indische Compagnie toch tot bloei. Tot het einde van de achttiende eeuw zouden Curaçao en ook Sint Eustatius belangrijke schakels zijn in de handelsbetrekkingen tussen Europa, Afrika en de landen in en rond de Caraïbische Zee. Als vrijhandelszone in een mercantilistische wereld vormden deze twee eilanden een unieke markt in dit deel van de wereld.

Vanuit Europa werden hier uiteenlopende goederen, vanuit Afrika de in de Caraïben onmisbaar geachte slaven aangevoerd; de route Europa-Caraïbisch gebied wordt door Goslinga (1985) aangeduid als de Grote Vaart. Op kleinere schepen werden vervolgens vanaf de stapelmarkt Curaçao de slaven en goederen weer verhandeld over het Caraïbisch gebied, tot aan de Noord Amerikaanse kust toe: de Kleine Vaart. Via deze Kleine Vaart konden op Curaçao ook weer de goederen worden aangekocht en opgeslagen waar Europa om vroeg, zoals de Caraïbische suiker en koffie. Vanaf het depot Curaçao zorgde de transatlantische Grote Vaart voor de bevoorrading van de Oude Wereld. Terwijl van de Bovenwinden Saba nauwelijks tot ontwikkeling werd gebracht en Sint Maarten slechts een bescheiden aantal plantages had, vervulde Sint Eustatius, ''the Golden Rock'', een vergelijkbare rol als Curaçao. Wel was

Sint Eustatius meer op Noord-Amerika georiënteerd, terwijl de handel van Curaçao was gericht op Zuid-Amerika en de Caraïbische eilanden.

De functie van Curaçao en Sint Eustatius als handelsknooppunten had consequenties voor de mobiliteit van hun bevolking. Zij die geen bronnen van bestaan hadden zochten emplooi bij fortuinlijker eilandbewoners; vaak betekende dit een engagement als matroos op de Kleine Vaart, een enkele maal ook op de Grote Vaart. Zelfs verhuurden slavenmeesters hun slaven vaak om dienst te doen als matroos.

De bloei van Curaçao en Sint Eustatius, en daarmee van de Grote en Kleine Vaart, duurde tot aan het einde van de achttiende eeuw: Nederland had haar positie van grootmacht in het Caraïbische gebied toen verloren, de West-Indische bezittingen werden een "vergeten uithoek" (Fasseur 1982) van het Koninkrijk.

In de hieraan voorafgaande periode van ruim anderhalve eeuw had de functie van beide eilanden als handelsknooppunt er dus toe bijgedragen dat hun bevolking zeer mobiel was. Dit had evenwel in de eerste plaats consequenties voor de migratie binnen de regio, terwijl de migratie naar Nederland gering bleef; de Antilliaanse migratiegeschiedenis is in dit opzicht geheel verschillend van die van Suriname.

Voor ik inga op de geschiedenis van de Antillianen die naar Nederland kwamen wil ik iets zeggen over de komst van Afrikanen naar Nederland.

De Stoppelaar vermeldt dat de Antwerpse koopman en reder Balthasar de Moucheron, die zich in 1585, na de val van Antwerpen, in Middelburg had gevestigd, wel eens enige "zwarten" op de Westkust van Afrika had gekocht om de uitgedunde bemanning van zijn schepen aan te vullen (De Stoppelaar 1901:134). Ook zou De Moucheron in 1598, ter versterking van het pas door hem veroverde eiland Principe, instructies hebben gestuurd om "12 van de kloekste negers te kopen" om dienst te doen als soldaat. Hij had daarbij de manschappen op het hart gedrukt deze Afrikanen altijd menselijk te behandelen: "sonder te gedogen dat men haer eenich schimp ofte overlast sal doen" (De Stoppelaar 1901:147).⁵

Of deze Afrikanen ook zijn meegevoerd naar Zeeland vermeldt De Stoppelaar niet. Wel beschrijft hij een opmerkelijke gebeurtenis die waarschijnlijk eind 1596 te Middelburg plaatsvond en zo langzamerhand beroemd is geworden in de geschiedschrijving met betrekking tot de Nederlandse slavenhandel. In Middelburg werd "een verdachte lading van honderd stuks Mooren en Moorinnen" aan wal gebracht (De Stoppelaar 1901:134). Burgemeester Ten Haeff van Middelburg verzette zich echter tegen een mogelijke verkoop van deze Afrikanen als slaven en betoogde in de vergadering van de Staten van Zeeland, dat deze "Mooren en Moorinnen [...] nyet en behooren bij yemanden gehouden oft vercocht te worden als slaeven, maer gestelt in heure vrye Liberteyt zonder dat yemandt van deselver eygendom behoort te pretenderen". Hierop bepaalden de Staten van Zeeland in hun resolutie van 15 november 1596 dat op de eerstvolgende zondag in de kerken diende te worden verkondigd dat de "Mooren, zoo vrouwen, als manspersoonen ende kinderen" de maandag daarop met de daartoe behorende plechtigheden door het Stadsbestuur van Middelburg "gestelt zullen werden van wegen den Staten van Zeelandt in heure natuerlicke lyberteyt" (Vrijman 1937:17).

De koopman Pieter van der Hagen uit Rotterdam probeerde toch nog enig profijt te trekken van deze Afrikanen. Hij wendde zich tot de Staten-Generaal met het verzoek hem toestemming te verlenen "[...] een van de 6 Portugiesche piloten, die onlancx in Zeelant gearriveert zijn met omtrent hondert dertich Mooren, na Portugael te moegen brengen ende an 't lant te setten [...]". Het besluit van de Staten-Generaal op 23 november 1596 luidde evenwel "[...] na behoirlycke deliberatie is 't voirz. versuick van het transport der Mooren affgeslagen" (Japikse 1926:333-4).⁶

Vrijman zag in deze gebeurtenis een mislukte poging tot vestiging van een sla-

venmarkt in Nederland, zoals die in Liverpool later wel werd gesticht. Volgens hem waren deze "Mooren en Moorinnen" rechtstreeks uit West-Afrika gehaald en met dit doel naar Middelburg vervoerd (Vrijman 1937:16). Voor De Stoppelaar was het echter een raadsel hoe die "Mooren" in Middelburg verzeild waren geraakt. Hij dacht niet dat het om "handelsartikelen" ging, hoewel hij ook niet veronderstelde dat de Afrikanen plezierreizigers waren (De Stoppelaar 1901:62).

Volgens Unger waren de Afrikanen naar alle waarschijnlijkheid bij toeval op zee buitgemaakt. In ieder geval meende hij dat men in dit incidentele geval geen begin van een Nederlandse deelname aan de slavenhandel mag zien, noch een poging om een slavenmarkt op te zetten in Middelburg naar het voorbeeld van Sevilla, Lissabon, Antwerpen en later Liverpool (Unger 1956:136; 1939:68).⁷ Bovendien stelde Unger dat vóór de verovering van Elmina, het Portugese slavendepot op de kust van Guinee (1637), de Nederlanders bij wijze van spreken nog nooit van plantageslavernij hadden gehoord en dat het in dit geval hoogstens om huisslavernij had kunnen gaan (Unger 1939:69).

Inderdaad geeft De Stoppelaar een aanwijzing die op dit laatste duidt. Ondanks het feit dat de "Mooren en Moorinnen" massaal hun vrijheid hadden gekregen, werd in het Hof van Zeeland een "kijkdag" gehouden voor degenen die bereid waren de Afrikanen te "aanvaerden", onder voorwaarde dat zij hen zouden opbrengen "in de vreeze Gods en in alle deugden van goede Christenen" (De Stoppelaar 1901:62). Veel genot van hun vrijheid heeft een aantal van de aldus aanvaarde "Mooren" niet gehad: volgens de doopregisters van de kerkhoven te Middelburg werden tussen 4 januari en 3 maart 1597 niet minder dan negen "Mooren wt Indië" ter aarde besteld (De Stoppelaar 1901:63). Wat er van de groep verder is geworden heb ik niet kunnen achterhalen.

Dat Nederlanders in die tijd nog nooit van plantageslavernij hadden gehoord lijkt niet aannemelijk. Al in de zestiende eeuw waren Nederlandse kooplieden, schippers, zeelieden en ambachtslieden, al dan niet in dienst van Portugese of Spaanse handelshuizen of reders, terechtgekomen op de Westkust van Afrika, de Azoren en Canarische eilanden, de Caraïbische suikereilanden en in Portugees Brazilië. Daar hebben de Nederlanders zeker kennis gemaakt met zwarte slavenarbeid, zowel op de suikerplantages als in het huishouden van de slaveneigenaren (Van den Boogaart 1982b:8-9). Stols wijst er bovendien op dat de kooplieden uit Antwerpen, Brugge, Middelburg en Haarlem die rond 1560 in Sevilla werkten zich aan de Iberische gewoonten aanpasten: velen hadden een "mulatto" of "negro" als slaaf-bediende (Stols 1971:363; 1973:3).

Middelburg herbergde bovendien, zij het in mindere mate dan Antwerpen, al in de late middeleeuwen verschillende vertegenwoordigingen van Europese handelsnaties. Behalve Engelsen, Schotten, Fransen en kooplieden uit de Hanzesteden, vestigde zich tussen 1505 en 1564 een "Andalousische natie" in Middelburg. Verder brachten Italiaanse kooplieden en schippers, met name de Venetianen, sinds 1470 hun ladingen specerijen en aluin naar deze stad. Middelburg kreeg een niet geringe betekenis als overlaadplaats van Zuid Europese en Oostzee-waren met bestemming Brugge en Antwerpen, en bovendien als stapelplaats. Ook de Portugezen brachten hun stapelgoederen naar Middelburg en er "ankerde in 1566/7 zelfs een schip uit Brazilië voor de Arne-muidense reë" (Unger 1954:15-27). De woelige jaren aan het begin van de opstand der Nederlandse gewesten tegen Spanje leidden weliswaar tot een economische teruggang, maar eenmaal aan de zijde der Noordelijke gewesten "herrees Middelburg als een phoenix uit zijn as" (Unger 1954:39). De buitenlandse handelaars keerden terug, Middelburg wierp zich op de overzeese handel en kon bovendien een voordelige kaap- of commissievaart voeren, zolang de oorlog met Spanje voortduurde (Unger 1954:53-4).⁸

Familieportret Joos Banckert, bijgenaamd Van Trappen, vice-admiraal van de West-Indische Compagnie, met in het midden een onbekende zwarte jongeman, omstreeks 1640. De schilder is onbekend.

Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat in Middelburg en andere Zeeuwse en Hollandse steden het door de Zuideuropese en Vlaamse kooplieden gegeven voorbeeld van zwarte bedienden navolging vond. In Antwerpen werd huis-slavernij het meest geassocieerd met de Portugese "Natie", dat wil zeggen met de Portugese "Christãos Novos", tot het Christendom bekeerde Sefardische Joden. Vooral na 1595 vestigden velen van deze Nieuwe Christenen zich in Amsterdam, waar zij overigens vaak weer tot het Joodse geloof terugkeerden. Via een uitgebreid netwerk van handels- en familierelaties hadden zij overal in Europa en in de Spaanse en Portugese koloniën contacten (Israel 1983:506-12; Koen 1968).

Zo werd Diogo Dias Querido, alias David Querido, geboren te Oporto en enige jaren in Brazilië woonachtig geweest, in 1611 door de Spaanse Staatsraad als één van de voornaamste Nederlandse (smokkel)handelaars langs de kust van Guinea beschouwd. Deze Querido zou enige Afrikanen hebben meegenomen naar zijn huis in Amsterdam, waar hij hen in de Hollandse en Portugese taal onderwees, opdat zij als tolk zouden kunnen optreden op zijn schepen en bij zijn handelsondernemingen op de Westafrikaanse kust (Ratelband 1959: 49; Israel 1983:512-3).

Inderdaad blijkt uit Amsterdamse archieven, dat reeds kort na 1600 Afrikanen in Amsterdam woonden, meest bedienden van daar gevestigde Portugese Joden (Van den Bogaart 1982b:9). Iets meer gegevens omtrent de aanwezigheid in Amsterdam van zwarte Afrikanen of van hun nakomelingen in het Caraïbische gebied, de Afro-Amerikanen, verschaft het hoofdstedelijk Notarieel Archief. Hier bevinden zich een aantal notariële akten, geïndiceerd op

zwarten in Nederland in de periode 1621-1710.⁹ Uit deze akten blijkt dat er in ieder geval in Amsterdam "Swarten en Swartinnen" leefden, sommigen vrijen, anderen slaven.

Op 17 juli 1634 leggen Francisca de Angola en Anna de Cabo Verde, "beide Swartinnen" en respectievelijk 43 en 35 jaar oud, voor de notaris Daniel Bredan een verklaring af op verzoek van Antonio Manuel, gewezen jager in dienst van de West-Indische Compagnie. Dit betreft een minnekwestie tussen Antonio Manuel en diens echtgenote Ester Jans.¹⁰ Op de zesde oktober 1636 verschijnen Diogo van Angola en Catharina Antoine, "beide negers" en in trouwbelofte met elkaar, samen met Christoffel Capitano, Anthonio van Angola en Francisco van Angola, "allen negers", voor notaris Jac. Nic. Jacobs. De toekomstige echtelieden laten een testament opmaken waarbij zij elkaar tot erfgenamen benoemen. Na beider dood zouden de drie laatstgenoemden in de hier aangehouden volgorde voor de erfenis in aanmerking komen.¹¹

Uit de namen van de genoemde "Swartinnen" en die van de "negers" zou men kunnen afleiden dat zij van de Afrikaanse Westkust en de Kaapverdische eilanden afkomstig waren. Helaas ontbreken verdere gegevens die ons iets over hun aanwezigheid in Amsterdam zouden kunnen vertellen. Wij tasten in het duister over de vraag hoe en wanneer zij hier terechtwamen en wat zij voor de kost deden. Het ging hier in ieder geval om Afrikanen. Opmerkelijk is, dat zij kennelijk gerechtigd waren als getuigen op te treden, en voor zaken als het regelen van een testament voor een notaris konden verschijnen. In de koloniën waren slaven geheel rechteloos, en was de gedragsvrijheid van vrije zwarten en kleurlingen in het maatschappelijk verkeer zeer beperkt (Kunst 1974:52-6).

Andere akten tonen dat er ook zwarte slaven in Amsterdam waren. Aletta Houtuins, weduwe van kapitein Laurens de Rosière, verklaart op 26 juli 1674 dat haar gewezen slaaf Jan Pick van Angola, 18 jaar oud, haar man enige jaren trouw heeft gediend. Daar deze Jan Pick zijn fortuin zelf wil zoeken, doet zij afstand van haar recht op zijn dienstbaarheid.¹² Maar kennelijk kon ook in Nederland een slaaf worden verkocht. In een akte gedateerd 6 november 1621 kopen Gerrit de Beer, Dirck de Beer en Adriaen Rijser "alle huisraad, zilverraad, [...] wol en neger", behorende tot de nalatenschap van Gerrit de Beer Sr.¹³

Uit het volgende drietal akten blijkt een ongebruikelijke route waarlangs Afrikanen in het Caraïbische gebied belandden. In een verklaring van ene koopman Reynier Laclé wordt vermeld dat een zekere "zwarte jongen, genaamd Jan Cupido" tien of elf jaar daarvoor van de kust van Guinea naar Holland is overgebracht. Jan Cupido heeft vervolgens zowel bij Laclé als bij diens moeder gewoond en staat nu, inmiddels zestien of zeventien jaar oud, op het punt naar Curaçao te vertrekken. Er wordt vastgelegd dat niemand aanspraak kan maken op deze jongen.¹⁴ Een tweede voorbeeld: schipper Laurens Graags neemt "een zwarte jongen" mee voor David Cardozo en zonen te Curaçao. Aangezien het echter vereist is de jongen "te sluiten" en een nauwkeurig "opzicht" noodzakelijk is, wil de schipper geen enkele verantwoording nemen.¹⁵ Ten slotte is er een verklaring gedateerd 13 oktober 1751 van schipper Willem Kanjer. Hij heeft op Curaçao goederen afgeleverd aan de kooplieden Nicolaas Houtschild en zoon in opdracht van twee kooplieden te Amsterdam; tevens heeft hij hen een "neger" afgeleverd.¹⁶

In de laatste twee gevallen betrof het mogelijk "zwarte jongens" die uit Curaçao naar Nederland waren gekomen en vervolgens werden teruggestuurd. In het eerste geval is in zekere zin sprake van een omgekeerde route over de Atlantische driehoek - zij het dat het hier uitdrukkelijk om een vrije jongeman ging. Een zelfde geval doet zich in 1766 voor, wanneer de Heeren Tien, bestuurders van de W.I.C., op 11 april besluiten de "Negerjongen Jan voor de Kost onder den train op Curaçao als vrije te doen werken". Deze Jan voor de Kost is afkomstig uit Guinea en "onder den boedel" van de onderweg

overleden stuurman Michiel Alberts naar Nederland overgekomen; hij wordt nu doorgezonden naar Curaçao. Aan Rodier, W.I.C.-directeur op Curaçao, wordt verzocht hem voor het meest geschikte ambacht aan te stellen. Ook moet Rodier hem laten onderwijzen in het lezen en schrijven en hem de beginselen van de christelijke godsdienst bijbrengen.¹⁷

Antilliaanse (ex-)slaven in Nederland

Er bestaan verschillende akten, waaruit blijkt dat inderdaad slaven uit Curaçao naar Amsterdam zijn gekomen. Zo geeft op 12 juli 1709 Anna Ementia Kerckrink, weduwe van Jacob Beck, de vrijheid aan haar twee slaven en de slavine, die zij heeft meegenomen naar Nederland. Tevens stelt zij hen in de gelegenheid terug te gaan naar Curaçao.¹⁸ Jacob Beck was vanaf 1704 directeur van Curaçao geweest, maar had wegens onenigheid met de Heeren Tien ontslag gevraagd en, eind 1708, gekregen. Hierop vertrok hij met zijn vrouw en drie kinderen naar Nederland. Hun schip belandde echter door slecht weer in Noorwegen, waar Beck in Bergen overleed (Hartog 1961:230).¹⁹

Een jaar later (1710) geeft Pieter Schuurman, gewezen functionaris van de W.I.C. te Curaçao, ten overstaan van de notaris "een negerin Catharina" de vrijheid. Ook Catharina zal naar Curaçao terugkeren.²⁰ Beide voorbeelden geven aan dat gewezen W.I.C.-functionarissen soms met hun slaven naar "Patria" terugkeerden. Hoe lang deze slaven in Nederland verbleven is niet duidelijk, evenmin of het hun eigen wens was, na hun vrijheid te hebben verkregen te worden teruggestuurd naar Curaçao.

In het onderstaande geval komt deze wens wél naar voren. "De neger Jan, zijnde geweest kok bij de overleden Matthias Luls, in leven commissaris van den slavenhandel op Curaçao" verzoekt de Heeren Tien om naar Curaçao te mogen gaan. Hij vraagt tevens de onkosten voor de terugtocht voorgesloten te krijgen. Zijn verzoek wordt toegestaan en aan directeur Rodier wordt een brief verstuurd waarin wordt meegedeeld op welke wijze de gewezen kok, terug op Curaçao, zijn overtochtskosten moet terugbetalen. Jan dient zich te verhuren voor de werkzaamheden bij het gouvernement.²¹

Bleef het zwarte huispersoneel dat meekwam met naar Nederland vertrekken de families gewoonlijk in de Lage Landen wonen, of keerden de meesten terug? Het is, bij gebrek aan bronnen, niet met zekerheid te zeggen. Blevens, bijvoorbeeld, de twee zwarten die waren meegekomen met de echtelieden Maria Kock en mr. Cornelis Star van Lichtenvoort voor de rest van hun leven in het Groningse dorpje Kleinemeer? Cornelis Star van Lichtenvoort was, na zijn rechtenstudie in Groningen te hebben beëindigd, in 1764 als advocaat naar Curaçao vertrokken. Hij trouwde daar met Maria, dochter van de op Curaçao bekende Willem Webb Kock, zelf telg van een reeds enkele generaties lang op Curaçao gevestigde Nederlandse familie en een zeer vermogend koopman-reder-planter (Visman 1976-7). In 1768 besloot het echtpaar Star van Lichtenvoort naar Nederland terug te keren. Zij vestigden zich op het familielandgoed in Kleinemeer bij Borgercompagnie (Schutter 1956: 35-6).

Hun verschijning in gezelschap van twee zwarte bedienden, gewezen slaven van Maria Kocks plantage "Rozetak", zal in Kleinemeer wellicht voor enige beroering hebben gezorgd, maar deze bedienden waren niet de enige zwarten die in deze streek terecht kwamen. In Sappemeer vestigde zich op het landgoed Stadwijck, gelegen aan de overkant van het water dat Kleinemeer scheidde van Sappemeer, dr. Jacob Appius, die bij zijn terugkeer uit Suriname "zijn zwarte knecht Jan Christiaan" met zich mee had genomen. Deze Appius overleed in 1789 en vergat Jan Christiaan in zijn erfenis niet (P.J. van Winter 1978:211-2).

Wat van de twee zwarte bedienden op Welgelegen terecht kwam blijft een raadsel. Evenmin weten we wat er terecht is gekomen van Manuel Francisco, "een negerknecht", voor wie in 1749 een paspoort op Curaçao was aangevraagd door Jan van Schagen Jr., zoon van de Raad-fiscaal Jan van Schagen te Curaçao, "voor een reyse na Amsterdam met het schip 'de Wijnanda' ". Hij zou Jan Jr. naar Nederland vergezellen.²²

Op welke wijze via een geheel andere route "slaven en mulatten" in Nederland terecht konden komen blijkt uit het volgende verhaal. Op 24 juli 1765 schrijft de Kamer van Amsterdam aan directeur Rodier het volgende. Met het schip De Jonge Princesse Carolina, schipper Claas Wegenaar, komen enige personen naar Curaçao, zowel slaven en mulatten als blanken. Deze mensen zijn door Spanjaarden in West-Indië op zee in hechtenis genomen en naar Cádiz in Spanje vervoerd. Zij zijn daar vrijgelaten en met twee Nederlandse schepen naar Texel overgebracht.²³ Aan de Directeur van Curaçao wordt bericht dat, gezien het feit dat de Compagnie de zaken van ingezetenen van Curaçao zeer goed heeft behartigd, mag worden verwacht dat de eigenaars van de slaven de voor het onderhoud gemaakte kosten zullen vergoeden. De slaven waarvoor geen onweerlegbare eigenaars bestaan moeten ten behoeve van de Compagnie worden verkocht. De mulatten moeten in Compagniedienst treden en de voor hen gemaakte onkosten uit hun loon terugbetalen. Een jaar later bereikt de Kamer van Amsterdam het bericht dat door 's Lands oorlogsschip De Armazoon, "22 negers" en een aantal mulatten vanuit Cádiz naar Texel zijn overgebracht. Zij waren door een Spaanse kaper van een Curaçaose bark afgenomen. De Kamer besluit ook deze slaven naar Curaçao terug te sturen en laat directeur Rodier weten dat in verband met de gemaakte verblijfs- en overtochtscosten van deze Curaçaose slaven en vrijen net zo gehandeld dient te worden als het jaar te voren aan hem was opgedragen.²⁴ Kaapvaart speelde in de eerste eeuwen na de Europese verovering van het Caraïbische gebied een grote rol. Nederland liet zich daarbij niet onbetuigd, maar zoals uit het bovenstaande blijkt werden ingezetenen van de Nederlandse bezittingen aldaar ook zelf hiervan wel eens het slachtoffer. Behalve het verlies van schepen en goederen brachten kapingen voor de kooplieden en scheepseigenaren van Curaçao en Sint Eustatius ook verlies van slaven met zich mee. Op Curaçao hadden vele slaveneigenaren hun slaven als matrozen verhuurd aan schippers en scheepseigenaren. Zij werden in economisch opzicht door een kaping nog extra gedupeerd, want terwijl de passagiers en de vrije scheepsbemanning gewoonlijk - soms na lange gevangenschap - naar hun oorspronkelijke woonplaats mochten terugkeren (Emmanuel en Emmanuel 1970:220-6), werden de slaven-matrozen - hun zakelijk bezit - meestal door de kapers ten eigen bate verkocht. Sommige van deze slaven-matrozen van gekaapte Curaçaose schepen zijn uiteindelijk in Europa terechtgekomen, maar hoeveel is niet na te gaan.

De praktijk slaven als matrozen te verhuren bracht nog een ander gevaar mee voor de slavenhouders. Talloze achttiende-eeuwse verordeningen, maatregelen en plakkatens, gepubliceerd door de directeuren van Curaçao en de Commandeuren van Sint Eustatius en Sint Maarten, regelden de wijze waarop schippers en reders slaven, "moulaten en vrije negros" als matrozen of als leden van de scheepsbemanning op de monsterrol moesten zetten.²⁵ Slaven hadden een schriftelijke toestemming van hun meesters nodig om aan boord te kunnen gaan, terwijl zij bovendien, evenals de vrije "negers" en "moulaten", een paspoort in hun bezit dienden te hebben. Telkens werd in de verordeningen en maatregelen gewezen op misbruik en werden de schippers aangeklaagd om zich aan de bepalingen te houden. Kennelijk gebeurde het vaak dat slaven, die zich zonder schriftelijke permissie van hun eigenaren als matrozen aandienen, door de schippers werden aangenomen. Dit bood hen een uitstekende kans om te vluchten. Directeur Faesch beklagde zich bij de Kamer van

Amsterdam, dat op deze wijze naar Venezuela gevluchte slaven niet door de Spanjaarden werden geretourneerd: "Op deese wijs loopen wij alhier gevaar considerabele schaadens te leiden, want het meeste capitaal van sommige habitanten bestaat in slaaven en merendeels van de geringsten hebben haar leef-togt van eenigs slaavies die sij hebben en laten navigeeren als matroosen".²⁶ De meeste slaven vluchtten van Curaçao naar de overkant, naar Venezuela, waar zich in de streek van Coro een kleine gemeenschap van uit Curaçao afkomstige gevluchte slaven en vrijgelatenen vormde (Pollak-Eltz 1977:441-2; Van Soest 1980:6-7). De vluchtroute van de slaven uit Sint Eustatius en Sint Maarten richtte zich op de omliggende Engelse en Spaanse eilanden. De intensieve handel met deze eilanden verschafte hen een goede gelegenheid te vluchten in kano's en andere bootjes, die aan hen werden verhuurd of geleend om goederen van hun meesters naar de andere eilanden te vervoeren.²⁷

Een enkele keer echter kwamen Curaçaose slaven op hun vlucht naar de vrijheid in Nederland terecht. Zo verklaarde schipper Cornelis de Ruyter op 10 juni 1701 voor een Amsterdamse notaris dat op zijn schip *De Post* een neger als verstekeling was meegevaren. Bij aankomst van het schip in Nederland "absenteert" deze zich van het schip.²⁸ Evenzo verklaarde schipper Tobias Jansz. Toon twee jaar later dat de neger Antony, toebehorend aan een Joodse weduwe op Curaçao, als verstekeling naar Amsterdam was meegevaren.²⁹

Kennelijk bood de vrachtvaart uit Curaçao op Nederland, die rond 1700 een hoge vlucht had genomen, aan slaven een kans zich ongezien te laten inschepen. Een plakkaat, op 5 juni 1714 uitgevaardigd door Jeremias van Collen, de directeur, of ook wel Gouverneur van Curaçao, doet het vermoeden rijzen dat dit herhaaldelijk gebeurde. Overwegende dat "veele schippers van schepen, barcquen en andere vaertuygen, soowel eyge natie als vremdelingen ende wel voornamentlijk dengeene die van hier naer 't Vaderland vertrecken, haer niet en ontsien onder praetext van innocensie ofte ontweetenheyt negrosslaven die van haer meester weghloopen van dit eyland te vervoeren [...]" verbod Van Collen alle schippers om zonder voorkennis van de Gouverneur slaven van het eiland weg te voeren. Verstekelingen moesten bij de eerste gelegenheid worden teruggestuurd.³⁰

Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat ook van Sint Eustatius, vooral toen zich in de tweede helft van de achttiende eeuw een enorme bloei van de vrachtvaart tussen het eiland en Nederland had ontwikkeld, slaven naar Nederland zijn gekomen, hetzij als matroos, hetzij als verstekeling. Systematisch onderzoek in de archieven van de West-Indische Compagnie, het Oud-Archief van Curaçao en het Notarieel Archief van Amsterdam zou wellicht meer gegevens kunnen verschaffen. Mijn eigen onderzoek in het W.I.C.-archief, met name in de "Brieven en Papieren van Curaçao, 1715-1730", leverde echter weinig materiaal op. Gegevens over schepen die uit Curaçao vertrokken en opgaven van de meegevoerde goederen bieden weliswaar een uniek inzicht in Curaçao's Kleine Vaart en Grote Vaart, maar zelden werden mededelingen gedaan over de meereizende passagiers. Het Oud-Archief van Curaçao (tot 1828) vermeldt tussen 1765 en 1790 dat meer dan twintig paspoorten werden afgegeven aan slaven en "domesticquen" om met een Curaçaose koopman, een Nederlandse familie op verlof, of een Curaçaose schipper naar Nederland mee te gaan. Het aantal slaven/bedienden aan wie een paspoort werd verstrekt om met hun meesters en meesteressen naar elders in het Caraïbisch gebied of naar New York te vertrekken was echter twee keer zo groot.³¹

Uit de genoemde akten, archiefstukken en vermeldingen in de literatuur blijkt dus dat slaven en vrije "swarten" vanuit Curaçao naar Nederland zijn gekomen: als bediende van naar het vaderland terugkerende functionarissen en verlofgangers, in het gezelschap van een voor zaken in Nederland vertoevende Curaçaose koopman en als matroos of verstekeling op schepen van scheepseigenaren uit Curaçao en Sint Eustatius. Onduidelijk blijft echter, of

Fontaine, "Lucas Schorer",
omstreeks 1720. Schorer, afge-
beeld met een zwarte page-
bediende, was Bewindhebber van
de Kamer van Zeeland en
Commandeur van Sint Eusta-
tius en Saba.

deze gang naar Nederland een geregeld voorkomend verschijnsel was, of dat het slechts om incidentele gevallen ging.

De schaarste aan gegevens staat in schrille tegenstelling tot de schat aan kwantitatieve gegevens die door Buve en Oostindie zijn verzameld over achttiende-eeuwse Surinaamse Nederlandgangers. Zich baserend op Gouverneursjournalen uit de periode 1729-1749 telde Buve meer dan tachtig Surinaamse Indianen, slaven en vrijen die de oversteek naar Amsterdam maakten (Buve 1963: 9-10). Een verder onderzoek van Oostindie over de periode tot 1781 bracht een aanzienlijk grotere reizigersstroom aan het licht, waarbij het meest opvallende is dat zich vooral na 1750 een toename van het Surinaamse slavenverkeer naar Nederland blijkt te hebben voorgedaan (Oostindie 1986:7). Volgens Oostindie kwamen in de periode 1729-1781 meer dan 700 Surinamers - Indianen, slaven en vrije zwarten en kleurlingen - naar Nederland, terwijl een iets kleiner aantal naar Suriname terugkeerde.

De aanwezigheid van betrekkelijk grote aantallen Westindiërs in Engeland, Frankrijk en Nederland hangt samen met het feit dat deze groep afkomstig

was uit de echte plantagekoloniën. In de plantagemaatschappij werd de arbeid verricht door grote slavenmachten. De getalsverhoudingen tussen het kleine aantal Europeanen en de Afrikaanse slaven en hun nakomelingen was hier bijzonder scheef. De Nederlandse Antillen daarentegen hebben geen echte plantage-economie gekend. Zo er al plantages waren op Sint Eustatius, Sint Maarten en Curaçao, waren deze in vergelijking met de grote landbouwondernemingen in de Franse en Engelse Caraïben en in Suriname van geringe omvang. Volgens een staat van de Curaçaose bevolking, gedateerd 18 oktober 1735, bezaten 146 ingezetenen niet meer dan één slaaf. Dit betekent dat van het totaal aantal Europese ingezetenen (453) een derde slechts één slaaf bezat. Slechts twee ingezetenen hadden meer dan 80 slaven, 97 niet één (Hamelberg 1901b:153-70).³² Op Aruba was het aantal slaven in het begin van de negentiende eeuw niet meer dan 366, naast een vrije bevolking van 211 "blanken", 564 Indianen en 621 "gecouleerde en zwarte vrijen" (Hartog 1953:125). Te zelfder tijd woonden op Bonaire zo'n driehonderd gouvernementsslaven, voornamelijk werkzaam in de zoutpannen, 124 particuliere slaven, 137 blanken en 568 vrije kleurlingen (Hartog 1957:125).

Wat de Bovenwinden betreft, op Sint Eustatius leefden gedurende de grootste bloeiperiode (1790) 4944 slaven, naast een totale Europese bevolking van 2375 zielen. Op Sint Maarten, waar in de tweede helft van de achttiende eeuw een aantal suikerplantages in bedrijf was en dat een belangrijk zoutproducent was, telde de bevolking in 1790 4226 slaven, naast 1151 Europeanen. Saba had in hetzelfde jaar een blanke bevolking van 730, en een slavenbevolking van 564 personen (Hartog 1964:226-8). Overigens was op de Bovenwinden, net als in de grote Caraïbische plantagekoloniën, de groep ex-slaven en vrijen van (Euro-)Afrikaanse oorsprong betrekkelijk gering. Op de Benedenwinden daarentegen was deze groep juist vrij groot, soms zelfs omvangrijker dan de slavenbevolking.

Al is het waarschijnlijk dat de Antillen, net als Suriname, een regelmatig personenverkeer met Nederland onderhielden, het is gezien bovenstaande cijfers duidelijk dat het niet om dezelfde aantallen kan zijn gegaan. Op het hoogtepunt van haar bloei als plantage-economie werd de totale bevolking van Suriname op 55.892 zielen geschat, waarvan niet minder dan 53.000 slaven (Van Lier 1977:23).

Onder de Antillianen die in Nederland belandden waren hoogstwaarschijnlijk ook een aantal slaven-matrozen. Zij werden grotendeels ingezet op de Kleine Vaart, maar zij zullen ook tot de bemanning hebben behoord van schepen van eigenaren uit Curaçao en Sint Eustatius, die op de Grote Vaart voeren. Op die wijze moeten zij dan ook Hollandse en Zeeuwse havens hebben aangedaan (Emmanuel en Emmanuel 1970:215, 682-702).

Gezien de bevolkingsgrootte en de handelscontacten van de verschillende eilanden ligt het voor de hand dat de Antilliaanse passagiers naar Nederland voornamelijk uit Curaçao en Sint Eustatius kwamen. In het geval van Sint Eustatius is het echter de vraag of er werkelijk veel slaven of vrijen als bediende naar Nederland zijn gegaan. De "verengelsing" van de Bovenwinden was reeds in de zeventiende eeuw begonnen. Tegen het einde van de achttiende eeuw woonden er op Saba en Sint Maarten bijna uitsluitend Engelse Europeanen. Sint Eustatius had weliswaar, ten gevolge van haar positie als handelscentrum, een kosmopolitische bevolking, maar ook op dit eiland was tegen 1780 de Europese bevolking sterk verengeld (Hartog 1964:230-5). De herhaalde Engelse veroveringen van de Bovenwinden hadden tot gevolg, dat hoewel deze eilanden na 1816 "voorgoed" onder Nederlandse vlag kwamen, een groot aantal Engelsen, Schotten en Ieren zich er blijvend had gevestigd. Gezien de familierelaties met hun oorspronkelijke vaderland reisden deze Bovenwinders eerder naar het Verenigd Koninkrijk dan naar Nederland, en met hen hun bedienden. Sheridan (1977:96) noemt studenten uit Sint Eustatius en Sint Maarten die in de achttiende eeuw waren ingeschreven aan de Universiteit van Glasgow.

Het beeld van "de Swarte"

Zijn er slechts zeer voorzichtige uitspraken mogelijk over aard en omvang van het personenverkeer tussen de Antillen en Nederland, over de vroegste ervaringen van Antillianen in Nederland heb ik zelfs geen enkel gegeven gevonden. Ik moet dus noodgedwongen aan de vraag voorbijgaan, hoe Antillianen in vorige eeuwen hun verblijf in Nederland beleefden.

In de meeste al genoemde gevallen was sprake van "Swarten en Swartinnen" als huispersoneel. De veronderstelling ligt voor de hand dat ook in Nederland een zwarte bediende gold als symbool voor de in de koloniën vergaarde rijkdom. Rond het midden van de zeventiende eeuw waren havensteden als Middelburg, Veere, Vlissingen, Rotterdam en bovenal Amsterdam een toonbeeld van de enorm toegenomen welvaart van kooplieden en reders. De winstgevendheid van hun handelsovernames in de Oost en West werd weerspiegeld in een haast uitbundige bouw van kapitale herenhuizen en openbare gelegenheden. In Amsterdam verzezen aan de grachtengordels "de grachtenpaleizen", bewoond door leden van de nieuwe patricische "aristocratie" (Elias 1963:clxii).

Verskillende portretschilders gingen nu hun cliënten uit de koopmansstand en scheepvaartwereld als grand-seigneur uitbeelden. De aanvankelijk sobere levensstijl van de regenten, die zich aan het begin van de zeventiende eeuw nauwelijks onderscheidde van die der gewone burgers, veranderde (Roorda 1975:243,246). Dit komt ook tot uiting in de indrukwekkende, fantasierijke

Abraham van den Tempel, "Jan van Amstel en Anna Boxhoorn", 1671. De echtelieden, van wie de man zeekapitein was, zijn afgebeeld met de stereotype zwarte bediende.

gewaden waarin de regenten zich lieten vereeuwigen door modieuze-portret-schilders als Jan Mijtns, Bartholomeus van der Helst en Abraham van den Tempel (Rosenberg en Slive 1972:313-9; Wijnman 1959:99,104). Zeer treffend is het verschijnen, op sommige van deze schilderijen, van een zwart jongetje, hetzij op de achtergrond, hetzij naast de geportretteerden. Deze knaapjes werden meestal afgebeeld in prachtige Oosterse kledij, gelijkend op een "Moorse" page met een fruitmand of een sieradendoos in de hand.³³ Ook zeeapiteins, marineofficieren en bewindhebbers van de Kamers van de W.I.C. lieten soms op hun portretten een zwart jongetje figureren.³⁴

In een aantal gevallen werden zulke pages niet geschilderd naar een bestaand Afrikaans knaapje, noch stonden Westindische jongetjes er voor model. Het betrof dan in feite een stereotype uitbeelding van "het Afrikaanse jongetje" als bediende en, hoe prachtig ook uitgedost, slechts fungerend als exotisch decor. De vergelijking dringt zich ook op met de afbeelding van de legendarische zwarte Ethiopische koning onder de drie wijzen uit het Oosten. Sinds de vijftiende eeuw werd hij steeds weer op dezelfde stereotype wijze afgebeeld op schilderijen over de aanbidding van de pasgeboren Jezus. In de zestiende eeuw maakte de Afrikaan in de westerse schilderkunst plaats voor een nog exotischer "nobele wilde", de Amerikaanse Indiaan (Locke 1979:138-9; Bugner 1976:25-6). Slechts een enkele keer werd de meestal vrolijk ogende page vervangen door een schaars geklede jongen, angstig opkijkend naar zijn meester.³⁵ Was hier de realiteit van de slavernij in de koloniën en de ondergeschiktheid van de zwarte slaaf doorgedrongen?

Naast deze stereotype uitbeelding van de page-bediende als een decoratieve en speelse achtergrond of ook, zoals Debrunner veronderstelt, om de blanke huid van de voorname dame of heer en de superieure intelligentie van de Europeaan des te beter te doen uitkomen, werden ook in deze tijd levende "negers" geportretteerd (Debrunner 1979:92-6). Dit geldt bijvoorbeeld voor Lucas van Leyden (1494-1533), wellicht één van de eerste Westeuropese schilders die in Antwerpen meer realistische portretten van Afrikaanse mannen schilderde. Hetzelfde geldt voor Albrecht Dürer (1471-1528), die tijdens zijn verblijf in de Scheldestad Catharina van Brandão schilderde, waarvoor een huisslavin van João Brandão, agent van een Portugees handelshuis, model stond. Beroemd zijn de schilderijen van Albert Eckhout (of Eeckhout), die tijdens het bewind van prins Johan Maurits in Brazilië (1631-1654) één van de gezantschappen van de koning van Congo portretteerde (1641). Een gezantschap van een Afrikaanse rivaal, de graaf van Sonho, reisde klaarblijkelijk door naar Nederland om de prins van Oranje met een bezoek te vereren. Zij werden daar ook geportretteerd want in 1645 gaf de Kamer van Zeeland opdracht "de schilder [Jasper] Bex [Becx] te contenteeren voor ses conterfeitsels gemaekt door last van dese Camer nopende de Ambassadeur van den graaf van Sonho" (Nijstadt 1979:80-3). Waarschijnlijk heeft ook Rembrandt aan de hand van levensechte modellen zijn beroemde "Twee Negers" (1661) geschilderd (Rosenberg en Slive 1972:112; Martin 1936:37).³⁶

Het opmerkelijke en verademende van laatstgenoemde portretten is dat er geen stereotype beeldvorming over de zwarte mens uit spreekt, in grote tegenstelling tot de beeldvorming over de Afrikaan in de Europese literatuur uit deze tijd (Van den Boogaart 1982b). Bij de meeste auteurs overheerste het beeld van barbaarsheid, schaamteloosheid en goddeloosheid van deze Afrikaanse "wildten" (Thompson 1976-7:42-54). Het waren de door God vervloekte nakomelingen van Cham, die volgens de overlevering veroordeeld waren tot een zondig en miserabel leven. Afrika was volgens deze christelijke traditie het land waar Chams nakomelingen zich hadden gevestigd: de zwarte huidskleur was het uiterlijk teken van schande en morele verdorvenheid (Van den Boogaart 1982a:38). Zo'n interpretatie van de bijbel verschaftte een uitstekend argument ter rechtvaardiging van slavernij, in het bijzonder van zwarte Afrikanen.

Voor de portrettering van zwarte pages-bedienden waren dus lang niet altijd

Rembrandt, "Twee Negers",
1661.

levende modellen nodig. Wel bestond in West-Europa een vraag naar jonge Afrikanen die in vermogende huisgezinnen als speelkameraadje voor kinderen konden dienen. Zo zou de West-Indische Compagnie in een verdrag, waarin de Pruisische vorst zijn bezittingen in Ghana aan de Nederlanders overdroeg, zich hebben verplicht jonge Afrikanen aan het Pruisische hof te leveren; zij zouden daar als bedienden en gezelschapsknapen voor de zonen van de hofadel dienen (Debrunner 1979:96-7, 107-8). Ook naar Nederland werden jonge Afrikanen gebracht, soms als bedienden, soms voor een opleiding. Een voorbeeld hiervan is Jacobus Elisa Joannes Capitein, die in 1728 als tienjarig jongetje in Nederland kwam (zie Oostindie 1986:12). Hij bezong die gebeurtenis later als volgt (Oudschans Dentz 1941:376):

''Dit land ontving my eerst uyt Africa gekomen:
Hier sagen wy verheugd het eynde van de reis
Ons, afgemat door lang te zukk'len op de stromen
was Middelburg de deur tot Neerlands paradys''.

Slavernij in Nederland: een juridisch probleem

Het is zeer de vraag of Nederland een paradijs bleek voor de slaaf of slavin die er kwam. Als bedienden hadden zij in vergelijking met het slavenbestaan in de koloniën waarschijnlijk een beter en vrijer bestaan, maar zij bleven volgens hun meesters het rechtmatig bezit van de eigenaar. De positie van de slaaf werd een juridisch probleem wanneer de slaaf in Nederland wegliep van zijn meester en ergens anders, maar nu als vrij persoon, een dienstbetrekking aanging. Had niet al in de zeventiende eeuw de Leidse jurist Simon van Leeuwen in "Het Rooms-Hollandsch Regt", gesteld dat "Wat de personen aangaat, zijn by ons alle menschen van geboorte vrye luyden en is de slaverneye by ons t' eenemaal onbekent, en in ongebruik [...]" (Kunst 1981:122)?

Ook in Antwerpen, dat zoals ik eerder vermeldde in de zestiende eeuw een groot aantal huisslaven kende, werd in de "Rechten ende Costumen" van de stad Antwerpen, handelend over de "Staet ende Conditie van Persoonen", bepaald: "Binnen der stadt ende vryheyt van Antwerpen syn alle menschen vry ende gheen slaven". Geconfronteerd met het vreemde huispersoneel, door de Iberische, Italiaanse en Noordafrikaanse kooplieden, handels- en verzekeringsagenten meegenomen naar Antwerpen, bepaalde de wetgever bovendien dat "item alle slaven binnen de stadt oft vryheyt ghecomen wesende syn vry ende buyten de macht van heurlieden Meesters oft Vrouwen". Slaven die tegen hun wil toch als slaven werden gehouden "moghen proclameren ad libertatem patriae, ende heurlieder Meester oft Vrouwen voor de Weth doen daghen ende hun aldaar rechtelyk vry doen verclaeren" (Goris 1923:541).

Hier was dus al sprake van een principiële juridische gelijkstelling van de slaaf aan zijn meester, nadat deze in de stad waren aangekomen. Wel werd het aan de wil van de slaaf overgelaten om zijn vrijheid door de rechter te doen vaststellen. Dit kwam in de praktijk zelden voor, waarschijnlijk mede omdat de meeste slaven niet op de hoogte waren van deze mogelijkheid. Gezien het feit dat Goris verschillende koop- en verkoopakten van slaven in de notariële akten aantrof, is ook hier de slaaf kennelijk een verhandelbare zaak gebleven (Goris 1923:541).

In Frankrijk was in de zeventiende eeuw door rechterlijke instanties vastgesteld dat slavenhandel en slavernij in Frankrijk onwettig waren. Toch verdeelde ook hier de toenemende stroom van slaven uit de Franse koloniën, waar de positie van de slaven in een speciale wet, de "Code Noir", duidelijk was omschreven, de meningen over de vraag of de "Code Noir" ook in Frankrijk van toepassing moest zijn. In 1716 werd het aan de slaveneigenaars uit de Franse Antillen toegestaan hun slaven mee te nemen, in Frankrijk als slaven te houden en hen mee terug te nemen naar de koloniën (Cohen 1980:110).

De groei van een zwarte gemeenschap in Frankrijk riep echter allerlei reacties op. De autoriteiten in de koloniën verzetten zich tegen het weggaan van slaven, aangezien dezen werden onttrokken aan de altijd om slaven verlegen plantages. Maatregelen zoals het verplicht stellen van storting van een waarborgsom moesten het terugkeren van de slaven naar de koloniën garanderen. Bovendien vreesden de planters dat de Afro-Caraïbiërs in Frankrijk bloot zouden staan aan egalitaristische denkbeelden. Zouden zij zulke denkbeelden niet meenemen naar de koloniën en daar ophitsen tot slavenopstanden? Aan de andere kant ontstond ook in Frankrijk zelf onvrede met de kleine zwarte gemeenschappen die zich vormden in de havensteden. Sommigen zagen een gevaar in de gemengde huwelijken die nu plaatsvonden en vreesden een snelle vermeerdering van kleurlingen en zwarten in het land (Cohen 1980:111).

Zoals ook in Engeland gebeurde, werden in Frankrijk diverse rechtszaken ge-

voerd waarbij regeringsmaatregelen werden betwist en aan rechters werd gevraagd in individuele zaken vast te stellen of een slaaf in Frankrijk al of niet vrij was. Uiteindelijk brachten de mening van de koloniale autoriteiten en de hevige aanvallen in Frankrijk tegen de komst van zwarte mensen de koning er toe in 1777 een drastische maatregel te nemen: slaven en vrijen mochten Frankrijk niet meer binnenkomen, en zo zij wel meereisden met hun eigenaren, dienden zij in speciaal voor hen ingerichte "depôts de noirs" te worden geïnterneerd, totdat zij naar de koloniën konden terugkeren (Cohen 1980:112; Debrunner 1979:139-40).

De Franse revolutie (1789) en de revolutionaire gebeurtenissen in Frankrijks belangrijkste Caraïbische kolonie, Saint Domingue, die uiteindelijk zouden leiden tot het ontstaan van Haïti, de eerste (zwarte) republiek in het Caraïbische gebied, hadden tot gevolg dat Frankrijk voor korte tijd de slavernij in al haar koloniën afschafte. Deze "lenteperiode" duurde slechts kort; in 1802 introduceerde Napoleon opnieuw de slavernij in zijn koloniën. Daarbij werd het de Caraïbische slaven en vrijen opnieuw verboden Frankrijk binnen te komen. Pas in 1848, met de afschaffing van de slavernij, werd de bepaling geschrapt dat zwarte mensen uit de koloniën Frankrijk niet binnen mochten komen (Cohen 1980:116-9,204).

Ook in Engeland waren, zoals eerder gezegd, de zwarte gemeenschappen in enkele belangrijke steden sterk toegenomen. Al in 1596 had koningin Elisabeth geprobeerd aan deze groei een einde te maken met het bevel aan de burgemeesters van verschillende grote steden dat "these kind of people should be sent forth from the land" (Edwards en Walvin 1976:178). Haar pogingen hadden geen succes. Steeds dringender werd de vraag gesteld naar de positie van een slaaf op Engelse bodem. Dit werd met name acuut wanneer een slaveneigenaar zijn slaaf wilde verkopen of weer meenemen naar de koloniën. Soms ontvluchtten slaven hun meester; bij gevangenneming besliste de rechter dan, onder toepassing van het wettelijk eigendomsrecht, meestal in het voordeel van de slaveneigenaars. Een slaaf was dus een "zaak" die naar het believe van zijn meester kon worden doorverkocht en uitgevoerd.

De rechterlijke uitspraken volgden echter een zigzag-koers die veel onduidelijkheid schiep. Zo oordeelde een rechter in 1762 in de zaak Shanley tegen Harvey dat de slaaf Harvey in feite in Engeland een vrij persoon was; dit was weer in tegenstelling met hetgeen een andere rechter in 1729 had geoordeeld (Walvin 1973:113). Dergelijke rechtszaken hadden echter aanvankelijk in de praktijk geen gevolgen voor de gehele zwarte gemeenschap. Pas met de toename van de ontvluchtelingen van slaven in Engeland en de opkomst van een brede anti-slavernij-beweging werd de noodzaak gevoeld van een wettelijke regeling (Walvin 1973:132-41; Lorimer 1984:136).

Advocaten wierpen zich nu in de strijd tegen de slavernij en hielpen slaven in door hun meesters tegen hen aangespannen rechtszaken. De grote toetssteen werd de beroemd geworden zaak-Somerset (1771/1772). In deze zes maanden durende zaak, die enorme publieke belangstelling genoot, trad Granville Sharp, een fel tegenstander van de slavernij, als advocaat op. De Lord Chief Justice, Mansfield, besliste uiteindelijk dat de slaaf Somerset vrij was. Deze beslissing is achteraf wel geïnterpreteerd alsof hiermee de slavernij in Engeland onwettig was verklaard. In feite had Mansfield echter slechts beslist dat een slaaf niet tegen zijn wil door zijn meester mocht worden gedwongen Engeland te verlaten. Hij bleef dus wel slaaf, en slaven die daarna in Engeland werden ingevoerd waren niet automatisch vrije personen (Walvin 1973:117-31; Lorimer 1984:121,131-3,143).

Uit de praktijk blijkt inderdaad dat de zwarte slavernij in Engeland bleef bestaan. Nog omstreeks 1820 kwamen rechtszaken voor, waarin de rechter moest beslissen of een zwarte als slaaf of als vrij persoon moest worden beschouwd (Walvin 1973:137-8). Pas met de Emancipatiewet van 1833 kwam een einde aan de slavernij in Engeland.

Ook in Nederland hebben de gerechtelijke autoriteiten een tweeslachtige houding aangenomen. In hetzelfde Middelburg, waar in 1596 de burgemeester zich hevig had verzet tegen het als slaven aan land brengen van een honderdtal Afrikanen, had in 1661 de Kerkeraad zich sterk gekant tegen een plan van de daar gevestigde Joodse koopman Moses Netto. Netto had van een schipper een "morinne" gekregen, die zich aan boord van een prijsgemaakt schip had bevonden. Netto wilde de slavin tegen haar zin naar Essequibo overbrengen. De Kerkeraad, die met argusogen de vestiging van Joodse vluchtelingen uit Brazilië had gevolgd en wie het volstrekt niet zinde dat deze Joden hun godsdienst en hun eigen levensstijl konden behouden, besloot Netto te verzoeken het kind vrij te laten. Toen de Kerkeraad bovendien te weten was gekomen dat het kind was gedoopt, wendde zij zich tot de burgemeester van Middelburg met het verzoek Netto geen toestemming te geven het kind weg te voeren. Tevens moest hij de schippers waarschuwen voortaan "[...] als sy eenige Mooren in Christenlandt brengende, deselve niet over te geven aan de Joden, maar deselve in haere vryheit te laeten na de wetten van onse landen" (Van 't Hoff 1920:24). De "bezorgdheid" voor de naar Middelburg gevoerde slaven werd weliswaar ingegeven door afkeer van de Joodse inwoners, maar de Kerkeraad benadrukte ook dat volgens de wetten in deze landen een ieder vrij persoon was.

De rechtsgeleerde Cornelis van Bijnkershoek (1673-1743) tekende in zijn "Observationes Tumultuariae", een soort dagboek van zaken die tijdens zijn raadsheerschap bij de Hoge Raad van Holland en Zeeland werden behandeld, een zaak aan waaruit duidelijk naar voren komt hoe tegenstrijdig twee rechterlijke vonnissen konden zijn. In deze zaak ging het om een slaaf uit Curaçao, die zijn meesteres op dat eiland was ontvlucht en in Amsterdam was terechtgekomen. Aan een zekere "Titus" droeg deze meesteres op de slaaf te grijpen, voor de rechtbank in Amsterdam te doen vaststellen dat hij haar eigendom was en hem daarop naar Curaçao terug te sturen. Aldus zou zijn geschied als niet het Amsterdamse Hof zich op 27 januari 1736 had uitgesproken ten gunste van zijn vrijheid. In hoger beroep besliste de Hoge Raad van Holland en Zeeland echter dat de slaaf wél door zijn meesteres kon worden opgeëist. Twee jaar eerder had de Raad een andere meester toestemming gegeven "om ook sijn slaaf van Curassouw gevlugt, hier te lande te mogen arsteren en wederom naar Currassouw senden".³⁷ De overweging van de Hoge Raad was dat voor de slaaf niet het recht gold, zoals dat in de Republiek van toepassing was en waarin slavernij niet voorkwam, maar het recht van Curaçao, waar de slaaf thuishoorde. Het Romeins Recht, zoals dat in de "Orde van Regering" was neergelegd, was in de koloniën van kracht en dus ook het recht *de fugitivis servis*, over de weggelopen slaven.

Was in Zeeland en oorspronkelijk voor de Amsterdamse rechter het feit dat hier in Nederland geen slavernij meer bestond van doorslaggevende betekenis, nu bepaalde de Hoge Raad dus dat de koloniale wetgeving van toepassing was. De Raad beschermde hiermee de eigendomsrechten van de slavenhouders. In 1772 verklaarden de Staten-Generaal bij resolutie toch weer dat een Surinaamse slavin en haar dochters, eenmaal in Nederland, vrij waren. De Sociëteit van Suriname meende dan ook dat "[...] slaaven door of met consent van hare meesters in Europa gebragt [...] daardoor volkooome vrijheid bekoomen" (Buve 1963:15-6). Dit was een misvatting, getuige het vier jaar later door dezelfde Staten-Generaal gepubliceerde plakkaat *omtrent de Vryheid der Neger- en andere Slaaven, welke uit de Colonien van den Staat naar dese Landen overgebragt of overgesonden worden* (afgedrukt bij Oostindie 1986: 15-6).³⁸

De Staten-Generaal bepaalden - overwegende dat het verlies van slaven, indien ze in de Republiek als vrije personen zouden worden erkend en als zodanig teruggekeerd in de koloniën geen slaaf meer zouden zijn, een grote slag voor sommige ingezetenen van de Republiek zou betekenen - dat slaven, al of niet in gezelschap van hun meesters in Nederland aangekomen, slaaf zouden

Traditioneel werkliedje van
Curaçaose slaven (Brenneker
1974:2284).

Mi bai Ulanda Ze welo
cu mi bai Ulanda Ze welo
min ta papia frances
min sa papia ulandes
papia corsou bai Ulanda
papia ingles si
papia spanjolo
mi bai Ulanda Ze welo
mi bai Ulanda.

Ik ga naar Holland, mijn God ik spreek
geen Frans, geen Hollands, alleen Papiaments,
en Engels en Spaans.

129

My Johanne de Van N. G. Gouverneur
Over Curaçao en de Filips de Prins van Oranien
Prins van Nassau en de Prins van Saksen
Heren Staten Generaal de Verbonnen Reider
landen. Zijn Doorluchtigste Hoogheid den
Heren Prins van Oranien en de Prins van
de Staten Generaal in open Bewind hebben
mit dezelv d. d. 31. Maart 1787. Heren Bewind.
welken vanden Generaale Grootvader de
Heren Prins van Nassau en de Prins van
Gouverneur de Staten van de Staten van
Holland en de Staten van de Staten van
Holland.

Indemael Mr. Petrus Bernardus van
Starckenborgh Secretaris deses Eylants van
de d. d. 31. Maart 1787. Heren Bewind hebben de
welke in de vorm van verlof heeft geobtaineerd omme
samen te gaen naar Nederland te gaen, en wy daar
van de beroulyke aanschrijving gekregen
hebben, en denloz ont te kennen heeft gege-
ven bepaalt te zyn, nevens zyn. Eytgenoot
de vrouw Maria Catharina van Groenou
laar en zyn domesticaant te wisten de
neeger James en het sambode meysje Maria
met de Hollander koopvaarder die gemaect
de jongste Elias gevins worden door de
van de d. d. 31. Maart 1787. Heren Bewind
Amsterdam aan te nemen, te zyn, dat wy
aan allen en allen oplyken de hooge alch.
de Staten van de Staten van de Staten van
de Staten van de Staten van de Staten van
van Starckenborgh benevent zyn. Eytgenoot
Eytgenoot en de d. d. 31. Maart 1787. Heren Bewind
geint te laten de Staten en de Staten van
hen te nood alle hulpe en de Staten van de
wyden

Vergunning aan mr. Petrus
Bernardus van Starckenborgh,
secretaris van de Raad van
Curaçao, om met verlof naar
Nederland te gaan, samen met
zijn echtgenote, de "neeger
James en het sambode meysje
Maria", 31 maart 1787.

blijven, mits hun verblijf niet langer dan zes maanden zou duren. Waren de zes maanden overschreden en was geen verlenging (van ten hoogste zes maanden) aangevraagd, dán kon de slaaf zich wel als vrij persoon beschouwen. In feite was dit een bescherming van de eigendomsrechten van de slavenbezitters, zij het gebonden aan een tijdslimiet. Om geen misverstanden over de positie van de slaaf uit de koloniën in Nederland te laten bestaan, werd aan alle bestuurlijke en rechterlijke instanties in Nederland verzocht goede nota te nemen van deze bepalingen en aan de W.I.C, de Sociëteit van Suriname en de Directeur van Berbice dringend verzocht de belanghebbenden dit plakkaat onder ogen te brengen. In het West-Indisch Plakkaatboek van Suriname treft men inderdaad een publikatie van 1 september 1776 aan over de status van slaven die in Holland zijn geweest; verwezen wordt hierbij naar het plakkaat van de Staten-Generaal, gedateerd 23 mei 1776 (West Indisch Plakkaatboek 1973:897-8).

Het lijkt erop dat dit plakkaat vooral geschreven was met het oog op Surinaamse slaven die naar Nederland kwamen. In het licht van de deplorabele economische positie van Suriname na de crisis van 1773 hebben de Staten-Generaal kennelijk de belangen van de slavenhouders en hypotheekverschaffers willen beschermen. De slaaf was immers een kapitaalinvestering voor planters en de financiers van deze plantages in Suriname (Oostindie 1986:14).

Noch in het Plakkaatboek van Curaçao, noch in die van de Bovenwindse eilanden vindt men deze verwijzing naar het plakkaat van de Staten-Generaal terug. Wel werden op de Antillen steeds meer plakkaaten gepubliceerd over het verschaffen van paspoorten aan slaven en vrije personen die als scheepsbemanning aanmonsterden en omtrent het vluchten van Antilliaanse slaven naar de omliggende Spaanse, Engelse en Franse bezittingen. Dit is begrijpelijk. In het laatste kwart van de achttiende eeuw was het belang van de Kleine Vaart voor Curaçao steeds groter geworden. Hoewel Sint Eustatius in deze tijd nog een drukke verbinding onderhield met Nederland, was ook haar Kleine Vaart binnen het Caraïbische gebied en vooral naar Noord-Amerika tot grote bloei gekomen. Tijdens de periode van de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen waren de betrekkingen met Nederland bijna verbroken, terwijl in de volgende decennia de Grote Vaart op Nederland van weinig betekenis bleef. Hierdoor werd de mogelijkheid dat Antilliaanse slaven of vrijen naar Nederland kwamen nog kleiner. Slechts een enkele verlofganger of gouvernementsambtenaar vertrok nog met een slaaf of slavine naar Nederland (Van Meeteren 1944:14).

Hoewel het plakkaat van 1776 dus waarschijnlijk nauwelijks van toepassing was op slaven uit de Nederlandse Antillen, zou het ongeveer 75 jaar later een rol spelen in een zaak waarbij opnieuw het principiële vraagstuk centraal stond: heeft een slaaf die aankomt in Nederland, waar geen slavernij bestaat, het recht zich als een "vrij persoon" te beschouwen bij het betreden van de Nederlandse bodem?

Virginie: van "Zaak" tot "Persoon"

Denemarken had in 1803 als eerste van de bij de transatlantische slavenhandel betrokken naties de invoer van slaven in de Deens-Caraïbische koloniën verboden. Hierna volgde Engeland (1807), dat zich bovendien beijverde de slavenhandel van andere naties tot een eind te doen komen. Zo werd onder Britse pressie de slavenhandel in 1814 door Nederland, in 1815 door Frankrijk en Portugal en in 1818 door Spanje en de Verenigde Staten formeel afgeschaft. Door het afsluiten van traktaten met elk land afzonderlijk oefende Engeland druk uit op deze landen om het verbod op slavenhandel inderdaad na te leven (Emmer 1973; 1974).

De afschaffing van deze handel was voor Nederland, waarvan de slavenvaart

tegen het einde van de achttiende eeuw vrijwel tot nul was gereduceerd, niet van grote betekenis. Voor ons is het interessant dat de bepalingen in het Engels-Nederlandse traktaat beperkingen oplegden aan Antilliaanse slavenhouders die hun slaven om wat voor reden dan ook zouden willen meenemen naar het buitenland. Het vervoer van slaven uit Nederlands Caraïbische koloniën naar het buitenland zou in de negentiende eeuw onder steeds stringenter wettelijke beperkingen komen te staan.³⁹

Tijdens de Napoleontische oorlogen had Engeland tweemaal de Nederlandse bezittingen in de West "ter bescherming tegen de Franse vijand" onder haar bestuur gebracht. Het uitvoeren van slaven was reeds tijdens de tweede periode van dit Engelse tussenbestuur (1807-1816 op de Benedenwinden, 1810-1816 op Bovenwindse eilanden) door het Engelse verbod op de slavenhandel (1816) zeer moeilijk geworden (West Indisch Plakaatboek 1973:710). Na het herstel van het Nederlandse gezag meende men dat volgens het inmiddels tussen Nederland en Engeland gesloten traktaat het slavenvervoer naar én binnen het Caraïbische gebied verboden was. Nederland sloot echter in 1818 een tweede traktaat met Engeland; in de hieruit voortvloeiende wet van 20 november 1818 werd uitdrukkelijk vermeld dat het intra-Caraïbische slavenverkeer niet onder de verbodsbepalingen viel. Opnieuw konden dus slaven van de eilanden worden weggevoerd, mits aan de koloniale kas een uitvoertarief werd betaald voor iedere uitgevoerde slaaf of slavine, zuigelingen uitgezonderd.⁴⁰ Net als in de achttiende eeuw verlieten ook in deze periode slaven, voornamelijk uit Curaçao, Sint Eustatius en Sint Maarten, hun eilanden: als huispersoneel met naar elders vertrekkende families, als matrozen op de schepjes van Curaçao en Sint Eustatius en ook ter verkoop in het buitenland.

Even leek het er op dat aan deze praktijk een einde werd gemaakt, toen op 1 januari 1831 door toedoen van commissaris-generaal Johannes van den Bosch, op speciale missie door de koning naar de West gezonden om daar orde op zaken te stellen, een Publicatie van kracht werd, "houdende reglementaire bepalingen omtrent den in- en uitvoer van slaven in de Nederlandsche West-Indische bezittingen". Het vervoer van slaven naar andere koloniën, landen en plaatsen werd verboden, tenzij hiervoor uitdrukkelijk toestemming was verkregen van niet minder dan het Departement van Koloniën zelf.⁴¹ Na hevig protest, vooral van de kant van aanzienlijke planters en kooplieden uit Curaçao en Sint Maarten, besloot de minister in 1832 het voortaan weer aan de plaatselijke gezagsdragers over te laten vergunningen tot uitvoer van slaven uit te geven (Renkema 1981:193). Mits de aanvrager een vastgesteld borggeld en uitvoerbelasting voor iedere uit te voeren slaaf of slavine had betaald en een schriftelijk bewijs had verkregen, kon de plaatselijke gezagsdrager naar eigen goeddunken toestemming geven slaven mee te nemen of naar het buitenland te verkopen.⁴²

Meestal betroffen de verzoeken, gericht aan de gezaghebbers van Curaçao, het vervoer van slaven ter verkoop naar het buitenland. Daarnaast werden er echter rekestten ingediend met het verzoek tot toestemming om slaven mee te nemen als huispersoneel en als kinderverzorgsters. In de Publicatie van 1830 was een apart artikel (no. 7) opgenomen waarin voorwaarden werden gesteld voor het meenemen van dienstboden en huisslaven; een apart standaardformulier was hierbij gevoegd. Zo'n formulier werd steeds ingevuld voor de niet onaanzienlijke aantallen slavinnen die met Curaçaose families meegingen, vooral naar Saint Thomas, Venezuela, Puerto Rico en Suriname (Renkema 1981:202-8). Tevens waren in artikel 8 van de Publicatie bepalingen opgenomen ten aanzien van slaven die als zeevarenden de eilanden verlieten. Zij werden als niet-uitgevoerd beschouwd, maar mochten alléén op vaartuigen onder Nederlandse vlag als bemanningsleden dienen. Bovendien werd bepaald dat het vaartuig "niet anders moge varen dan tusschen de keerkringen, met uitzondering echter van de Afrikaansche zeeën en kusten" ("Publicatie-Blad" 1830, no. 147).

De vraag die nu rijst is uiteraard, of al deze bepalingen van invloed zijn geweest op een eventuele komst van slaven naar Nederland, hetzij als huispersoneel, hetzij als matrozen op de koopvaardij schepen. Nog afgezien van het feit dat de Antilliaans-Nederlandse handel op een dieptepunt verkeerde sloot artikel 8 van de Publicatie van 1830 het bijna uit, dat Antilliaanse slaven nog legaal, als matrozen, buiten de Caraïbische Zee kwamen. Wel is het denkbaar dat slaven als huispersoneel met hun eigenaars meereisden naar Nederland. Onderzoek in de archivalia van het Oud-Archief van Curaçao voor de periode 1828-1845 leverde nauwelijks gegevens op, waaruit bleek dat huisbedienden of kinderverzorgsters met hun eigenaars meegingen naar Nederland. Slechts een enkele keer kwam ik een verzoek tegen van een naar Nederland vertrekende ambtenaar om een slavine te mogen meenemen.⁴³ Het was echter juist één van deze zeldzame gevallen, die aanwijzingen opleverde voor verder onderzoek in het archief van de minister van koloniën. Dit geval bleek licht te werpen op het dilemma van de rechtspositie van een uit de Westindische koloniën afkomstige slaaf in Nederland, en op de hierover rond 1850 duidelijk veranderende opvattingen. Hierbij speelden zowel het in 1776 door de Staten-Generaal uitgevaardigde plakkaat als het "Reglement op de invoer en uitvoer van slaven" van 1830 een rol.⁴⁴

Op 21 juni 1852 ontving minister van koloniën Pahud een brief van Suriname's gouverneur-generaal ad interim Ph. de Kanter, waarin deze hem dringend om advies en een uitspraak verzocht inzake een delicate kwestie, betreffende "ene zekere negermeid Virginie, bekend staande ten name van Zijne Excellentie de Oud-Gouverneur van Suriname Baron van Raders". De Kanter was door de gouvernementssecretaris A. Kikkert Schotborgh op de hoogte gebracht van een opmerkelijk verzoek van de "negerin Virginie", die zich tot laatstgenoemde had gewend en om zijn bemiddeling had gevraagd "[...] opdat haar en hare kinderen een legaal blijk zou worden verstrekt, dat zij thans niet meer in slavernij verkeerden". Virginie meende recht op de vrijheid te hebben omdat zij de dochter van baron Van Raders, de douanière Rengers, vanuit Curaçao naar Europa had begeleid en "alzo door de betreding van den nederlandschen grond, vrij persoon zou zijn geworden". Ook haar twee kinderen waren volgens Virginie thans vrij: zij waren immers uit een inmiddels vrij persoon geboren.⁴⁵

Op verzoek van Kikkert Schotborgh had baron Van Raders, die zojuist eervol ontslag had gekregen en bezig was zich voor te bereiden op zijn terugkeer naar Nederland, een schriftelijke reactie gegeven op het verzoek van de Curaçaose slavine Virginie. Van Raders deelde mede dat Virginie inderdaad vijf jaar geleden, op 16 maart 1847, met toestemming van de gezaghebber van Curaçao samen met zijn dochter van Curaçao naar Nederland was vertrokken. Zijn dochter had hem verzekerd dat zij Virginie, zodra zich een goede gelegenheid zou voordoen, zou terugsturen. Van Raders had zijn dochter toen aangeraden Virginie niet naar Suriname, maar naar Curaçao terug te sturen, aangezien zij vandaar afkomstig was. Toch had zijn dochter Virginie naar Suriname gestuurd, toen bleek dat op korte termijn uit Nederland geen boot naar Curaçao zou vertrekken. Zo kwam Virginie op 10 augustus 1847 in Suriname aan, na alles bij elkaar nog geen vijf maanden uit de koloniën te zijn weggeweest.

Van Raders bestreed in zijn missive alle gronden waarop Virginie meende haar recht op vrijheid te kunnen baseren. Allereerst, stelde hij, had een "zekere placcaat van Hunne Mogendheden van 1776" het invoeren van slaven in Nederland naar behoren geregeld: aan de daarin vastgestelde termijn van zes maanden, waarbinnen een slaaf naar de koloniën moest zijn teruggekeerd, was voldaan. Daarbij was het op Curaçao een heel gewoon verschijnsel dat meesters of meesteressen hun slaven meenamen op reis. Hem waren enkele gevallen bekend van families die een slaaf of slavine hadden meegenomen naar Nederland. Nooit waren problemen gerezen toen deze slaven terugkwamen in

hun geboorteland; zelfs waren sommige van deze slaven nadien doorverkocht aan een andere meester. Verder meende hij dat zijn dochter had gehandeld in overeenstemming met de bepalingen in artikel 7 van de Publicatie van 1830 betreffende het meenemen van dienstbodes of huisslaven. Afgezien van deze wetten en bepalingen meende Van Raders bovendien dat Virginie niet de "hoedanigheid" bezat om te worden vrijgegeven: Virginie was lui, dieftachtig, en zijn dochter had tijdens de reis naar en het verblijf in Nederland niets dan klachten over haar gehad. "Zo Virginie nog vrolijk en vlug was, zoude het anders zijn, maar zij heeft zulk een akelig humeur en is soms zoo verschrikkelijk lui, op reis is zij niets waard, want zij is te nonchalant om naar ons goed te kijken", aldus zijn dochter. Op grond van dit alles verzette Van Raders zich dan ook heftig tegen vrijlating van Virginie. Wel stelde hij voor, om verdere moeilijkheden in Suriname te voorkomen, Virginie naar Curaçao te sturen, aangezien dat haar geboorte-eiland was. Het hoofd van dat eilandelijk Bestuur kon dan uitmaken of zij al of niet vrij was.⁴⁶

Dit laatste voorstel zinde de gouvernementssecretaris niet. Zelf afkomstig uit Curaçao was hij bekend met een paar gevallen waarin families slaven hadden gekocht die uit Nederland waren teruggekomen, of afkomstig waren uit gebieden in de Caraïbische regio, waar de slavernij al was afgeschaft. Kikkert Schotborgh stelde dan ook voor, de zaak door te verwijzen naar de minister van koloniën.

De gouverneur-generaal ad interim vroeg voor alle zekerheid nog een juridisch advies aan de procureur-generaal te Suriname, J.M. Lisman. Deze

De brief van Ph. de Kanter aan de Minister van Koloniën, 29-3-1852, over "zekere negermeid, met name Virginie".

5/17-52 N° 11.

GOUVERNEMENT
VAN
SURINAME.

N°. 371 65

Wardt verzecht, in het antwoord, de gezagde kening op het nummer door aankomst uit te drukken.

Getal der Bijlagen.

PARAMARIBO, den 29. Maart 1852

Van de Kanter

In de afzending van den Heer Gouverneur van Raders, heeft zich met betrekking tot de huiselijke aangelegenheden van Zijn Hoog Welhebbon, een veeral van anderen aard opgedaan.

Zeker negermeid, met name Virginie, behoorende aan den Heer van Raders, en welke als roedanië - volgens de informatie van Zijn Hoog Welhebbon - en de Slaven registers op Curaçao als dezelfde eigendom staat ingeschreven; heeft zich, voornamelijk gevond, tot den waarnemenden Gouvernements Secretaris, belast met het Commissariaat der Nederlandsche Bevolking en een daadelyk rigt op vrijdom doen gelden, op grond, dat zij, als bediende, in den jaer 1837; Arceveur

Van
Zijne Excellentie den Heer
Minister van Koloniën.

Ph. de Kanter

Rongers, dochter van den Heer Baron van Raders, naar Nederland gevolgd en, na aankomst, aldaar eenigen tijd verbleef heeft.

De Heer Baron van Raders door den waarnemenden Gouvernements Secretaris, met de reclame der negermeid Virginie bekend gesteld zijnde, heeft zijne bedenkingen daartegen aangevoerd, voornamelijk op grond, dat door den Gezaghebber van Curaçao en des tijds, naar aanleiding der Publicatie van 26 October 1830 (G. B. N. 10) een reemische was uitsprekend aan Arceveur Rongers, om de meid Virginie als bediende mede te nemen en veecht met aanmerking, dat in voormelde beslissing tot Placaat van de Staten Generaal dtd. 23 May 1716 nog steeds van bracht wordt behouden volgens hetwelk personen van slavensland, die hunne meester als bedienden naar Nederland volgen, doch binnen zes maanden na aankomst in Nederland, weder worden teruggezonden naar de Kolonien, alwaar zij te huis behooren, aldaar in hunne contingen van Arceveur verbleven.

De

weerlegde op alle punten het betoog van Van Raders en meende dat Virginie nu inderdaad als een "vrij persoon" diende te worden beschouwd. Immers, niet alleen was het plakkaat van 1776 allang stilzwijgend "geabrogeerd" door de Staatsregeling van 1796 en de daarop volgende Staatsregelingen, maar bovendien stelde artikel 2 van het geldende Burgerlijk Wetboek van 1830 "alle die zich op het grondgebied van de staat bevinden, zijn vrij en bevoegd tot het genot der burgerlijke regten. Slavernij [...] wordt in het Rijk niet geduld". Ook op grond van de Publicatie van 1830 ten aanzien van de uitvoer van slaven uit de Westindische koloniën had zijns inziens Van Raders het bij het verkeerde eind. Uitdrukkelijk werd in deze Publicatie over vervoer van slaven tussen de Westindische bezittingen gesproken. Slaven mochten niet buiten dit gebied worden vervoerd. Zelfs al zou Virginie naar Curaçao worden gestuurd, dan nog zou zij moeten worden vrijverklaard. Dezelfde Publicatie stelde namelijk dat overtreding van de er in vermelde bepalingen inzake het vervoer van slaven zou leiden tot vrijverklaring van de betrokkenen bij terugkomst in de kolonie ("Publicatie-Blad" 1830, no. 147).

Het mocht dan verboden zijn slaven uit de Westindische gebieden mee te nemen, de gouverneur van Curaçao, Rammelman Elsevier Jr. bevestigde in zijn brief van 24 april 1852 aan de minister van koloniën over de zaak-Virginie dat hem nog enkele gevallen bekend waren van Curaçaose slavinnen die als bediende naar Nederland waren vertrokken. Hij voegde hieraan toe: "Voor zoo verre mij bewust is, heeft geene dier slavinnen aanspraak op vrijdom gemaakt, omdat doorgaans slechts meedegenomen worden slavinnen welke aan

Deze uit haren aard zeldzame kwestie door den
naamemenden Gouvernements Secretaris aan de
bestijning van het Posthuus onderworpen zijnde,
is daarop gevolgd anderszijdsche resolutie van heten
Sub N 371, waartij ik heb getracht, aan de een
zijde de bezwaren van den eigenaar, maar van
den anderen kant de wettige aanleiding tot de
reclame van de negermeid Virginie te bestien
aan de voorschikende metbepalingen, welke hier
als byvoegt, tegen over elkande staan.

Het overweging vanwel, dat, volgens de verklaring
van den Heer van Raders, op Curaçao,
sinds tijt, door het Posthuus een bestijning
en het voedeel van den meester ziele worden
genomen, en overigens uit aanmerking van het
heden deze zaak, heb ik goeddeels de bestijning
Uwe Excellentie daarover te mogen inroepen,
zooval ook met het doel, dat door Uwe Excellentie
wettigt raadzamen zal worden goeddeels, om
door een transactie overzetting, die, naar het
schijnt, voorschikende zijntwijze, ontbrent dit
eindwijze, teophen de Posthuus van Curaçao

en Suriname, werden overdege, op te hebben!

A. B.

Ik gief my alsoe de in de noodige afschrijven,
zoo de doorzijdsche resolutie, als van de daarmen
in verband staande stukken, ter beschikking
Uwe Excellentie te stellen, my deewendi vlijen
dat die bylagen Uwe Excellentie de verlangte
enlichtingen zullen kunnen geven, zoo wat de
daadzaken betreft, als ten aanzien der wettelijke
bepalingen, welke hier voornamelyk in aanmer-
king komen.

Ten stette neem ik nog de vrishid onder de
aandacht Uwe Excellentie te brengen, dat
door my aan den Gouverneur van Curaçao het
verzoek zal worden gedaan, om ook van zijn zijde
aan Uwe Excellentie alle die enlichtingen te
willen doen toekomen, welke tot een juist
beoordeling der daadzaken vooral zullen kunnen
huden!

D. Gouverneur a. i.
de kolonie Suriname,
R. M. K. v. d. W.

de meesters zoodanig verknocht zijn, dat zij van deze nimmer den vrijdom zullen vorderen". Hij onthield zich overigens van elk commentaar over de rechtmatigheid van de eis van Virginie, omdat het beter is "in dezen tijd [...] iedere slavenquestie te vermijden".

De minister van koloniën wendde zich na ontvangst van het pakket brieven uit Suriname voor juridisch advies tot Fiers Smeding, oud-president van het Gerechtshof te Suriname. Deze onderschreef Lismans overwegingen volledig, zowel met betrekking tot de Publicatie van 1830, als ten aanzien van Virginie's recht op vrijheid, omdat zij op Nederlands grondgebied was geweest. Virginie en haar twee kinderen hadden hierdoor "een onbetwistbaar recht op de vrijheid". Zou Van Raders dit recht betwisten, dan zou hij, meende Fiers Smeding, de zaak voor de rechter moeten brengen. Tot bij de rechtbank het tegendeel zou zijn bewezen, diende men Virginie en haar twee kinderen echter als vrije personen te beschouwen.⁴⁷

Na kennismaking van deze juridische adviezen vroeg de minister nogmaals de mening van Van Raders, die inmiddels in Nederland was teruggekeerd. Aan zijn brief voegde hij alle stukken en adviezen toe die hij over deze zaak had ontvangen. Het mocht niet baten. Van Raders volhardde, voorbijgaand aan de juridische argumentatie van Lisman en Fiers Smeding, in zijn mening dat op grond van het plakkaat van 1776 en op grond van de Publicatie van 1830 Virginie diende te worden beschouwd als slaaf en dus als zijn rechtmatig eigendom.⁴⁸

Kennelijk nog beducht een overhaaste beslissing te nemen vroeg de minister van koloniën ook de mening van zijn collega van justitie over deze zaak. Deze, zich uitsluitend baserend op artikel 2 van het Burgerlijk Wetboek van 1830/1838, kon niet anders constateren dan dat Virginie in Nederland een vrij persoon was geworden, als vrij persoon naar de koloniën was teruggekeerd en dus onmogelijk "tot eene zaak kon neerdalen".⁴⁹

De minister van koloniën kon nu eindelijk zijn besluit meedelen aan Van Raders. Op 13 september 1852 berichtte hij hem, geheel conform de visie van zijn ambtgenoot van justitie. Virginie en haar twee kinderen moesten uit het slavenregister van Suriname worden afgeschreven. In tabel CC van het Eerste Rapport van de Staatscommissie werd inderdaad vermeld dat Virginie op 13 september 1852 als vrij persoon was afgeschreven van de lijst van in Suriname ingevoerde slaven. De gouverneur-generaal van Suriname en de gouverneur van Curaçao werden er nogmaals op attent gemaakt dat géén slaven buiten het Caraïbische gebied mochten worden gebracht, voordat aan hen de brieven van manumissie waren gegeven die de vrijheid betekenden.⁵⁰

De Staten-Generaal hadden in 1776 duidelijk de voorkeur gegeven aan de bescherming van het eigendomsrecht van de slavenbezitters boven de "regte denkbeelden der Vaderlandsche Vrijheid", namelijk dat alle mensen in Nederland als vrije personen moesten worden beschouwd. Ook in de Bataafse Republiek gaven deze praktische argumenten de doorslag ten koste van de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Daarnaast werd een oud argument gebruikt: slaven waren nog niet "rijp" voor de vrijheid (Schutte 1974; Kunst 1981:158-9, 165-6). In 1852 stelde de minister van koloniën, en met hem verschillende juridische adviseurs, zich echter achter handhaving van het in het Burgerlijk Wetboek van 1830 vastgelegde principe, dat alle mensen die zich op Nederlands grondgebied bevinden vrij zijn. Deze omme-zwaai kan slechts worden begrepen in het verband van de discussie over de afschaffing van de slavernij, zoals die in de decennia vóór 1863 werd gevoerd. In de koloniën zou het nog tot 1863 duren voordat de slaven vrije mensen werden. In Nederland was het echter sinds de jaren veertig nauwelijks de vraag óf de slavernij in de koloniën moest worden afgeschaft, maar slechts hoe en wanneer. Terwijl het beginsel van de afschaffing eigenlijk was aanvaard, vonden heftige discussies plaats rond de financiële consequenties voor de slaveneigenaars en de Nederlandse staat, alsmede over de rijpheid van de

slaven voor hun toekomstige vrijheid. Minister van koloniën Pahud verklaarde, een jaar na zijn uitspraak over Virginie, in de Tweede Kamer dat een kort tevoren ingestelde staatscommissie een wetsontwerp tot afschaffing van de slavernij moest voorbereiden. Immers: "Ik geloof [...] niet, Mijne Heren, dat het hier nog de vraag kan zijn, of er wel geëmancipeerd zal worden, maar wel hoé men tot eene voorzichtige, geleidelijke en goed voorbereide emancipatie zal geraken" (Kuitenbrouwer 1975:33). In de langdurige en moeizaam verlopende discussies in het kabinet en de Staten-Generaal ging het hoofdzakelijk om het plantagerijke Suriname. De Surinaamse plantage- en slavenbezitters hadden zich weliswaar bij de onvermijdelijkheid van de afschaffing neergelegd, maar eisten hoge schadevergoedingen en bescherming van de plantage-economie door grootscheepse en tijdige aanvoer van immigranten ter vervanging van de slaven. Dit zou natuurlijk extra uitgaven met zich meebrengen; deze financiële kwestie vertraagde de uiteindelijke afschaffing van de slavernij nog vele jaren (Siwipersad 1979:274). De afwezigheid van een verenigde abolitie-beweging met een brede maatschappelijke basis en de onenigheid in parlement en regering over tal van, meest economische, kwesties waren andere factoren die verklaren waarom pas in 1863 de slavernij in Nederlands West-indische koloniën werd afgeschaft.⁵¹

Van Raders' opmerkingen over Virginie illustreren de benadering die een meer voorzichtige en "geleidelijke" afschaffing van de slavernij verdedigde: de slavin bezat niet de juiste hoedanigheden die haar geschikt zouden maken voor vrijlating. Zijn eigen voorstellen omtrent de wijze waarop de slavernij in de Westindische koloniën behoorde te worden afgeschaft getuigden van een zelfde zienswijze op het "negerras" als geheel (Van Raders 1856; 1861).

Dat uiteindelijk toch de beslissing in Virginie's voordeel uitpakte, illustreert de omslag die in het Nederlandse denken over de slavernij had plaatsgevonden. Een intrigerende vraag is echter hiermee nog niet aan de orde gesteld: hoe kwam Virginie aan haar informatie over de veranderende houding van de Nederlandse regering inzake de positie van naar Nederland overgebrachte slaven? Zij was slechts een paar maanden in Nederland gebleven, en wel in Friesland. Had zij in dat hoge noorden landgenoten aangetroffen die haar aan haar "lastige" ideeën hadden geholpen? Anderzijds, in 1847 teruggekeerd in Suriname eiste zij haar vrijheid pas vijf jaar later op. Waarom? Kreeg zij pas in Suriname aanwijzingen over deze juridische mogelijkheid om de vrijheid te verwerven?

Mogelijk duidt het late tijdstip van haar actie er op dat Virginie, evenals vele andere Curaçaose slaven, een zeer negatief beeld had van Suriname en de slavernij aldaar. Toen Van Raders in 1851 eervol ontslag had gekregen en zijn vertrek uit Suriname voorbereidde, besloot hij Virginie, samen met enkele andere slaven, niet naar Curaçao te zenden, maar mee te geven met zijn schoonzoon die naar het Surinaamse district Nickerie zou vertrekken. Het verzoek van Virginie om haar terug te sturen naar haar geboorte-eiland wees Van Raders bot af: "Ze was te brutaal en verdiende het niet"⁵²; hij vond het een gepaste straf Virginie naar een buitendistrict te zenden. Curaçaose slaven beschouwden het inderdaad als een straf naar Suriname te moeten gaan, getuigde pastoor Putman van Curaçao voor de enquête-commissie van de Staatscommissie: "Vroeger was het voor de Curaçaose slaven ene straf naar Suriname gevoerd te worden, zodat zij thans nog de koorts op het lijf krijgen, als zij van verplaatsing naar Suriname hooren" (Rapport, Tweede 1856:274). Van Raders zelf voegde aan deze getuigenis toe: "Bovendien kunnen slaven op Curaçao schoenen dragen en in Suriname niet en het was voor Curaçaose negers, die naar Suriname overgevoerd waren eene onverdraaglijke vernedering, dat zij daar geen schoenen mogten dragen"⁵³.

Zolang Virginie dus nog verbleef in de stad Paramaribo, waar de omstandigheden van Surinaams huispersoneel nog vergelijkbaar waren met de relatief gunstige positie van de Curaçaose slaven, had zij blijkbaar geen bezwaar haar status van slavin te behouden. Een buitendistrict met niets dan plantages leek

Virginie echter een verschrikking en zette haar kennelijk aan tot actie om haar vrijheid te bewerkstelligen en daarmee het recht om zelf te beslissen waar zij zou leven.

Virginie was een gelukkig geval apart. Voor het gros van de slaven in Nederlands Westindische koloniën zou de vrijheid nog ruim tien jaar op zich laten wachten. Toen pas konden de gouverneurs van de Nederlandse Antillen en Suriname de bevolking aankondigen dat, volgens de wet van 8 augustus 1862, per 1 juli 1863 de slavernij in de koloniën was afgeschaft: "Van stonde aan zyt gy vrye menschen en treedt gy in de maatschappy als ingezetenen der Kolonie" ("Publicatie-Blad" 1863, no. 26). In het Burgerlijk Wetboek voor de kolonie Curaçao (artikel 2) werd nog eens bevestigd "Allen die zich op het grondgebied van de kolonie bevinden zijn vrij en bevoegd tot het genot der burgerlijke regten. Slavernij en alle andere persoonlijke dienstbaarheden, van welke aard of onder welke benaming ook bekend, worden in de kolonie niet geduld".

De juridische gelijkheid van alle mensen, "blank, "zwart" en "kleurling", was nu eindelijk een feit geworden, zowel in Nederland als in de koloniën. Pas in 1863 werden ook alle twijfels omtrent de juridische positie van slaven in Nederland weggenomen.

A^o 1863 N° 26.

PUBLICATIE-BLAD.
PROCLAMATIE.

DE GOUVERNEUR,

Aan de vrygemaakte bevolking op Curaçao en onderhoorigheden.

Op den 30 September des vorigen jaars had alhier de afkondiging plaats der wet, waarby het Zyne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning behaagde te bepalen, dat op den 1 July 1863 de slavernij op Curaçao en de onderhoorige eilanden voor altyd afgeschaft zal zyn.

Die blyde dag is heden aangebroken.

Van stonde aan zyt gy vrye menschen en treedt gy in de maatschappy als ingezetenen der kolonie.

Van harte wensch ik U geluk met de weldaad door de vaderlyke zorg des Konings U geschonken; opregt moogt gy U er in verheugen, maar gy moct U het voorregt ook waardig betoonen.

Hebt gy in uwen vorigen staat U steeds onderscheiden door een stil, rustig gedrag en gehoorzaamheid aan uwe voormalige meesters, thans, als vrye menschen,—ik durf er vast op vertrouwen,—zult gy steeds ordelyk en ondergeschikt aan het bestuur, uwe pligten als ingezetenen der kolonie betrachten, geregeld werkende tegen een billyk loon, waarover gy naar welgevallen kunt beschikken, tot verzorging van Uzelven en de uwen.

Het bestuur zal uwe belangen behartigen en die zooveel doenlyk trachten te bevorderen.

Hebt gy raad of voorlichting noodig, wendt U tot den districts-commissaris in uw district of tot de andere bevoegde autoriteiten, die U behulpzaam zullen zyn in alles wat strekken kan ter bevordering van uw welzyn.

En zal van deze Proclamatie eene vertaling in de Landstaal gemaakt worden.

Curaçao den 1 July 1863.

J. D. CROL.

Antilliaanse studenten naar Nederland

In het bovenstaande lag het accent op de komst van Antilliaanse slaven en vrijgemaakten naar Nederland. Het ging daarbij vooral om huishoudelijk personeel, hetzij van repatriërende of hun verlof "in Patria" doorbrengende Nederlanders, hetzij van blanke Antillianen. De zonen en, in veel mindere mate, de dochters van de blanke elite, die reeds generaties lang op de Antillen woonde en door mij wordt aangeduid als Euro-Antillianen, waren de eersten die voor studie naar Nederland kwamen. In de twintigste eeuw volgden de kinderen uit de middenklasse, meest gekleurd of zwart, hen met hetzelfde doel. Over hen allen gaan de volgende paragrafen.

De koloniale band tussen Nederland en de Antillen bracht een druk scheepsverkeer tussen het moederland en de eilanden met zich mee. Dit betrof uiteraard in de eerste plaats goederen-, maar daarnaast ook reizigersvervoer. Tot die reizigers behoorden in de eerste plaats Euro-Antillianen. Het betrof vooral de lokale elite, bestaande uit koloniale ambtenaren, planters, kooplieden en reders. Vooral de door Hoetink (1974:51-3,63) als hogere "aristocratische" protestanten aangeduide groep beschouwde zich, een Caraïbische oriëntatie die verder ging dan het puur-zakelijke ten spijt, toch nog als drager van de Nederlandse cultuur. Familierelaties versterkten deze band met het "moederland", met name door huwelijken van jonge dochters van de hogere protestanten met Nederlandse officieren of hogere ambtenaren. Een goed beeld van deze huwelijken, waarbij Curaçaose meisjes hun echtgenoten naar Nederland volgden, geeft Krafft in zijn overzicht van het "Antilliaanse patriaciaat" (Krafft 1951).

Hoeveel Euro-Antillianen deze reis aanvaardden en hoe lang zij in Nederland bleven is niet meer vast te stellen. Wel is duidelijk, dat het vooral om Curaçaose families ging. Tot de twintigste eeuw was namelijk het aantal Euro-Arubanen en Euro-Bonairianen zeer gering, terwijl de verengelsing van de Bovenwinden meebracht dat de daar gevestigde blanken zich vooral op Engeland, haar koloniën in het Caraïbisch gebied en Noord-Amerika richtten. Het andere deel van de Curaçaose elite, de Sefardische Joden, was met Nederland, en vooral Amsterdam, eveneens door familiebanden verbonden. Daarnaast was de Joodse gemeente op Curaçao een dochtergemeente van de Portugees-Joodse kerk in Amsterdam, wat tot nauwe contacten leidde. De scheepvaart-, handels- en financiële belangen van deze Joden waren, in afwijking van die van de protestantse elite, echter in zeer belangrijke mate gericht op het Caraïbisch gebied, Venezuela, Colombia en de Verenigde Staten. Familiebanden met geloofsgenoten daar versterkten de band tussen Curaçao en deze omliggende (ei)landen. Het is daarom niet verwonderlijk dat vele Joodse kinderen met name in de Verenigde Staten gingen studeren (Emmanuel en Emmanuel 1970:822-40; Hartog 1983:22-4).

Slechts over één categorie van deze Euro-Antillianen heb ik cijfermatige gegevens kunnen vinden: de groep scholieren en studenten die voor hun opleiding naar Nederland kwamen. De verschillende universiteiten hielden lijsten bij van nieuw ingeschreven studenten. Gebruikmakend van de daarbij genoemde geboorteplaatsen kon ik nagaan hoeveel op de Nederlandse Antillen geboren studenten zich vanaf de zeventiende eeuw aan deze universiteiten inschreven.⁵⁴ Daarnaast verschaften enkele jaarboeken van kostscholen mij aanwijzingen over Antillianen die in deze eeuw in Nederland middelbaar onderwijs volgden. Gegevens van de zustercongregaties van Roosendaal, Eindhoven en Etten-Leur over hun kweekschoolleerlingen leverden aanvullende informatie zodat ik de grootte van de groep in Nederland studerende Antillianen bij benadering kan aangeven.⁵⁵

Waarom zochten Antillianen een opleiding in Nederland? Het antwoord ligt

voor de hand: er waren op de Antillen te weinig onderwijsfaciliteiten. Een voorbeeld: op 15 februari 1765 ontvangt de Kamer van Amsterdam een verzoek van kapitein-luitenant B. van der Veen uit Curaçao, om zijn oudste zoon Hendrik Cornelis van der Veen met behoud van gage naar Nederland te laten gaan "omme des te beter sijne opvoeding te kunnen bevorderen".⁵⁶

Een verzoek van een bezorgde vader, die op Curaçao kennelijk geen mogelijkheden zag voor een degelijke opvoeding. Dat behoeft niet te verbazen, want de West-Indische Compagnie had het onderwijs steeds als een kerkelijke aangelegenheid beschouwd en dit onderwijs was een ondergeschikte plaats toebedeeld binnen het kader van het godsdienstonderwijs.⁵⁷ De officiële schoolonderwijzer was tevens voorganger van de Protestantse-Gereformeerde Gemeente. Daarnaast kende men, als in Nederland, het instituut van de "huisonderwijzer"; deze trokken voornamelijk, buiten de stad, de plantages langs. Het niveau van deze huisonderwijzers liet echter veel te wensen over. Meestal betrof het oud-militairen, die om in hun levensonderhoud te voorzien, bij gebrek aan iets beters, het onderwijs "dienden".

Tegen het eind van de achttiende eeuw werden privé-schooltjes opgericht door enige van de "gegoedste ingezetenen", maar pas in de negentiende eeuw kwam er een reglement voor de lagere schoolopleiding. Toen deden de openbare school en de door het ministerie van koloniën aangestelde landsonderwijzer hun intrede, ten einde "het onderwijs op verbeterde Hollandschen voet te brengen". De meer welgestelde, blanke families stuurden hun kinderen naar de openbare school. Naast deze landsscholen bleven particuliere scholen bestaan. Zelfs beleefde Curaçao in de loop van de negentiende eeuw een sterke groei van het type school-met-internaat: de *colegios*, waar zowel een vorm van lager onderwijs als middelbaar onderwijs werd gegeven. De voertalen waren hier Spaans, Engels en Frans, aangezien de *colegios* meestal door Spaans-Amerikaanse intellectuelen waren opgericht; dezen hadden hun toevlucht op Curaçao gezocht als politieke vluchtelingen, afkomstig uit het turbulente "Tierra Firme", Santo Domingo en Haïti. Deze *colegios* werden vooral populair bij Spaans-Amerikaanse ouders, die hun kinderen graag op zulke internaten plaatsten (Hoetink 1982:145).

Pogingen om ook een Nederlandse middelbare school op poten te zetten mislukten. Het "Collegium Neerlandicum", in 1866 van start gegaan, moest al in 1871 worden opgeheven: van het onderwijs in de "nederduitsche taal" was daar niets terechtgekomen, omdat de leerkrachten door het toestromen van Latijns-Amerikaanse leerlingen werden gedwongen op het Spaans als voertaal over te gaan (Oudschans Dentz 1942:269-77). De redactie van het pas opgerichte blad "De Onpartijdige" (jrg. 1, no. 39, 1871) betreurde het einde van het "Collegium Neerlandicum" ten zeerste en wees op het grote nadeel van het ontbreken van een op Nederlandse leest geschoeide middelbare school: "Als men nagaat hoeveel kinderen er naar den vreemde worden gezonden om hunne opvoeding te genieten, welke sommen daarvoor worden uitgegeven" dan moet men wel overtuigd raken van de noodzaak voor Curaçao van goed middelbaar onderwijs naar Nederlands voorbeeld.

In hetzelfde blad schreven ouders soms lovende ingezonden brieven over een school in Europa, waarop hun zonen les kregen. Dit betrof overigens niet alleen scholen in Nederland, maar bijvoorbeeld ook in Duitsland; zo schreef José Gomez prijzend over het "Wohl's Handels Instituut" te Markbeite, waarheen hij zijn drie zonen had gezonden ("De Onpartijdige", jrg. 1, no. 13, 1870).

Anderzijds had al in 1864 een "Nederlander op Curaçao geboren" zich in het "Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad" een sterke voorstander getoond van deelneming door de Curaçaoënaars aan de regering van de kolonie Curaçao door middel van een gekozen Koloniale Raad, waarbij hij zich juist beriep op het feit dat Curaçaoënaars capabele burgers waren, die hun zonen naar Nederland zonden om hun opvoeding daar te voltooien. Volgens de auteur waren er reeds vele Curaçaoëse zonen aan Nederlandse universiteiten

gepromoveerd en vervolgens op Curaçao teruggekeerd.⁵⁸

De vraag is uiteraard of er werkelijk zoveel Curaçaoënaars naar Nederland vertrokken om daar onderwijs te volgen.

De cijfers van aan Nederlandse universiteiten studerende Antillianen laten voor de negentiende eeuw een kleine stijging zien, maar pas in de twintigste eeuw zou van groei van enige betekenis sprake zijn. Deze overigens nog bescheiden groei hing nauw samen met sociaal-economische en politieke ontwikkelingen op de Antillen. Deze hadden op hun beurt weer een grote invloed op de ontwikkeling van het onderwijs op de Antillen. Hierdoor kwam dan een grotere stroom op gang van Antillianen op zoek naar onderwijs in Nederland.

Wat was de situatie in de negentiende eeuw geweest? Het hoofdeiland Curaçao maakte een langdurige periode van malaise door. Slechts de elite onder de blanke protestanten en Sefardische Joden genoot een zekere welstand, gebaseerd op hun activiteiten in handel en scheepvaart. De weinige posities in de koloniale bureaucratie werden steeds weer opgeëist door de blanke elite. Voor de gekleurde bevolking was er, in tegenstelling tot in Suriname, weinig kans op een baan waarvoor een goede opleiding was vereist. Een broodwinning zocht men dus in de handel of in een ambacht (Hoetink 1973: 6, 28-9; René Römer 1977:96). Anderen zochten hun heil elders en vonden werk aanvankelijk vooral in Venezuela, Colombia en Santo Domingo, en rond de eeuwwisseling ook in Suriname, Panama en Cuba. De trekarbeid van de Bovenwinders richtte zich op de omringende Engelse en Spaanse eilanden (Bermuda, Barbados, St. Kitts, Santo Domingo, Cuba en Puerto Rico) en later ook op de Verenigde Staten (Koot en Ringeling 1984:80-7). De carrièrekansen die de Creoolse elite in Suriname kende, en die velen uit die groep aan Nederlandse universiteiten deed belanden, bestonden in de Antillen niet (Oostindie 1986:30-1). Het is overigens opvallend, maar wel in overeenstemming met de veel internationalere oriëntatie van de Antillen vergeleken met Suriname, dat als Antillianen al in het buitenland gingen studeren, zij niet alleen naar Nederland gingen, maar ook naar landen als de Verenigde Staten, Engeland en Duitsland. De Verenigde Staten en Engeland waren met name aantrekkelijk voor studenten uit de Bovenwinden, waar de voertaal immers het Engels en de oriëntatie Angelsaksisch was. Ook Joodse kinderen kozen, zoals vermeld, vaak voor de Verenigde Staten. Maar toch belandden ook kinderen uit de protestantse elite buiten Nederland (Calmeyer 1973:118, 170-1; Emmanuel en Emmanuel 1970:417-38; Luckman-Maduro 1973).

De zorg voor het onderwijs aan de - overwegend zwarte - rest van de bevolking was toevertrouwd aan de Rooms-Katholieke kerk. Belangrijk in dit verband waren de activiteiten van bisschop Niewindt. Op zijn initiatief waren in 1842 de zusters Franciscanessen van Roosendaal naar Curaçao gekomen, mede ten dienste van het onderwijs aan de zware slaven en vrijen. Zij stichtten verschillende "buiten"-scholen buiten het stadsgebied en in Willemstad zelf een pensionaat. Dit pensionaat "Welgelegen" werd al spoedig bezocht door dochters van welgestelde Curaçaose katholieken en van families afkomstig van de omliggende Latijns-Amerikaanse gebieden.

De fraters van Tilburg arriveerden pas in 1886 op Curaçao. Zij stichtten een school annex pensionaat, het Colegio Santo Tomás, bestemd voor jongens. Evenals de zusters hoopten zij met het batig saldo van het pensionaat armen-scholen te kunnen bekostigen; in Brabant was dit een beproefde opzet gebleken. De kerkelijke inspanningen ten spijt bleef de overgrote meerderheid van de Curaçaose bevolking verstoken van deugdelijk onderwijs.

Pas in de twintigste eeuw kwam er verbetering in het peil en de verbreiding van het onderwijs op Curaçao; de vestiging van de Shell op Curaçao was ook in dit verband van grote betekenis. Steeds meer werden op Curaçao zelf niet beschikbare goed gekwalificeerde onderwijzers uit Nederland aangetrokken.

Op bladzijde 168-169: "Oost en West", jrg. 47, no. 9, 1954.

Tientallen jonge gasten

Jeugd uit de Antillen komt studeren

Beurzen van de regering en zorg van „Oost en West”

Jean Peterson

Jean Peterson is vijftien jaar, donker en knap. En vastbesloten tevens. Zij wil onderwijzeres worden. Als het enigszins kan met hoofdacte. Wie weet: misschien kan zij dan nog eens hoofd worden van een Christelijke school op Curaçao.

De ouders van Jean wonen in Willemstad op Curaçao en tot voor kort woonde Jean bij hen in. Een paar maanden geleden deed zij haar eindexamen Mulo. Zij slaagde. Maar ja — wat moest ze verder? Onderwijzeres worden kon in Willemstad wel, maar dan moest ze naar de C-afdeling van de HBS. Vier jaar lang. En als ze dan nog twee jaar een particuliere cursus zou volgen kon ze zelfs de hoofdacte wel halen. Maar een beetje omslachtig was dit allemaal wel, vond Jean.

En bovendien: dan was ze nog niet op een Christelijke school. Hoe kon je nu ooit een goede onderwijzeres zijn aan een Christelijke school als je zelf geen onderwijs in Christelijke sfeer had genoten?

Toch zou er niets anders voor Jean hebben opgezeten als niet die beurs was gekomen van de regering; en als er niet dat aanbod was gekomen van de studietoelagencommissie van de Koninklijke Vereeniging „Oost en West” om voor Jean een plaatsje te zoeken op een Nederlandse school en om te zorgen dat zij een tehuis kreeg voor de jaren, die zij eventueel in Holland zou moeten doorbrengen.

Jean praatte er lang over met haar ouders. Een paar jaar van huis als vijftienjarig meisje, dat was heel wat! Maar vader en moeder Peterson begrepen waarom Jean, zij het eerst wat aarzelend, zo graag wilde gaan, waarom zij zo graag naar een Christelijke kweekschool zou gaan. En zij lieten Jean dan ook gaan.

Zo woont nu het knappe vijftienjarige meisje, dat tijdens haar reis naar Holland voor het eerst een spoor-trein zag, in Zetten. In het internaat van het Chr. Opleidingsinstituut, dat daar is gevestigd.

Eerst was dat natuurlijk allemaal erg vreemd; tussen vreemde kinderen, wier gewoonten anders waren en in een vreemde omgeving. Gelukkig was Ronald Rodriguez — „ik heb Spaanse voorouders gehad, zoals u aan mijn naam wel ziet”, lacht hij zelf — uit Willemstad er ook; met z'n tweeën ben je toch altijd wat gauwer ingeburgerd dan alleen.

Met 61 andere jongens en meisjes van Curaçao en Aruba zijn Jean en Ronald een paar weken geleden met een vliegtuig in Nederland aangekomen.

Het was zo'n aardig clubje geworden tijdens die lange reis, merkten we op Schiphol. Maar ze moesten al gauw uit elkaar: naar Oudenbos, Nijmegen, Deventer, Breda, Vlissingen, Den Haag of Amsterdam. Ze vonden dat eigenlijk allemaal wel wat jammer. Maar aan de andere kant toch ook weer niet, want ze wilden allemaal graag zo gauw mogelijk aan de slag. Het duurt toch al zo lang voor ze weer op Curaçao of Aruba terug zijn. . . .

Op Curaçao of Aruba terug. . . . Ja, de 63 jongens en meisjes en de vijftig die al

De groep bij aankomst op Schiphol

Links boven: Cyril Edmund Zaandam; rechts boven: Gertrude Lambert en beneden: George Baker en Efraim Rosario.

eerder in ons land aankwamen, willen allemaal terug.

Gertrude Lambert, wier gezicht meestal een en al glimlach is boven haar rose deux-pièces, wil als verpleegster werken in haar geboortestad, Willemstad, als de vijf jaren in Wolfheze erop zitten. Cyril Edmund Zaandam, die van Aruba komt, wil ook weer terug naar zijn eiland; maar dat kan nog wel even duren, want na

de twee jaar Canisiuscollege in Nijmegen (op Aruba is haast iedereen Rooms-Katholiek) wil hij doorgaan voor arts - „als het kan”. En Diana Marquez en Beatrice Riley, die vier jaar lang samen op Aruba op de Mulo zijn geweest en die in Holland weer op dezelfde school komen, gaan ook allebei vast en zeker terug. „Maar dan kunnen we niet in dezelfde klas”, lacht Diana, „want één onderwijzeres voor een klas is genoeg....”

Ja, ze willen allemaal terug. Niemand denkt er (nog?) over om in Nederland te blijven. En dat niet alleen, omdat deze jongens en meisjes nu nog wat last van heimwee hebben, maar ook omdat ze hun land liefhebben. „Ons land heeft goed-geschoolde krachten hard nodig”, zegt George Baker, die een onvervalste kroeskop heeft en heel gezellig kan lachen, maar heel ernstig is als hij dit zegt.

Dit besef dat hun vaderland hen nodig heeft is voor deze jonge mensen een aansporing om goed hun best te doen. George Baker en Efraim Rosario in Deventer, op de Rijks-kweekschool, Jean Peterson in Zetten, en Gertrude Lambert in Wolfheze.

Toch zal het voor velen van dit groepje heel lang duren voor zij werkelijk terug gaan. „Want”, zo hoorden we van de heer C. van Leeuwen, een van de drie gedelegeerden van de studiec ommissie van „Oost en West”, „er zijn onder de jongens, die hun middelbare schoolopleiding gaan voltooien verscheidene, die meteen door willen gaan voor arts; eerder willen ze niet terug”.

Deze jongens hebben al leren zien, dat hun land behalve aan goede onderwijskrachten behoefte heeft aan artsen. En daarom willen zij door de zure appel van vele jaren scheiding van huis en vaderland heenbijten.

De kleine Gilberto Villalba vindt die appel echter nog te zuur. Hij vindt het allesbehalve leuk om zo lang van huis te zijn, maar hij is met zijn veertien jaren ook een van de jongsten van de groep.

Het is maar te hopen, dat degenen bij wie deze jongens en meisjes in huis zijn, en de leraren, en het personeel van de internaten erin slagen deze jongelui zich spoedig te doen thuis voelen en een prettig verblijf in Nederland te bezorgen. Want zij hebben deze aanvulling van wat hun regering en wat „Oost en West” voor hen deed hard nodig.

H. HEGEMAN.

De Shell speelde hierin een beslissende rol, doordat zij steeds weer, ten dienste van de kinderen van haar Nederlandse werknemers, aandrang op onderwijs dat goed aansloot op vervolgoopleidingen in het moederland. De invloed van Shell was ook groot bij het tot stand komen, in 1941, van de Algemene Middelbare School. Dit "oorlogskind" was mede te danken aan het feit dat de Shell-werknemers hun kinderen door de Duitse bezetting niet meer naar Nederland konden sturen. Hiermee kreeg echter ook een deel van de Curaçaose bevolking de kans om goed middelbaar onderwijs te volgen. Na de oorlog werden het Rooms-Katholieke Radulphus College voor jongens en de Rooms-Katholieke Middelbare Meisjes School "Maria Immaculata" opgericht. De groei van de belangstelling voor middelbaar onderwijs onder de Curaçaoënaars werd veroorzaakt door de economische bloei van de jaren dertig en vooral de jaren veertig. Dit had tot gevolg dat werkzoekenden uit het gehele Caraïbische gebied - en ook daarbuiten - naar Curaçao trokken; dus niet alleen Bonairianen en Bovenwinders, maar ook Brits-Westindiërs, Venezolanen, Surinamers en Nederlanders, Portugezen uit Madeira en Noord-Amerikanen. De bevolking groeide dan ook spectaculair: van dertigduizend in 1920 tot honderdduizend in 1950. De vestiging van de olieraffinaderij had ook de Curaçaose sociale structuur danig veranderd. De oude protestantse elite trachtte nu samen met een nieuwe, gekleurde middenklasse zijn plaats in de ambtenarij en de particuliere sector te beschermen tegen de toestroom van Nederlandse functionarissen (René Römer 1977:142-6). Ook het onderwijs speelde in dit emancipatiestreven een grote rol.

In politiek opzicht leidde een en ander uiteindelijk tot het ontstaan van een Curaçaose "autonomie-beweging": men wilde door middel van een gekozen vertegenwoordiging de interne zaken voortaan zelf regelen. Met de Eilandenregeling (1951) en het Statuut (1954) kreeg inderdaad het Koninkrijk der Nederlanden-nieuwe stijl zijn beslag; de Antillen werden daarbij autonome partners in het Koninkrijksverband. De ontwikkelingen die leidden tot de autonomie gingen echter niet gepaard met een vervreemding van Nederland. Integendeel, de toenemende deelname aan het op Nederlandse leest geschoeide onderwijs bracht een groeiende oriëntatie op het moederland met zich mee. Zoals Surinamers dat al in de vorige eeuw deden, vertrokken nu ook Antillianen naar Nederland met de bedoeling daar de diploma's te behalen die hen bij terugkomst op de Antillen de toegang tot goede sociale posities zouden verschaffen; posities die immers tot dan toe door Nederlanders werden vervuld. Gesteund door een ruim beurzenbeleid vertrok vanaf de jaren vijftig een groeiend aantal Antillianen voor studie naar Nederland.

Niet alle jongeren die eerder voor hun opleiding naar Nederland kwamen waren afhankelijk van ouderlijke bijdragen. Het Algemeen Nederlandsch Verbond (A.N.V.) verstrekke van 1906 tot 1920 beurzen, waarvan ook verschillende jonge Antillianen profiteerden. Het A.N.V. richtte zich op het middelbaar onderwijs en onderwijzers- en vakopleidingen in Nederland ("Neerlandia", jrg. 14 (1910):154; jrg. 21 (1917):172; jrg. 24 (1920):96). De activiteiten van het A.N.V., dat mede had gesteund op subsidies van het Curaçaose gouvernement, kwamen ten einde door een Koninklijk Besluit over "koloniale studiebeurzen ten behoeve van jongelieden, uit de koloniën Suriname en Curaçao afkomstig, voor hunne opleiding of voortgezette opleiding in Nederland" ("Staatsblad" 1919, no. 499). De minister van koloniën werd verantwoordelijk voor deze beurzen; de kosten kwamen ten laste van de "koloniale huishoudelijke begroting van Suriname en Curaçao" ("Publicatie-blad" 1919, no. 86). Deze regeling bleef, afgezien van kleine wijzigingen in 1921 en 1949, van kracht tot het begin van de jaren zestig. Bovendien verschaften de Antilliaanse landsregering en de Curaçaose eilandsregering vanaf de jaren vijftig in toenemende mate eigen beurzen, mede in verband met een groot tekort aan Antilliaanse leerkrachten.

Het A.N.V., een vereniging die zich ten doel stelde de belangen "van den Ne-

derlandschen stam'', waar ook ter wereld, te behartigen, had zich zelf beziggehouden met de opvang en begeleiding van ''koloniale bursalen''; later zou dit werk worden overgenomen door een functionaris van het ministerie van koloniën en door de studiec commissie van de Koninklijke Vereniging ''Oost en West'' (''Oost en West'', jrg. 35, 2 (1934):18-9).

Ook de Rooms-Katholieke geestelijkheid op Curaçao stimuleerde jongelui om naar Nederland te gaan en bemiddelde bij het koloniaal bestuur om beurzen te verkrijgen. Hun doel was het vormen van een katholiek kader, gelijkwaardig aan dat van de Joden en protestanten, om de politieke en sociale emancipatie van de Curaçaose katholieken te leiden. Het paternalistische optreden van de ''fraters'' bij de keuze van gegadigden voor een Nederlandse opleiding wekte wel eens wrevel.

In het bovenstaande heb ik regelmatig gesproken van Antillianen, waar het in de eerste plaats Curaçaoënaars betrof. Het merendeel van degenen die naar Nederland kwamen was inderdaad afkomstig van het hoofdeiland. Toch nam de Arubaanse deelname aan deze tijdelijke migratie ook toe. De sociaal-economische en politieke ontwikkeling van Aruba was, met de vestiging van de Lago, vergelijkbaar met die van de Shell, zij het dat met name de ontwikkeling van het onderwijs later plaatsvond. In één opzicht bevorderde dit juist de gang naar Nederland. Voordat in 1959 het Colegio Arubano werd opgericht stuurden de welgestelden hun kinderen voor een middelbare schoolopleiding bij voorkeur naar Nederland.

Het derde der Benedenwindse eilanden, Bonaire, bleef min of meer buiten de spectaculaire ontwikkelingen op Aruba en Curaçao staan. Het onderwijspeil was bedroevend; wie verder wilde leren ging naar Curaçao. Slechts een enkeling zond zijn kinderen voor een opleiding naar Nederland.

Zoals gezegd speelde voor de Bovenwinden de angelsaksische oriëntatie een doorslaggevende rol. Van oudsher ''educated to emigrate'' (Crane 1971) zocht men zijn heil vooral in de Verenigde Staten. Zelfs de Bovenwinders die kwamen werken op de raffinaderijen van Aruba en Curaçao lieten hun kinderen, als deze al verder studeerden, maar hoogst zelden naar Nederland vertrekken. De Verenigde Staten lagen naar taal, én geografisch, dichterbij.

Universiteiten, colleges en internaten

Op welke middelbare scholen zaten de Antilliaanse leergierigen die naar Nederland kwamen? Waar woonden zij? Bij familie, op kostscholen? Een antwoord op deze vragen is voor de achttiende en negentiende eeuw niet te geven. Pas over de twintigste eeuw zijn aanwijzingen te vinden, die echter nauwelijks verder strekken dan enige basisgegevens. Wel was het mogelijk cijfers te achterhalen betreffende de Antilliaanse studenten die stonden ingeschreven aan enkele Nederlandse universiteiten.

De eerste auteur die wees op de aanwezigheid van in West-Indië geboren studenten aan Nederlandse universiteiten was Knappert (1930). Hij stelde aan de hand van verschillende universitaire ''Alba Studiosorum'' een ''Naamlijst van West-Indische studenten te Leiden, Utrecht, Groningen en Harderwijk, 1701-1813'' op. Uit deze lijst blijkt dat een gevarieerd gezelschap van jongelui uit het Caraïbische gebied aan Nederlandse universiteiten studeerde. Daaronder werden ook enkele studenten afkomstig ''ex Curacavia Indus'' en ''ex insula St. Eustatii'' geteld. In totaal vermeldt Knapperts lijst 21 Antillianen die zich gedurende de achttiende eeuw als student aan een van deze vier universiteiten hadden ingeschreven. Dit getal is veel lager dan het aantal uit Suriname afkomstige studenten. Niet minder dan 72 Surinaamse studenten hadden zich gedurende dezelfde periode aan één van deze Nederlandse universiteiten ingeschreven. Knapperts ''naamlijst'' kon ik op grond van eigen onderzoek in de

Leidse "Alba Studiosorum" voor de negentiende eeuw aanvullen. Daarnaast heb ik met betrekking tot de twintigste eeuw en andere universiteiten mede gebruik gemaakt van gegevens verzameld door Stanley Criens. Criens inventariseert voor de periode vanaf de zestiende eeuw de studenten en promovendi afkomstig uit het westelijk halfmond die aan Nederlandse universiteiten studeerden.

De verschillende gegevens combinerend heb ik twee tabellen samengesteld. De eerste geeft aan hoeveel studenten, geboren op de Nederlandse Antillen, zich in de achttiende en negentiende eeuw hebben ingeschreven aan Nederlandse universiteiten. De tweede is vergelijkbaar, maar uitgebreider: hierin zijn ook die Antillianen opgenomen die zich in de periode 1900-1955 aan de universiteiten van Amsterdam, Nijmegen en Tilburg hebben ingeschreven.

Tabel 1.

Studenten, geboren op de Nederlandse Antillen, ingeschreven aan Nederlandse universiteiten, 1634-1900.

Geboorte-eiland	Leiden	Utrecht	Groningen	Amsterdam ¹	Harderwijk	totaal
Curaçao	30	23	10	7	3	73
Aruba	—	—	—	—	—	—
Bonaire	—	—	—	—	—	—
Sint Eustatius	5	1	1	1	—	8
Sint Maarten	1	1	—	—	—	2
Saba	—	—	1	—	—	1
totaal	36	25	12	8	3	84

1. Amsterdam vanaf 1877.

Bron: Leiden: Album Studiosorum 1875, 1925; Utrecht, Groningen, Amsterdam, Harderwijk: Onderzoeksproject S. Criens.

Was er in de zeventiende eeuw slechts één student van het eiland Curaçao ingeschreven, in de achttiende eeuw konden er reeds twintig studenten worden geboekt. In de negentiende eeuw steeg dit aantal tot 63 studenten. Van hen kwamen er 57 uit Curaçao en 6 uit de Bovenwindse eilanden. Hoewel dus het aantal Antilliaanse universitaire studenten in de negentiende eeuw drie keer zo groot was als in de achttiende eeuw, was het aantal "echte" Curaçaoënaars dat naar Nederland kwam voor een universitaire opleiding slechts klein. Uit de achternamen van deze op de Antillen geboren studenten blijkt dat het vaak ging om zonen van hogere, door de West-Indische Compagnie of, in de negentiende eeuw, door het ministerie van koloniën naar de Antillen gestuurde ambtenaren en officieren. Pas onder de negentiende-eeuwse studenten ontdek ik enkele namen van families die reeds enige generaties op de eilanden waren gevestigd.

Tabel 2.

Studenten, geboren op de Nederlandse Antillen, ingeschreven aan Nederlandse universiteiten, 1900-1955.

Geboorte-eiland	Leiden	Utrecht	Groningen	Amsterdam ¹	Nijmegen ²	Tilburg ³	totaal
Curaçao	34	20	7	5	16	10	92
Aruba	4	2	—	4	5	1	16
Bonaire	—	1	—	—	—	—	1
Sint Eustatius	—	1	—	—	—	—	1
Sint Maarten	—	—	1	—	1	—	2
Saba	—	1	—	—	—	—	1
totaal	38	25	8	9	22	11	113

1. Amsterdam (U.v.A.): 1900-1913.

2. Nijmegen vanaf 1923.

3. Tilburg vanaf 1927.

Bron: Leiden: Album Studiosorum 1925; "Jaarboek Leiden", 1926-1954, Almanak 1955; Tilburg: "Jaarboek Tilburg"; Utrecht, Groningen, Nijmegen, Amsterdam: Onderzoeksproject S. Criens.

In de twintigste eeuw kwamen wel steeds meer Antilliaanse studenten naar Nederland, maar een toename van enig belang trad pas op na 1945 (zie tabel 2). Tussen 1900 en 1955 schreven zich 38 op de Antillen geboren studenten aan de Leidse universiteit in, van wie 16 tussen 1945 en 1955. Van de 22 Antilliaanse studenten die zich sinds de oprichting van de Katholieke Universiteit te Nijmegen (1923) daar inschreven, meldden maar liefst 17 zich tussen 1945 en 1955 aan.

In de derde tabel heb ik cijfers gegeven over de periode na 1954, waaruit de aanzienlijke stijging van het aantal Antilliaanse studenten na dat jaar blijkt.

Tabel 3.

Studenten, geboren op de Nederlandse Antillen, ingeschreven aan Nederlandse universiteiten, 1955-1965.

Geboorte-eiland	Leiden	Nijmegen	Groningen	Tilburg	totaal
Curaçao	28	51	22	12	113
Aruba	6	27	2	2	37
Bonaire	—	2	—	—	2
Sint Eustatius	—	—	—	—	—
Sint Maarten	—	2	—	—	2
Saba	—	—	—	—	—
totaal	34	82	24	14	154

Bron: Leiden: "Almanak"; Tilburg: "Jaarboek Tilburg"; Nijmegen, Groningen: Onderzoeksproject S. Criens.

Deze toename van Antilliaanse studenten in de twintigste eeuw vond niet alleen plaats op Nederlandse universiteiten, maar ook op andere school- en opleidingsinstellingen in het moederland. Het gerenommeerde Canisiuscollege te Nijmegen telde vanaf de oprichting (1900) Antillianen onder haar scholieren. Tussen 1900 en 1940 volgden daar 17 scholieren hun middelbare schoolopleiding, van 1945 tot 1955 genoten 32 leerlingen er onderwijs. Rolduc bij Roermond, dat evenveel faam genoot, trok veel minder Antillianen. Van 1921 tot 1955 werden er slechts zes in het internaat opgenomen.

Aan de universiteiten studeerden slechts enkele Antilliaanse meisjes, en dan nog pas na 1945. Wel waren al voor de oorlog reeds Antilliaanse meisjes naar Nederland gekomen voor andere opleidingen, met name voor onderwijzeres en vroedvrouw. Zo behaalden tussen 1937 en 1944 negen Antilliaanse meisjes hun onderwijzersakte op de Sint Antoniuskweekschool in Bergen op Zoom. Aan de Mariakweekschool te Breda, waarheen de kweekschool van Bergen op Zoom na 1946 was verhuisd, slaagden tussen 1950 en 1953 22 meisjes.⁵⁹ Het pensionaat te Eindhoven, dat onder leiding van de Zusters van Liefde uit Schijndel stond, had vanaf 1952 Antilliaanse meisjes geherbergd. Tot 1955 betrof dit slechts 4 meisjes, daarna kwamen er, tot 1967, 20 bij. Deze meisjes studeerden voor lerarens huishoudschool of volgden de opleidingen voor kleuterleidster.⁶⁰

Niet alleen in omvang verschilde de twintigste-eeuwse groep studenten en scholieren van die uit de voorgaande eeuw. Ook in de sociaal-economische en raciale samenstelling van deze migrantengroep trad een verschuiving op. Oorspronkelijk was het gezicht van de Antilliaanse studerende in Nederland bepaald geweest door de zonen van Curaçao's blanke elite, de protestantse en Sefardisch-joodse families. In de twintigste eeuw kwamen daarbij geleidelijk meer kinderen uit de meest katholieke, gekleurde en zwarte bevolkingsgroep van Curaçao. Ook nam het aandeel van Arubaanse scholieren en studenten toe.

”Mirá di nos banda”: zoals wij het zagen

Het blijft grotendeels een open vraag hoe deze Antilliaanse jongelui de Nederlandse leerperiode van hun leven ervoeren. Weliswaar hebben velen uit deze groep later gepubliceerd, maar dit betrof vooral artikelen op hun eigen vakgebied, historische varia of medewerking aan verslagen en rapporten van overheidscommissies.

Zeer zelden tekenden Antillianen hun persoonlijke ervaringen in Nederland op. Verwonderlijk is dit niet. De Antilliaanse gemeenschap is klein en niemand geeft graag stof tot roddel. Bovendien bestaat er een sterke orale traditie: wie wat kwijt wil kan dat altijd mondeling doen, en het verhaal zal vanzelf de ronde doen.

Om in deze lacune te voorzien heb ik interviews met een reeks betrokkenen gehouden. Op grond hiervan kan ik althans enig inzicht geven in de belevenissen van Antilliaanse scholieren en studenten in Nederland, zij het met de nodige slagen om de arm: de keuze van gesprekspartners werd in hoge mate bepaald door toevallige omstandigheden. Omdat hun uitlatingen bovendien hun persoonlijke visie betreffen is het nauwelijks mogelijk tot generaliseren te komen.

De eerste kostschoolgangers die ik op het spoor kwam bezochten het Canisiuscollege te Nijmegen. In 1906 behaalde W.C. de la Try Ellis het gymnasiumdiploma aan deze beroemde Jezuïetenschool. Zes jaar later behaalden twee Arubanen, J.R. ”Coco” Arends en E. Quant van der Veen Zeppenveldt er hun H.B.S.-diploma. De drie studeerden vervolgens aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam (Ons College Jaarboek 1915:31-45). Hun studievorderingen werden in de jaarboeken van het Canisiuscollege nauwgezet bijgehouden; na hun studie keerden alle drie terug naar de Antillen.

In 1913 behaalden opnieuw twee Arubanen, Jacobo Eloy Maria Arends en Jacobo de Jesús Arends hun H.B.S.-diploma op het Canisius; ook zij gingen in Amsterdam studeren. Een volgende vermelding dateert pas uit 1924. Dan wordt opgetekend dat de uit Curaçao afkomstige M.F. da Costa Gomez overgaat naar de tweede klas van het Gymnasium-alpha met eerste prijzen voor godsdienstleer, Latijn, Nederlands, Frans, geschiedenis en natuurlijke historie. In hetzelfde jaar heeft de Curaçaoënaar Leon Weeber de voorbereidende klasse voor Gymnasium-beta afgerond (”Ons College Jaarboek” 1924: 30,35). Ook in de volgende jaren worden regelmatig Antilliaanse scholieren vermeld, zoals de Arubanen Ety en Adriaan Laclé en Jovito Ecury en de Curaçaoënaars Eddy Towler en Joop en Jan Ellis.

Van deze Antillianen was alleen Leon Weeber een externe leerling; de rest zat op het aan het college verbonden internaat. Weeber gaf mij echter een goede indruk van de algehele sfeer op het Canisius. Naar zijn zeggen was het onderwijs er zeer geordend, zij het niet rigide. Onderwijs had vanouds een belangrijke plaats bij de Jezuïetenorde. Rond de eeuwwisseling was het onderwijs van de Jezuïeten bovendien sterk gericht op de emancipatie van het katholieke volksdeel in Nederland, waartoe de vorming van een in maatschappelijk en cultureel opzicht leidinggevend kader naar hun oordeel zou bijdragen.⁶¹ Leon Weeber: ”Het was duidelijk een eliteschool, waar zonen van katholieke ondernemers, hogere ambtenaren en beter gesitueerde intellectuelen naar toe gingen. Bij de externen echter trof je zo nu en dan een gewone volksjongen aan, die meestal zeer knap was.”

Opvoeding en onderwijs op het Canisiuscollege stonden sterk in het teken van vroomheid, discipline en exclusivisme, zoals moge blijken uit het volgende citaat uit het gedenkboek ”Hoe wij slaagden” (Starink, Kuipers en Tromp 1982:22):

”In de theorie van hun religieuze en opvoedingsmethoden schuwden de je-

zuieten nooit militaire terminologie. In de sterke afgrenzing naar buiten leek ook een jezuïetencollege veel op een 'selfsupporting' kampement in vijandelijk gebied, of op een totalitair mini-staatje met alle implicaties van dien: een zelden optredende, meestal onzichtbare en daardoor min of meer legendarische chef: de Rector van het College in wiens handen niettemin *alle* macht lag, een zwart cohorte van aan hem in gehoorzaamheid onderworpen organisatoren en ordebewakers: de prefecten en surveillanten, en de inspirerende gedachte: wij hebben van buiten niets of niemand nodig, wij verschaffen onze onderdanen zelf alles en wij hebben alles beter. De onderdanen, binnen de zwaarbewaakte grenzen gehouden, reageerden met geestdrift en esprit de corps, of met paranoia en pogingen tot smokkel en andere vormen van grensoverschrijding."

In deze sfeer werd een reeks jonge Antillianen opgeleid, die later op de Antillen een belangrijke politieke en maatschappelijke rol speelden. De behoefte om de Antilliaanse zaken meer in eigen hand te nemen en het feit dat Antilliaanse intellectuelen nog dun gezaaid waren maakte hen tot aangewezen personen voor leidinggevende posities. De jezuïetenopleiding werd geacht hen hiertoe uitstekend te hebben uitgerust. Zo beschreef Izaak Debrot in een "In memoriam" William Charles de la Try Ellis, de eerste Antilliaanse leerling van het Canisiuscollege, als een bijzonder arbeidzaam, toegewijd en kundig mens; als enthousiast en belangeloos medewerker in allerlei commissies, tegelijkertijd betrekkelijk teruggetrokken levend en wars van het materialistische (Debrot 1977-8). In het voorwoord tot "Antilliana", het verzameld werk van De la Try Ellis, beschreef J.E. Spruit hem in dezelfde geest (De la Try Ellis 1981:6).

Izaak "Sjaki" Debrot zelf was leerling op een elitair-katholiek internaat geweest: het Limburgse Rolduc. Veertien jaar oud was hij op aandrang van de fraters van het Curaçaose Sint Thomascollege begonnen aan de priesteropleiding aan het Dominicuscollege te Nijmegen. Had hij deze opleiding afgeemaakt, dan zou het een triomf zijn geweest voor de missie en het katholieke onderwijs op de Antillen. Hij was immers de zoon van een protestantse vader, lid van een Vrijmetselaarsloge, en een katholieke moeder, en slechts na een conflict op de Openbare Hendrikschool bij de fraters op het Sint Thomascollege terechtgekomen. Priester werd Sjaki Debrot echter niet, want, zegt hij nu, "een celibatair leven was een net te hoge eis voor zo'n levenslustige zoon van Curaçao".

Aangezien het Dominicuscollege niet voorbereidde op middelbare schoolexamens, ging Debrot in 1932 over naar Rolduc, waar hij zijn diploma Gymnasium-alpha behaalde. Op Curaçao zou Debrot een rol gaan spelen in de Katholieke Volkspartij. Rolduc had daarbij indirect een belangrijke rol gespeeld. Zijn vrienden hier stonden in contact met latere katholieke toppolitici als Romme, Welter, Luns en Cals. Hier sloot hij vriendschappen die ook in zijn politieke carrière van het grootste belang zouden blijken te zijn.

Debrot herinnert zich de ook op Rolduc strenge reglementering van het leven, waar hij als "vrije Curaçaose jongen" soms moeite mee had. Wel leerde hij er doorzettingsvermogen, terwijl, zoals gezegd, binnen de "benauwde kloostermuren" ook vriendschappen en gemeenschapszin groeiden. Op Rolduc werden ook op het gebied van de seksualiteit de leerlingen onder streng toezicht gehouden. Voor Debrot leidde de verdringing van de seksualiteit niet tot problemen: "Ik was een tropenjongen, en op Curaçao raakte je al heel jong met allerlei geheimen des levens bekend".⁶²

Ook Tirso Sprockel, die in 1931 op het internaat van het Bisschoppelijk College in Den Bosch voor onderwijzer ging studeren, herinnert zich die afwijzing van de seksualiteit: "De fraters gingen er van uit dat de mens van nature slecht is en dat het allerergste wat je kan doen is toe te geven aan de sexuele bezetenheid." Hij ziet dit zelf als onderdeel van de algehele "muffe geest" en de strenge regels op het college. Als "vrije jongen uit de *kunuku* [Curaçao

buiten Willemstad]], geplaagd door heimwee, had hij moeite zich aan te passen. In kleine gebaren rebelleerde hij: door zijn schoenen niet te poetsen of brieven te schrijven in het voor de Nederlanders onbegrijpelijke Papiaments. Vanzelfsprekend bracht dit een enkele surveillant er toe deze "wilde jongen" met extra inzet "te civiliseren".

Overigens meent Sprockel dat er ook veel goeds over het college is te zeggen. Je leerde er discipline, hard werken, sober leven en een gerichtheid op de mensen; waarden die hem in de oorlogstijd in Nederland en later op Curaçao zeer te stade kwamen. De opleiding was, naar zijn mening nu, weliswaar schools, maar bood toch ook enkele op didactisch gebied progressieve leraren de ruimte.

Veel positiever over het vooroorlogse internaat in Nederland spraken Elsa Graneveldt en Aphrodita da Costa Gomez, die aan het eind van de jaren dertig in de verpleging werkzaam zijn geweest. Van hen hoorde ik niets dan goede herinneringen over de internaten. Graneveldt was intern geweest in de vroedvrouwschool te Heerlen, waar school, internaat en kraamkliniek in één waren verenigd. Da Costa Gomez moest eerst een voorbereidend jaar in Leiden doorlopen, voor zij aan de verpleegstersopleiding te Voorburg mocht beginnen.

Onafhankelijk van elkaar herinneren zij zich de hartelijke ontvangst door de nonnen, de onderwijzeressen en de medeleerlingen: zij voelden zich dadelijk thuis. De Nederlandse leerlingen haalden hen overal bij, er werd om "gevochten" bij wie zij de vakanties zouden doorbrengen. Er was ook sprake van positieve discriminatie: zij mochten elke dag douchen en in hun kamertjes mocht vaker de verwarming aan. De vriendschappen met medeleerlingen en

Haydee Henry in de schoolkrant "Mozaïek" van de Middelbare Meisjes School Maria Immaculata over haar studie voor onderwijzeres in Nederland, 1959.

Brief van oud-leerlinge

Een oud-leerlinge, thans onderwijzeres, schrijft het volgende:

Beste meisjes,

Het was mij een grote eer door de redactie van de „Mozaïek" uitverkoren te zijn, een uiteenzetting te geven omtrent mijn opgedane ervaringen i.v.m. mijn beroep. Redactieleden, hiervoor mijn hartelijke dank!

[...]

In vele jongeren zit de drang naar Nederland te gaan en hun studie daar af te maken. Maar zijn ze zich wel bewust wat ze doen? Dit is een zaak die eerst ernstig overwogen moet worden. Velen lijkt dit een heerlijk avontuur op de dagelijkse sleur hier. Een reis naar Nederland ... Heerlijk! Wie lokt dit niet?

Maar... ja, er zit een grote maar aan verbonden. Denken jullie er ook aan, dat het dubbel zo hard werken wordt. Het is voor ons Antillianen een grote omschakeling. Niet alleen wat betreft de studie, maar ook heel veel factoren gaan hierbij een rol spelen. Denk aan het aanpassingsvermogen, andere levenswijze, zeden en gewoonten en een groot punt, dat vaak over het hoofd gezien wordt: het klimaat. Misschien zul je er wel om lachen en jezelf wel afvragen: „Wat heeft het klimaat er in hemels naam nu mee te maken?" Ja, er zijn Antillianen, die er niet zo goed tegen kun-

nen en telkens door ziekte de studie onderbreken moeten, wat soms doubleren met zich meebrengt.

Het eerste jaar valt dan ook bitter tegen. Het is zoals ik boven al zei: dubbel zo hard werken.

Of ik jullie zou aanraden dit ook te doen? Ik zeg niet nee en niet ja. Dit is iets, dat ieder voor zichzelf moet uitmaken. Niettemin is mijn studie in Nederland mij best bevallen. Heel veel heb ik er daar bij geleerd. Op het internaat, waar ik was, heerste een prettige en gezellige sfeer. Ik mag heus niet klagen, integendeel.

Het studeren in een ander land brengt enkele voordelen met zich mee. Een groot voordeel is: je verruimt je blik op velerlei gebied. Je ziet veel, maakt veel mee, en vele begrippen, die je hier niet duidelijk genoeg waren, worden doordat je er mee gekonfronteerd wordt, ineens duidelijker.

[...]

Een nadeel van het studeren in Nederland vind ik echter: je ontwent je eigen volk. Hiermee bedoel ik de schooljeugd. Onbewust ga je het Curaçaosche schoolkind vergelijken met het Nederlandse schoolkind. Je wilt dan ook de eisen gaan stellen als bij het Nederlandse schoolkind. Langzamerhand na enige ervaring ga je zelf inzien, dat je je methode wijzigen moet.

Omtrent mijn studie in Nederland ben ik heus niet ontevreden, ik heb er veel opgedaan, ben vele ervaringen rijker geworden en heb er veel prettige herinneringen aan.

hun verwanten vormden een grote troost als heimwee de kop op stak. Het lijkt mij dat de uitgesproken positieve toon van deze laatste herinneringen samenhangt met het leven dat Antilliaanse meisjes op hun geboorteiland leidden. Dat was een beschermd, gecontroleerd leven; de ouders moesten altijd precies op de hoogte zijn van het doen en laten van de dochters. De overgang naar de strenge discipline van de nonnen en het Nederlandse internaatsleven zal daarom niet al te groot zijn geweest. Typerend is de opmerking van de Curaçaose Haydee Henry, die in het midden van de jaren vijftig op een internaat te Blerick kwam studeren, dat de nonnen hen zelfs té vrij lieten. Zij mochten naar de stad, en de bioscoop, en zelfs van hartelust meedoen aan het jaarlijkse carnaval: vrijheden die op de Antillen nauwelijks bestonden. Jongens hadden op de Antillen veel meer vrijheid; vandaar dat zij in Nederland meer moeite hadden met de orde en discipline van de internaten. Overigens meenden alle geïnterviewden dat de fraters op hun eiland hen al in hoge mate hadden voorbereid op een geordend internaatsleven. Op hun scholen heerste al de sfeer van discipline die het Antilliaanse leven op zich minder kende dan het Nederlandse. Bovendien hadden de fraters hen al vertrouwd gemaakt met de Nederlandse taal, terwijl zij thuis Papiaments of Spaans spraken. Door deze voorbereiding pasten zij goed in het internaatsleven, ondanks het feit dat zij door hun afkomst, en soms ook kleur, opvielen. Vaak waren zij zelfs wereldwijzer, "van veel meer op de hoogte dan zij". De jongens konden vaak hun prestige nog vergroten als uitblinkers in sport: voetbal of ook het chiquere tennis. De "voorbereiding" die het Antilliaanse onderwijs bood was niet altijd even zinvol. Hiertoe behoorde bijvoorbeeld ook het leren opdreunen van de halteplaatsen langs de spoorverbinding Amsterdam-Groningen. Daphne van Schendel-Labega herinnert zich nog de opwinding, begin jaren vijftig, bij haar eerste echte treinreis Amsterdam-Groningen toen het allemaal bleek te kloppen. Uiteraard leerde men ook zaken van meer gewicht. Gewapend met de "kennis en wijsheid", opgedaan op de Curaçaose middelbare school was het gemakkelijker in Nederland met enig zelfvertrouwen een plaats te vinden. . . en hoe meer men leerde, des te meer kon men ook afkomen van het op de Antillen vaak zo ongenueanceerde opzien tegen Nederlandse kennis.

Onder de eerste Antillianen die met een A.N.V.-beurs in Nederland studeerden, overigens ook onder de eersten die op een kweekschool met internaat de onderwijzersopleiding volgden, waren John Horris Sprockel en J.G. Veeris. "Neerlandia" (jrg. 10,5 (1906):107) meldde in 1906 vol trots dat het Hoofdbestuur twee "beurzen, ieder van f 500,— had toegekend voor jongelui uit de kolonie, die in Nederland worden opgeleid voor het onderwijs". Veeris keerde in 1910 terug, terwijl Sprockel een jaar verlenging kreeg om ook de hoofdakte te behalen. Uiteindelijk ging hij pas in 1916, na ook een akte Engels te hebben behaald, terug naar Curaçao. Het is overigens typerend dat Sprockel, ondanks zijn studieprestaties, veel moeite had een baan in het Curaçaose onderwijs te vinden. Naar aanleiding van zijn sollicitatie ontspoon zich een correspondentie tussen het ministerie van koloniën en de Curaçaose autoriteiten, waaruit blijkt dat men om onduidelijke redenen twijfelde aan zijn onderwijscapaciteiten; wel erkende men dat hij goed Nederlands sprak.⁶³ Pas een jaar na het schrijven van zijn eerste sollicitatiebrief kon Sprockel, inmiddels getrouwd, met zijn gezin naar Curaçao terugkeren. Hij zou daar uiteindelijk een belangrijke rol spelen in het emancipatieproces van het katholieke, "gekleurde" volksdeel. Zijn werkzaamheden strekten zich uit van het onderwijs tot de politiek (mede-oprichter van de Katholieke Partij), het vakbondswezen (voorzitter Rooms-Katholieke Volksbond) en het bestuur (voorzitter van de Koloniale Staten) (zie ook Bade en Boukema 1966:10-3).

Overigens was hij niet de enige die werd geconfronteerd met een gebrek aan vertrouwen bij de Nederlandse onderwijsautoriteiten op Curaçao. Julio Herrera, een Bonairiaan die in Den Bosch de Bisschoppelijke Kweekschool door-

Klankbord der jongeren

Meisje uit Curaçao vertelt van haar ervaring

„Wat doet jouw vader eigenlijk?”

TOEN ik in augustus 1952 in Amsterdam arriveerde om daar de opleiding voor bibliotheek-assistente te beginnen, had ik — hoe vreemd het ook moge klinken — helemaal niet het gevoel dat ik in een vreemd land was. Ik had gehoord van het Leidseplein en de Leidsestraat en wist ook dat ik eerst de drie grote grachten moest passeren om in de buurt van de beroemde Kalverstraat te komen. Maar niet alleen in Amsterdam, ook in Rotterdam en Den Haag kwam ik „oude bekenden” tegen.

De reden hiervan is waarschijnlijk, dat wij op Curaçao, waar ik geboren en getogen ben, op school zo veel over Nederland hebben geleerd; zelfs meer dan over onze eigen eilanden, denk ik soms.

Hoewel de meeste scholieren op de Nederlandse Antillen nooit een trein hebben gezien, moesten wij leren hoe men in Nederland per trein reisde van Vlissingen naar Groningen of Leeuwarden — om de namen van alle grote en kleinere plaatsen langs de spoorbaan te leren.

Toen ik dus werkelijk in die trein naar Groningen reed, had ik sterk het gevoel dat ik weer op de schoolbanken zat en voor de leraar de plaatsnamen opdreed. Maar nu was het ook een sport om te zien of het inderdaad klopte als de trein het volgende station binnenreed.

Telkens weer valt het mij op hoeveel wij Antillianen van Nederland weten. Daarom is het iedere keer weer een grote teleurstelling, wanneer ik merk dat zeer velen in Nederland nog denken dat Curaçao voor de kust van Suriname ligt. Het ligt er 6½ uur vliegen vandaan, min of meer de afstand Amsterdam—Lissabon. De reden van dit misverstand is waarschijnlijk, dat de schooltassen op één bladzijde Suriname en daarnaast in hokjes de zes eilanden van de Nederlandse Antillen afbeelden.

Zeer dikwijls heb ik hier in Nederland horen zeggen: „Ik zou toch nooit op Curaçao willen wonen; er is daar helemaal geen cultuur.” Dan is mijn eerste vraag: „Wat bedoelt u daarmee?” Het

antwoord is bijna zonder uitzondering, dat men daar nooit naar een goed toneelstuk, concert of zoiets dergelijks kan gaan als men dat 's avonds zou willen. Toegegeven! Maar hoeveel mensen zijn er hier in Nederland, die zo vaak uitgaan? Het is waarschijnlijk maar een betrekkelijk kleine groep, die zich dat kan permitteren en er ook gebruik van maakt.

Op de Antillen leren wij de klassieke muziek voornamelijk kennen van grammofoonplaten en de radio. Meestal zijn wij afhankelijk van de kunstenaars en gezelschappen, die, op doorreis naar Zuid-Amerika, nog even Curaçao aandoen. Dit gebeurt echter niet zo dikwijls. Daarom roeien wij met de riemen die wij hebben. Door locale krachten worden muziekavonden, toneel- en balletvoorstellingen enz. georganiseerd. En ik durf haast zeggen, dat wij er evenveel van genieten als wanneer u hier in de schouwburg zit.

Niettemin heb ik zo veel mogelijk gebruik gemaakt van de uitstekende gelegenheid, die men in Nederland heeft om de grote musici te horen en de meesterwerken op kunstgebied te zien.

Milieu- en standenverschil

IN DE JAREN die ik in Nederland woon, heb ik een uitgebreide kennissen- en vriendenkring gekregen — alleraardigste mensen uit de meest verschillende bevolkingsgroepen. Het milieu- en standenverschil is mij lange tijd een raadsel geweest. Ik kon daarom niet begrijpen waarom men van nagenoeg iedereen vroeg

of laat de vraag: „Wat doet jouw vader eigenlijk?” kon verwachten. Zelfs de verklaring dat men zodoende kon weten welke plaats men iemand moest geven, of in welk hokje men iemand moest duwen was mij vreemd. Ik begin het nu ook te begrijpen, maar ik ben wel erg blij dat wij dat in de West niet zo kennen. Het wekt volgens mij grote moeilijkheden.

Mijn leven in Nederland zal niet veel verschillen van het leven van een Nederlands meisje, dat een bepaalde studierichting of opleiding volgt en op kamers woont. Overdag praktisch werken in de bibliotheek en cursussen volgen en 's avonds thuis werken, lezen, het „huishouden” doen, een enkele keer vrienden of kennissen opzoeken of uitgaan.

Eén ding hebben de meeste meisjes hier vóór. Als zij met de week-ends of feestdagen naar huis willen, dan stappen ze in de trein en zijn binnen enkele uren weer in de familiekring. Voor ons buitenlanders is dat bijna onmogelijk. Er zou een vliegtuig aan te pas moeten komen. De feestdagen zijn dan ook de tijden waarop het verlangen naar huis het grootst is. Hoewel de grote feestdagen in Nederland gewoonlijk in gezinsverband worden doorgebracht, heb ik het genoegen gehad zeer vele dagen te mogen logeren bij vrienden in verschillende delen van het land en zodoende een blijvende indruk te krijgen van het gezinsleven in Nederland.

De zomervakanties heb ik grotendeels buiten Nederland doorgebracht. Wij, Nieuwe Wereldbewoners, weten nu eenmaal, dat wij van een reis naar Europa zoveel mogelijk moeten profiteren, aangezien wij nooit van te voren kunnen zeggen, wanneer de volgende reis zal worden gemaakt.

Ik kan niet zeggen dat ik mijn verblijf hier in Nederland onplezierig heb gevonden; het zou niet waar zijn. De kou en de regen heb ik genomen zoals die kwamen. En wie zou dat niet, wanneer ze binnen korte tijd weer in de warme tropen zal zitten?

Over enkele maanden hoop ik mijn opleiding voor bibliothecaresse te voltooien en op Curaçao mijn eerste baan te betrekken.

Maar na vier jaar in Nederland te hebben gewoond en hier veel prettige en leerzame ervaringen te hebben opgedaan en veel goede vrienden te hebben gekregen, begin ik eindelijk te begrijpen wat zeggen wil: „Partir, c'est mourir un peu”.

Daphne M. Labega.

J.(?) Sprockel, geheel rechts, van Curaçao afkomstig, als onderwijzer aan een lagere school van de Fraters van Tilburg te Tilburg, 1922.

liep, herinnert zich soortgelijke belemmeringen. Terwijl hij in Nederland een onderwijsopleiding had gevolgd en daar zonder problemen voor de klas had gestaan, kostte het hem op Bonaire de grootste moeite enige promotie te maken. Hij zou het bijvoorbeeld nooit verder brengen dan tot onderwijzer in de vierde klas en niet tot de begeerde positie van schoolhoofd. Begrijpelijkerwijs werd het als een grote teleurstelling ervaren dat op de Antillen, nota bene in tegenstelling tot in Nederland, door de autoriteiten aan hun capaciteiten werd getwijfeld.

Niet alle Antilliaanse leerlingen kwamen op kostscholen of internaten terecht. De eerder genoemde Leon Weeber bijvoorbeeld was op tienjarige leeftijd met zijn moeder en tante in Nijmegen komen wonen. Leons vader was al gestorven, maar had voor zijn dood zijn echtgenote, een Colombiaanse die geen woord Nederlands sprak, laten beloven dat zijn zoon een gedegen opvoeding in Nederland zou krijgen. Ook Percy Cohen Henriquez was met zijn ouders en broer naar Nederland gekomen. Zijn vader Maurice had eerder al in Leiden en Amsterdam medicijnen gestudeerd, en was officier van gezondheid op Curaçao; gezondheidsredenen hadden hem doen besluiten terug te keren naar Nederland.

Leon Weeber en Percy Cohen Henriquez verbleven dus bij hun eigen familie. Van hieruit werden ook contacten onderhouden met enkele andere Antilliaanse families, met name Euro-Curaçaoënaars, de "oude protestanten" en Joodse Antillianen. Er was een, overigens zeer kleine, verzameling Antilliaanse gezinnen in Nederland ontstaan. Ernest "Onchi" Cohen Henriquez herinnert zich dat ook zijn ouders naar Nederland waren gekomen met het plan zich definitief te vestigen. De crisistijd doorkruiste echter dit voornemen, en hij werd onder dak gebracht bij kennissen, een Nederlands-Curaçaos echtpaar. Na hem werden weer andere Antillianen door dit echtpaar in huis opgenomen. Volgens Nelly Prins-Winkel, een specialiste inzake het Antilliaanse onderwijs, zijn steeds Antilliaanse jongeren in Nederlandse gezinnen opgenomen geweest. Deze groep werd niet geconfronteerd met de soms toch rigide discipline van de internaten. Ook zij sloten, op hun scholen en in de huiselijke kring, vriendschappen voor het leven. Vooral degenen die waren opgegroeid in een pleeggezin gingen hun pleegouders vaak als tweede vader en moeder zien. Het is duidelijk dat dit bij terugkomst in de Antillen soms tot emotionele problemen met de eigen ouders kon leiden.

De studenten Jules de Palm (midden) en Luis H. Daal (links) worden onthaald door de Curaçaose zakenman J. Sprock, Amsterdam, omstreeks 1950.

Ernest Cohen Henriquez, eind jaren dertig.

In gesprekken met Antillianen uit de studerende groep werd vaak de hartelijkheid van de "gastheren" benadrukt, en het feit dat men als gelijke werd behandeld. Toch waren er ook wel vervelende opmerkingen over hun huidskleur of achtergrond te horen geweest. De meeste vooroorlogse scholieren en studenten waren nauwelijks donkerder van huidskleur dan de Nederlanders; toch werden zij wel eens als "negers" aangeduid, en niet altijd even aardig. Dit ondervond Sjaki Debrot toen hij pas in Nederland was. Een ouderejaars had voorgesteld het zilverpapier van chocoladerepen te verzamelen en aan het Missiefonds te schenken om het zusje van het "sausnegertje" Debrot te kopen. De geestige Nederlander moest zijn opmerking bekopen met de inhoud van een koffiepot over zijn hoofd.

Donkerder gekleurde Antillianen werden op straat wel eens nageroepen als "zwarte neger", maar ook als "pinda-chinees". De benamingen varieerden kennelijk al naar gelang de kennis die de naroeper hadden van vreemde volken. Jules de Palm, die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland was gekomen, werd eerst wel als "pinda-chinees" nageroepen, later als "Lumumba" of "Nasser", twee Afrikaanse leiders die zeer in het nieuws stonden. Een geïnterviewde zei mij: "de Antilliaan interpreteerde deze uitingen gelijk binnen de Antilliaanse socio-culturele verhoudingen, hoewel de Nederlanders er niet altijd op uit waren een denigrerende opmerking te maken. Evengoed kon men elkaar als 'rooie' naroeperen. Op Curaçao waren opmerkingen over iemands kleur echter uit den boze, hoewel men wel degelijk denigrerende gedachten kon hebben."

Hoe donkerder de Antilliaan, des te eerder was hij op zijn qui-vive: iedere opwinding over het exotische element kon een latent aanwezig beeld van "het ongeciviliseerde Afrikaantje" aan de oppervlakte brengen. Die wetenschap kan zeker belastend zijn geweest. Niettemin sloten Antillianen, zoals ik al eerder zei, vaak duurzame vriendschapsbanden. Een diepe genegenheid voor zijn "tweede moeder" toonde bijvoorbeeld Jules de Palm, door zijn proefschrift op te dragen aan zijn hospita tante Bep (De Palm 1969).

Verschillende Antillianen vertelden mij over hun eerste indrukken van Nederland, die uiteenliepen van opwinding bij sommigen over in hun ogen indrukwekkende gebouwen en het drukke straatbeeld tot teleurstelling bij anderen over de vaak als grauw ervaren steden of een bouwwerk als het Paleis op de Dam, dat toch niet het achtste wereldwonder bleek waarover de zusters en fraters op Curaçao hadden gesproken.

Drie Curaçaose leerlingen op de kweekschool Maria Regina in Blerick met hun klasgenotes, 1954. Zittend rechts Clarinda Lampe, achter haar Haydee Henry, achter haar Marlène Everts.

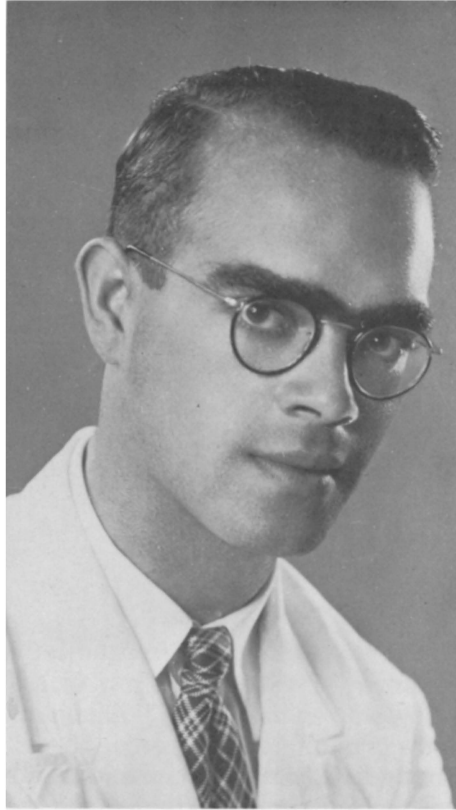
Wat misschien nog het meest opviel was de aanblik van gediensdige en hardwerkende blanken: Nederlanders konden ook werken, dat wil zeggen werken met hun handen! Op de Antillen gedroeg "de Nederlander" zich vaak arrogant; voor de Antilliaanse omgangsvormen en cultuur had hij slechts minachting. Wat een verschil met "de Nederlander" in zijn eigen land, die taxi chauffeur, bouwvakker of straatveger was, en die vaak vol belangstelling was voor de Antillen en de Antilliaan vriendelijk en bereidwillig tegemoet trad. De overgang was soms heel abrupt. Terwijl op de boot waarop men naar Nederland kwam de scheiding tussen Antillianen en Nederlanders nog bestond, was bij aankomst alles ineens anders: de beleefde, behulpzame taxichauffeur, de hartelijke ontvangst door het gastgezin of de voogd. . .

Ondanks de vaak goede opvang op de kostscholen, die zelfs zo ver ging dat de Antilliaanse scholieren in de vakanties bij medeleerlingen te logeren werden gevraagd, was heimwee haast onvermijdelijk. Natuurlijk hing het sterk af van de aard van de Antilliaan in kwestie en de omstandigheden waarin hij of zij verkeerde of die heimwee dikwijls de kop op stak. Ook waren bepaalde dagen extra moeilijk, bijvoorbeeld Kerstmis, Nieuwjaar en de verjaardag: het verschil tussen de Nederlandse en de Antilliaanse manier van feestvieren en beleving van zulke dagen werd dan vaak pijnlijk duidelijk.

Ook de dagelijkse omgang met Nederlandse scholieren riep soms heimwee op. Tegenover de vaak hartelijke en kameraadschappelijke opvang die zij ondervonden, ervoeren zij ook een zekere hardheid en botheid in de wijze waarop de Nederlandse jongens en meisjes met elkaar omgingen. Vooral een gebrek aan onderlinge solidariteit bij conflicten op school viel de Antilliaanse scholieren op. Het maakte hen ook argwanend: wat betekende de aan hun getoonde vriendelijkheid eigenlijk? Ook de verhouding tussen ouders en kinderen, zoals zij die meemaakten tijdens logeerpartijen, kwam hen soms zakelijk voor, zeker waar het de financiële kwesties betrof. Onbegrijpelijk was het bijvoorbeeld te zien hoe een al uithuizige zoon of dochter die even langs het ouderlijk huis kwam niet te eten werd gevraagd.

Eén van deze voormalige scholieren uit de Antillen zegt nu: "Het zijn deze gedragingen van zakelijkheid, soms ontaardend in botheid tegenover elkaar, in juist die gedragsvormen die een Antilliaan kende als niet-passend in het ge-

Julio Herrera, na het behalen van de hoofdakke voor onderwijzer aan de Bisschoppelijke Kweekschool te 's-Hertogenbosch, 1943.

EENZAAMHEID

*Spelend, stoeiend vlood
de roze jeugd in 't lieve land
Daarna, vol kommernis
en kruis en pijn, vol narigheid
Donker en duister, zes jaar
in d'Oss en Bossche eenzaamheid
in 't koele, verre Holland*

*Nóg later, nóg eenzamer
killer tijd, kosthuistijd!
Nu ook de jongensweg,
nu alles, alles van de hand.
Liefdeloze zakelijkheid,
vrekke levenskant!
Dagen, weken, maanden, jaren
vol onbegrepen, ongekende droefheid*

*Wat verlangen, welk heimwee!!
MOEDER, Liefde, Zacht strelende hand!!
O begeerte, o versmaching!!*

*Ik beid
Broers, zusters, stil stralend strand.
Maar. . . kale werkelijkheid,
wrede waarheid
Toekomstige jaren, leeg,
léég als de donkre nacht!
Alléén,. . . alléén zal ik zijn, o God!!
Zonder Genegenheid!*

*Julio Herrera
Nederland, 13-1-42*

zinsleven en onder vrienden, die hem een zekere reserve deed opbouwen, niet om zich totaal af te schermen van zijn medescholieren en -studenten en hun gastvrije families - de Antilliaan had zelfs de faam zich zo goed te kunnen aanpassen aan de Nederlandse samenleving - maar uiteindelijk juist voldoende om het besef levendig te houden dat hij geen Nederlander was en dat er, althans in sociaal-culturele zin, duidelijke verschillen bestonden”.

Reserve en heimwee lagen vaak dicht bij elkaar. In het hier afgedrukte, niet eerder gepubliceerde gedicht "Eenzaamheid", in 1942 door Julio Herrera geschreven, kregen heimwee en onvrede met bepaalde Nederlandse eigenschappen en het Hollandse onbegrip voor zijn "Latijns-Amerikaanse" gevoelens een haast barokke uitdrukking. Het gedicht "Eenzaamheid" is gebaseerd op Herrera's Mulo-tijd in Oss en de jaren in Den Bosch. De oorlog belette hem na het behalen van zijn onderwijzersakte terug te keren naar Bonaire, zoals zovele Antillianen in Nederland tijdens de bezetting volkomen werden afgesloten van hun familie en vrienden op het geboorte-eiland.

Julio Herrera zegt nu over het gedicht waarin hij zijn jaren in Nederlandse kostscholen en pensions beschreef: "Het was een uitbarsting van 'melancholia, lejania i anhelo pa mi païs' ", van "melancholie, heimwee en verlangen naar mijn land". Maar hij heeft zich zeker niet steeds zo gevoeld: nog is hij vol lof over de opvang, vooral in de oorlog, door ouders van een vriend, boeren bij wie hij bijna een jaar woonde. Ook bij de fraters van de Bisschoppelijke Kweekschool kon hij in de oorlog te allen tijde terecht voor materiële hulp.

Gevoelens van heimwee en een zich niet thuisvoelen in Nederland spreken ook uit een brief van Carel Pieter de Haseth uit 1928. De Haseth, gewezen gezaghebber op Bonaire en districtsmeester op Curaçao, was met zijn hele gezin naar Nederland vertrokken om zich daar te vestigen. Zij behoorden dus on-

Macario Abad Sterman, staande rechts zijn echtgenote Elizabeth Catharina de Graaff, links zijn schoon-zuster. Zittend zijn schoon-ouders. Amsterdam, omstreeks 1910.

Rosita Bienvenu (1869-1939), die in 1919 met de familie Cohen Henriquez naar Nederland kwam. Zij was de yaya van Percy Cohen Henriquez. Zij overleed in Den Haag maar werd op haar wens begraven op Curaçao.

der hen die naar Nederland kwamen tot de "betere", meest blank-protestantse kringen, zoals gepensioneerd en families die met hun studerende kinderen meekwamen. Percy Cohen Henriquez herinnert zich dat de Haagse "Bloemenwijk" onder Antillianen de "Funchi-buurt" werd genoemd omdat er zoveel Antillianen woonden!⁶⁴

Een oudere Antilliaan dus, met zijn familie en met recht "gevestigd". Toch schrijft De Haseth een brief vol onvrede aan zijn vroegere veldmeester bij de Curaçaose districtspolitie, "Dijkoe". De vreselijke kou, waardoor je vele kleren over elkaar moest aantrekken en het eentonig eten van "snert, capuceinoe i kratoe te mi a boeroesi" ("van snert, capucijners met krabbetjes tot het mijn neus uitkomt") doen hem verzuchten: "Ay, Dijkoe, hinteer mundo no tin lugar manera noos Corsow, esta dusji Corsow ta!" (Ach, Dijkoe, op de hele wereld is er geen plaats zoals ons Curaçao, wat heerlijk is het toch op Curaçao!).⁶⁵

In dezelfde brief schrijft De Haseth overigens, dat het hem en zijn gezin in Nederland goed gaat. Wel moet het hem van het hart dat hij rondom zich vrij veel misère ziet: "[...] hesus tin pidimento di limosna aki anto heende homber, jonkman duroe cu por traha" ("ach, wat is er veel bedelarij hier, en nogal door sterke jongemannen die in staat zijn te werken"). Veel begrip heeft hij daar niet voor. Hij schrijft ook dat er in Nederland, vergeleken met Curaçao, veel kwaadwillenden zijn en dat je er op je hoede moet zijn.

Het is hier ook op zijn plaats een groep bijna anonieme Antillianen te noemen: de weinigen uit de lagere sociale klasse die naar Nederland kwamen. Ik denk daarbij allereerst aan de yaya's, vaak omschreven als "de zwarte moeder" van vele blanke Antilliaanse kinderen en geliefde steunpilaar van de goede families. Het is begrijpelijk dat zij met "hun" families meegingen naar Nederland. Percy Cohen Henriquez herinnert zich dat zijn yaya met de fami-

Vier Curaçaose hoedenvlechtsters op de Middenstandstentoonstelling in Amsterdam, juni-augustus 1909, overgekomen om de uitvoer van Curaçaose strohoeden te bevorderen (Rustige 1934:56).

lie meeding en hen overal in Nederland vergezelde. Hoe zulke yaya's zich in Nederland voelden is niet te achterhalen. Vele geïnterviewden (helaas heb ik geen yaya kunnen opsporen) benadrukten dat de yaya's uit vrije wil en genegeheid voor de familie naar Nederland kwamen. Natuurlijk hadden zij soms heimwee naar "nos dushi Kòrsou": maar wie niet? Niet in alle gevallen waren de yaya's overigens afkomstig van de Antillen: soms betrof het Indiaanse weeskinderen uit Venezuela of Colombia, die in een Curaçaos gezin waren opgenomen.

Daarnaast hebben in de twintigste eeuw nogal wat Antilliaanse zeelieden de Nederlandse havensteden aangedaan; een enkeling vestigde zich in Holland. Volgens H.J. Korver, oud-gezagvoerder bij de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (K.N.S.M.) voeren echter de meeste Antilliaanse zeelieden binnen de Caraïbische regio. De meeste zeelui op de K.N.S.M.-lijn Amsterdam-West-Indië waren Nederlanders. Korver meent dat de meeste Antilliaanse zeelieden, als zij al de transatlantische route bevoeren, te gehecht waren aan hun eiland om zich in Nederland te vestigen.

Een markante uitzondering moet echter worden genoemd: Macario Abad Sterman. Geboren op Curaçao (1866) werd hij zeeman en klom op tot hofmeester bij de Koninklijke West-Indische Maildienst Maatschappij (K.W.I.M.), die later opging in de K.N.S.M. Op een van zijn transatlantische reizen ontmoette hij Elizabeth Catharina de Graaff, dochter van een Groningse machinist op de binnenvaart; zij trouwden in 1908. Sterman vestigde zich in Amsterdam als havenarbeider bij de K.N.S.M. De zoon van Macario Sterman en Elizabeth de Graaff, Otto Sterman, werd een bekende voordrachtskunstenaar. Zijn herinneringen zijn een van de zeer schaarse aanwijzingen over de positie van een Antilliaan uit de arbeidersklasse in de Nederlandse maatschappij. Sterman herinnert zich zijn vader als een zeer beminnelijk man met een grote vriendenkring, altijd volgens de laatste mode gekleed, "een echte heer" zoals Macario's schoonvader placht te zeggen. Hij was totaal ingeburgerd in het Nederlandse leven: actief lid van de Hersteld Evangelisch-Lutherse Gemeente, lid van een zangkoor en een muziekvereniging.

Otto Sterman herinnert zich niet dat er thuis over de Antillen werd gesproken. Een enkele keer bezocht een donker gekleurde Antilliaanse zeeman, naar later bleek Otto's halfbroer, het gezin; soms bezocht Otto met zijn vader een andere Curaçaos-Nederlandse familie. Verder groeide Otto echter op zonder

enig besef van zijn half-Antilliaanse achtergrond: pas in 1960 zou hij voor het eerst naar Curaçao reizen en daar kennis maken met zijn familie.

Ook na de Tweede Wereldoorlog vestigden zich enige zeelieden in Nederland, soms na gediend te hebben onder geallieerde vlag (Korver 1975:118-37); een niet gering aantal Antilliaanse zeelieden en mariniers vond in deze oorlog de dood op zee. Doordat in de oorlogsperiode de schepen veelal Engeland aandeden belandden ook daar verschillende Antilliaanse zeelieden, die er trouwden en zich vestigden. Ook hier gold dit echter slechts voor een minderheid.

Wat Nederland betreft vertelde de van Sint Maarten afkomstige zeeman Newton, die in 1955 voor het eerst op een K.N.S.M.-boot Nederland aandede, dat de meeste Antilliaanse zeelui slechts tijdelijk onderdak zochten, en dan meestal terechtkwamen in het Zeemanshuis. Omdat in de loop van de jaren vijftig de K.N.S.M.-route Nederland-West-Indië aan belang inboette, zal ook de afmonstering in de Hollandse havensteden zijn teruggelopen.

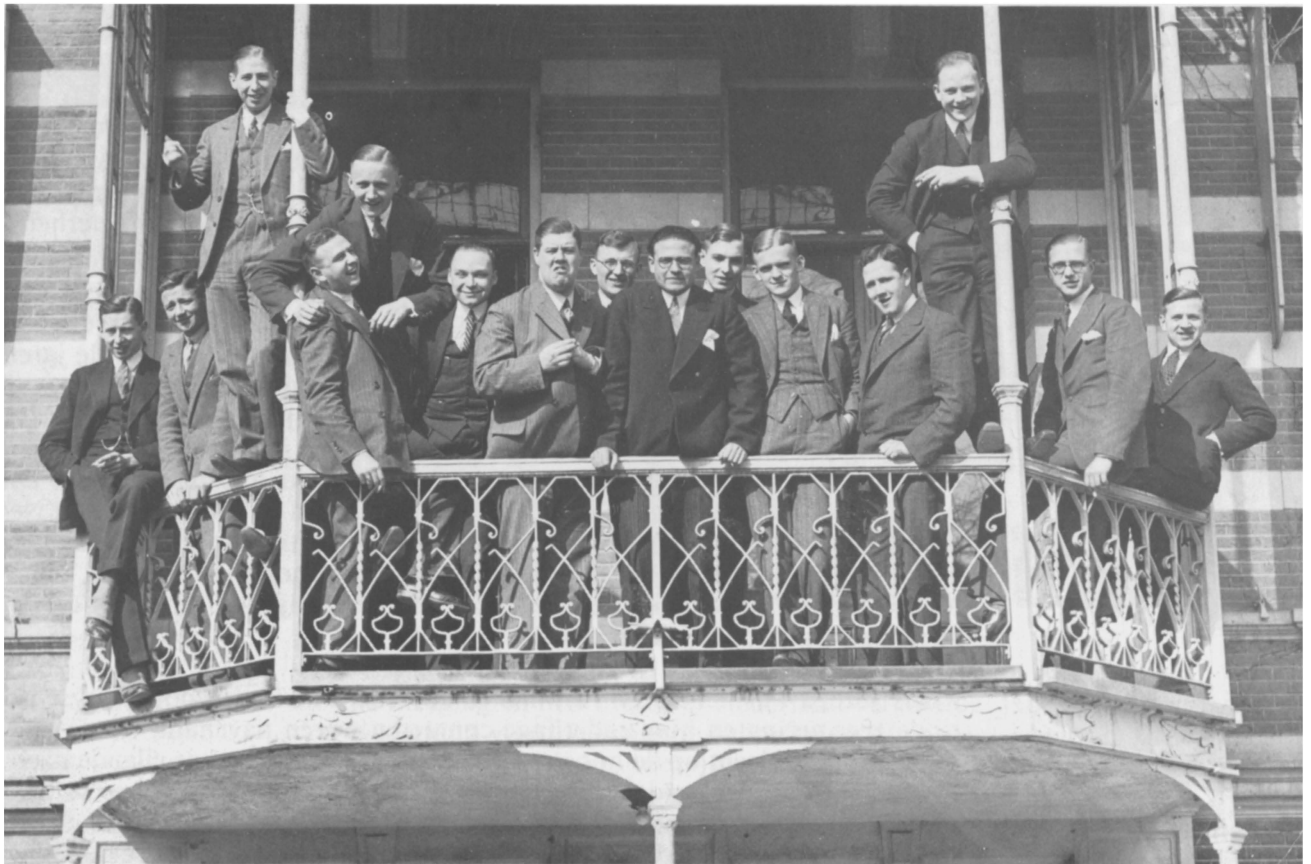
Van jongelui die in Nederland een marine-opleiding wilden volgen zijn mij slechts enkele gevallen bekend - uiteraard uit de Euro-Antilliaanse elite. Dit betreft bijvoorbeeld Henry Schotborgh, geboren 1841 te Curaçao, die in Nederland een adelborst-opleiding volgde en het bracht tot kapitein bij de marine (Klaassen 1979 b:107) en Jacobus Petrus Gravenhorst (1829-1885), die in Medemblik tot zee-officier werd opgeleid en uiteindelijk in "de Oost" carrière maakte en overleed (Klaassen 1979 a:121).

Zoals gezegd was het aantal Antillianen in Nederland in de vooroorlogse periode zeer gering en hun onderlinge contacten waren navenant. Mede hierdoor was men slecht op de hoogte van de ontwikkelingen op de eilanden zelf. De Antillen werden geïdealiseerd, maar intussen gaven de schaarse brieven weinig werkelijke informatie. "Sjaki" Debrot en ook de Rolduc-alumnus Irving Plantz merken op dat men zich hierdoor minder betrokken voelde bij het geboorteland. Het stond ook niet voor alle scholieren en studenten vast dat zij naar de Antillen zouden terugkeren. Zij die een opleiding voor verpleegster of onderwijzer volgden waren dat wél van plan. Universitaire studenten waren echter minder stellig, of zelfs voornemens niet terug te gaan. Hoe beleefden de Antilliaanse studenten in deze periode het studentenleven? Drie gewezen studenten, allen reeds eerder genoemd, hebben mij in interviews hún beeld geschetst van het studentenleven in de jaren twintig en dertig. Uiteraard zijn er geen garanties dat dit een representatief beeld is: de drie zijn na een aanvankelijke carrière op Curaçao weer teruggekeerd naar Nederland, hetzij in het belang van hun loopbaan, hetzij na pensionering. Bovendien ontbreekt opnieuw een Arubaanse of Bovenwindse stem.

Percy Cohen Henriquez studeerde rond 1930 in Delft. Hij stortte zich niet in het studentenleven, dat hij behalve nogal ruw en bot ook te duur vond. Wel had hij goede vrienden onder zijn medestudenten, met wie hij fiets- en kampeertochten maakte naar Duitsland, Engeland en Schotland. Soms werd gediscussieerd, bijvoorbeeld over de evolutieleer waar de katholieke studenten zich fel tegen keerden. De betrekkingen tussen Nederland en Oost-Indië waren nauwelijks punt van discussie, laat staan die met Curaçao.

De al eerder genoemde Leon Weeber was tijdens zijn rechtenstudie in Nijmegen (1930-1935) lid van de gezelligheidsvereniging Carolus Magnus. Hij herinnert zich dat binnenskamers de positie van de Katholieke kerk ten opzichte van de arbeidersbeweging en het fascisme wel werd besproken, maar dat naar buiten toe toch vooral de studentikoze jolijt hoogtij vierde. Zo lieten dispuuten jaargenoten zich pontificaal in paardekoetsjes door de stad rijden wanneer het behalen van een kandidaats- of doctoraalbul te vieren was; het stadsverkeer werd er totaal door ontregeld.

Ook "Sjaki" Debrot nam vol overgave deel aan het Nijmeegse studentenleven (1934-1939). Tijdens de traditionele ontgroening moest hij dagelijks, op een biervat staand, het volgende liedje zingen:

Leon Weeber, rechtenstudent, temidden van zijn Corpsvrienden op het balkon van de sociëteit van Carolus Magnus, Nijmegen 1932.

”Maak los, maak los de kabels en de touwen
Wij kunnen het niet meer houden
Er is geen beter leven dan met een blanke vrouw
Vervloekt zijn alle hoeren van ’t eiland Curaçao!”

Een vernedering? Debrot, zoals wij zagen op het Dominicuscollege eens in woede uitgebarsten over de benaming ”sausnegertje” trok zich van dit liedje weinig aan. Het paste, vond hij, geheel in de studentikoze ontgroenings-sfeer.

Inderdaad lag het voor Antilliaanse jongeren in die vooroorlogse jaren voor de hand, na hun middelbare schoolopleiding in Nederland, door te stromen naar de universiteit en ook daar zich aan de gangbare gebruiken, ook die van het verenigingsleven, aan te passen. Contacten met andere Antilliaanse studenten waren gering; de belangstelling voor hun geboorteland betrof vooral familie en vrienden. Debrot vat het studentenleven uit die tijd zo samen: ”De student deed niet aan politiek: je studeerde en maakte lol; je verkleedde je soms en ging de straten op in uniformen, de burgers de stuipen op het lijf jagen, je maakte schulden en betaalde later”.

Binnen de Nederlandse studentenverenigingen bestond weinig belangstelling voor koloniale zaken; zeker niet voor ”de West”. Volgens Weeber leefde er iets meer interesse in ”de Oost”, mede omdat er meer Indonesische studenten waren. Noch Weeber noch Debrot voelden zich overigens betrokken bij Indië: ”de Oost” was toch een heel andere kolonie, met een totaal verschillende bevolking en cultuur.

De Tweede Wereldoorlog heeft, zoals nog zal blijken, in dit opzicht ingrijpende gevolgen gehad. Onder de in Nederland verblijvende Antillianen ontstond nu een drang elkaar op te zoeken en, geheel afgesloten van hun geboorteland, tenminste elkáár te spreken en te helpen. Ik meen dat dit de bereidheid tot terugkeer in de na-oorlogse periode heeft bevorderd.

De verhouding tot het "moederland"

In de achttiende en negentiende eeuw studeerden slechts weinige Antilliaanse studenten aan Nederlandse universiteiten; zeer weinig is ook bekend over het leven van die enkele Antilliaanse student in Nederland en zijn visie op het "moederland". Voor zover mij bekend bestaat er geen in Nederland geschreven tegenhanger van het door de Curaçaose student David Ricardo Capriles tijdens zijn laatste studiejaar in New York bijgehouden dagboek (1857-8) (Van Zanen 1969:17-76).

Een enkel document en een sporadische verwijzing in de literatuur vertellen iets over de activiteiten van een Antilliaanse student. Zo blijken twee Antilliaanse studenten geneeskunde aan de Leidse Universiteit, Nicolaas Rojer uit Curaçao en George Illidge van Romondt uit Sint Maarten, te hebben deelgenomen aan de Tiendaagse Veldtocht tegen België in 1831 (Van der Linde s.a.). In de roes van nationalisme en Oranje-gezindheid die door Nederland ging hadden meer dan 250 van de 300 studenten aan de Leidse universiteit zich als vrijwilliger tegen de "Belgische opstandelingen" aangemeld (Hagedijk 1980:45). Rojer en Van Romondt sloten zich respectievelijk als korporaal en als jager aan bij de Compagnie van Vrijwillige Jagers, die werd gevormd "toen de wapenkreet des konings door het land geklonken had" (Van der Linde s.a.:5,50,53).

Getuigt het bovenstaande van een sterke Oranje-gezindheid, kritiekloos bleek Rojer op latere leeftijd zeker niet te zijn. Als lid van de Koloniale Raad nam hij het op voor gouverneur De Rouville die bij de minister van koloniën in ongenade was gevallen wegens een te lankmoedige houding tegenover naar Curaçao gevluchte Venezolaanse politieke vluchtelingen, onder wie de latere president Guzmán Blanco. Rojer verzette zich tegen het ontslag van de gouverneur, dat volgens hem strijdig was "met de wetten van het liberalisme" ("De Onpartijdige", jrg. 1, no. 5, 1870). Tijdens de debatten toonde Rojer zich, meer dan de andere raadsleden, voorstander van klare taal, ook tegenover de koning: ". . . toch moet men ook Zijne Majesteit zonder omwegen naderen en mededeelen wat men op het hart heeft". Verre van onvoldoende eerbied aan de koning te bewijzen zou men volgens Rojer daarmee tonen de koning als vader te beschouwen, "en de vorst is immers vader des vaderlands" ("De Onpartijdige", jrg. 1, no. 6, 1870).

Paste de deelname van deze twee Antillianen aan de Tiendaagse Veldtocht geheel bij de geest van het moment, ruim dertig jaar eerder koos een andere Antilliaan, eveneens in de geest van zijn tijd, voor de zaak van de Bataafse Republiek in Nederland. Deze geschiedenis had meer consequenties, bovendien is er meer over de Antilliaan in kwestie, Pedro Luis Brión, bekend.

Pedro Luis Brión werd op 6 juli 1786 geboren op Curaçao als zoon van een oorspronkelijk uit Luik afkomstige koopman. Zijn vader, Pierre Brión, had op Curaçao een fortuin vergaard in de handel en scheepvaart; hij was een der voornaamste kooplieden van Curaçao (Hartog 1968:1-5). Op jeugdige leeftijd werden de twee zonen Théodore en Luis Brión naar Amsterdam gestuurd. Waar zij op school gingen is onbekend, wel is duidelijk dat zij later als stagiaire bij de handelsfirma Tinella & Co. werkten: vader Pierre wilde hen voor de handel opleiden (Hartog 1968:12). Op zeventienjarige leeftijd (1799) meldde Luis zich echter aan als vrijwilliger bij het eerste regiment van de Bataafsche Jagers. Ter verdediging van de Bataafse Republiek vocht hij bij Bergen en Castricum tegen de anti-Franse (en dus anti-Bataafse) Engels-Russische krijgsmacht, waarbij ook de Nederlandse erfprins Willem Frederik, de latere koning Willem I, zich had aangesloten. Brión werd krijgsgevangene gemaakt en naar Engeland overgebracht, maar korte tijd later weer vrijgelaten. Hij keerde toen terug naar Nederland (Hartog 1968:13).

Wellicht was Luis in Amsterdam in aanraking gekomen met de ideeën van de Verlichting, die hem de zijde van de Bataafse Republiek deed kiezen. De idealen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap van Nederlands pro-Franse patriottenbeweging waren tenslotte in Amsterdamse handelskringen tamelijk populair (Schutte 1974:9). Het is echter ook mogelijk dat hij al tijdens zijn jeugd op Curaçao van deze idealen had gehoord. De boekhouder en vertrouwensman van zijn vader, de Fransman Jean-Baptiste Tierce Cadet, was een fervent vertegenwoordiger van allerlei verlichte idealen. In 1799 werd deze Tierce Cadet, een militant republikein, zelfs uit Curaçao uitgewezen op beschuldiging van samenzwering tegen het gezag, in samenwerking met de (zwarte) Haïtiaanse opstandelingen onder Toussaint l'Ouverture. Het volgende jaar waren het Luis Brión en enkele andere blanke Curaçaose jongeren die een plan zouden hebben beraamd tot het afzetten van gouverneur Lauffer. Ook dit plan, beraamd met blanke en zwarte leiders uit Guadeloupe, mislukte; wel leidde het tot een mislukte slavenopstand (Palacios: 1983:23-6).⁶⁶

Luis Brión was in Nederland en op Curaçao een sympathisant van de Franse Revolutie. Niet verwonderlijk gezien zijn idealen koos hij later de kant van Simón Bolívar en de zijnen, die vanuit een zelfde ideologie streeden voor de onafhankelijkheid van Latijns-Amerika, en dus voor een breuk met Spanje. In een brief aan gouverneur Kikkert van Curaçao, gedateerd februari 1817, verwoordde Brión zijn partijkeuze in woorden die ook aan zijn Nederlander-schap refereren: "Mi vida política no tiene mancha, pues está cimentada sobre aquella educación moral que forma el sentimiento céntrico de todo holandés, que gracias al destino nació libre y republicano" ("Mijn politieke levensloop [is] onbezoedeld, daar derzelve zich op die zedelijke opvoeding vestigt, welke het voornaamste grondbeginsel is van iedere Nederlander, die het geluk heeft vrij en een republikaan geboren te zijn, uitmaakt").⁶⁷ Gebruik makend van zijn eigen kapitaal verschaftte Brión aan Bolívar wapens, zette zijn eigen koopvaardij-schepen in en financierde de succesvolle expeditie van Bolívar, toen deze vanuit zijn ballingsoord Haïti opnieuw de bevrijding van Latijns-Amerika aanvatte. Wat Brión betreft, zijn keuze vóór de Franse Revolutie, vóór de Bataafse Republiek en vóór Bolívars strijd betekende voor hem óók een streven naar verwerkelijking van een ander ideaal, namelijk de afschaffing van de slavernij die op Curaçao nog heerste (Palacios 1983:25-6). Brión was niet de enige Antilliaan die in Nederland de zijde der Fransgezinde patriotten koos. Hetzelfde deed op Curaçao Cornelis Spencer, zoon van een New Yorkse scheepskapitein en een Curaçaose moeder. Op 10 augustus 1776 had hij zich aan de Groningse universiteit ingeschreven, waar hij op 21 augustus 1779 promoveerde op een juridische dissertatie over de rechten en plichten van meesters ten opzichte van hun slaven in de Westindische koloniën (Krafft 1951:219). Dit proefschrift, "Specimen juridicum inaugurale de usa et officiis dominorum servos in coloniis Indiae Occidentalis" is onvindbaar; een uit 1816 daterende Leidse dissertatie van J.Th. Nedermeyer von Rosenthal verwijst echter naar Spencers werk. Uit Nedermeyer von Rosenthals parafrasering blijkt dat Spencer de Nederlandse slavenwetten milder achtte dan de Franse en Engelse.⁶⁸

Spencer keerde na zijn promotie terug naar een broeierig Curaçao; ook daar "viel het zaad der Revolutie in een vruchtbaren bodem" (Hamelberg 1897:24). Met een confrater werd hem in 1789 door de Koloniale Raad de toegang tot de balie ontzegd "wegens [...] voor de Regeering beledigend geformeerde memoriën of schriftuuren" (De la Try Ellis 1981:24). Al gauw zou echter blijken dat zijn streven bepaald niet revolutionair was. Niet alleen binnen de blanke en lichtgekleurde elite leefde onvrede met de heersende verhoudingen, maar ook onder de slaven die zich met het voorbeeld van de geslaagde slavenrevolutie op Saint Domingue (daarna Haïti) voor ogen gingen verzetten tegen hun meesters. "Komen alle mensen niet voort uit een vader Adam en Eva?" vroeg Tula, een der leiders van de slavenopstand die in 1795 op Curaçao uitbrak (Paula 1975:269).

Uitgerekend Spencer, de "Fransgezinde patriot" en belediger der regering bleef tijdens deze opstand als een der weinige planters het garnizoen bijstaan in haar poging het slavenverzet neer te slaan; de rest van de planters was naar de stad gevlucht. Als dank voor zijn diensten werd Spencer na het neerslaan van de opstand weer tot de balie toegelaten; hij werd later zelfs een hoog ambtenaar (Hartog 1961:490). Bij hem hebben mogelijk in Nederland opgedane "progressieve denkbeelden" over slavernij en koloniaal bestuur dus geen vervolg in eigen land gekregen.

Overigens leefden in die woelige jaren onder de Curaçaose elite nauwelijks werkelijk radicale idealen; in tegenstelling tot de Noord- en Zuidamerikaanse koloniën bleef Curaçao trouw aan Nederland (Van Soest 1981:19). Zoals Schutte heeft aangetoond waren de Nederlandse patriotten evenmin erg "progressief" waar het ging om het loslaten van de koloniën, laat staan ten aanzien van de burgerrechten voor de slaven en vrije gekleurden (Schutte 1974:38-9, 58-9, 214-5). Zo bleef het. Noch bij de instelling van het Koninkrijk der Nederlanden (1815), noch bij de grondwetsherziening van 1848, noch bij de vaststelling van het regeringsreglement in 1865 werd aan de koloniën een vertegenwoordiging in het koninkrijksbestuur toegekend (Van Soest 1981:22-3; Bordewijk 1914:235-40, 266-71, 801-11). Dit steile kolonialisme ten spijt ontstond op de Nederlandse Antillen toch geen "los-van-Nederland"-gedachte (Van Soest 1981:84-6). Dit geldt overigens zelfs voor de twintigste eeuw, toen onder invloed van de verregaande veranderingen na de vestiging van de Shell wel een anti-"makamba"(blanke Nederlander)-stemming ontstond, maar geen onafhankelijkheidsbeweging. Als er al sprake was van een streven naar onafhankelijkheid dan werd daarmee bedoeld "los van het hoofdeiland Curaçao" - eens wens die met name op Aruba en Sint Maarten leefde (Hartog 1964:357-7, 409-14; Kasteel 1956:164). De spaarzame kritiek van Antilliaanse zijde op Nederland aan het einde van de vorige eeuw betrof vooral het functioneren van een overigens geaccepteerd systeem.

Een opmerkelijk stuk verder ging de Curaçaose jurist Gabriel Abraham Pinedo, die in 1882 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde. In zijn stellingen bepleitte hij het Nederlandschap van de niet in Nederland wonende burgers van het Koninkrijk en, daaruit voortvloeiend, het recht van deze niet-ingezetenen deel te nemen aan de verkiezing der Staten-Generaal. Dit zou dus betekenen: kiesrecht voor de Antilliaan (Pinedo 1882:160).

Ook uit de Joods-Sefardische elite van Curaçao, die overigens al even Nederlands gezind was als de blanke protestanten, studeerden jongeren in Nederland (Maduro 1934:78), zij het dat uit deze groep sommigen in de Verenigde Staten en Duitsland opleidingen volgden. De toelating van Joden tot de openbare ambten (1824) zal wellicht enige Joodse jongeren er toe hebben gebracht een Nederlandse titel te willen behalen; voor Surinaamse Joden was dat zeer aantrekkelijk gebleken (Oostindie 1986:31). Emmanuel en Emmanuel merken op dat in Nederland opgeleide Sefardische intellectuelen een gezonde invloed hadden op de Joodse gemeenschap op Curaçao. Deze invloed was vaak progressief en daarom niet altijd zonder problemen: tijdens het schisma binnen de Joodse gemeenschap van 1863-4 werden de hervormingsgezinde intellectuelen aangevoerd door de jonge advocaat dr. Sol Cohen Henriquez, die aan de Leidse universiteit was opgeleid en gepromoveerd (Emmanuel en Emmanuel 1970:343-5, 371-81).⁶⁹

Een bijzondere vertegenwoordiger van de Joods-Sefardische groep tenslotte was Daniel de Leon. Deze Curaçaoënaar had eerst in Duitsland, toen in Nederland gestudeerd; hij promoveerde in Leiden (1872). Hij vestigde zich daarna echter niet op Curaçao, maar in de Verenigde Staten. Hij werd daar hoogleraar internationaal recht aan de Columbia University en daarnaast één van de oprichters van de Socialist Labor Party, socialistisch ideoloog, redacteur van het socialistische blad "The People" en, tot aan zijn dood in 1914, redacteur van "The New York Daily People". De Amerikaanse Socialist Labor

Party gedenkt nog steeds zijn geboortedag (Emmanuel en Emmanuel 1970:449-53).

Representatief, enerzijds om zijn Oranje- en Nederland-gezindheid, anderzijds om zijn kritiek op het eilandelijk bestuur, waarin tevens het katholieke deel van Curaçao's elite zich voor een eerste maal laat horen, is de "Curaçaosche stem" van de student medicijnen aan de Universiteit van Amsterdam E.Q. van der Veen Zeppenfeldt. Als oud-Canisiusleerling leverde hij in "Ons College Jaarboek" (1918:70-2) een bijdrage onder de titel "Een Curaçaosche stem". Hij stelde allereerst dat hij, door zich voor te stellen als Curaçaoënaar, geenszins een aanklacht wilde doen tegen de bewoners van het moederland. Integendeel; wel wilde hij sympathie opwekken voor een volk, dat in het diepst van zijn tropische hart warme liefde en grote dankbaarheid koesterde voor zijn Nederlandse weldoeners. Dankzij de zorgen van het gouvernement was "Willemstad geworden een sieraad voor Nederland als koloniale mogendheid".

Wat Van der Veen Zeppenfeldt wilde was de aandacht vestigen op het heilzame werk van de missie in het Antilliaanse onderwijs. Speciaal richtte hij zich op een deel van de Canisiusleerlingen, dat wellicht in de toekomst deel zou uitmaken van de katholieke fractie in de Staten-Generaal. Hij waarschuwde de toekomstige kamerleden, zich niets aan te trekken van de felle anti-papisten uit Curaçao's Koloniale Raad, die een weerklank vonden bij de linkse partijen. Hij sprak de hoop uit dat de katholieke politici zouden opkomen voor de katholieke zaak op het eiland: "Curaçao rekt op u!".

Van der Veen Zeppenfeldt was dus een pleitbezorger voor de Nederlandse missie op de Antillen en voor de politieke emancipatie van Curaçao's katholieken. Hij klaagde dat slechts twee van de dertien leden van de Koloniale Raad katholiek waren. Zijn opvattingen over de overgrote meerderheid van de eilandbevolking, de (katholieke!) Afro-Curaçaoënaars, was overigens niet "verlichter" dan die van de rest van de eilandelijke elite, van de Nederlanders zelf of van de Katholieke missie, getuige een ander artikel van zijn hand. De "negers die de numerieke meerderheid vormen" worden daarin omschreven als "goedaardig, trouw en vreedzaam", maar tevens "lui en aan de alcohol verslinderd", en geneigd tot zedeloos gedrag, vooral bij hun "perverse dansen". De tropische hitte verklaarde wel een deel van de luiheid, maar de slechte eigenschappen dienden te worden bestreden. Aan de intellectuelen daarom de taak "zich het lot van zijn zwarten broeder aan [te] trekken [...] en bij hem leeren de deugd van dankbaarheid en aanhankelijkheid, waardoor de neger als mensch uitschittert" (Van der Veen Zeppenfeldt 1919:44).

Hoewel het, nog altijd volgens deze zegsman, een goede kant van "de neger" was dat deze niet jaloers was op de blanke, zich een getrouw dienaar betoonde, met weinig tevreden was en niet erg toegankelijk bleek voor socialistische en dergelijke invloeden, bleef het raadzaam hem buiten de sfeer van het socialisme te houden en hem in woord en daad te steunen. Een paternalistische houding dus, die overeenstemde met zowel de houding van de Katholieke missie als de opvatting van de Katholieke elite ten aanzien van het Nederlandse arbeidersvraagstuk. Van der Veen Zeppenfeldts streven was een "veredeling en opheffing van het negerras" maar wel onder leiding van de "blanke Europeese Curaçaoenaar" (1918:72). Het zal geen verwondering wekken dat Van der Veen Zeppenfeldt zich tijdens zijn studie geneeskunde bij een Katholieke studentenvereniging in Amsterdam had aangesloten die zich mede ten doel stelde bij te dragen tot de emancipatie van het katholieke volksdeel.

Het is opvallend dat een aantal van deze Antilliaanse studenten, ondanks hun oorspronkelijke afzijdigheid van politieke kwesties, bij hun latere politieke keuzes werd beïnvloed door ervaringen uit de studententijd in Nederland. Ernest "Onchi" Cohen Henriquez werd geconfronteerd met de nazistische ideologie en het anti-semitisme. Na zijn vlucht uit Nederland, in 1942, wilde

Wat Curaçao voor het Rijk zou kunnen zijn

Een actueel vraagstuk van den eersten rang.

Ligging, het bezit van een wereldhaven, de nabijheid van grondstoffen openen groote mogelijkheden. - Wanneer wordt de ondernemingsgeest wakker? Wetenschappelijk onderzoek en studie zullen den weg wijzen.

Dr. ir. P. Cohen Henriquez schrijft ons: Curaçao is in vele opzichten de assepoester geweest van het Nederlandsche Rijk. Het zou onbillijk zijn vol te houden, dat de Nederlandsche regering hieraan schuld heeft of heeft gehad. Het moet worden erkend, dat de mannen, uitgezonden om het gewest te bestieren, in het algemeen hun beste krachten aan het gebiedsdeel hebben gegeven en alles in het werk hebben gesteld, om de weivaart te bevorderen. Van de zijde der Nederlandsche zakenlieden en ondernemers echter is vrijwel nooit eenige belangstelling naar Caraïbisch Nederland uitgegaan. Tot dezen toestand hebben ongetwijfeld bijgedragen het feit, dat voor ± 15 jaar de oeconomische toestand niet rooskleurig was en het feit, dat het prachtige arbeidsveld in Oost-Indië te veel van de aandacht heeft gevraagd. Datgene, wat op Curaçao door particulier initiatief is tot stand gekomen, is dan ook bijna nooit te danken geweest aan Nederlanders, dikwijls wel aan Engelschen en Amerikanen.

Het mag daarom geen wonder heeten, dat Curaçao steeds weinig Nederlandsch geïntereerd is geweest, dat de Nederlandsche taal en Nederlandsche zeden er heel wat minder wortel geschoten hebben dan b.v. in Suriname, dat er tusschen Nederlanders en Curaçaoënaars wel eens misverstanden zijn geweest en wanbegrip heeft geheerscht. Grote lof verdienen die Nederlanders, die moeite hebben gedaan of nog doen, om Curaçao dichter tot Nederland te brengen, om zijn mogelijkheden en behoeften hier beter bekend te maken en omgekeerd de Nederlandsche gedachte in Curaçao wortel te doen schieten. ¹⁾ De pogingen tot toenadering zijn omgekeerd ook dikwijls uitgegaan van Curaçaoënaars.

Met dat al: de belangstelling in Nederland is te gering gebleven om innig contact tot stand te brengen.

Tot zoolang Nederland, om het eenigszins overdreven uit te drukken, in het goud zwom, tot zoolang het koloniaal bezit nog als iets onaantastbaars gold, tot zoolang Curaçao nog betrekkelijk geringe belangrijkheid bezat, tot zoolang kon met dezen toestand desnoods nog vrede genomen worden. Nu echter op oconomisch gebied vrouwe Fortuna Nederland den rug heeft toegekeerd, nu zoowel van binnenuit als van buitenaf krachten werkzaam zijn, die den band tusschen Europeesch en Overzeesch Nederland lossen dreigen te maken, nu Curaçao geworden is tot een wereldhaven, een belangrijk knooppunt van het zeeverkeer, nu is een toe-

stand volkomen onduidbaar, waarbij het Nederlandsche volk de feitelijke en potentieele betekenis van Curaçao niet beseft, waarbij van een groot deel door buitenlanders wordt geprofiteerd, waarbij men zoo weinig belangstelling toont, als ware het vreemd grondgebied, in plaats van een stuk van het eigen land. De tijden zijn er niet naar, de mogelijkheden tot oconomische expansie, die de staatkundige band met Curaçao onder de tegenwoordige omstandigheden biedt, achteloos voorbij te gaan.

De factoren, die bepalend zijn voor de betekenis van Curaçao in heden en toekomst en die gedeeltelijk ook in het verleden hun rol hebben gespeeld, zijn de volgende:

1) De centrale ligging te midden van de grondstofrijke Caraïbische landen.

2) Het bezit van Caraïbië's beste haven (de St. Annabaai; zóó ruim en diep, dat zeer groote schepen er in kunnen draaien en direct aan de kade ligplaats kunnen kiezen).

Deze twee primaire factoren hebben het aanzijn geschonken aan een reeks secundaire:

a) Het is een middelpunt van het zeeverkeer.

b) Er bestaan innige persoonlijke verbanden met de Caraïbische landen (familierelaties, commercieele betrekkingen).

c) Er is zeer goedkope brandstof te verkrijgen.²⁾

d) Door de aanwezigheid van handelaren van zeer vele nationaliteiten, gaan draden uit naar vele oorden ter wereld.

e) Er bestaat een behoorlijke luchtverbinding met Noord- en Zuid-Amerika.

Van deze factoren zou men gebruik kunnen maken om te trachten:

1) te komen tot behartiging van de Nederlandsche exportbelangen naar de Caraïbische landen, centraal van Curaçao uit.

2) contact aan te knopen met de daartoe geschikte instanties in deze staten, opdat de aanbesteding van groote werken aan onze uitvoerders worde gegund.

3) door dit contact onze technici en organisatoren mede te betrekken in de industrialisatie dezer staten.

4) van de nabijheid van verscheidene agrarische en minerale grondstoffen en de aanwezigheid van goedkope brandstof gebruik te maken tot het vestigen van industrieën op Curaçao zelve, werkende voor de wereldmarkt, de Caraïbische markt of (en) de Nederlandsche markt.

5) de betekenis als toeristen- en handelscentrum doelbewust te vergrooten, maatregelen treffende, dat bij intensiever worden van het inter-Caraïbische verkeer Curaçao ook voor dit verkeer centrum blijft of wordt.

Men ziet: het probleem, op welke wijze doelbewust en systematisch gebruik kan worden gemaakt van de zeer gunstige ligging en gesteldheid van Curaçao en van de bijzondere toestanden, direct of indirect geschapen door de aanwezigheid der petroleumraffinaderijen en hetwelk in Nederland nog nooit onderwerp is geweest van ernstige overdenking, laat staan van degelijk onderzoek, omvat een complex van even interessante als belangrijke vraagstukken. De gecoördineerde studie van deze vraagstukken

is in het huidige tijdsgewricht dringend geboden.

Deze vraagstukken zijn niet specifiek Curaçao'sch, zij zijn in eerste instantie Nederlandsch, het complex als geheel is geen koloniaal probleem van plaatselijken aard, het is een Rijksprobleem. Het zullen in de eerste plaats zakenlieden, ondernemers, organisatoren en technici van Europeesch Nederland zijn, die de vruchten van goed aanpakken zullen plukken. Vanzelfsprekend zal alles, wat op, of van Curaçao uit ondernomen wordt, óók de Curaçaoënaars ten goede komen, misschien zelfs in zeer sterke mate. Echter, indien op den duur mocht blijken, dat bij de primair-geïnteresseerden de belangstelling uitblijft, dat dan het initiatief uitga van de secundair-geïnteresseerden.

Nog wel héél ver zijn wij er van af, dat het besef zal doordringen, dat Curaçao voor de Nederlanders evengoed terrein van actie dient te zijn, als Limburg, Friesland of Java. Men meene echter niet, dat het buitenland met gekruiste armen zal blijven wachten, tot het Nederland belft uit den dommel te ontwaken

[...]

Het is de meening van den schrijver, dat men, op den duur het best tegemoet kan komen aan de noodzakelijkheid de Curaçao'sche vraagstukken te bestudeeren, door op het eiland een oconomisch technologisch instituut in te stellen, dat innig contact houdt met een mede-werking ondervindt van onze universiteiten voorlichtingsdiensten, laboratoria, enz. Er bestaat voor een E.T.I. op Curaçao overvloed van werk; de vraagstukken, die het in behandeling zou kunnen nemen hebben wij reeds aangestipt

[...]

Van Crol³⁾ schreef over Nederlanders van de zestiende eeuw: „Evenwel niet in het minst waren zij (de Nederlandsche West-Indische bezittingen) de stomme getuigen van de machtige volkskracht, welke in den grooten vrijheidsstrijd van de Nederlanders uitging, van hun onversaagden ondernemingsgeest, hun handelsinzicht, hun gastvrijheid voor vervolgd van vreemden stam en van hun blik op de geografische ligging der plaatsen, welke zij sloegen.”

Hoezeer is het niet te hopen, dat het nagelacht dergelijke woorden zal kunnen bezigen, om ook de houding van de Nederlanders van de twintigste eeuw te kenschetsen!

Artikel van Percy Cohen Henriquez in de "Nieuwe Rotterdamse Courant", 27-10-1936.

hij op Curaçao, met alle daar heersende sociale en raciale tegenstellingen, een andere koers inslaan. Hij zocht daarom aansluiting bij een partij die zijns inziens democratisch was en de maatschappelijke tegenstellingen wilde opheffen. In de - "polariserende" - Katholieke Volkspartij zag hij niets, evenmin in de - "te exclusieve" - Democratische Partij. Hij koos daarom voor de door "Doctor" M.F. da Costa Gomez gestichte Nationale Volkspartij (N.V.P.), van welke partij hij na de eerste verkiezingen (1949) fractielid, later fractieleider was.

I.C. Debrot ging bij zijn terugkeer op de Antillen eveneens in de politiek. In zijn geval een logische stap, na de studie aan Katholieke instellingen die hun pupillen opleidden voor leidende functies in de Katholieke emancipatiebeweging. De contacten die hij tijdens zijn studiejaren legde in Rooms-Katholieke kring zouden van onschatbare waarde blijken in de naoorlogse periode, toen de Nederlandse K.V.P. op vele wijzen de oprichting van de Curaçaose K.V.P. ondersteunde.

Van de uit Aruba afkomstige naamgenoten Arends, al eerder als oud-Canisiannen genoemd, was "Coco" mede-oprichter van de Arubaanse Katholieke Partij. Deze partij kreeg al snel het stempel opgedrukt een Hollandse partij te zijn, met een partijprogramma naar Nederlands voorbeeld, en moest het afleggen tegen de felle Henny Eman (Hartog 1953:413-4). "Coco" Arends zou, ondanks de ondergang van zijn partij, later nog de eerste minister van volksgezondheid van de Nederlandse Antillen worden (Luckman-Maduro 1973:173).

Verderop komt een andere Curaçaose student, Van Meeteren, aan de orde, die niet zozeer op grond van zijn ervaringen in het vooroorlogse Nederland als wel door zijn oorlogs- en kampervaringen in Duitsland in de Antilliaanse politiek belandde. Hij koos de zijde van Da Costa Gomez' "negerpartij", hoewel hij zelf afkomstig was uit de protestantse Euro-Curaçaose groep die zich vereenzelvigde met de Democratische Partij. Het zou hem, volgens eigen zeggen, het verwijt opleveren, van de kant van zijn familie, dat hij "vernergd" was; zo'n verwijt leidde maar al te vaak tot verstoting uit de blanke elite (Hoetink 1974:154).

Met deze voorbeelden wil ik aangeven dat Antilliaanse scholieren en studenten in Nederland invloeden ondergingen die richtinggevend konden zijn in hun latere politieke activiteiten. Uit de voorbeelden blijkt echter dadelijk, dat die invloeden bepaald niet alle in dezelfde richting gingen. In dit verband kunnen ook de broers Willem Pieter en Pieter Hendrik Maal worden genoemd. Beiden studeerden in de jaren twintig aan de Leidse Universiteit; terug op Curaçao waren zij voormannen van de Euro-Curaçaose groep. Pieter Hendrik "Gungu" Maal, die ook in Göttingen, München, Londen en Edinburgh had gestudeerd, maar weer in Leiden promoveerde, werd een markant leider van de Democratische Partij (D.P.) en publicist in het door zijn broer geredigeerde blad "Curaçao". Hij was woordvoerder voor de oude blanke elite, die tegenover de knarsetandend ondergane toestroom van Europese blanken een "anti-makamba"-mentaliteit ontwikkelde en het overheidsapparaat wilde "Antillianiseren" (Kasteel 1956:90-1).

Een andere keuze zou de eerder genoemde Percy Cohen Henriquez maken, toen hij na de oorlog terugkeerde naar Curaçao. In 1933 behaalde hij "cum laude" zijn bul als chemisch ingenieur in Delft; twee jaar later promoveerde hij in de technische wetenschappen, eveneens "cum laude". Hij werkte daarna eerst op een Delfts laboratorium, vervolgens (1936-1942) als ingenieur bij de Octrooi-Raad te Den Haag en daarna tot 1948 bij een technische onderneming in Deventer. In 1948 vertrok hij naar Curaçao.

Voor ons is het interessant, dat Percy Cohen Henriquez in de jaren dertig een zeer produktief schrijver en plannenmaker was. Zijn vele artikelen op het natuurwetenschappelijke en chemische vakgebied laat ik buiten beschouwing. Daarnaast schreef hij echter artikelen over de economische ontwikkeling en de verhouding tussen Nederland en de Antillen, met name Curaçao. Zo legde

hij in 1935 een nota voor aan het Bureau van de Nederlandse Chemische Industrie, getiteld "Nederlandse belangen in Zuid-Amerika".⁷¹ Hierin bepleitte hij een sterke toename van Nederlands industriële bedrijvigheid in Zuid- en Midden-Amerika. De Curaçaoënaar zou daarbij als bemiddelaar moeten optreden tussen de Nederlandse zakenman en zijn Latijns-Amerikaanse tegenpool, die immers een geheel tegengestelde mentaliteit had. Curaçao zelf zou bovendien van grote betekenis in deze economische betrekkingen kunnen zijn als vestigingsplaats voor de Nederlandse industrieën. De scheepvaartverbindingen, de brandstofvoorziening, het klimaat en bovenal de bescherming door de Nederlandse regering "waardoor men onafhankelijk is van de luimen en grillen van vreemde regeringen" en het "innig contact van Curaçao met het moederland" waren alle zeer gunstige factoren. In deze nota deed Percy Cohen Henriquez bovendien een reeks aanbevelingen voor concrete stappen. Soortgelijke ideeën zou hij ook in de volgende jaren met veel elan naar voren brengen; daarbij bepleitte hij tevens de instelling van een "Curaçao-Instituut", dat de welvaartsbevordering van de Antillen ten doel zou hebben (P. Cohen Henriquez 1936a:205-9; 1936b:A 327-9).

Eenmaal terug op Curaçao trachtte Percy Cohen Henriquez deze ideeën te verwezenlijken. Om de Nederlandse overheid en het Nederlandse bedrijfsleven te interesseren had hij hen steeds voorgehouden: wat goed is voor Curaçao is ook goed voor Nederland. Zijn in de vooroorlogse periode ontwikkelde plannen probeerde hij in een reeks van openbare functies in de praktijk te brengen. Van 1949 tot 1951 had hij namens de Nationale Volkspartij zitting in het college van bestuur, de voorloper van de raad van ministers. In 1951 werd hij lid van het bestuurscollege, welke functie hij in 1954 verwisselde voor die van directeur van de Technisch-Economische Raad der Nederlandse Antillen (T.E.R.N.A.); dit bleef hij tot 1962.

Terugkijkend op zijn activiteiten vanaf de jaren dertig moet allereerst worden vastgesteld dat hij de eerste Antilliaan was die vanuit een technische en managementvisie gestalte wilde geven aan een Antilliaans ontwikkelingsbeleid (Van Soest 1977:534-8). De nadruk verschoof daarbij gaandeweg van de Nederlandse belangen naar de Antilliaanse belangen. In dit verband is het tekenend dat zijn houding tegenover het Nederlandse bedrijfsleven steeds terughoudender werd. Zo vond hij de voorloper van de T.E.R.N.A., de in 1946 opgerichte Stichting Welvaartsplan, een instituut waarin ten onrechte de boventoon werd gevoerd door Nederlandse bedrijven en, in zijn woorden van nu, "ondeskundige deskundigen, die lijvige rapporten schreven ter culinaire geneugte van de lade-kakkerlakken". Steeds meer oog kreeg hij ook voor de Bovenwinden en Bonaire, de "Vier arme zusters" (P. Cohen Henriquez 1958).

Bij zijn terugkeer op Curaçao had Percy Cohen Henriquez veel steun gekregen van de N.V.P.-leider "Doctor" Da Costa Gomez. Zijn mening dat alleen de N.V.P. werkelijk oog had voor de noodzaak de economische basis van Curaçao te verstevigen had Cohen Henriquez er toe gebracht voor de N.V.P. te kiezen. Hij typeert Da Costa Gomez nu als een "staatsrecht-theoreticus van grote allure", maar geen econoom. Wie was die "Doctor" die al werd genoemd als briljant gymnasiast?

Moises Frumencio da Costa Gomez werd in 1907 op Curaçao geboren. Op vijftienjarige leeftijd kreeg hij een "koloniale" beurs om zijn middelbare-schoolopleiding in Nederland te vervolgen. Eerst was hij intern-scholier op het Canisiuscollege; over deze tijd van "Maurits" da Costa Gomez, zoals hij werd vermeld in "Ons College Jaarboek", is verder niets bekend behalve zijn lidmaatschap van de interne Mariacongregatie. Vervolgens studeerde hij rechten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; in 1932 behaalde hij zijn titel. In Den Haag was hij daarna werkzaam als waarnemend griffier bij de rechtbank en als advocaat ("Christoffel", jrg. 2, no. 2 (1956):94).

Op 3 december 1935 promoveerde hij aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam op het proefschrift "Het wetgevend orgaan van Curaçao: samenstelling en bevoegdheid gezien in het kader van de Nederlandse koloniale

"Doctor" da Costa Gomez, als leider van de Autonomie Commissie van de Staten van Curaçao in Nederland, juni 1946 ("Oost en West", jrg. 39, no. 19, 1946).

politiek". Zowel om de inhoud ervan als in het licht van de latere politieke rol van Da Costa Gomez zelf, is dit proefschrift interessant. Als eerste Antilliaan onderwierp hij de verhouding tussen Nederland en het "staatsdeel" Curaçao aan een grondig staatkundig-historisch onderzoek. In zijn visie vormden de Westindische staatsdelen op grond van de wetgeving betreffende het Nederlandschap (1892 en 1910) met Nederland één volksgemeenschap, in tegenstelling tot Nederlands Oost-Indië. Da Costa Gomez (1935:64) benadrukte dit verschil sterk: "Een binnenstaatsche ontwikkeling van de koloniën Suriname en Curaçao tot een eenheid met het moederland en een intergientiële ontwikkeling van de koloniën en bezittingen van het Rijk in Azië tot een afzonderlijke staat".

Omdat de bewoners van de Westindische gebieden in 1892 als staatsburgers waren erkend, moesten zij ook kiesrecht hebben, meende Da Costa Gomez (1935:70); dit betrof dan geen kiesrecht voor de Nederlandse Staten-Generaal, aangezien de Westindiërs geen ingezetenen van Nederland waren, maar wel een recht tot verkiezing van een eigen, lokaal vertegenwoordigend orgaan dat de "inwendige belangen" van het staatsdeel moest behartigen.

Suriname kende inderdaad sinds 1865 een eigen, zij het met beperkt stemrecht gekozen, vertegenwoordiging. Zo niet Curaçao: een "historisch onrecht", volgens Da Costa Gomez (1935:70). Hij pleitte voor een volledig kiesrecht voor alle Curaçaoënaars, zowel actief als passief, zowel mannen als vrouwen. Dat zou dan verder gaan dan de situatie in Suriname. Daar was, zijns inziens begrijpelijk, het kiesrecht niet algemeen, onder meer "wegens het onbereken-

baar element der Boschnegers en Indianenstammen, wier ontwikkelingspeil der kiezers functie onmogelijk maakt" (Da Costa Gomez 1935:91). Het Curaçaose volk daarentegen leefde volgens Europese standaard en haar ontwikkelingspeil lag hoger dan dat in Oost-Indië en Suriname. Met kracht verdedigde hij het vrouwenkiesrecht: "staatsrechtelijk [...] een logische consequentie der evenwaardigheid der beide sexen en der gelijkheid van hun betrekkingen tot den staat" (Da Costa Gomez 1935:98).

Tijdens zijn politieke carrière op Curaçao, begonnen na zijn terugkeer in 1936, heeft Da Costa Gomez zich volledig gericht op de twee kernpunten die hij in zijn proefschrift neerlegde: enerzijds de invoering van een algemeen kiesrecht en een gekozen volksvertegenwoordiging, zoals hierboven uiteengezet, anderzijds het bereiken van een zekere autonomie, namelijk zelfbestuur in binnenlandse aangelegenheden onder handhaving van de incorporatie in het Nederlandse rijk en van de soevereiniteit van het Huis van Oranje. Daarbij stond hij overigens ook verregaande verzelfstandiging van de afzonderlijke eilanden, met name Aruba, voor. Op grond van zijn deskundigheid werd hij meermalen tot voorzitter benoemd van Antilliaanse delegaties bij besprekingen over een nieuwe staatkundige ordening (Kasteel 1956:122-3, 130-2). Tijdens de oorlog had hij als afgezant van "Curaçao" zitting in de Buitengewone Raad van Advies te Londen; in 1946 reisde hij als hoofd van een Antilliaanse delegatie, de zogenaamde Autonomie Commissie, naar Nederland. Ook vervulde hij van april 1947 tot en met 1948 de functie van vertegenwoordiger van Curaçao in Nederland, een functie die later die van gevolmachtigd minister zou worden. Hij vertegenwoordigde de Antillen op de Ronde-Tafel-Conferenties en bij de Verenigde Naties, als onderdeel van de Koninkrijksdelegatie ("Christoffel", jrg. 2, no. 2 (1956):94).

In zijn politieke activiteiten op Curaçao was zoals gezegd de geest van zijn proefschrift duidelijk herkenbaar. Wel tekende zich in zijn streven een ontwikkeling af, die was gericht op een steeds grotere zelfstandigheid voor de Antillen in een meer gelijkwaardige positie in het Koninkrijk (Da Costa Gomez 1945). Een eerste succes was de verkiezing, volgens algemeen kiesrecht, van de Staten van de Nederlandse Antillen in 1949. De Eilandenregeling van 1951 en het Statuut van 1954 waren de volgende successen. Op staatsrechtelijk gebied was dus veel bereikt: economische, sociale en culturele zelfstandigheid was echter nog ver, iets waarvan Da Costa Gomez zich zeer bewust was. Hij meende echter dat binnen de grenzen van het Koninkrijk-nieuwestijl, dus volgens het Statuut van 1954, ook op die terreinen een gunstige ontwikkeling mogelijk zou zijn.

Met name als leider van de Nationale Volkspartij zou Da Costa Gomez het symbool voor de "autonomia" worden. Deze N.V.P. werd in 1948 opgericht als afsplitsing van de Katholieke Partij, die nota bene eveneens Da Costa Gomez onder haar oprichters had geteld (1936). Het belangrijkste deel van zijn loopbaan als politicus en staatsman valt echter zonder twijfel in de N.V.P.-periode, toen hij onder zijn vroegere partijgenoten van de K.P. als radicaal werd beschouwd. In de ogen van Nederlandse politici en ambtenaren was hij echter een behendig diplomaat; iemand "die zijn zaakjes kende". Luis Daal, tijdens de eerste R.T.C. persvertegenwoordiger voor "La Prensa": "Gomez was de enige die in gloedvol Nederlands en op basis van zijn staatsrecht-kennis de Nederlanders tegenvuur kon geven, maar hij bewandelde de weg van geduldig overtuigen".

Het voert in dit verband te ver om Da Costa Gomez' carrière in detail te behandelen. In de politieke bewustwording van het Curaçaose volk heeft hij een belangrijke rol gespeeld. Zijn door vriend en vijand erkende charme en humor, zijn welbespraaktheid en deskundigheid in de staatsrechtelijke problematiek maakten hem tot een haast charismatisch leider. Voor de Curaçaoënaars werd hij een vaderfiguur en tevens de belichaming van de emancipatie van de Afro-Curaçaoënaars: was dit eenvoudige, gekleurde landskind niet een integer politicus én een geleerde, een "Doctor"? Zijn voorbeeld

heeft stellig bijgedragen tot een vergroting van het zelfrespect onder de Afro-Curaçaoënaars (Boeldak 1984:36-51).

Heeft Da Costa Gomez door zijn onverzettelijk ijveren voor de emancipatie van de Antillen een grote rol gespeeld in de politieke en sociale bewustwording van de Antilliaanse bevolking, met name ook van de "lagere sociale klasse", ook onder de Antillianen die kort na de oorlog naar Nederland kwamen was zijn invloed groot. Voor ik hierop inga pak ik eerst de draad weer op in Nederland, en wel bij het begin van de Duitse bezetting.

De Tweede Wereldoorlog

In de vroege ochtend van de tiende mei 1940 draaide Aphrodita da Costa Gomez zich nog eens behaaglijk om in haar bed, denkend dat er een enorm onweer was losgebarsten. De ontzuivering kwam snel daarna. Even later zag zij de enorme ravage, de glasscherven in het ziekenhuis Sint Antoniushove te Voorburg, de gangen vol dode en gewonde soldaten.

Met vele Antillianen en Nederlanders had ook zij de naïeve gedachte gekoesterd dat het zo'n vaart niet zou lopen, ondanks de verontrustende berichten. Zelfs het zinken van de K.N.S.M.-boot Simon Bolivar, op 17 november uit Amsterdam vertrokken met bestemming Barbados maar in de Engelse kustwateren op een Duitse mijn gelopen, deed de ogen niet opengaan. Toch waren bij deze gebeurtenissen ook verschillende Antillianen omgekomen (Bezemer 1954:82; Korver 1975:112-3).

Sommige studenten hadden bezorgde brieven ontvangen waarin werd aangedrongen op hun terugkeer. Zij bleven echter in Nederland: eerst moest de studie worden afgemaakt. Ernest Cohen Henriquez was nog in 1939 op vakantie in Curaçao, maar keerde terug om het laatste jaar van zijn rechtenstudie af te maken (Ph. Cohen Henriquez 1983:x). Het lukte hem zijn studie in 1942 te voltooien, maar de steeds stringenter maatregelen tegen Joden deden hem besluiten de eerste kans tot vluchten aan te grijpen: hij had zich laten registreren als Jood met vier Joodse voorouders. Door bemiddeling van en vergezeld door een andere Antilliaans-Joodse student, Isaac de Castro Yohai, wist hij via Frankrijk naar Spanje te vluchten; in Cádiz nam hij vervolgens de boot naar Curaçao.

Elsa Graneveldt (tweede van rechts) vult met haar collega's zandzakken om het ziekenhuis van Zwolle te beschermen, 1942.

Isaac de Castro Yohai (links) en Ernest Cohen Henriquez in Spanje na hun vlucht uit Nederland, 1942.

Vier Curaçaose middelbare scholieren van Joodse afkomst vóór 1940.

V.l.n.r. George J.L. Maduro, Ernest Cohen Henriquez, Sybil Maduro en Maurits Lansberg.

Wilhelmus Siegfried van Meeteren, Voorschoten, omstreeks 1941.

Niet alle Antilliaanse Joden trachtten Nederland te ontvluchten, mede in verband met de tweeslachtige houding van de Duitsers tegenover "buitenlandse Joden". Met name de Duitse hoofdambtenaar dr. Hans Georg Calmeijer, belast met de algemene registratie van Joden, had in geval van onduidelijkheid vele Portugese en Westindische Joden het voordeel van de twijfel gegeven: vaak was niet aantoonbaar dat hun vier grootouders allen van Joodse afkomst waren. Hierdoor leek de Antilliaans-Joodse groep niet in die mate in gevaar te verkeren als de Nederlandse Joden. Een door mij geïnterviewde Joodse dame uit Curaçao herinnerde zich inderdaad van Calmeijer een bewijs te hebben gekregen, geen (volle) Jood te zijn. Deze uitzonderlijke situatie maakte de Antilliaanse Joden in Nederland mogelijk minder bezorgd. Was die relatieve onbezorgdheid ook ingegeven door de door hen vaak gememoreerde omstandigheid dat zij vóór de oorlog niets van anti-semitisme hadden gemerkt?⁷²

Er is overigens geen sprake van dat de Westindische Joden werkelijk allen de ondergang ontliepen. Tenminste een honderdtal Surinaamse Joden kwam tijdens de bezetting om (Oostindie 1986:46). Ik heb geen cijfers kunnen achterhalen over omgekomen Antilliaanse Joden.

De meeste niet-Joodse Antilliaanse scholieren konden tijdens de oorlog hun opleiding gewoon afmaken. Zij die aan een universiteit studeerden moesten echter vaak hun studie tot na de oorlog stopzetten. Dit was een direct gevolg van het verzet door universitaire docenten en studenten tegen de bezetter. Nadat eind 1942 bekend was geworden dat de Duitsers de Nederlandse studenten wilden inschakelen bij de Arbeitseinsatz, weigerden de Rectores Magnifici de benodigde gegevens te verstrekken. Hierop volgden in februari 1943 razzia's tijdens colleges, waarbij studenten werden opgepakt; de meesten konden later weer naar huis terugkeren. De Duitsers verplichtten vervolgens de studenten een loyaliteitsverklaring te ondertekenen; wie weigerde zou worden uitgesloten van het onderwijs. Na heftige discussies in universitaire kringen tekende uiteindelijk slechts vijftien procent, wat de Duitsers tot een volgende stap aanzette. Op 4 mei 1943 werd bepaald dat allen die de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend zich binnen vierentwintig uur dienden te melden voor de Arbeitseinsatz. Van studenten die zich niet aanmeldden zouden de ouders of familieleden worden opgepakt.⁷³

De uit Curaçao afkomstige student Wilhelmus Siegfried van Meeteren, zoon van de historicus Nicolaas van Meeteren en beter bekend als "Shon Wé", herinnert zich deze periode maar al te goed. Vanaf 1938 had hij als militair gediend. In Weert gelegen was hij na de capitulatie in mei 1940 door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt. Na zijn vrijlating ging hij studeren aan de Economische Hogeschool te Rotterdam. Shon Wé vertelde mij over de debatten omtrent de loyaliteitsverklaring; doorslaggevend argument om niet te tekenen

was ook voor hem de wil een voorbeeld van "goed vaderlander" te geven. Het ware dilemma deed zich pas voor toen de Duitsers de weigeraars opdroegen zich te melden voor de Arbeitseinsatz. Shon Wé woonde bij zijn gehuwde zuster in. Weigering zou haar gezin in gevaar kunnen brengen, vreesde hij; dus meldde hij zich aan. Aanvankelijk leek het mee te vallen. Met een groep lotgenoten werd hij naar Ommen gevoerd, waar de ontvangst redelijk was. Terugkeer bleek echter niet meer mogelijk. De groep werd op transport gesteld naar Berlijn en daar in een fabriek te werk gesteld.

Hard werk, stevig maar eentonig eten, versleten kleding; maar Shon Wé mocht toch niet klagen. In de barakken bij de fabriek woonden ook groepen Italianen, Fransen, Polen en Russen. Zijn beheersing van de Spaanse taal leidde er toe dat de Duitsers hem aanstelden als tolk in dit veeltalig gezelschap; hij werd al gauw ook een vertrouweling van degenen die een beroep deden op zijn talenkennis. Zelfs Duitse arbeiders wendden zich tot hem.

Het contact met zovele culturen en ideeën zou uiteindelijk Shon Wé's denken over de Antilliaanse samenleving en de waarde van een democratisch proces, ook dáár, sterk beïnvloeden. "Lokura di kolor i rasa ta base pa un diktadura fasista", leerde hij: kleur- en rassenwaan is de grondslag van een fascistische dictatuur. Tijdens de uiteindelijke verwoesting van Berlijn begreep hij dat ook het Duitse volk zelf de dupe was geworden van de tirannie der vooroordelen. Shon Wé kwam in juli 1945 in Nederland terug.

Behalve Van Meeteren schijnen nog enkele Antillianen ten tijde van de Duitse inval in het Nederlandse leger te hebben gediend. Van Meeteren herinnert zich na de capitulatie, tijdens zijn korte krijgsgevangenschap, de jonge Curaçaoënaar Henny Veeris te hebben ontmoet. Tot de eerste Nederlandse oorlogsslachtoffers behoorde de twintigjarige Charles Marius Debrot, een sergeant in opleiding voor officier bij de infanterie. Op 10 mei 1940 sneuvelde deze Antilliaan in Ockenburg, nabij Den Haag, in de strijd tegen de Duitse parachutisten ("Beurs- en Nieuwsberichten", 21-1-1950).

George J.L. Maduro, telg uit een Joods handels- en bankiersgeslacht te Curaçao, bevond zich die tiende mei op de vliegvelden rondom Den Haag, ingeschakeld bij de verdediging van deze stad en bij pogingen het door de Duitsers veroverde vliegveld Ypenburg te heroveren. Als reserve-luitenant tweede klasse der huzaren wist George Maduro met een klein detachement elf Duitse parachutisten gevangen te nemen, die zich in de villa "Dorrepaal" te Rijswijk hadden verschanst ("Militaire Spectator", juni 1940; "Beurs- en Nieuwsberichten", 21-7-1945; De Jong 3(1970):134-6). Deze George Maduro had voor de oorlog zijn militaire dienstplicht vervuld en was daarna in Leiden rechten gaan studeren. Hij stond op het punt zijn rechtenstudie in Leiden te voltooien toen hij bij de mobilisatie eind 1939 in dienst werd teruggeroepen ("Beurs- en Nieuwsberichten", 21-1-1950 en 27-11-1951).

Na de capitulatie en demobilisatie raakte Maduro betrokken bij het ondergrondse verzet; tweemaal werd hij gearresteerd en in Scheveningen opgesloten.⁷⁴ Toen ook reserve-officieren zich bij de Duitsers moesten aanmelden, dook hij in maart 1942 onder. Op 27 juni 1943 trachtte hij Nederland te ontvluchten om zich in Engeland bij de Nederlandse strijdkrachten te voegen. Aan de Frans-Belgische grens werd hij echter door verraad samen met tien andere geallieerde militairen gegrepen en afgevoerd naar een gevangenis in Saarbrücken. Van daar is hij op 25 november 1944, tijdens de geallieerde opmars en de ontruiming van Saarbrücken, naar het beruchte concentratiekamp Dachau vervoerd. In Dachau overleed hij op 9 februari 1945 aan vlektyfus. Mede ter nagedachtenis van deze Antilliaan werd op 2 juli 1952 de nieuw gebouwde miniatuurstad Madurodam geopend. De ouders van George Maduro schonken het stamkapitaal voor de bouw van deze miniatuurstad, waarvan de exploitatiebaten werden bestemd voor het Nederlands Studenten Sanatorium te Laren en voor de nazorg van uit dit sanatorium ontslagen tuberculosepatiënten (Hartog 1962:102).

Twee andere Antillianen die hun studie moesten staken omdat zij de loyaliteitsverklaring niet wilden tekenen zijn mij met name bekend: Oscar Beaujon, die in Utrecht studeerde, dook na deze weigering onder ("Christoffel", jrg. 1, 7(1956):339) en Carlos A. Winkel, die in Leiden studeerde, ging in het verzet uit "afkeer van het Hitlerianisme, trouw aan Nederland, maar ook trouw aan vrienden" (Jonxis 1983).

Het is mijn indruk dat de in Nederland verblijvende Antillianen zich solidair voelden met de door de Duitsers aangevallen Nederlanders. Zoals Tirso Sprockel mij zei: "Nederland was een tweede vaderland geworden en een zeer gastvrij land voor Antillianen. Dus je voelde mee met je gastheer, zoals je ook zou meevoelen met een gastheer, bij wie je logeerde, en waar een dief zou inbreken. En je hielp daar, waar je kon helpen." Ook Sprockel werd actief in het verzet; zijn huis was een onderduikadres voor Joden en geallieerde piloten. Hij vormde een schakel in een lange vluchtroute voor Joden en neerge-

Vader Dundun Ecury op bezoek bij zijn kinderen in Nederland, 1939.

V.l.n.r. zittend: Mimi, Nora, Elva; staand: Nicky, Dundun en Boy (Schouten 1985:115).

Luis de Lannoy, farmacie-student in Tilburg (Schouten 1985:116).

schoten geallieerde vliegeniers, die via België naar Engeland of Spanje probeerden te vluchten.

Een Antilliaan die zich dit aan Nederland berokkende onrecht sterk aantrok was de student "Boy" Ecury. Samen met zijn jongere broer Nicky en zus Mimi was deze Segundo Jorge Adalberto Ecury, in 1922 geboren op Aruba, in 1937 voor studie naar Nederland gekomen. Hij bezocht diverse scholen, het langst het Instituut St. Louis te Oudenbosch. In 1942 verhuisde hij naar Tilburg. Daar ging hij in het verzet. Waarom? Mede op basis van een documentaire en een boek over hem kan ik hiervan een indruk geven.⁷⁵

Door zijn vriend Tirso Sprockel wordt Boy getypeerd als een energieke jongeman met een sterk gevoel voor rechtvaardigheid. Zijn kindermeisje, yaya, herinnerde zich dat hij al op school vaak met de vuist opkwam voor zwakkere kinderen, en op de stoep van zijn ouderlijk huis brood uitdeelde aan arme kinderen. Waarschijnlijk heeft iets anders hem tot zijn verzet tegen de Duitsers, en met name hun "rassewaanzin", geïnspireerd, aldus zijn broer Nicky. Aanvankelijk had het niet in de bedoeling gelegen in Nederland te gaan studeren, maar in het Caraïbische Puerto Rico. Schriftelijk was hun toelating op de daar gevestigde Saint Augustine Military Academy al geregeld. Toen Boy en Nicky zich onder begeleiding van hun vader echter daadwerkelijk aanmeldden, kregen zij te horen dat de school geen "coloured people" accepteerde. De jonge Ecury's hadden dus al vóór de Duitse bezetting de raswaan aan den lijve ondervonden.

Waarschijnlijk raakte Boy in Tilburg bij het verzet betrokken door zijn vriend Luis de Lannoy, een student uit Curaçao. De Lannoy verleende hulp aan onderduikers en verspreidde illegale uitgaven. Toen De Lannoy op 10 februari 1944 door verraad was gearresteerd en in de Utrechtse strafgevangenis was opgesloten, werd Boy Ecury eerst goed actief in het verzet. Eerst probeerde hij in zijn wanhoop met enkele vrienden gewapenderhand De Lannoy te bevrijden; dit lukte echter niet.⁷⁶ Vervolgens sloot hij zich aan bij de Raad van Verzet, met name bij de groep-Van der Klei, die actief was in de omgeving van Oisterwijk en zich vooral met sabotage bezighield (Schouten 1985:54-65). Boy nam hieraan actief deel. Aanvankelijk had, volgens zegslieden die hem goed hebben gekend, een zekere zucht naar avontuur meegespeeld in zijn verzetsactiviteiten; zijn optreden was soms provocerend, bijvoorbeeld door rond te rijden op een grote motor. Na de mislukte overval werd dit anders. De Duitsers zochten hem; Boy wist dat hij zijn leven op het spel zette. Noodgedwongen leidde hij een zwervend bestaan (Schouten 1985:66-7):

"Boy voelde zich niet veilig meer in Oisterwijk. Zijn opvallend uiterlijk was ook hier een onderwerp van gesprek geworden en hij was ervan overtuigd dat de Duitsers zijn signalement hadden. Wat hem als verzetsman te wachten stond, wanneer hij door de Duitsers gevangen genomen zou worden, was dui-

delijk: een van zijn makkers was bij een overval door de SD met z'n eigen pistool op straat doodgeschoten en als waarschuwing had men zijn lichaam ter plekke laten liggen tot de volgende dag.

Boy had vaker de wens geuit dat hij naar het Westen wou om zich daar bij het verzet aan te sluiten. Otto nam contact op met een Knokploeg in Amsterdam, met het verzoek Boy op te nemen. Boy besloot op eigen houtje naar Delft te gaan, nadat men uit Amsterdam te kennen had gegeven, dat men het niet aandurfde met hem wegens zijn uiterlijk."

In Delft verbleef Boy Ecury bij zijn vriend Delfincio Hernandez Navarro, beter bekend als Delfincio "Boy" Navarro. Toen hij daar in contact kwam met de Haagse verzetsman Karel van Dongen verhuisde hij naar deze stad, waar hij zijn bijdrage aan het verzetswerk voortzette. In Den Haag kreeg hij onderdak bij Van Dongen, die verbonden was aan de Knokploeg (K.P.)-Den Haag. Van Dongen karakteriseerde hem als een "durfal", die zich met hart en ziel inzette voor de bevrijding: "Hij was een 'jungle-diertje': verschrikkelijk alert, precieserig, en onmiddellijk wakker bij het minste of geringste".

De K.P. was zeer actief in uiteenlopende verzetsactiviteiten (Van Aerde 1951: 347-96) en Boy Ecury speelde in de K.P.-Den Haag zijn rol. In november 1944 ontving hij zijn laatste opdracht, namelijk de Duitsers te verhinderen Rotterdamse haveninstallaties te vernietigen.⁷⁷ Alsof hij een voorgevoel had dat het ditmaal mis zou gaan schreef hij een brief aan zijn ouders, welke hij aan zijn zusje gaf. Hierin zei hij nogmaals dat zijn verzetswerk gevaarlijk was, maar "ta trabou ku mi ta gusta, no pa su naturalesa, sino pasobra ta un trabou ku mester wordu hasi": het was een karwei waarvan hij hield, niet om de aard van het werk, maar omdat het nu eenmaal verricht moest worden. Hij beschouwde het als een eer hieraan deel te nemen, zowel voor zichzelf als voor zijn "dushi Aruba", zijn geliefde Aruba.

Ditmaal werd Boy echter gepakt, door verraad uit verzetskringen.⁷⁸ Op 5 november 1944 werd hij bij het verlaten van een kerk gearresteerd en de volgende dag overgebracht naar het "Oranje-hotel" te Scheveningen. Drie andere arrestanten werden hier opgesloten. Boy Ecury werd na een standrechtelijke procedure echter onmiddellijk naar de Waalsdorpervlakte in de Scheveningse duinen gebracht. Daar werd Boy Ecury deze zesde november 1944 geëxecuteerd.

Afkeer van de Duitse rassenwaan heeft zeker Boy Ecury's beslissing om in het verzet te gaan beïnvloed. In het algemeen hebben de door mij geïnterviewde Antillianen echter geen extra hinder van de Duitsers ondervonden op grond van hun afkomst of kleur. Tirso Sprockel werd enkele malen door de Sicherheits Dienst gearresteerd, maar deze wist eigenlijk niet goed wat met hem te doen; uiteindelijk werd hij steeds vrijgelaten.

Verschillende Antillianen beschouwden het feit dat zij rijstbonnen kregen in plaats van aardappelbonnen als een voorrecht. Het is dubieus of deze regeling inderdaad wijst op een coulante houding van de bezetter tegenover mensen uit de koloniën; feit is dat de regeling erg gunstig was. Rijstbonnen waren, volgens Tirso Sprockel, zeer gewild, zeker toen rijstwater een probaat middel bleek tegen de frequent voorkomende darminfecties. Wie rijstbonnen bezat kon deze dus ook zeer voordelig inruilen tegen kleding- en andere voedselbonnen. Voor de Antilliaanse studenten was dit niet overbodig: door de bezetting waren zij verstoken van financiële toelagen uit de Antillen. Weliswaar hielpen de fraters van Tilburg en de Studiecommissie van de Vereniging Oost en West zoveel mogelijk, maar de situatie verslechterde naarmate de oorlog vorderde.⁷⁹

Een ander voorval stemde vele Antillianen hoopvol: zij ontvingen een brief van de Duitse Rijkscommissaris waarin deze hen meedeelde dat het in de bedoeling lag Nederlandse rijksonderdanen die in West-Indië woonden of daar familierelaties onderhielden in de gelegenheid te stellen terug te gaan. Het ging hier uiteraard om de door Oostindie (1986) reeds vermelde uitwisselings-

affaire met Duitse geïnterneerden in de West. De Westindiërs werd verzocht zich schriftelijk op te geven als geïnteresseerd in een mogelijk vertrek. Sommigen reageerden verheugd op deze kans, anderen waren bang voor een valstrik, bedoeld om de Westindiërs te registreren. Elsa Graneveldt herinnert zich nog hoe de directie van haar ziekenhuis haar hierop wees: haar blijdschap maakte toen al snel plaats voor angst.

De door de Duitsers samengestelde lijst lijkt overigens nogal lukraak samengesteld; bovendien waren verschillende Antillianen, onder wie Boy Ecury, Tirso Sprockel en Luis de Lannoy op de lijst van Surinamers vermeld.⁸⁰ Wat de veertig genoemde Antillianen betreft, de lijst betrof behalve studenten, ook vijftien gezinnen. Van de uitwisseling is overigens niets terechtgekomen (Oostindie 1986:47-8).

Voor de Antilliaanse studerenden in Nederland had de Duitse bezetting een specifiek gevolg dat in de jaren na 1945 niet zonder consequenties zou blijven. Voor het eerst ging men elkaar opzoeken en, waar nodig en mogelijk, helpen. In de zomer 1942 werd een Colonia Korsow na Hollanda opgericht, die echter door een verbod van de zijde van de bezetter niet levensvatbaar bleek. Dit blijkt uit de briefwisseling tussen de Curaçaoënaar Johnny Mauricio en Boy Ecury. Eerstgenoemde schreef Ecury op 17 september 1942 het volgende (Schouten 1985:43-4):

”Geachte Heer,

Van Nicky Ecury heb ik uw adres ontvangen en nu wil ik U vragen of U er wat voor voelt om U bij de Colonia Korsow na Hollanda aan te sluiten. De club is van de zomer opgericht en we hebben al 21 leden. Het bestuur ziet er als volgt uit:

Voorzitter: D.A. Navarro, Woelwijkstraat 7, Voorburg.

Secretaris: J.E. Mauricio Jr., Nieuwe Englaan 8, Bussum.

Penningmeester: E.G.F. Vos, Alexanderkade 3^{boven}, Amsterdam C.

En hier volgen de namen van enkele leden: Nicky Ecury, Evert Newton, T. Kroon, E. Pontilius, J. Herrera, L. de Lannoy, Joop Sprockel, e.a.

Dames: Elva Ecury, Foddi Da Costa Gomez, Edna Pontilius, Vic v.d. Hoeven, Elsa Graneveldt, Alice Martijn, e.a. [...]

Boy Ecury reageerde hierop met een waarschuwing die inderdaad door de leden van de Colonia Korsow na Hollanda ter harte werd genomen (Schouten 1985:44-5):

”Beste Vriend,

Hierbij bevestig ik je brief van 17 september jl, waarvoor mijn dank. Voor wat betreft de kwestie Colonia Corsow, is dit niet zo makkelijk als jullie denken. Het is niet zo lang geleden, dat wij (enige Curaçaoënaars alhier) ook van plan waren een club op te richten. [...] Bij de eerste, tevens laatste, bijeenkomst, wist iemand te vertellen, dat het verboden was zoiets op touw te zetten. Toen wij naar aanleiding daarvan inlichtingen gingen inwinnen, vernamen wij, dat het in geen geval toegestaan is bijeenkomsten te houden. Verenigingen en clubs mogen in geen geval worden opgericht, terwijl ik weet niet hoeveel Verenigingen en clubs op niet al te zachte wijze gedwongen werden, op te houden te bestaan. [...] Het is dus volgens mij zeer onverantwoordelijk, om toch nog je plan door te voeren. [...] Tegenwoordig geldt het namelijk niet als iets bijzonders, wanneer iemand neergeschoten wordt. Daarbij komt nog, dat wij Curaçaoënaars veel meer kans lopen van zoiets de dupe te worden, omdat Curaçao nog steeds in oorlog is met Duitsland. Dit zijn dingen, die zowel bestuur als leden niet uit het oog mogen verliezen. [...] Het is waar: het zou voor alle Curaçaoënaars alhier een grote uitkomst zijn, wanneer zij zich bij zoiets konden aansluiten [...] bij iedere bijeenkomst kunnen vergeten, dat zij in een vreemd land zijn [...] maar dan in normale tijden, wanneer er geen gevaren aan verbonden zijn. Wij mogen niet vergeten, dat het de bedoe-

ling is, dat wij, na onze studies hier te hebben voleindigd, weer naar Curaçao terug gaan. . . Het lijkt mij het beste, je plan te laten varen en afwachten. . . zolang de toestand voortduurt. [...] Daar in je brief ook Luís de Lannoy als lid werd genoemd - terwijl hij hier niets van wist - heb ik hem je brief laten lezen, waarop hij je waarschijnlijk al geantwoord heeft. [...] Tevens acht ik het mijn plicht, om zowel mijn zuster als mijn broer te waarschuwen en hen dringend aan te raden zich terug te trekken. [...] Hartelijke groeten en een stevige vijf. [...]

Boy Ecury''

Wellicht verwees Ecury in zijn antwoord (''dat wij [enige Curaçaoënaars alhier] ook van plan waren een club op te richten'') naar een groep studenten rond Tirso Sprockel en Delfincio Navarro; niet alleen discussieerden zij over de oorlog, maar ook over de vraag wat daarna zou gebeuren. Zij koesterden geen uitgesproken nationalistische ideeën over dekolonisatie; een ''anti-makamba''-houding was hen vreemd. Wel leefde in deze groep het ideaal na hun studies terug te keren en het eigen land op te bouwen. In 1943 werd vanuit deze groep een laatste poging gedaan tijdens de bezetting een vereniging op te richten; toen de Duitsers hiervan lucht kregen grepen zij dadelijk in. Delfincio Navarro vertelde mij dat hij bij de autoriteiten werd ontboden en ondervraagd over zijn activiteiten. Hierdoor gewaarschuwd zagen de initiatiefnemers af van de oprichting van een vereniging.

Na de oorlog ontstond uit deze groep de Bond ''Jong Curaçao in Nederland''. Al was deze vereniging geen lang leven beschoren, hiermee was de geschiedenis van het Antilliaanse verenigingsleven echt begonnen.

Resumerend lijkt me de uitspraak gerechtvaardigd dat de Antillianen zich in de oorlog solidair voelden met de Nederlanders. Zij beschouwden de bezetter als een dief in het huis van hun gastheer, en sommigen gingen mede daarom in het verzet. Weliswaar hadden de Duitsers ogenschijnlijk geen minachting voor de onderdanen uit Nederlands overzeese gebieden, maar de Antillianen waren zich er goed van bewust dat in de nazistische ideologie ook ''de neger'' als minderwaardig werd beschouwd. Daarnaast gaf de bezetting de impuls tot een toenadering binnen de Antilliaanse groep die in Nederland leefde. Dit zou, zoals nog zal blijken, ook voor de Nederlandse Antillen van groot belang zijn.

1945-1954: Een nieuw elan

Met veel enthousiasme werd op 15 augustus 1945 te Tilburg door een groep studenten de Bond voor Curaçaoenaars ''Jong Curaçao in Nederland'' opgericht.⁸¹ De vereniging had een tweeledige doelstelling. In de eerste plaats wilde zij de belangen behartigen van die Antillianen die na het einde van de bezetting zo snel mogelijk wilden terugkeren naar de Antillen. Op de oprichtingsvergadering deed Tirso Sprockel verslag van ''de lijdensweg'' die hij had moeten afleggen om bij het Militair Gezag te Eindhoven begrip op te wekken voor de verlangens van een aantal Antillianen om naar hun land terug te keren. Besloten werd de gouverneur van Curaçao, de bisschop van Curaçao en tenslotte de chef van de afdeling West-Indische Zaken van het departement van overzeese gebiedsdelen per telegram deze problematiek onder ogen te brengen. Mogelijk mede dankzij het ijveren van ''Jong Curaçao'' kon een groot aantal Antillianen in oktober 1945 op de Stuyvesant terugkeren naar Curaçao; onder hen het grootste deel van de oprichters der vereniging.

Van het verwezenlijken van de tweede doelstelling kon weinig meer komen, nu de vereniging letterlijk leeggelopen was. Juist deze doelstelling is interessant in verband met dit verhaal: de vereniging wilde, aldus Delfincio Navarro, de opsteller van de statuten van de Bond, op de eerste vergadering, ook de be-

langen van de Antilliaanse studenten in Nederland behartigen. Ervaren studenten moesten nieuwkomers opvangen en begeleiden, de vereniging moest er op zijn gericht een "innig contact met elkaar te houden, en elkaar tot steun te zijn". Men moest onderling trachten de blik te verruimen, maar tegelijk, zonder te vervallen in "doffe bekrompenheid en preutsheid", de Antilliaanse cultuur behouden en zich voorbereiden op het vervullen van verantwoordelijke posities in de Antilliaanse maatschappij, ook al zou tegenstand rijzen bij "ouderwetse, a-sociale en onnationale krachten". Radicaal was "Jong Curaçao" overigens niet. Van een "anti-makamba"-stemming was geen sprake, evenmin van een streven naar onafhankelijkheid: "ons land is te klein voor algehele zelfstandigheid". Wel wilde men méér zelfstandigheid dan de Antillen vóór de oorlog hadden gekend. In feite ageerde "Jong Curaçao" meer tegen de Antilliaanse elite en de daar heersende sociale en raciale verhoudingen, dan tegen Nederland en de koloniale verhoudingen. Tirso Sprockel zegt nu: "Er kon ook geen sprake zijn van een 'anti-makamba'-sfeer in Nederland, waar je gastvrij werd ontvangen, waar je mogelijkheden had tot studeren, en je gewaardeerd werd op je prestaties, waar dus elke prikkel tot een anti-Nederlandse houding ontbrak. Ook hier gold: je verzette je niet tegen je gastheer."

"Jong Curaçao in Nederland" leidde dus slechts een zeer kort bestaan. Navarro probeerde nog een samenwerkingsverband aan te gaan met de vereniging Nieuw Suriname. Besprekingen met het in Amsterdam gevestigde bestuur van Nieuw Suriname leidden, ondanks de overeenkomstige doelstellingen, tot weinig meer dan de aanvaarding van een artikel van Navarro voor publikatie in het verenigingsorgaan van de Surinaamse club.

Ook met Indonesische studenten had Navarro eind 1945 contact gezocht. Uit besprekingen met leden van de Perhimpunan Indonesia was hem echter gebleken dat zij wel eenzelfde doel nastreefden ("de verheffing van onze respectievelijke volkeren, en behartiging van de belangen der kleurlingen om hen hun zelfbewustzijn en eigenwaarde terug te geven"⁸²) maar dat de Indonesiërs daarbij geweld niet zouden schuwen. Hoewel Navarro zelf onder de Antilliaanse studenten als "een rooie" (een "komunista korá, korá") bekend stond, wees hij geweld af. Zijns inziens moesten de koloniale verhoudingen wel veranderen, en tenslotte uitmonden in de onafhankelijkheid van Suriname, de Antillen en Indonesië, maar langs de weg van een dialoog tussen de kolonisator en de overzeese gebieden. Navarro verklaart zijn politieke opstelling van toen nu uit "jeugdige radicalisme en de ongeduldige wens een rechtvaardiger samenleving op de Antillen tot stand te brengen".

Navarro besloot hierna zich volledig op zijn studie te richten; al tijdens zijn studie economie ging hij werken bij de Hollandsche Beton Groep, waar hij het uiteindelijk tot directeur van het pensioenfonds zou brengen. Het contact met de nieuwe generatie Antilliaanse studenten verloor hij.

De eersten uit deze generatie kwamen op een decemberavond in 1946 bijeen om de Vereniging van Curaçaose Studerenden in Amsterdam op te richten. De aanwezigen kozen als bestuur voorzitter L.W. (Wim) Stadius van Eps, secretaris Raúl G. Römer en penningmeester C.M. "Boy" Winkel. Over de oprichting van de vereniging verschenen berichten in de Curaçaose pers. Ook kreeg Stadius van Eps de gelegenheid in het programma "Het Rijk Overzee", uitgezonden door de Nederlandse Radio Unie, de doelstelling van de vereniging uiteen te zetten. Onder het motto "Jong Curaçao aan het woord" legde de voorzitter uit dat de vereniging niet zozeer een gezelligheidsclub, maar een werkverband wilde zijn. Dit betekende "werken in het belang van onszelf als aanstaande Curaçaose afgestudeerden, maar vooral werken tot nut van Curaçao en de Curaçaose gemeenschap". Curaçao maakte immers een beslissende fase van haar geschiedenis door. Antilliaanse studenten moesten meewerken om een antwoord te vinden op de uitdagingen waarvoor hun land stond.

Het eerste bestuur van de Vereniging van Curaçaose Studerenden in Amsterdam, 1947.

V.l.n.r. secretaris Raúl G. Römer, voorzitter L.W. Stadius van Eps, penningmeester C.M. Winkel.

De vereniging wilde in de eerste plaats door het houden van periodieke bijeenkomsten een "esprit de corps" scheppen, dat uiteindelijk, na hun studies, op de Antillen een gezonde basis voor samenwerking onder deze intellectuelen zou vormen. Op de bijeenkomsten werden onderwerpen besproken die voor Curaçao van belang werden geacht; ook werden Antilliaanse politici en leden van landsdelegaties die op dienstreis in Nederland vertoefden uitgenodigd hun visie te geven. Stadius van Eps wees er uitdrukkelijk op dat "onze vereniging zich als zodanig niet met politiek bemoeit" en, net als alle belangrijke Nederlandse studentencorpora op het standpunt stond "een vereniging te zijn die open staat voor studenten van alle godsdienstige of politieke richtingen, zonder direct kleur te kiezen of te bekennen" ("Amigoe di Curaçao", 22-5-1947). Ook streefde de vereniging er naar tot landelijke bijeenkomsten en organisatie te komen.

Naast deze op de eigen organisatie gerichte plannen behelsde het opgestelde werkschema een aantal naar buiten gerichte activiteiten. Dit betrof het verschaffen van informatie aan potentiële Antilliaanse studenten over studiemogelijkheden in Nederland en de opvang van kortelings gearriveerde studenten. Verder ijverde de vereniging voor verhoging van het peil van het middelbaar onderwijs op Curaçao, zodat dit directe toegang zou verschaffen tot alle studierichtingen aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen. Ook het beurzenstelsel zou moeten worden verruimd en doelmatiger worden aangevend ("La Union", 22-1-1947; "Amigoe di Curaçao", 30-5-1949).

Er werden inderdaad stappen gezet in de richting van een landelijke organisatie. Afdelingen werden opgericht in Leiden, Tilburg, Utrecht, Delft, Rotterdam en Nijmegen, en op 18 april 1948 werd besloten tot de oprichting van de Vereniging van Curaçaose Studenten in Nederland. Later kreeg deze organisatie de naam Vereniging van Antilliaanse Studerenden [Studenten] in Nederland (V.A.S.I.N.). In de naamgeving klinkt duidelijk de invloed van de politieke ontwikkelingen op "Curaçao" door. Sprak men aanvankelijk slechts over "Curaçaose studerenden", waarbij men nu eens het eiland Curaçao bedoelde, dan weer in overeenstemming met de koloniale benaming "Curaçao" als benaming voor alle zes eilanden hanteerde, vanaf 1948, toen het Gebiedsdeel Curaçao de benaming Nederlandse Antillen kreeg, gebruikten ook de studenten deze term. Er bestond nu eenvoudig een Vereniging van Antilliaanse Studenten met afdelingen in Nijmegen, Delft en Amsterdam, waarbij laatstgenoemde afdeling aanvankelijk het landelijk bestuur uitoefende ("Amigoe di Curaçao", 21-3-1950). Alleen in Leiden werd, geheel in Leidse traditie, een plechtiger naam aangehouden: "Omnia ad Societatem Antilliam" (O.A.S.A.).

Leden van de Vereniging van
Antilliaanse Studenten in Nederland

GEMEENTE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM.

Faculteit der Rechtswetenschappen.
P. L. de Haeth, O. Z. Voordburgwal 123 Amsterdam
C. I. Plantz, Moensplein 20 Beverwijk

Faculteit der Geneeskunde.

H. Dennert, Stadhouderskade 9 (A.M.V.J.) Amsterdam
A. E. Hart, Van Breestraat 130 Amsterdam
A. Hermans, Heerenstraat 11 Amsterdam
A. Kreps, Copernicusstraat 24 Amsterdam
H. Penso, Krammerstraat 1 Amsterdam
M. L. Petit, Overtoom 130 111 Amsterdam
L. W. Status van Eps, Prins Hendriklaan 26 Amsterdam
J. Visser, Grevelingenstraat Amsterdam
C. M. Winkel, Woonschuit „DURU“ achter stadion, Amsterdam

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

G. Cairo, Stadhouderskade 109 1 Amsterdam

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

R. G. Romee, Stadhouderskade 9 Amsterdam

Faculteit der Politieke en Sociale Wetenschappen.

S. G. M. Rozenhal, Maasstraat 76 Amsterdam

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

J. Philipszoon van Breestraat 52 Amsterdam

ACADEMIE VOOR LICHAAMELIJKE OPVOEDING.

G. C. Hanson, Stadhouderskade 9 (A.M.V.J.) Amsterdam

UNIVERSITEIT VAN LEIDEN.

Faculteit der Rechtswetenschappen.

E. Baiz, Javastraat 2A Den Haag
Mej. M. Boskaljon, Sweelinckplein 85 Den Haag
J. Eleonora, Harstenhoekweg 281 Scheveningen
J. Menge, Cobetstraat 91 Leiden
E. Monte, Wittesingel 11 Leiden
E. de los Santos, Bilderdijkstraat 6 Leiden

Faculteit der Geneeskunde.

Mej. T. Menge, Heeregracht 19 Leiden

UNIVERSITEIT VAN UTRECHT.

Faculteit der Geneeskunde.

Th. Kroon, Telsteegsingel 25bis Utrecht

TECHNISCHE HOGESCHOOL TE DELFT.

F. Ellis, Delft
R. St. van Eps, de Colignystraat 57 Delft
P. Kruidhof, de Vriesstraat 13 Delft
D. Navarro, Markt 42 Delft
M. de Wit, Willemstraat 43, Delft

HANDELSHOGESCHOOL TE ROTTERDAM.

O. Beaujon, Nieuwe Binnenweg 85b Rotterdam

R.K. HANDELSHOGESCHOOL TE TILBURG.

M. J. Boekhoudt, Spoorlaan 138 Tilburg
O. Gorsira, Willem II straat 57 Tilburg
B. Leito, Willem II straat 57 Tilburg
V. Servage, Korenbloemstraat 144 Tilburg
C. Römer, Batavialein 6, Tilburg
J. Sprock, Tilburgseweg 168, Goirle Tilburg
J. Valk, Tilburg

LANDBOUWHOGESCHOOL TE WAGENINGEN.

E. Pieters-Kwiers, Bowlespark 3 Wageningen

In 1949 hield Status van Eps, op vakantie in Curaçao, een lezing voor de Rooms-Katholieke Vereniging Sint Thomas Kring, getiteld "De Curaçaose student in Nederland" (Status van Eps 1949). Volgens hem verliep de ontwikkeling van de Nederlandse en van de Curaçaose student in de na-oorlogse periode parallel, ook al was de achtergrond hiervan verschillend. In Nederland was volgens hem een gemeenschapszin ontstaan door het gezamenlijk verzet tegen de bezetter; na de oorlog wilde men saamhorig blijven in het streven naar nieuwe, rechtvaardiger sociale verhoudingen. Onder de studenten uitte deze houding zich in een reorganisatie van het studentenleven, waarbij hokjesgeest, individualisme en wederzijdse geringschatting dienden plaats te maken voor een grote Civitas Academica, een waarlijke universitaire gemeenschap. Iets vergelijkbaars dreef de Curaçaose studenten die na de oorlog in Nederland kwamen, met dien verstande dat hier "de strijd om de autonomie" de vooroorlogse studentikositeit naar de achtergrond drong. De na-oorlogse studenten voelden zich geroepen gezamenlijk hun schouders onder een nieuwe Antilliaanse ontwikkeling te zetten. Deze studenten hadden de tijdens de oorlog opgerichte Algemene Middelbare School gevolgd, waar in één klas leerlingen uit verschillende bevolkingsgroepen en -klassen zaten; op zich al een doorbraak in de Curaçaose verhoudingen.

Al gauw trad echter, aldus Status van Eps, in de Nederlandse samenleving als geheel en ook in de universitaire wereld een kentering in, een reactie op het idealisme en de hervormingsdrang. Onder de Nederlanders betekende dat het einde van de kortstondige eenheid en het begin van het koude-oorlogsdenken. Onder de Antillianen was geen sprake van tweespalt rond het thema democratie versus communisme, maar oefenden de partijpolitieke tegenstellingen uit Curaçao, waarvan men tijdens de Ronde-Tafel-Conferentie van 1948 getuige had kunnen zijn, een verdelende invloed uit. Status van Eps (1949:24) betreunde het partij kiezen door Antilliaanse studenten in Nederland, vaak op grond van onvoldoende informatie, terwijl zij in feite slechts één doel

moesten steunen, namelijk een "bienestar i progreso di nos isla Corsouw" (welzijn en vooruitgang van ons eiland Curaçao). Sommige studenten deelden Status van Eps' stellingname, anderen meenden echter dat het noodzakelijk was zich tijdens de studie niet alleen kennis eigen te maken, maar zich voorts te verdiepen in de maatschappelijke problematiek van de Antillen; partijkeuze werd dan onvermijdelijk. Uit interviews met betrokkenen is mij echter duidelijk geworden dat de meeste studenten geen polariserende partijpolitiek bedreven. De verenigende factor was het ideaal "De Antillen voor de Antillianen" of, eilandelijker, "Korsów pa jiu Korsów". Debatten gingen bijvoorbeeld over de noodzaak het Nederlandse kader door Antillianen te vervangen, over de wenselijkheid van een parlementair-democratisch bestuur en de verwerpelijkheid van enge partijpolitiek. Een achterliggende gedachte was bovendien, dat Antillianen hun eigen geschiedenis en cultuur moesten leren kennen, juist om hun land op te bouwen.

Hoe de politieke voorkeuren ook lagen, Da Costa Gomez was de grote inspirator voor velen van deze studenten. Hij symboliseerde allereerst het "intellectualismo" dat de studenten nastreefden. Bovendien toonde hij hoe men zich met behulp van verworven kennis daadwerkelijk kon inzetten "pa pueblo". Hij leidde immers de Antillen naar de autonomie.

De studenten nodigden steeds weer leden van Antilliaanse delegaties, afgevaardigd voor de onderhandelingen over het Koninkrijk-nieuwe-stijl, als sprekers uit; soms werden spreekbeurten georganiseerd in samenwerking met Nederlandse studentenverenigingen. Grote belangstelling trok het door de afdeling Amsterdam van de Antilliaanse vereniging in samenwerking met de Indische commissies van beide Amsterdamse universiteiten georganiseerde West-Indische Congres (29 januari 1948) ("Amigoe di Curaçao", 17-2-1948). Overigens namen Antilliaanse studenten ook wel deel aan het Nederlandse studentenleven. Met name de Rooms-Katholieke Studentenvereniging Sanctus Thomas Aquino te Amsterdam was populair, terwijl een enkeling lid werd van het Corps. Anderen stortten zich bovendien in het culturele leven, zoals Raúl Römer, mede-oprichter van de Amsterdamse toneelvereniging van studenten Spaans, "La Barraca". Carlos Römer, die in Tilburg studeerde, vertelde mij dat daar wel een Antilliaanse studentenvereniging Oase was opgericht, maar dat de Antillianen zoveel mogelijk meededen aan het Nederlandse studentenleven. Men was dus actief lid van het Tilburgse studentencorps, "Sint Olof". Volgens Römer werd deze integratie vanuit Curaçao sterk aangemoedigd, terwijl bovendien de studenten zelf meenden dat een zo breed

Op de "Curaçoadag" van de Westindische Commissie van de Amsterdamse Katholieke studentenvereniging Sanctus Thomas Aquino, omstreeks 1950. Voorzitter S.G.M. Rozendal spreekt, zittend derde van rechts bestuurslid Raúl Römer.

*Maria Boskaljon, rechtenstude-
dente in Leiden. Den Haag
1949.*

*L.W. Stadius van Eps als lid
van een dispuut van Sanctus
Thomas Aquino. Amsterdam
1947.*

*Carlos A.T. "Cayochi"
Römer, student economie, sa-
men met leden van de ontgroe-
ningscommissie van "Sint
Olof". Tilburg 1953.*

mogelijke kennis en ervaring hen optimaal zouden voorbereiden op een taak in de Antillen. Dit betekende niet dat de contacten met Antilliaanse studenten in andere universiteitssteden werden verwaarloosd: Oase sloot zich omstreeks 1952 aan bij de V.A.S.I.N. en leverde, behalve een nieuwe stimulans tevens enkele malen leden voor het landelijk bestuur.

Vanuit de Vereniging van Antilliaanse Studenten werd ook informatie ver-
schafte aan de "achterban". In samenwerking met de omroep-
leider voor West-Indië van Radio Nederland Wereldomroep werkte de vereniging mee
aan op de Antillen gerichte uitzendingen. Hierin werden zaken als het studen-
tenleven in Nederland en studiemogelijkheden besproken, maar ook onder-
werpen van culturele of politieke aard. Over dergelijke lezingen, onder
meer gegeven door Wim Stadius van Eps, Jules de Palm, C.M. "Boy" Winkel,
Nelly Winkel en Maria Boskaljon werd in de Curaçaose pers weer geschreven,
zodat de contacten over en weer levendig bleven.

Een speciale rol speelde Jules de Palm die op zijn geheel eigen wijze een beeld
van de Nederlandse cultuur gaf, een begrip als "gezelligheid" toelichtte en
beschreef hoe de Antillianen in Nederland feesten als Sinterklaas of Kerstmis
vierden. De Palm gaf in het Tropenmuseum ook lezingen onder het motto
"Curaçaoïstiek", bedoeld voor Nederlanders die naar de Antillen werden uit-
gezonden. Ook trad hij op bij culturele gelegenheden, soms begeleid door de
gitarist Julian Coco. Deze Julian Basilico Coco, in 1924 in de Curaçaose
volkswijk Colon geboren, was op de Antillen al een gevierd musicus toen hij
in 1953 naar Nederland vertrok.⁸⁴ Opgegroeid in een zeer muzikale familie
leerde hij zichzelf mandoline, gitaar en cuarta spelen. Zijn "muzikale hon-

Julian Basilico Coco, student aan het Amsterdamse conservatorium, op het Leidseplein, Amsterdam 1954.

ger'', zoals hij mij zijn zoeken naar een muziekopleiding verklaarde, deed hem echter naar Nederland vertrekken. Eerst had hij Puerto Rico of de Verenigde Staten voor ogen gehad, maar hiervan had hij afgezien toen hem op Puerto Rico te kennen was gegeven dat dit op moeilijkheden zou stuiten: ''there's nothing wrong with being a negro, but it is not convenient''. Gelukkig ontving Coco, gesteund door enige muziekliefhebbers uit de Curaçaose elite, een beurs om een jaar in Nederland te gaan studeren aan het instituut van de muziekpedagoog Gehrels. Dit beviel hem al spoedig niet meer; hij was al verder gevorderd. Op eigen initiatief verzocht hij om toelating tot het conservatorium, wat werd toegestaan. Mede dankzij de steun van Colá Debrot, in die tijd Algemeen Vertegenwoordiger van de Antillen in Nederland, werd hem een nieuwe beurs toegekend; in 1959 behaalde hij het diploma contrabas aan het Amsterdamse conservatorium. Twee jaar later behaalde hij als eerste in Nederland het diploma van de nieuwe solistenopleiding voor gitaar. Sinds 1960 is hij bassist bij het Utrechts Stedelijk Orkest.

Julian Coco, ''bezeten'' van de muziek (Palm 1978:163-4), toonde zich een zeer veelzijdig en succesvol musicus, of het nu ging om Bach, jazz, bossa nova of de eigen Curaçaose muziek: ook walsen, tumba's en danza's stonden op zijn repertoire. Hij was een van de eerste Antillianen die in Nederland, in plaats van Colombia of de Verenigde Staten, een muziekopleiding volgde. Voordien was dit zeer moeilijk, zoals de eveneens talentvolle Curaçaose pianist Edgar Palm had ondervonden. Al in 1921 was hij naar Nederland gekomen in de hoop een conservatoriumopleiding te volgen. Hij kreeg slechts de gelegenheid een M.T.S.-opleiding werktuigbouwkunde te volgen, waarna hij naar zijn eiland terugkeerde; het zou tot zijn groot verlot in 1949 duren voordat hij aan het Koninklijk Conservatorium te Den Haag het staatsexamen voor de lager-onderwijsakte piano kon afleggen.

Wat betreft dit soort onderwijs veranderde veel ten goede na 1955. De Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa) voerde vanaf die tijd een stimulerend beurzenbeleid.

Uitgave van de Vereniging van Antilliaanse Studerenden in Nederland

Hoofdred: S.G.M. Rozendaal
Jan Luykenstraat 21

Amsterdam

Red.: Henk Dennert
A.M.V.J.
Leidseplein

2e Jaargang No. 1

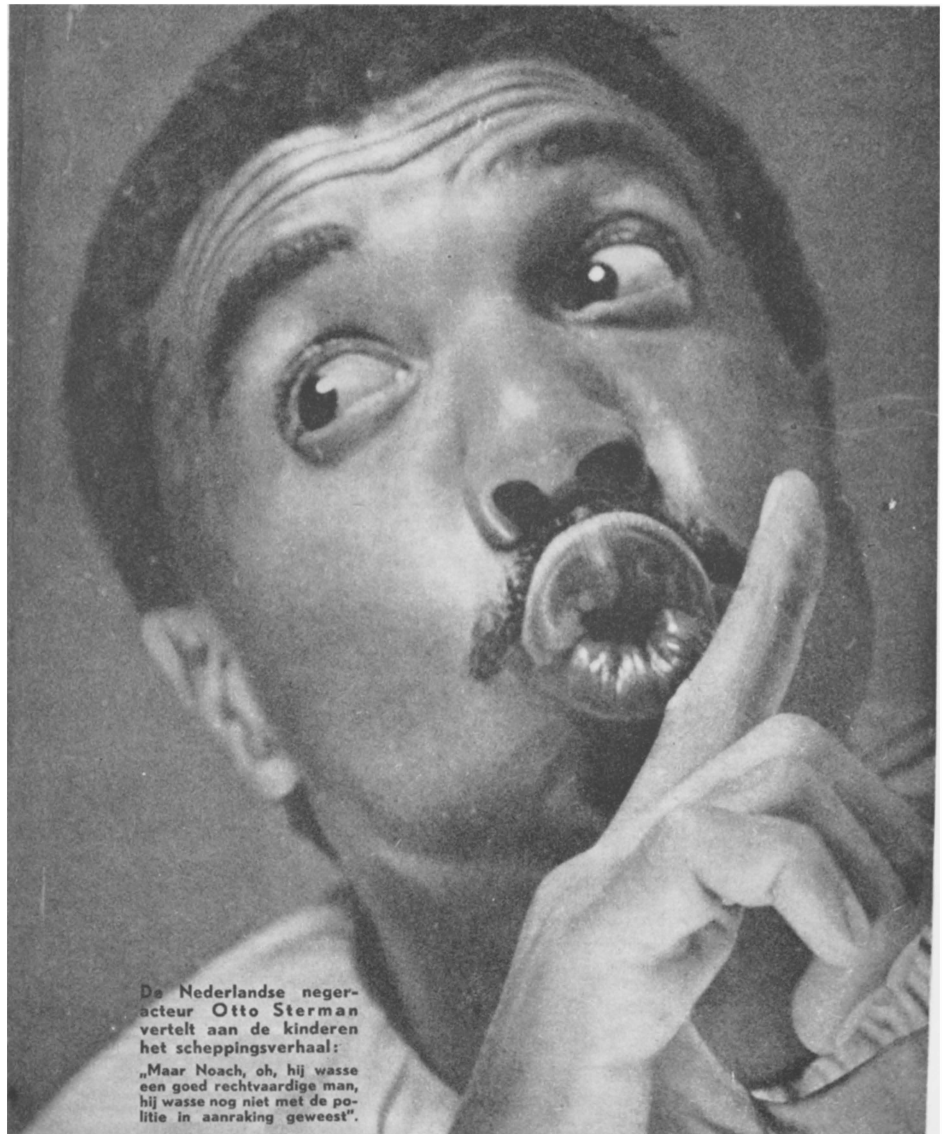
27 Juni 1952

Inmiddels groeide het aantal Antilliaanse studenten in Nederland gestaag, vooral na de verruiming van het beurzenstelsel in 1952. Waren in 1946 slechts 3 beurzen verstrekt, in 1952 steeg dit tot 26 en in 1954 ontvingen 36 Antillianen een landsbeurs om in Nederland te gaan studeren.⁸⁵ Naast deze landsbursalen groeide ook het aantal eilandsbursalen, met name door de stimulerende rol van gezaghebber M. Gorsira, die in de jaren 1954 en 1955 niet minder dan 83 eilandsbeurzen voor onderwijzersopleidingen in Nederland beschikbaar stelde. Dit overigens tot verontwaardiging van de Curaçaose onderwijswereld; ook op het eiland zelf bestonden inmiddels verschillende onderwijzersopleidingen (Bade en Boukema 1966:72-4). "Het Vaderland" (7-4-1956) meldde dat er per december 1955 niet minder dan 402 Antillianen in Nederland studeerden. Dit betrof niet alleen bursalen, maar ook zij die met eigen fondsen studeerden.

Met het oog op deze groei van het aantal studenten besloot de Vereniging van Antilliaanse Studenten in Nederland (V.A.S.I.N.) in 1951 een mededelingenblad te starten, getiteld "Noticiero". Redacteur was S.G.M. "Boy" Rozendal, eerst alleen, later met H. Dennert. Het blad publiceerde over uiteenlopende Antilliaanse zaken, maar de meeste aandacht werd besteed aan de onderhandelingen over het Koninkrijk-nieuwe-stijl. "Noticiero" (23-1-1952) wilde, net als de V.A.S.I.N., de Antilliaanse studenten als een eenheid zien, met het gemeenschappelijke doel samen te werken aan de opbouw van het land. Het was ook in dit teken van eenheid en samenwerking dat de V.A.S.I.N. haar eerste lustrum vierde (Amsterdam, 1953). Ter gelegenheid van dit lustrum werd tevens, in samenwerking met de in 1948 opgerichte Sticusa, in het Stedelijk Museum de tentoonstelling "Curaçao schilderend en geschilderd" georganiseerd ("De Volkskrant", 17-10-1953).

Naast het streven naar eenheid onder de Antillianen, was van een innige samenwerking met Surinamers in Nederland op georganiseerde basis geen sprake. De contacten bleven beperkt tot incidenteel samen georganiseerde culturele avonden, een lezing, en wederzijdse uitnodigingen. Hetzelfde geldt voor contacten met de buitenlandse studenten, die waren aangesloten bij de Foreign Student Service. Gezamenlijke activiteiten bleven beperkt tot bijvoorbeeld een bezoek van een honderdtal Indonesische, Surinaamse, Antilliaanse en buitenlandse studenten aan de Limburgse mijnen; dit bezoek was georganiseerd in het kader van een oriëntatie over de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal ("Gazet van Limburg", 14-4-1953; "Limburgsch Dagblad", 14-4-1953).⁸⁶

Het is misschien typerend, dat in een enkel geval waar een jongeman van gedeeltelijk Curaçaose afkomst wél met Surinamers omging, deze door Antillianen als Surinamer werd beschouwd. Dit betreft de eerder genoemde Otto Sterman, zoon van een in Nederland afgemonsterde Curaçaose hofmeester en een Nederlandse moeder. Otto werd in 1913 geboren en groeide op in Amsterdam. Hoewel hij een opleiding voor gymnastiekleraar en fysiotherapeut had gevolgd, koos hij voor het beroep van toneelspeler. Vanaf zijn eerste rol in 1935, als de zwarte bediende uit Hildebrands "Camera Obscura",

kreeg hij steeds "zwarte" rollen te spelen: butlers, chauffeurs, kelners, slaven, Arabische kooplieden. In het huis van de schilderes Nola Hatterman kwam hij echter in aanraking met jonge Surinaamse intellectuelen en kunstenaars; onder invloed van hun zelfbewustzijn als zwarten besloot hij niet langer de geijkte rollen te willen spelen. In het door de Surinaamse student Eddy Bruma geschreven en door een Surinaamse groep opgevoerde nationalistische toneelstuk "De geboorte van Boni" speelde Serman een belangrijke rol ("De Westindier", 1e jrg., no. 8, sept. 1952). Hoewel hijzelf en ook deze zwarte Surinamers in de jaren veertig en vijftig weinig hinder hadden ondervonden op grond van hun huidskleur werd hem door de burgerrechtenbeweging van zwarte Amerikanen duidelijk dat huidskleur wel degelijk belangrijk was. Het irriteerde hem nu dat juist zijn kleur maakte dat hij allerlei rollen kreeg toebedeeld. In één geval wilde hij echter graag een neger spelen: in Sartre's "La putain respectueuse", juist omdat daar het belang van keuzevrijheid werd benadrukt ("De Volkskrant", 1-12-1984). Serman koos daarna voor een toneelcarrière als bewuste neger, getuige de titels van zijn voordrachtprogramma's vanaf 1952: "Ik ben een neger", "Ebbenhout", "De neger speelt" en "Alleen voor blanken".

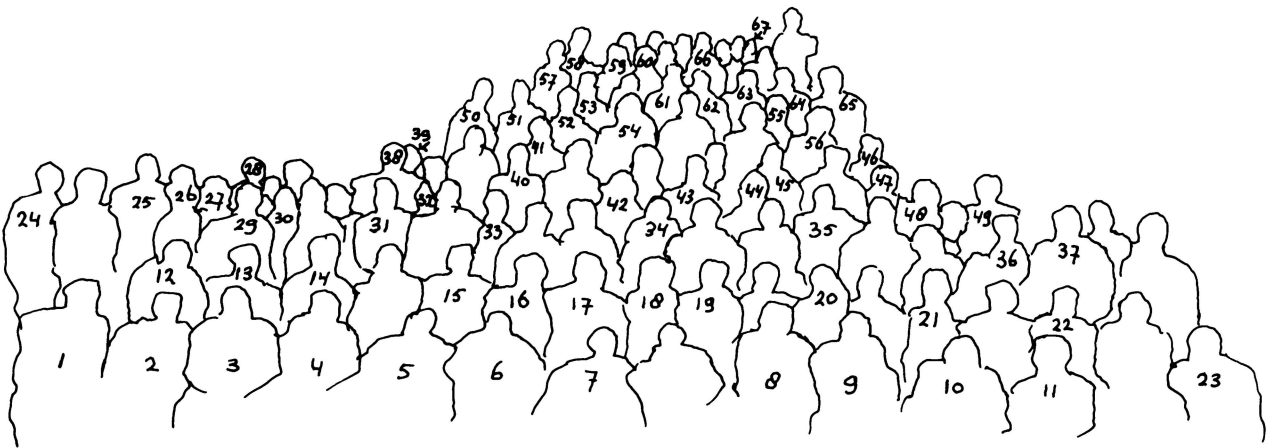
EXTRA EDITIE VAN

DE GOUDADER

Otto Sterman wordt tot op vandaag door de meeste Antillianen als Surinamer beschouwd; zo zelden werkte een Antilliaan samen met Surinamers. Twee andere uitzonderingen waren de redacteurs van "Noticiero", Boy Rozendal en Henk Dennert. In de twee jaren dat het Surinaams-Antilliaanse blad "De Westindiër" verscheen verleenden zij hieraan hun medewerking. De redactie van "Noticiero" (14-6-1952) juichte dit toe, en verklaarde zich goed te kunnen vinden in de redactionele formule van "De Westindiër" (1e jrg., no. 1, juni 1952): "De geestelijke en materiële verheffing van de West-Indische landen en volken en de samenwerking van deze landen en volken met Nederland en alle andere landen en volkeren op de grondslag van gelijkwaardigheid en gelijkberechtigtheid."

Toch waren niet alle Antillianen even positief als "Noticiero" over deze samenwerking. Zoals een van hen mij zei: "De Surinaamse studenten, en met name de groep die zich rond Bruma had gevormd, droegen in de ogen van de Antilliaanse studenten het stempel van 'radicaal' en 'anti-Nederland' ". Deze beeldvorming strekte zich uit tot "De Westindiër". Ook vanuit Curaçao werden de studenten gewaarschuwd voor dit "slechte gezelschap". Het weekblad "Curaçao", ooit de felle oppositiekant van de gebroeders Maal, later de krant voor Nederlanders en zich Nederlander voelende Antillianen, bespeurde een anti-Koninkrijkshouding in "De Westindiër". Dit blad verweet "Curaçao" daarop een poging om de samenwerking tussen twee volkeren met gelijke idealen, belangen, problemen en aspiraties tegen te werken ("De Westindiër", 1e jrg., no. 18, febr. 1953).

1 Julian B. Coco (C); 2 Joyce Emanuels (S); 3 Herbert de Windt (C); 4 Ilse Matroos (S); 5 Nita Hijlaard (S); 6 Wilfred Lionarons (S); 7 Lucy Abrahams (S); 8 Bas Knoppers (N); 9 Jules Monsanto (S); 10 Charles Corsen (C); 11 Aquiles Hart (C); 12 Truus Dijkstra (N); 13 Sew Radakishun (S); 14 prof.dr. G.J. Geers (N); 15 prof.dr. R.A.J. van Lier (S); 16 mr. Johanna Felhoen Kraal (N); 17 prof.dr. J.A. van Praag (N); 18 mr. Hein de Vries (S); 19 Freddy Lim A Po (S); 20 Maurits Ramlakhan (S); 21 dr. S. van Praag (S); 22 Martinus D. Thijs (N); 23 Henk Denert (C); 24 Johan van de Walle (N); 25 L. da Costa Gomez-Heiling (N); 26 prof.dr. H. Houwens Post (N); 27 Peter Nagtegaal? (C); 28 Ro Lobrecht (C); 29 René Römer (C); 30 Ergo de los Santos (C); 31 Leo Guda (S); 32 Nellie de Vries (S); 33 Raúl Römer (C); 34 Ethel Coleridge (S); 35 Imro Campbell (S); 36 Hendrik Radakishun (S); 37 W. D'Haens (N); 38 Eugène Waaldijk (S); 39 Alejandro Saleh (C); 40 Herman Kleine (S); 41 Frits Moll (S); 42 Georgine Themen (S); 43 Jan de Langen (N); 44 William de Vries (S); 45 Edgar Tjoe Ny (S); 46 Ira Terzol (C); 47 Daphne Labega (C); 48 Sybil Sprockel (C); 49 Rolando da Costa Gomez (C); 50 Frits Pengel (S); 51 Jules Sedney (S); 52 Henk Vos (S); 53 Eddy Bruma (S); 54 Armand Cats (S); 55 ... Veldhoen (S); 56 Nelly Winkel (C); 57 Hein Eersel (S); 58 E. van der Kuip (N); 59. René Ho Mea Long (S); 60 Eric Ritfeld (S); 61 Walter Lim A Po (S); 62 Pertap Radakishun (S); 63 Jetty Hajary (S); 64 Erwin de Vries (S); 65 Emile Frijmersum (S); 66 Walther Donner (S); 67 Frits Corsten (S).

Een bijzondere poging tot het vinden van een gezamenlijke noemer was de organisatie van een driedaagse conferentie in het kasteel Oud-Poelgeest te Oegstgeest (13-15 maart 1953) ("De Westindiër", 1e jrg., no. 18, febr. 1953; 1e jrg., no. 23, april 1953). Onder het motto "De culturele en politieke betrekkingen tussen de West-Indische landen en Zuid- en Midden-Amerika" werden voordrachten gehouden door de uit Suriname afkomstige hoogleraar R.A.J. van Lier, de Antilliaanse schrijver en Algemeen Vertegenwoordiger van de Antillen in Nederland mr. N. (Colá) Debrot, de Surinaamse student Frits Moll en zijn Curaçaose collega Raúl Römer. Uit het organiseren van deze conferentie door de Surinaamse Studenten Vereniging, de V.A.S.I.N. en de Foreign Student Service sprak het zoeken naar het gemeenschappelijke dat hen verbond, en ook een oriëntatie op de regio. Zo werd onder meer de staatkundige ontwikkeling van de Frans- en Engelstalige Caraïben uitvoerig besproken.

Tot dan toe had in de discussies binnen de Antilliaanse studentenverenigingen de komende staatsrechtelijke zelfstandigheid van de Antillen binnen een Koninkrijk der Nederlanden-nieuwe-stijl centraal gestaan; dit was, zoals de student E. "Kiki" Monte het stelde, een kwestie van "de medezeggenschap in het bestuur binnen het Koninkrijk". In de loop van de jaren groeide vervolgens ook de belangstelling voor de geheel eigen culturele plaats van de Antillen. Een bewustwording van de eigen betekenis op politiek en cultureel terrein was de doelstelling van *Círculo Patriótico*, opgericht door enkele Antilliaanse studenten onder wie opnieuw Boy Rozendal en Henk Dennert.

Bij de oprichting van *Círculo Patriótico* werden bevlogen woorden gesproken: "Immers, het volk is geen volk door zijn politieke vrijheid, zijn lichamelijke vrijheid alléén, maar ook door de innerlijke waarden, die verborgen liggen in zijn eigen cultuur. Daarom is de culturele bewustwording van een volk, dat zijn eigen cultuuruitingen jarenlang door het kolonialisme zag ingetoomd, van zo uitermate groot belang bij zijn staatkundige emancipatie." ("De Westindiër", 1e jrg., no. 10, okt. 1952.) Henk Dennert waarschuwde de Antilliaanse studenten zich niet te schamen voor hun eigen cultuur, maar die juist te bestuderen. Natuurlijk moesten zij de Europese en Amerikaanse cultuur ook bestuderen, maar zonder "verloren te gaan aan deze vreemde culturen en tot snobisme te vervallen" ("De Westindiër", 1e jrg., no. 11, nov. 1952).

Als symbool van eigen cultuur werd het "papiamentu" beschouwd. Herwaardering van de letterkunde in deze taal en een "purificatie" van het papiaments werden de doelstellingen, grammaticaal onderzoek van de taal en het hanteren ervan in vergaderingen en debatten een middel ("De Westindiër", 1e jrg., no. 10, okt. 1952).

De *Círculo Patriótico* was geen lang leven beschoren, maar ook binnen de andere Antilliaanse verenigingen werden steeds meer avonden georganiseerd, gewijd aan de Antilliaanse cultuur. Het eerste lustrum van de Leidse O.A.S.A. werd opgeluisterd met voordrachten door Jules de Palm en de jonge Curaçaose dichter Frank Martinus Arion, die in Leiden Nederlandse talen en letterkunde studeerde; de muzikale begeleiding verzorgde Julian Coco. Dergelijke avonden werden gewoonlijk gevolgd door een daverend dansfeest, waarmee dan tevens de minder "bewuste" Antillianen werden gelokt.

Waarom die grote nadruk op het papiaments? De Curaçaose socioloog, thans gouverneur van de Nederlandse Antillen, dr. René A. Römer, concludeerde in zijn essay "Het 'wij' van de Curaçaoënaar" (1974) dat het papiaments een dominante plaats inneemt in de eigen Curaçaose identiteit: het is het bindend element, niet alleen een communicatiemiddel maar ook het symbool van het "wij".⁸⁷ Hoe dit ook zij, de groeiende belangstelling voor deze miskende taal leidde onder meer tot wetenschappelijk onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling ervan. In dit verband moet het werk van de taalkundige Raúl Rö-

de Westindiër

Uitgave: Westerdruk - Haarlem
Bakensgracht 69-73
Telefoon 18179*

Surinaams-Antilliaans blad

Redactie: E. Th. Waaldijk
Administratie:
Marnixstraat 290, Amsterdam

Naar een eigen Antilliaanse cultuur

Wat wil de „Circulo Patriótico”?

door S. G. M. Rozendaal

Onlangs kwamen enkele Antilliaanse studenten bijeen, gedreven door de liefde voor hun land en het verlangen mede te werken aan de bevordering van een eigen Antilliaanse cultuur en de bewustwording van het Antilliaanse volk in culturele zin. Zij besloten tot de oprichting van een vereniging, genaamd „Circulo Patriótico”, die zich voor dit doel zal beijveren.

Politieke vrijheid alleen is niet voldoende, ook de geestelijke vrijheid moet tegelijkertijd worden bevochten. Voor ons is het geestelijke en culturele aspect van de bewustwording van het Antilliaanse volk een factor die niet uit het oog mag worden verloren.

Immers, het volk is geen volk door zijn politieke vrijheid, zijn lichamelijke vrijheid alleen, maar ook door de innerlijke waarden, die verborgen liggen in zijn eigen cultuur.

Daarom is de culturele bewustwording van een volk, dat zijn eigen cultuuruitingen jarenlang door het kolonialisme zag ingetoomd, van zo uitermate groot belang bij zijn staatkundige emancipatie.

Het ontwikkelingspeil van een volk wordt getoetst aan zijn eigen cultuuruitingen en het eigen karakter dat zij hebben. Dit eigen karakter zal gevonden worden in de cultuuruitingen die ontstaan wanneer de geestelijke spanningen zich vrij kunnen ontladen.

Het Antilliaanse volk moet tot het besef

gebracht worden, dat het zich niet hoeft te schamen voor zijn eigen cultuur. Men dient zich eerst los te maken van mogelijke beïnvloeding, zijn persoonlijk karakter te ontwikkelen, m.a.w. zich zijn eigen cultuur eigen te maken als een onafneembaar persoonlijk bezit, wil het contact met andere culturen bevruchtend kunnen werken.

Een eerste vereiste is zich te kunnen uiten in zijn eigen taal en de oorspronkelijkheid van zijn wezen te handhaven. Weinig aandacht werd er tot nog toe besteed aan dit eigene van de Antilliaanse cultuur, terwijl ook de belangstelling zowel van de regering als van het volk minimaal bleef. Daarom heeft de Circulo Patriótico gemeend hiertoe het hare te moeten bijdragen. Ofschoon wij ons ervan bewust zijn dat de arbeid die verricht moet worden eigenlijk in de Antillen het meest directe resultaat kan opbrengen, zullen we pogen als een voorpost in Nederland de stoot hiertoe te geven.

mer worden genoemd, die met de Amsterdamse hoogleraar prof. mr. dr. J. A. van Praag en drs. H. A. Combé in 1955 het systematisch onderzoek naar het papiaments begon. In zekere zin was hun streven gericht op een wetenschappelijk zuivere grammatica van de taal. Een van de meest interessante bevindingen van Raúl Römer was dat het papiaments een „toontaal” is: afhankelijk van de toonhoogte waarop de lettergrepen worden uitgesproken hebben zij verschillende betekenissen. Raúl Römer, broer van de eerder genoemde René, studeerde af in 1953 en was vanaf 1957 wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was de eerste docent papiaments aan een Nederlandse universiteit, en heeft onder meer meegewerkt aan een stan-

Excursie naar de Limburgse mijnen, georganiseerd door de Foreign Student Service, april 1953.

V.l.n.r. zittend: Jules Sedney (Suriname), René Römer (Curaçao), Nelly Pos (Suriname), onbekend, Pertab Radakishun (Suriname); staand: onbekend, Daphne Labega (Curaçao), Sew Radakishun (Suriname), onbekend, Boy Rozendal (Curaçao), Henk Dennert (Curaçao), Aquiles Hart (Curaçao), E.(?) Goilo (Curaçao), Sybil Sprockel (Curaçao), Wilfred Lionarons (Suriname), Hein Eersel (Suriname).

daardisering van de taal, die zou moeten voorafgaan aan het gebruik ervan als voertaal in het onderwijs.⁸⁸

Aan de tot op vandaag voortdurende discussies over het gebruik van papiaments als voertaal in het onderwijs op de Benedenwinden⁸⁹ hebben verschillende Curaçaose wetenschappers die al in de jaren vijftig in Nederland hadden gestudeerd een bijdrage geleverd. Jules de Palm wijdde zijn dissertatie aan "Het Nederlands op de Curaçaose school" (1969); hij betrok in zijn analyse, behalve eigen ervaringen met de tweetaligheid op Curaçao, ook zijn ervaringen op de Friese "twa-talige skoalle". Nelly Prins-Winkel putte, behalve uit Curaçaose, uit Nederlandse ervaringen bij het schrijven van "Kabes duru?" (1973), haar aan de voertaalproblematiek gewijde dissertatie.

Ook Prins-Winkel (1973:45-6) benadrukte het psychologische belang van het papiaments voor de Benedenwinden. De negatieve waardering van deze taal betekende vaak dat de Antilliaan uiteindelijk ook een negatieve waardering voor zijn Antilliaanse cultuur, en zelfs voor zichzelf kreeg. Zegt René Römer niet dat de taal centraal staat in het "wij-gevoel" van de Curaçaoënaar? Is niet juist de eigen taal een houvast en een tegenwicht tegen de vervreemding die de "verhollandsing" van het twintigste-eeuwse Curaçao heeft veroorzaakt (René Römer 1974a:87-8)? Het is dan ook duidelijk dat de herwaardering van de eigen taal door Antilliaanse studenten in Nederland een grote betekenis had. Het behoeft immers geen betoog, dat het langdurige verblijf in Nederland ook psychologisch niet eenvoudig was. Op jonge leeftijd in Nederland aangekomen ondervonden zij allerlei aanpassingsproblemen met andere normen en gebruiken. Na lange jaren in Nederland werden zij bovendien op de Antillen vaak als overdreven vernederlandst, als "makamba pretu" (zwarte Nederlander) beschouwd (Prins-Winkel 1973:24-5).

Dit leven tussen twee culturen kon voor sommige studenten veel onzekerheden met zich mee brengen. Ik denk dat er geen betere illustratie van dit identiteitsprobleem is dan het gedicht "Ta amor so por" geschreven door de student-dichter Frank Martinus Arion (1961:17; vertaling Emy Maduro, met dank aan Luis Daal):

TA AMOR SO POR
judami wante friw aki
dunami forsa pa despedi
dje friw aki

Ta amor so por
judami wanta e calor aja
dunami forsa pa biba di nobo
kaminda ma nanse

MIRAMI: Un pia den sneeuw
un alma den sekura
Bou di mi: Laman!
Riba mi kabes:
un sjelu ka bandonami.

Ta amor so por
ponemi riba pia trobe
sinjami landa di nobo
i wanta - na tur parti mundu -
kiko ku bini.

Slechts de liefde kan
mij helpen om deze kou te trotseren
mij kracht schenken om afscheid te nemen
van deze kou.

Slechts de liefde kan
mij helpen om de hitte daar te verdragen
mij kracht geven om opnieuw te leven
daar waar ik geboren ben.

Zie mij hier: een voet in de sneeuw
een ziel in de dorheid
Onder mij: de zee!
Boven mijn hoofd:
een hemel die mij heeft verlaten.

Slechts de liefde kan
mij weer op de been helpen
mij weer leren zwemmen
en verdragen - waar ook ter wereld -
wat de toekomst ook mag brengen.

Colá Debrot: tegenstellingen en synthese

Al vaak heb ik moeten opmerken dat over het toch al geringe aantal Antillianen dat voor 1955 naar Nederland kwam weinig bekend is. Tot slot van mijn kleine geschiedschrijving zal ik het werk behandelen van Colá Debrot en Boeli van Leeuwen, twee auteurs over wie wél het nodige bekend is. Ik zal proberen na te gaan hoe hun verblijf in Nederland hun persoonlijkheid heeft beïnvloed.

Door Debrots denken en schrijven loopt als een rode draad een bewustzijn van voortdurende tegenstellingen, zowel tussen mensen als binnen ieder individu, en een streven naar synthese.⁹⁰ Zo wordt over één van de hoofdfiguren in "Bewolkt bestaan" gezegd: "Het ging [...] om de gehele westersche hemisfeer of beide hemisferen, waarvan hij slechts één kende. Op welke wijze, zoo vroeg hij zich af, zou er weer een eenheid ontstaan tusschen de onverzoenlijke tegenstellingen, die zich aan den mensch opdrongen, tegenstellingen in de buiten- maar ook in de innerlijke wereld?" (Debrot 1948:202). Voor de figuren uit "Bewolkt bestaan" is het uiterst moeilijk, die eenheid te bereiken; dit leidt tot verscheurdheid, wanhoop en zelfs zelfmoord. De roman speelt gedeeltelijk in Parijs, een wereldstad die in de periode tussen de oorlogen volgens Debrot een sfeer van vertwijfeling, maatschappelijke onrust en van grauwe dreiging uitademde; hetzelfde gold voor Amsterdam, Willemstad en Caracas, steden waartussen de hoofdfiguren heen en weer reisden (Severing 1979:III,14).

Van de Walle ziet een overeenkomst in het werk van de schilder Carel Willink en Debrots "Bewolkt bestaan" (S.D.C.D., 1). In de jaren dertig, toen Debrot al aan de roman werkte, zagen hij en zijn Amerikaanse vrouw, de prima ballerina Estelle Reed, Carel en Wilma Willink dagelijks. "Wilma en ik maakten [...] de geboorte van de roman 'Bewolkt bestaan' mede", aldus Willink (1976). Willinks schilderijen getuigden van een zelfde doemdenken.

Beider werken ondervonden na de oorlog veel kritiek. Uit Willinks werk sprak somberheid en angst, uit dat van Debrot eenzaamheid en ondergang; de "tijdgeest" wilde juist optimistisch zijn. Debrot voorspelde dat dit niet lang stand zou houden: "Na een periode van vreugdedansen met portefeuilles vol nieuwe plannen onder de arm, zou er een volgen van ontgoocheling, die in niets zou verschillen van de jaren van wanhoop en vertwijfeling die aan de oorlog waren voorafgegaan" (S.D.C.D., 1). Eenzelfde sfeer en thematiek

kenmerken de novelle "Bid voor Camille Willocq" (1946), zij het dat hier ook de verhouding tot het goddelijke een grote rol speelt.

Zowel de roman als de novelle leverden Debrot, behalve bewondering, vernietigende kritiek op. Zo vond Jan Greshoff "Bid voor Camille Willocq" een schoolvoorbeeld van pretentieuze prietpraat, terwijl Simon Vestdijk de novelle van een zeer hoog peil achtte. "Bewolkt bestaan" kreeg een lovende kritiek van Anna Blaman in "Vrij Nederland", maar elders werd gesproken van "bezielde wartaal".⁹¹ "Mijn zuster de negerin" werd op Curaçao, en zeker in kringen van de blanke elite wrevelig ontvangen. De recensie van W.R. Menkman in de *West-Indische Gids* (17(1935-6):271) weerspiegelt waarschijnlijk deze gevoelens:

"De naam van den schrijver is een Curaçaose naam, het plaatje op den omslag is een Curaçaos plaatje en de novelle zelf speelt blijkbaar op Curaçao, hoewel de naam van het eiland nergens genoemd wordt.

De *Nieuwe Rotterdamse Courant* en de *Haagsche Post* gaven bijzonder gunstige recensies van dit werk en het is mogelijk dat het, met een bepaalden maatstaf gemeten, of uit een bepaald oogpunt bekeken, groote verdiensten heeft.

Allicht is de uitbeelding knap, afgezien van enkele onnauwkeurigheden, onwaarschijnlijkheden, bizarrerieën en zwakheden.

In één recensie wordt de schrijver finzinnig genoemd en zijn werk gaaf en eerlijk; op mij heeft des auteurs wereldverachting, speciaal zijn geringschatting van de wereld der blanken, niet den indruk vermogen te maken van echt en verantwoord te zijn. Smaken verschillen!"

Ook in Debrots eerste dichtbundels, "Bekentenis in Toledo" (1945) en "Navrante zomer" (1945) staan tegenstellingen, eenzaamheid en wanhoop cen-

DEN HAAG,

Den Haag, 15 Aug.

REDACTIE

Marta Coler

Van gestreekt heb ik over je Negerin kunnen schrijven, omdat ik de laatste tijd heb gewacht op de andere boek over, de best van de konin... dat niet kan, nu moet je jipinera naast de heer de Pillecijen, die ik overigens als zwarte schaduw heb gebruikt, voor je zult zien. 19 Aug. verscheit het artikel; ik heb het je laten teruggeven, heb dan zelf al in "Kalië" met vacantie, 8 Sept. heb ik weer aan het Kononaplein 22.

De hetho de Negerin in boekvorm en rond het uitgeleend, nu hetzame een meekewerke, je moet werkelijk gauw je roman afmaken; als je met deze middelen dit plan haalt, kan het een van de allerbeste Ned. boeken zijn.

Vender niet veel direct mededeelbaar nieuws. De hoop je spoedig te zien na je terugkeer uit Luago, leuk een ret hoorn.

Liefde, en van Ant
je Menno

Brief van Menno ter Braak
aan Colá Debrot, 15 augustus
1935.

traal. "De opiumschuiver" uit "Navrante zomers" heeft het zoeken naar de synthese opgegeven (1985:35):

"Wie mij weerziet, hij ziet niet weer de zwoeger
naar 't eeuwig ideaal, waarmee ik vroeger
mijzelf voor wanhoop poogde te bewaren.

Ik hoef niet meer conflicten te verzoenen
al zie ik zuchtend, tussen mijn visioenen,
de ogen van de Waanzin naar mij staren."

In de derde bundel gedichten, "De afwezigen" (1952), komt een nieuw motief naar voren: heimwee naar het geboorte-eiland. Het gedicht "Eiland" (1985:61):

"Mijn hart, het gaat te keer
Ik zie de heuvels weer
noch London noch Parijs
stel ik zozeer op prijs."

Debrot speelde in de jaren veertig een belangrijke rol in de Nederlandse letterkunde. Met Ed. Hoornik en Han Hoekstra begon hij kort voor de Duitse inval het tijdschrift "Criterium", dat tot 1942 en na de oorlog, onder een nieuwe redactie, bleef verschijnen. "Vanaf het begin af is Debrot de man geweest, die het tijdschrift een eigen gezicht gaf" aldus Hoornik (1967:13-4).

Debrot schreef ook de verklaring waarmee het eerste nummer opende, onder de titel - hoe kan het anders? - "Tegenstellingen" (Debrot 1940). Het ging om in de Nederlandse letterkunde veelvuldig voorkomende tegenstellingen tussen persoonlijkheid en vorm, werkelijkheid en verbeelding, rationalisme en irrationalisme; en ook om tragische tegenstellingen in de mens zelf. Het ging er niet om deze tegenstellingen te verzoenen, maar om nieuwe maatstaven te vinden. Het rationalisme was "de helse stem, die het impure romantische tot pure romantiek brandt" (Debrot 1945b).

Debrot's "romantisch rationalisme" vond van meet af aan een bestrijder in Gerard Knuvelde; hun polemieek werd in 1945 in boekvorm gepubliceerd. Het is niet verwonderlijk dat een reeks van kunstenaars tot Debrot's vriendenkring behoorde. Ook in deze kring werden de tegenstellingen in zijn persoonlijkheid opgemerkt: enerzijds een gloedvolle prater vol anekdotes en ideeën, anderzijds een rusteloze, sombere, eenzame man. Zelf typeerde hij zich in "Kwatrijnen van de verloren zoon" zo (Debrot 1985:58):

"Zwerfers als ik, zij leren heen te zweven
over de moeilijkheden van het leven.
Even vonkt iets als wanhoop uit hun ogen,
maar met een kwinkslag is dit ras verdwenen."

Dit wankel evenwicht had hem toen hij in Utrecht rechten studeerde (1921-27) al beheerst: enerzijds een meedoen aan het studentikoze, anderzijds "jaren van vage mijmering en meer nog van zwaarmoedigheid", waarin de poëzie van die tijd, met name die van Nijhoff, een "therapeutische waarde" had (Debrot 1953:228; Van Straten 1981). Eenmaal afgestudeerd ging hij zwerfen: eerst Parijs, waar hij als free-lance schrijver werkte en Estelle Reed ontmoette, vervolgens de Verenigde Staten. In 1931 schreef hij zich echter in als student medicijnen aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, met de bedoeling zich in de psychiatrie te specialiseren; deze studie, onderbroken door literaire arbeid en door lange reizen onder meer naar Curaçao en de Verenigde Staten, voltooide Debrot in 1942. Tot 1948 was hij als huisarts gevestigd in Amsterdam.

In zijn literaire werk bleef de tegenstelling aanwezig: nog vóór "Bewolkt bestaan" en de dichtbundels publiceerde hij in "Forum" (1933) een satirische novelle "De Mapen". Ook zijn "Dagboekbladen van Genève" getuigt van een humoristische kijk op de zaken, in dit geval op een internationaal gezelschap van diplomaten (Debrot 1963).

Dat Debrot's leven en werk in het teken stond van tegenstellingen is inmiddels duidelijk. "Het is de onverzoenlijkheid der verscheidenheden [...] die op mij de groote aantrekkingskracht uitoefenen"; en "Mijn eenheid der verscheidenheden is niet die van de bol, waarin de verscheidenheden in de eenheden worden opgeheven, maar die van het kristal, waarin de verscheidenheden elkaars schoonheid weerkaatsen en onzegbaar verhoogen" (Debrot 1945b:52-3).

Ook is duidelijk dat een gevoel van eenzaamheid hem vaak beving, misschien door het onvermogen de tegenstellingen in een synthese te verenigen. Wellicht typeert geen gedicht de "eenzame Colá" zo goed als het kort voor zijn overlijden in 1981 geschreven "Maiquetía" (het vliegveld van Caracas, Venezuela), dat hier is afgedrukt. Maar wat is bij dit alles de betekenis geweest van het feit dat Debrot een Antilliaan van geboorte was? Het lijkt mij ook dat hier

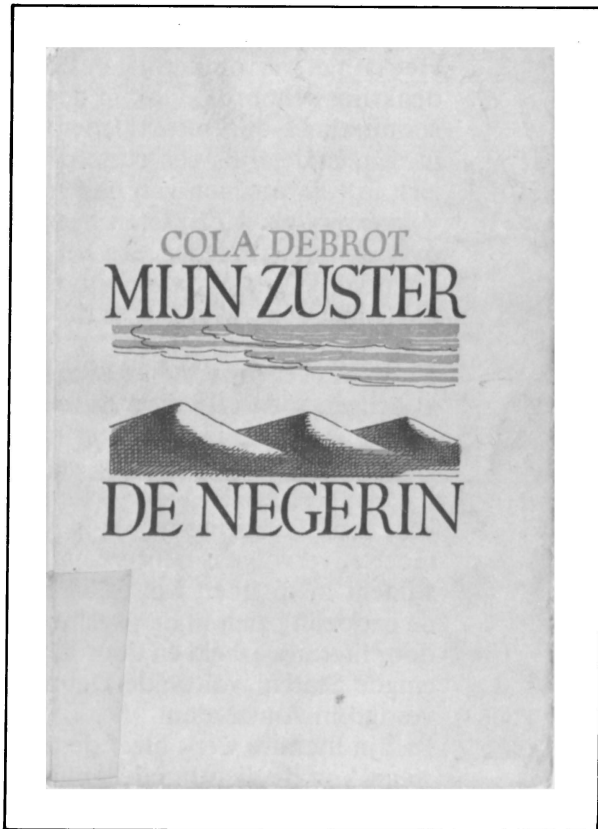
MAIQUETÍA *

*In de straten van de hemel hebben wij ons verstand verloren
en de wolkflarden en nevels hun vingers van filigraan
En bij het ontwaken, de gloedhete aarde van Maiquetía
Zonder vader, zonder moeder, zonder broers, zonder zusters, zonder de verloofde,
zonder de geliefden
O Maiquetía*

*En las calles del cielo hemos perdido nuestro sentido
y las nubes y las brumas sus dedos de filigrana
y al amanecer, la tierra quemada asada de Maiquetía
sin padre, sin madre, sin hermanos, sin hermanas, sin novia, sin amores
Oh Maiquetía.*

* luchthaven aan de N-kust van Venezuela.

Omslag eerste druk "Mijn zuster de negerin", ontworpen door Charles Roelofsz.

twee met elkaar botsende facetten aanwijsbaar zijn. Enerzijds de hierboven beschreven Europese en vooral Nederlandse oriëntatie; zijn vriendenkring van Nederlandse kunstenaars, zijn grote belangstelling voor de Europese filosofie en kunst. Anderzijds echter het Antilliaanse facet, dat hem nooit, ook niet in de lange jaren in Nederland, losliet en dat hem anders maakte dan zijn Nederlandse vrienden. Wat was zijn achtergrond? Colá Debrot werd op 4 mei 1902 op Bonaire geboren, zoon van Jean-Jacques Debrot, die van Zwitsers-calvinistische afkomst was, en de Venezolaanse Marie Clemence Antoinette Nouel y De la Madrid. Zij was van Frans-Haïtaans-Spaanse afkomst; haar grootmoeder was een gekleurde creoolse (Debrot-Reed 1985:9). Debrot was dus een zoon uit ouders van verschillende culturen; zij behoorden tot de blanke elite van de Antilliaanse maatschappij. Opgroeien op de Antillen betekende een opgroeien te midden van tegenstellingen: raciale, economische, politieke, religieuze. Zelf zei Colá Debrot over deze tegenstellingen op Curaçao: "In de koloniën valt dit onderscheid [tussen de verschillende groepen Curaçaoënaars] reusachtig op. In mijn jeugd heb ik daar een trauma aan overgehouden. Ik had het gevoel: er klopt iets niet." ("Hervormd Nederland", 30-6-1979.) Tegelijk was er veel dat deze tegenstellingen verzachtte: verhoudingen tussen blanke mannen en zwarte of gekleurde vrouwen, tussen religies zoals bij zijn ouders, tussen het tot veeltaligheid gedwongen eiland en de omliggende landen (De Roo 1985).

Debrot hoopte dat de tegenstellingen zouden worden opgeheven in een nieuwe synthese: ook op Curaçao "verdonkerden de blanken en lichten de zwarten op" (Debrot 1945a:143). Er moet een nieuw "mengvolk" ontstaan - "niet blank, niet zwart, maar koffiekleurig" - met een eigen cultuur gebaseerd op de Caraïbische elementen en op "het meest edele Nederlandse element [...] een menging van Christendom, nuchterheid en innigheid" (Debrot 1945a:144; De Roo 1979:9). In de novelle "Mijn zuster de negerin" (1934-5) vindt dit ideaal een artistieke uitdrukking. De hoofdpersoon is een "Caraïbische jongeling die zich niet meer wil conformeren aan de normen van de blan-

ke of zwarte groep, maar de raciale scheidsmuren wil ontstijgen” (De Roo 1979:9). Eenzelfde ideaal van een overwinnen van de raciale tegenstellingen spreekt uit het blijspel ”Bokaal aan de lippen” (Debrot 1950). Jaren later zou Debrot, inmiddels gouverneur van de Nederlandse Antillen, de emancipatie van de zwarte volksklasse, die hij in ”Mijn zuster de negerin” artistiek en op het individuele vlak had vorm gegeven, ook in de praktijk ondersteunen door de zwarte leiders van de Curaçaose arbeiders na de rellen in 1969 uit de gevangenis te halen en in de regering te helpen. In een gedicht had Debrot al eerder getuigd van zijn verlangen naar een harmonischer maatschappij (Debrot 1985:81, 131-2; de vertaling is van Debrot zelf, zoals hij die later maakte, met enkele toevoegingen):

TALBES

pa mi amigunan boneriano

*Talbes ta bolbe a día
un día di puru alegría
of un nochi di puru tristeza
di luna cla bo'i pal' i sia.*

*Talbes ta bolbe e día
cu cadushi i pal'i sia
ta braza otro na Boneiru
cu cariño di famia.*

*Talbes ta yega e día,
tur maishi tin nan simia,
cu hasta obrero i capitalista
ta reuní cu simpatía.*

*Talbes - me di'ey ta leew ainda
mas leew cu cunucu di Ma Linda.
Ma por fabor no perdè fe ni esperanza
no obstante tur nos pena na caminda.*

WIE WEET MALINDA

*Wie weet keert eens de dag terug
de dag van pure vreugde
of de nacht van pure droefenis
de dag dat wij elkaar voor het eerst begroetten
de nacht dat wij elkaar voor het eerst ontmoetten
Wie weet Malinda*

*Wie weet keert eens de dag terug
de dag dat de cactusstengels en boomtakken elkaar omhelzen
op ons geboorte-eiland Bonaire
op het verre eiland Bonaire
Wie weet Malinda*

*Wie weet maken wij de dag nog mee
de dag dat de baas en de eenvoudige arbeider
elkaar met sympathie ontmoeten
elkaar zonder duidelijke weerzin ontmoeten
Wie weet Malinda*

*Wie weet. Maar die dag is nog lang niet in zicht
Die dag ligt nog verder dan je landgoed Malinda
maar por dios, ik bid je, blijf steeds bidden om die dag
maar por dios, ik bid je, blijf steeds bidden om die nacht
ondanks al het leed dat ons nog wacht
ondanks al het leed dat jou en mij nog wacht
zoals je weet Malinda*

Over Debrots leven kan ik verder kort zijn. Na de jaren dertig en veertig voornamelijk in Nederland te hebben doorgebracht, keerde hij in 1948 terug naar Curaçao, waar hij zowel op politiek als cultureel terrein actief was. Hij werd tot statenlid voor Da Costa Gomez' N.V.P. gekozen en was voorzitter van de regeringsraad; al in 1951 keerde hij echter terug naar Nederland, als Algemeen Vertegenwoordiger, later directeur van het kabinet van de gevluchtigd minister van de Nederlandse Antillen. Met Jules de Palm en Henk Denert verzorgde hij de uitgave van de ”Antilliaanse Cahiers” (1955-1962), een forum voor Antilliaanse schrijvers en Nederlanders die hun inspiratie aan de Antillen ontleenden.

In 1962 werd hij als eerste Antilliaan tot gouverneur van de Nederlandse Antillen benoemd; hij vestigde zich uiteraard weer op Curaçao. De onlusten van 30 mei 1969 en de nasleep ervan maakten een diepe indruk op hem en in 1970 verliet hij de Antillen voorgoed, een teleurgesteld en zwaarmoedig man. Pas na enige depressieve jaren herwon hij in het Rosa Spierhuis te Laren weer iets van zijn oude veerkracht. Op 2 december 1981 overleed Colá Debrot.

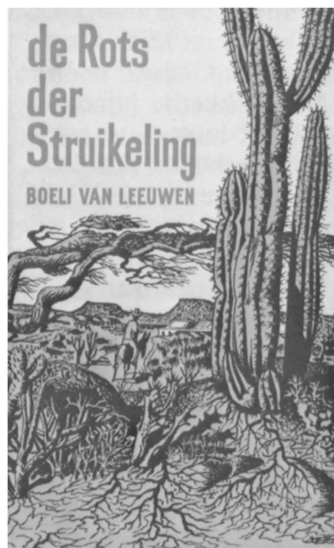
Zelf heeft hij zich vaak uitgelaten over het spanningsveld waarin hij zich bevond, op het ”snijvlak van de rassen en de verschillende culturen” (”Trouw”, 4-12-1981). Ik vermoed dat de volgende uitspraak van Debrot

voor vele Antillianen in Nederland gold, met name voor hen die al voor de oorlog en op jonge leeftijd waren aangekomen: "Sommigen blijven met de neiging op en neer te blijven gaan. Dat is dan heel vaak naar Holland. Dat insulaire, van lang blijven op een eiland en aan de andere kant dat eiland tóch te willen verlaten, dat komt bij ons heel veel voor. Vooral als je in Holland bent geweest zijn er twee gebieden, waar je vertrouwd geraakt bent." ("Het Parool", 1-7-1967.) En elders: "Antillianen leven nu eenmaal in het spanningsveld tussen insularisme en cosmopolitisme" ("Amigoe di Curaçao", 30-8-1977).

Boeli van Leeuwen: een vader, een zoon

Boeli van Leeuwen, geboren 10 oktober 1922 op Curaçao, kwam al heel jong met zijn moeder naar Nederland. De vader, eerst gezaghebber van Bonaire, later van de Bovenwinden, bleef op de Antillen. Het gezin maakte de oorlog dus mee zonder de vader. Boeli was al voor de oorlog in Leiden rechten gaan studeren; na de oorlog maakte hij deze studie af, waarna hij in 1950 aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam promoveerde. Vervolgens vertrok hij uit Nederland, had eerst een praktijk als advocaat in Venezuela en vestigde zich toen op Curaçao, waar hij onder meer publiceerde over de staatkundige positie van de Nederlandse Antillen en, van 1976 tot 1982, secretaris van het eilandgebied Curaçao was.⁹²

De invloed van de Nederlandse periode op het schrijverschap van Boeli van Leeuwen lijkt vooral op een zeer individueel vlak aanwijsbaar. Minder dan bij Colá Debrot is er sprake van een "algemeen-Antilliaanse" problematiek. De afwezigheid van de vader in deze cruciale periode lijkt bijvoorbeeld een belangrijke invloed op zijn schrijven te hebben gehad, zoals blijkt uit "De rots der struikeling". Volgens eigen zeggen koesterde Van Leeuwen een sterk schuldgevoel tegenover zijn vader, terwijl hij de rol en macht van zijn moeder en meer algemeen de Caraïbische vrouw zeer groot achtte (De Roo 1980:51). In "Een vreemdeling op aarde" aanvaardt hij de vrouw, en met de vrouw ook de medemens: "Met mensen leven is onmogelijk, maar zonder mensen leven betekent de hel der eenzaamheid" (Van Leeuwen 1963:193). In romans als "De eerste Adam", "De rots der struikeling" en "Een vreemdeling op aarde" nemen de dood en een calvinistisch aandoend zondebesef een belangrijke plaats in. De dagelijkse werkelijkheid bevestigt alleen maar

Boeli van Leeuwen met echtgenote en kind, Den Haag 1948 (Schrijversprentenboek 1980:23).

dat de mens een mislukking is, getuige de wereldoorlog die in zijn werk regelmatig terugkomt. Kai Medema bijvoorbeeld, hoofdpersoon in "Een vreemdeling", maakt in Nederland, waarheen hij met zijn moeder is gestuurd om te studeren, deze oorlog intens mee. Nadat zijn moeder is teruggekeerd naar Curaçao krijgt hij onderdak bij een gezin waarin hem "de Nederlandse deugden: tucht, orde, netheid en plichtsbetrachting en zuinigheid worden bijgebracht" (Van Leeuwen 1963:35). De keuze van het gastgezin blijkt echter ongelukkig: de heer des huizes is een hooggeplaatste N.S.B.'er, Kai wordt overstelpt met verhalen over "het Germaanse paradijs van raszuivere, blonde volksgenoten met langwerpige schedels". Hij ontvlucht het huis en gaat in Amsterdam op kamers wonen "als een intelligent dier, in een gevaarlijk oerwoud" (Van Leeuwen 1963:37). Na de oorlog gaat Kai terug naar Curaçao, waar hij niet meer kan aarden. Terug in Amsterdam overkomt hem hetzelfde. Hij vlucht in drank en vrouwen en wordt tenslotte in een inrichting opgenomen: een "vreemdeling op aarde".

Eddy Lejeune, hoofdfiguur uit de enige jaren eerder verschenen roman "De rots der struikeling" was al even ontheemd. Niet alleen door Holland is hij uit zijn evenwicht gebracht, maar ook door de onzekerheid over wie zijn echte vader is, de mogelijke ontrouw van zijn moeder en door een God "die het toelaat dat mensen lijden op aarde", die wreed en onbarmhartig is (Van Leeuwen 1960:103-5).

In "De eerste Adam" staat de verhouding tot de medemens centraal. Toch spreekt ook hierin weer een probleem van ontheemd zijn en van een botsing tussen twee culturen (De Roo 1980:66). Tegenover de Jezuïet Bodin de la Rochelle stelt Van Leeuwen ene Adam Polaar die om zijn hulpvaardigheid als een heilige wordt beschouwd. Eerstgenoemde vertegenwoordigt het Europese geloof in vooruitgang en in het collectivisme; laatstgenoemde houdt de mens voor een onvolmaakt individu. In de Caraïbische context blijft van Bodin de la Rochelle's abstracte Europese theorie weinig over: "de zon brandt alles weg. Bij negentig graden smelten alle dogma's." (Van Leeuwen 1966:104.) Na deze "trilogie van een displaced person" (Smit en Heuvel 1975:36), geschreven door een blanke "yiu di Corsow" op het snijvlak van twee culturen, speelt zijn vierde roman zich uitsluitend in Nederland af. Het thema van "Een vader, een zoon" is vooral het generatieconflict in een Nederlands gezin; wel komt opnieuw de verhouding tot God aan bod.

Een vergelijking tussen Colá Debrot en Van Leeuwen levert vele overeenkomsten op. Beiden zijn blanke Antillianen, beiden leven tussen twee culturen, schrijven in het Nederlands en worden zowel door Nederlanders als door Antillianen als exponenten van hún letterkunde beschouwd. Beiden gingen op jonge leeftijd naar Nederland en ondergingen daar de invloed van Europese filosofische, met name existentialistische, en literaire stromingen. Beiden bleven deze stromingen en de Nederlandse cultuur zeer waarderen, maar verzetten zich echter tegen een zekere kilheid en liefdeloosheid in de menselijke omgang in Nederland. Beiden verlangen naar hun eiland en schrijven er lyrisch over, alle reserves ten spijt.

Waar echter de romancier - in tegenstelling tot de mens - Van Leeuwen niet over de raciale scheidsmuren heen klimt, doet Colá Debrot dat wel. Debrot plaatst zich daarmee in een Caraïbische literatuurtraditie waarin de blanke zijn positie tracht te bepalen ten opzichte van de andere raciale groepen (De Roo 1979:10). Debrots tegenstellingen liggen meer op het groepsniveau, op het niveau van conventies tussen en binnen groepen; misschien zijn die gemakkelijk te overwinnen. Voor Van Leeuwen liggen de conflicten veel sterker op het individuele vlak (vader-moeder, vader-zoon, moeder-zoon; de innerlijke strijd) en op de confrontatie met de dood, de religie, God. Bij hem is daarom de verhouding tussen sociale en raciale groepen van ondergeschikt belang. Moeilijker nog dan in het geval van Colá Debrot kan men dus van het leven en werk van Boeli van Leeuwen lijnen trekken naar de ervaringen van Antilliaanse tijdgenoten in Nederland.

''Un pia den sneeuw, un alma den sekura''

Colá Debrot en Boeli van Leeuwen hebben beiden hun confrontatie met de Nederlandse maatschappij verwerkt in hun literaire werk. Een zoeken naar een eigen identiteit, op de Antillen en in Nederland, en een fysiek en in de geest, rusteloos heen en weer gaan tussen beide landen kenmerkt hun werk. Uiteindelijk zocht Debrot zijn rustplaats in Nederland, Van Leeuwen op Curaçao.

Kunnen wij hun ervaringen typerend achten voor wat ''de Antilliaan'', of ''de Antilliaanse student'' in Nederland meemaakte? Het lijkt me dat die vergelijking slechts met de grootste voorzichtigheid kan worden getrokken. Wel is het duidelijk geworden dat de Antilliaanse studenten in Nederland zich, onder meer in verenigingsverband, steeds meer zijn gaan bezighouden met het zoeken naar een eigen identiteit. Ik doel nu op de na-oorlogse periode, toen voor het eerst sprake was van een studentengroep van enige omvang. Juist het veelvuldiger contact met lotgenoten stimuleerde toen tot een verdere bezinning op de eigen en de Westeuropese cultuur.

In toenemende mate gingen deze studenten zich afzetten tegen de gevestigde verhoudingen, zowel op de Antillen als tussen Nederland en de Antillen. Sommigen, zoals Frank Martinus Arion, keerden zich af van de Westerse cultuur, die zij ervoeren als een belemmering voor de ontplooiing van ''het eigene''; in Martinus Arions gedichtenbundel ''Stemmen uit Afrika'' (1957) wordt de aandacht dan ook gericht op de Westafrikaanse wortels van de Curaçaoënaar. Hij plaatst zich, door omkering van de associatie van zwart met slecht en wit met goed, in de Caraïbische traditie van ''négritude'' en het Pan-Afikanisme (De Roo 1980:69-73, Van der Wal en Van Wel 1980:103). Martinus Arion is als romancier een van de meest bekende Antillianen van de studentengeneratie uit de tweede helft van de jaren vijftig. Een beschrijving van deze generatie, en dus ook van het werk van Martinus Arion valt dus eigenlijk buiten het bestek van mijn verhaal.

Anderen proberen juist een synthese te bereiken tussen de Afrikaanse, Europese en Latijns-Amerikaanse cultuursfeer. De Curaçaoese socioloog René Römer, in 1954 in Nijmegen afgestudeerd, formuleerde dit streven later als volgt (René Römer 1974a:90): ''Noch een Euro-centrische, noch een Afro-centrische oriëntatie zal het identiteitsprobleem op Curaçao kunnen oplossen. De Curaçaoënaar, blank of gekleurd, is noch Europeaan, noch Afrikaan, en slechts als hij zijn eigen culturele vormen als uitgangspunt neemt, zal hij zichzelf kunnen vinden. Deze houding, gepaard aan een fundamentele openheid voor Europese, Afrikaanse en andere waarden lijkt mij de enige juiste.'' Het is ook deze houding die spreekt uit zijn dissertatie ''Un pueblo na kaminda'', een volk op weg (René Römer 1977).

Het dilemma waarvoor vele Antilliaanse studenten zich geplaatst zagen was enerzijds de wens op de Antillen georiënteerd te blijven, anderzijds de noodzaak en onvermijdelijkheid van een zekere integratie in de Nederlandse cultuur. Men was ervoor beducht een ''makamba pretu'' te worden, een ''blanke'', vernederlandste zwarte; dat zou hen op de Antillen zwaar worden aangerekend. Tot in de Curaçaoese pers werd dit dilemma besproken: hoever kon men zich integreren zonder het Antilliaanse karakter op te geven (zie bijvoorbeeld de ''Amigoe di Curaçao'', 19-2-1949).

Een verdergaand dilemma was de keuze tussen blijven in Nederland of terugkeren naar het geboorte-eiland. Colá Debrot schetste dit als een keuze tussen kosmopolitisme en insularisme. Daarbij moet ook worden benadrukt dat Nederland nu eenmaal meer te bieden had op wetenschappelijk gebied en voor bepaalde beroepen. Dit bracht Antillianen als Ernest Cohen Henriquez (hoogleraar notarieel recht in Groningen), Percy Cohen Henriquez

Bij het vertrek van twee Curaçaose families na een verlofperiode in Nederland, uitgeleide gedaan door Curaçaose studenten. Schiphol 1950. V.l.n.r. staand: Fòn Lobo, Boy Rozendal, Raúl Römer, Netty Gerretsen, Jules de Palm; zittend: mw. Lobo, onbekend, Marcel Hoyer, mw. Hoyer en kinderen Lobo en Hoyer.

(Unilever), Wim Statius van Eps (Slotervaartziekenhuis, Amsterdam), Leon Weeber (Gerechtshof, Den Haag) en C.M. Winkel (kinderpsychiatrie, Groningen) er toe zich uiteindelijk te vestigen in Nederland, ook al waren zij na hun studies eerst teruggekeerd naar de Antillen. Vaak lag aan die beslissing een teleurstelling over de ontwikkelingen op de Antillen ten grondslag. Organisatievorming onder de Antilliaanse studenten ontstond in de periode 1945-1954. Pas hierna wordt deze van groot belang. Dan worden steeds weer verenigingen opgericht, tijdschriften begonnen en congressen georganiseerd. De V.A.S.I.N. wordt omstreeks 1960 omgezet in een overkoepelende Stichting Antilliaanse Studenten Raad. Een belangrijke verandering in het karakter van de Antilliaanse migratie naar Nederland zal daarbij een rol spelen: vanaf de jaren zestig komen ook arbeiders en leerling-verpleegsters, met name op Curaçao en Aruba geworven, naar Nederland. Zo waren in 1964 van de 516 Curaçaoënaars die naar Nederland vertrokken er 238 geworven door Nederlandse bedrijven en verpleeginrichtingen; de rest bestond hoofdzakelijk uit studenten (Koot 1979:57).

De komst van "andere Antillianen" in deze latere periode droeg er toe bij dat men zich steeds meer bezighield met de ontwikkelingsproblematiek van de Antillen en met het Nederlandse beleid. Ook werden de studenten, veelal afkomstig uit de midden- en hogere klassen, zich er van bewust dat er een kloof bestond tussen hun cultuur en die van de Antilliaanse arbeider of verpleegster. Men wilde nu deze kloof overbruggen, zowel in Nederland als op de Antillen ("Kambio" 1965:1-2). Er was sprake van een uitgesproken wens om datgene wat men in Nederland leerde, te gebruiken voor de (misschien radicale) verandering en opbouw van de Antillen. Een zeker radicalisme kenmerkte dus de studentengeneratie na 1955, dit in tegenstelling tot de eerste naoorlogse generatie. In het algemeen geldt echter dat de naoorlogse Antilliaanse student zich met zijn medestudenten oriënteerde op zijn terugkeer, en het stond voor hem vast bij zijn vertrek uit de Antillen: ik ga weg om terug te

keren ("Bai pa bini bèk"). Ondanks de goede bedoelingen gingen in werkelijkheid niet alle Antillianen écht terug.

Kan men dus spreken van een groeiend zelfbewustzijn en een kritischer houding ten opzichte van de eigen en de Nederlandse maatschappij, dit ging vaak gepaard met onzekerheid en twijfel. In periodieken als "Noticiero", "Encuentro Antiyano", "Kakiña", "Kambio", "Watapana" en "Kontakto Antiyano", alle begonnen in kringen van Antilliaanse studenten, is de verandering in de opvattingen binnen de Antilliaanse studentengemeenschap goed te volgen. Zeker, het gaat daarbij om politieke en maatschappelijke problemen; maar op de achtergrond zweeft de vraag: "wie ben ik?" "Un pia den sneeuw, un alma den sekura?" Een voet in de sneeuw, een ziel in de dorheid?

Aan het eind van dit verhaal gekomen moet ik onderstrepen wat verschillende auteurs al eerder hebben opgemerkt: de Antilliaanse migratie naar Nederland is in het verleden van geringe omvang geweest, en bestond voor een groot deel uit Curaçaose studenten. Pas na de door mij behandelde periode nam de migratie toe, eerst van studenten, later ook van Antillianen uit de lagere sociale klassen en van de andere eilanden.

In mijn onderzoek heb ik geprobeerd te achterhalen hoe het de Antillianen in Nederland door de eeuwen heen is vergaan. Dit betrof aanvankelijk enige slaven en hun "Euro-Curaçaose" meesters, later dienstbodes (yaya's) en enkele zeelui. Een constante factor waren de studenten; zij hebben daarom in het tweede deel van mijn verhaal centraal gestaan. Veel meer dan een impressionistische schets van hun bestaan *in het land van de overheerser* heb ik niet kunnen geven: het waren er niet veel, en nog minder is over of door hen geschreven. Toch hoop ik, mede op grond van de interviews die ik met hen mocht hebben, tenminste een indruk te hebben gegeven van het leven en denken, soms vol spanningen, van hen die nu kunnen zeggen: Wij gingen naar Holland, "Nos a bai Ulanda".

Noten

Afkortingen:

ARA	Algemeen Rijksarchief (Den Haag).
ARA, MvK	Algemeen Rijksarchief, 2e afdeling, Ministerie van Koloniën.
ARA, WIC	Algemeen Rijksarchief, West-Indische Compagnie.
ARA, OAC	Algemeen Rijksarchief, Oud-Archief Curaçao.
GAA, Not. Arch.	Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, Notarieel Archief.

1 Bijzondere dank wil ik betuigen aan de Antillianen in Nederland en op de Antillen, die bereid waren tijd vrij te maken om mij kennis te laten nemen van hun ervaringen in Nederland: J.B. Coco, prof.mr. E. Cohen Henriquez, dr.ir. P. Cohen Henriquez, mw. A. da Costa Gomez, lic. L.H. Daal, mr. I.C. Debrot, drs. G.Th. Fraai, mw. E.F. Graneveldt, mw. H.A. Beeldsnijder-Henry, J.H.R. Herrera, W.S. van Meeteren, dr. E. Monte, drs. D.A. Hernandez Navarro, mw. J. Neuberg-Senior, A. Newton, dr. J.Ph. de Palm, mr. C.I. Plantz, mw. dr. A.C. Prins-Winkel, drs. C.A.T. Römer, mw. D.M. van Schendel-Labega, J. Sprockel, P.T.M. Sprockel, dr. L.W. Statius van Eps, mw. G. Nije-van Eps, O. Sterman, mr. L.A.L. Weeber.

Ook ben ik veel dank verschuldigd aan mijn collega's van de Caraïbische Afdeling en van de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde voor de hulp en steun, die zij mij tijdens dit onderzoek hebben verleend. Mijn dank gaat zeer in het bijzonder uit naar het hoofd van de Caraïbische Afdeling, Gert Oostindie, voor zijn redactionele begeleiding en zijn betrokkenheid bij de totstandkoming van dit verhaal.

Ook dank ik Harry Poeze van de afdeling Redactie van het KITLV, voor zijn bijdrage aan de uiteindelijke vormgeving van dit werkstuk en Luis Daal, Jules de Palm en dr. Jaap van Soest voor hun kritische, maar stimulerende commentaar.

Tenslotte wil ik allen die mij behulpzaam waren tijdens het onderzoek bedanken. Het is mij niet mogelijk iedereen bij de naam te noemen; een uitzondering maak ik hierbij echter voor drs. Henk Combé, drs. Stanley Criens, drs. Carel de Haseth, H.J. Korver, lic. Roberto Palacios, drs. Walter Palm en M.A. Visman. Veel dank tenslotte aan Myriam Shadid-Moon Sammy voor haar inspirerende en voortdurende steun gedurende de periode die ik aan dit verhaal heb gewerkt.

Over de geschiedenis van Antillianen in Nederland in de periode vóór 1955 is nauwelijks gepubliceerd. In kort bestek tracht Preedy (1984) tot een inventarisatie te komen van gegevens met betrekking tot "Negers in de Nederlanden" ten tijde van de slavernij. In deze -zeer onvolledige - brochure vermeldt hij ook de door mij hier behandelde "Zaak Virginie", overigens zijn enige vermelding van aanwezigheid van Antilliaanse slaven in Nederland.

Veel meer aandacht, voornamelijk van sociaal-wetenschappelijke zijde, heeft de recente migratie vanuit de Nederlandse Antillen naar Nederland gekregen. Enerzijds worden sociaal-culturele en economische achtergronden en motieven van de Antilliaanse migratie onderzocht waarbij ook - gebaseerd op literatuurstudie - aandacht wordt besteed aan de historische ontwikkeling; de nadruk ligt daarbij steeds op de Caraïbische oriëntatie van de Antilliaanse migratie (Koot 1977, 1979; Koot en Ringeling 1984). Anderzijds wordt veel onderzoek verricht naar de positie van Antillianen in de Nederlandse maatschappij op het gebied van huisvesting, arbeidsmarkt en onderwijs; daarbij worden ook organisatievormen en de mate van aanpassing en integratie in de Nederlandse omgeving nagegaan (Koot 1981; Koot en Ringeling 1984; Van Kronenburg en Reubsaet 1983; Meyer 1971; Pieters 1984; Seleky 1980; De Sousa Fernandes Perna 1984).

Ook over de geschiedenis van Antilliaanse studenten in Nederland bestaan geen publikaties. Wel heeft de toename ná 1955 tot een paar studies over begeleiding en studieresultaten van de Antilliaanse bursalen geleid (Opvang-rapport 1971; Van Trikt en J. Liong-A-Jin 1984). Triebels (1971) en Koornneef en Veenkamp (1971) behandelen de problemen waarvoor een Antilliaanse student in Nederland wordt geplaatst en signaleren het dilemma van deze student in zijn streven naar zowel behoud van de eigen cultuur en identiteit als aanpassing en integratie in het Nederlandse maatschappelijke leven (zie ook Van Amersfoort 1971).

2 Over Afrikanen in Europa tot 1918 schreef Debrunner een zeer interessante studie (Debrunner 1979). Verder kan ik verwijzen naar de volgende studies over de geschiedenis van zwarten in Europa: Verlinden 1955, Walvin 1973, Cohen 1980, Edwards en Walvin 1983 en Lorimer 1984.

- 3 Over de Nederlandse expansie in het Caraïbische gebied en de betrekkingen tussen Nederland en de Westindische koloniën: Van den Boogaart 1982c, Boxer 1965, Bridenbaugh en Bridenbaugh 1972, Emmer 1981, Fortune 1984, Goslinga 1971 en 1985, Hartog 1953, 1957, 1961 en 1964, Th. de Jong 1966, Kunst 1981.
- 4 Over de Nederlandse betrokkenheid bij de slavenhandel, zie Van den Boogaart en Emmer 1979, Emmer 1972, Postma 1972, Unger 1956 en 1961.
- 5 Balthasar de Moucheron was een ongewoon energieke koopman en reder van Normandische afkomst, in 1551 geboren te Antwerpen. Hij stond aan het hoofd van een groot handelshuis, waartoe ook zijn broers en neven behoorden. Zijn handel omspande bijna de gehele wereld: van Guinea tot Guyana, Oost-Afrika, het Verre Oosten en Oost-Indië. Zijn pogingen om via de noordoostelijke doorvaart de weg naar Indië te vinden, hebben de grondslag voor de Nederlandse handel op de Witte Zee gelegd. Tevens was hij één van de participanten bij de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (De Stoppelaar 1901; Unger 1954:50).
- 6 Op een tweede verzoek van Van der Hagen besloot de Staten-Generaal op 28 november 1596 dat hij met de Moren kon doen "soe hij 't verstaet", doch dat de Staten niet van plan waren een nader besluit omtrent dit verzoek te nemen (Japikse 1926:334).
- 7 Unger bestempelde het telkens opduiken van deze gebeurtenis als een "oude koe" en een sinds Vrijman "in de literatuur rondspokende poging" om hiermee het opzetten van een slavenmarkt te Middelburg te bewijzen (Unger 1939:68; Unger 1956:136).
- 8 Portugese Joden schijnen ook reeds aan het begin van de zestiende eeuw in Middelburg te hebben gewoond, maar na de overgang van deze stad naar de kant van de noordelijke gewesten, hebben de predikanten van de Hervormde Gemeente te Middelburg verhinderd dat zij zich daar weer zouden vestigen. Pas rond 1640 is er weer sprake van een Joodse gemeente in Middelburg (Van 't Hoff 1922:16; Unger 1954:49).
- 9 De notariële akten in het Gemeentelijk Archief te Amsterdam zijn voor de periode 1700-1710 systematisch geïndexeerd. De periode daarvoor omvat incidentele gevallen, waarin zwarte personen worden vermeld, waarop onderzoekers toevallig zijn gestuit.
- 10 GAA, Not. Arch., 1326/942.
- 11 GAA, Not. Arch., 414/377.
- 12 GAA, Not. Arch., 2304-I/20-1.
- 13 GAA, Not. Arch., 658/39.
- 14 GAA, Not. Arch., 6399A/17.
- 15 GAA, Not. Arch., 12325/143.
- 16 GAA, Not. Arch., 12328/314.
- 17 ARA, WIC, 421/70.
- 18 GAA, Not. Arch., 6728/639.
- 19 Becks vrouw Anna Kerckring ging zelf ook terug naar Curaçao. Haar naam komt voor op de lijst van personen die hebben bijgedragen aan de afkoopsom welke de inwoners van Curaçao moesten opbrengen om verdere plunderingen van de Franse kaper Jacques Casard te voorkomen (1713) (Hamelberg 1901b:117). Zowel Beck als Kerckring waren afkomstig van Nederlandse families die zich kort na de verovering van Curaçao (1634) op het eiland hadden gevestigd. Beiden waren op Curaçao geboren. Jacob is ook één van de eersten die als student voorkwam in het Album Studiosorum van Utrecht met de toevoeging "in insula Curassarim natu".
- 20 GAA, Not. Arch., 7164/649.
- 21 ARA, WIC, 421/106.
- 22 ARA, OAC vóór 1828, 181/7.
- 23 ARA, WIC, 475/265. Eerder was in de Vergadering van de Kamer van Amsterdam meegedeeld dat op Texel zeven Curaçaose slaven waren aangekomen. Zij waren door Spanjaarden in West-Indië gevangen genomen, maar nu vrijgegeven. Tevens had kapitein Grave Bijland een zevental Curaçaose slaven met zich meegenomen (ARA, WIC, 420/213-5).
- 24 ARA, WIC, 421/122-3.
- 25 Het West Indisch Plakaatboek (WIP) vermeldt een groot aantal achttiende-eeuwse plakkaaten, maatregelen en verordeningen, die de aanmonstering van slaven en van de vrije bevolking regelden. In de negentiende eeuw werden deze regelingen bekrachtigd in de wetten en verordeningen opgenomen in de Publikatiebladen. WIP 1978, no. 52, 69, 162, 245, 271-2, 286, 378, 486, 525.
- 26 Faesch aan de Kamer van Amsterdam, 31 juli 1752. ARA, WIC, 599/104-55.
- 27 Ook ten aanzien van het vluchten van slaven naar omliggende (ei)landen zijn vele bepalingen en verordeningen in WIP te vinden: WIP 1978, no. 145, 205, zie verder no. 229, 395, 523; WIP 1979, no. 85, 35, 151, 156. Daarnaast werden er verschillende malen op Curaçao lijsten samengesteld van gevluchte slaven. Uit een lijst, die in 1767 naar de Kamer van Amsterdam werd verzonden, blijkt dat liefst een 500-tal slaven tussen 1740 en 1766 voornamelijk naar de "Spaansche Kusten" was gevlucht. ARA, WIC, 605/589-99. Zie ook ARA, OAC tot 1828, 185/62.
- 28 GAA, Not. Arch., 4620/1011.
- 29 GAA, Not. Arch., 4199/153.
- 30 WIP 1978, no. 88.
- 31 ARA, OAC tot 1828, 194-217. Hier vindt men ook stukken betreffende de afgifte van zeebrieven aan schippers in dienst van Curaçaose scheepseigenaren, waarin toestemming wordt

- verleend om naar Amsterdam of Europa te varen. De enige monsterrollen die ik aantrof betroffen lijsten en scheepsjournalen uit de achttiende eeuw van twee Compagnieschepen, gestationeerd op Curaçao en varend tussen de Benedenwindse eilanden en Coro, en scheepsmonsterrollen uit de negentiende eeuw van Curaçaose schepen in de "Kleine Vaart". Deze lijsten laten zien dat slaven-matrozen inderdaad het grootste deel van de scheepsbemanningen vormden. ARA, WIC, 232, 233; ARA, OAC tot 1828, 719-22. Wat betreft het vertrek van slaven en vrije zwarten uit Nederland naar de Antillen: tussen 1760 en 1780 verschaftte de Kamer van Amsterdam 36 paspoorten aan "negers", "negerinnen" of "mulatinne dienstmaagden", om alleen of in gezelschap van Joodse en Nederlandse families of personen naar de West te gaan. De meesten vertrokken naar Curaçao; in enkele gevallen werd Sint Eustatius als eindbestemming opgegeven. ARA, WIC 415-35. "Brieven en Papieren uit St. Eustatius en St. Maarten" naar de Kamer van Amsterdam of naar de Kamer van Zeeland vermeldden echter zelden afgifte van paspoorten aan slaven-bedienden. Een groot deel van de Bovenwindse archieven is echter in de achttiende eeuw verloren gegaan. ARA, WIC, 327-8; 623-8; 1188-93. (Attema 1976:59.)
- 32 Emmanuel en Emmanuel (1970:1036-45) geven een uit 1764 daterende lijst van slavenhoudende ingezetenen. Het aantal slaven per ingezetene blijkt dan licht te zijn toegenomen. Vijf ingezetenen bezitten nu 80 tot 100 slaven, eveneens vijf zelfs meer dan 120. Het totaal aantal slaven op Curaçao zou toen 5534 hebben bedragen, waarbij waarschijnlijk slavenkinderen tot een bepaalde leeftijd niet werden meegeteld.
 - 33 Bij de Stichting Iconographisch Bureau in 's-Gravenhage is een grote collectie foto's verzameld van schilderijen waarop de page-bediende voorkomt. Zie periode XVIIA-XVIII A (1600-1724).
 - 34 Zie bijvoorbeeld Lucas Schorer, afkomstig uit een Middelburgse regentenfamilie en door de Kamer van Zeeland in 1686 tot Commandeur van Sint Eustatius benoemd (Hartog 1964:120, 715). Bij de Stichting Iconographisch Bureau, periode XVII D.
 - 35 Het portret van de vice-admiraal Gilles Schey, geschilderd door J. Weenix, anno 1673, is hiervan een goed voorbeeld. Het schilderij is te bezichtigen in het Scheepvaart Museum in Amsterdam.
 - 36 Collectie Mauritshuis, Den Haag. Voor het beeld van de zwarte in de Nederlandse letterkunde, zie Paasman 1984.
 - 37 Zaak nr. 2966 van de Observaciones Tumultuariae; Van Bijnkershoek 1962:41; Van Oosten 1962:1.
 - 38 Groot Placaatboek 9:526-8 (nr. 23).
 - 39 Kunst (1974) wijst op de Romeins-rechtelijke verhoudingen tussen meester en slaaf op de Nederlandse Antillen. De juridische positie van de slaaf was in Nederlands Caraïbische koloniën gebaseerd op het Romeins Recht, zoals neergelegd in de verordeningen van de Staten-Generaal met betrekking tot de rechtspositie van slaven en onvrije lieden. Slaven werden als "res" (rechtsobject) beschouwd (Kunst 1974:51-2). Ook de Staatscommissie stelde vast dat in de koloniën slaven "eene verhandelbare zaak" waren, en zolang slaven "voorwerpen van zakelijke regten (eigendomsregt, bezitregt, regt van erfgenaamschap, regt van vruchtgenot, regt van pand) of onderwerpen van overeenkomsten (koop en verkoop, huur en verhuur) kunnen zijn, blijven zij *zaken*, en zijn geen *personen*" (Rapport, Tweede 1856:35).
 - 40 Voor de wet van 1818, zie Rapport, Eerste 1855:14. Het traktaat en de verdere bepalingen zijn verschenen in Publicatie-Blad (P.B.) 1819, no. 22/23; P.B. 1823, no. 62. Na 1818 werd slechts één restrictie op het vervoer van slaven naar de overige gebieden in het Caraïbische gesteld; uitvoer uit de Nederlandse Westindische koloniën naar die koloniën, landen en plaatsen, waar nog rechtstreekse invoer van slaven uit Afrika voorkwam, werd verboden (P.B. 1821, nr. 47; 1823, no. 62; 1825, no. 96).
 - 41 P.B. 1830, nr. 147 en Gouvernementsblad 1830, no. 14. Johannes van den Bosch had met deze maatregel de uitvoer van slaven uit de Nederlandse eilanden zoveel mogelijk willen belemmeren, en die naar Suriname, "alwaar dezelfde met meerdere vrucht bij den landbouw kunnen worden gebezigd" juist willen stimuleren (Renkema 1981:192). Artikel 6 van P.B. 1830, no. 147 stelde zelfs een premie vast voor de invoer van "elken gezonde werkbare plantageslaaf" in Suriname.
 - 42 Volgens Renkema zouden tussen 1819-1847 in totaal zo'n vierduizend slaven zijn uitgevoerd, hetgeen op het geringe totale Curaçaose slavenbestand een aanzienlijk aantal betekende. Het overgrote deel van deze uitgevoerde slaven was bestemd voor de verkoop in de Caraïbische eilanden, met name Puerto Rico en Cuba. Aan deze verkoop naar het buitenland kwam eind 1847 een abrupt einde, toen de minister van koloniën, gealarmeerd door de Engelse ambassadeur over de grote invoer van Curaçaose slaven in Puerto Rico en Cuba, in een scherpe reactie aan de gezaghebber van Curaçao, zijn afkeuring hierover uitsprak. Hierna werden slaven uitsluitend nog als huispersoneel uitgevoerd (Renkema 1981).
 - 43 Zo verzoekt de weduwe van gouverneur-generaal P.R. Cantz'laar in 1832 aan de waarnemend gouverneur-generaal te Suriname toestemming "om eene landsslavin van het eiland Bonaire zijnde, een meisje genaamd Henrietta Susanna de Groot [...] met haar mee te mogen nemen naar Nederland" (ARA, Collectie Cantz'laar, 8). Over het drukke personenverkeer tussen Curaçao en de omliggende gebieden, zie ARA, OAC na 1828, 159, 310, 314-5.
 - 44 Mijn dank geldt dr. A.F. Paula, directeur van het Centraal Historisch Archief van de Nederlandse Antillen, die mij attent maakte op deze "zaak". Zie ook Preedy 1984:22.

- 45 ARA, MvK, exh. 17-5-1852,11, verbaal 21-6-1852, 4. Voor het verzoek van baron Rengers, echtgenoot van de dochter van Van Raders, om Virginie te mogen meenemen naar Nederland: ARA, MvK, 3726, Gouvernementsjournaal 1847/96.
- 46 Brief van Van Raders aan de waarnemend gouvernementssecretaris A. Kikkert Schotborgh, 15-3-1852. ARA, MvK, verbaal 21-6-1852, 4.
- 47 Nota van Fiers Smeding aan de minister van koloniën. ARA, MvK, verbaal 21-6-1852, 4.
- 48 Van Raders aan de minister van koloniën, 6-7-1852. ARA, MvK, verbaal 27-7-1852, 19.
- 49 Brief van de minister van justitie aan de minister van koloniën, 3-9-1852. ARA, MvK, verbaal 13-9-1852, 16/152-92.
- 50 ARA, MvK, verbaal 13-9-1852, 16/152-92.
- 51 Verschillende auteurs hebben de kwestie van de afschaffing van de Nederlandse slavenhandel en vervolgens de slavernij behandeld. Hierbij worden steeds vergelijkingen getrokken met de Engelse en - in mindere mate - met de Franse ontwikkelingen. Ook behandelen zij diverse opvattingen en zienswijzen over dieperliggende achtergronden die ter verklaring kunnen dienen waarom in deze landen de afschaffing van de slavenhandel en slavernij op zo verschillende tijdstippen tot stand kwam. Zie Emmer 1980; Kuitenbrouwer 1975 en 1978; Gijswijt 1975; Siwipersad 1979:271-5; J.M. van Winter 1953.
- 52 Brief van Van Raders aan de minister van koloniën, 5-7-1852. ARA, MvK, verbaal 27-7-1852, 19.
- 53 Deze getuigenissen werden afgelegd in antwoord op de vraag of Curaçaose slaven ná de Emancipatie, gezien het verwachte tekort aan arbeidsgelegenheid op de eilanden genegen waren in Suriname te gaan werken.
- 54 Enkele Nederlandse universiteiten (Groningen, Utrecht, Leiden, Harderwijk) hielden vanaf hun stichting tot in de twintigste eeuw een "Album Studiosorum" bij. Voor de later opgerichte Universiteiten van Nijmegen en Tilburg werden de Jaarboeken geraadpleegd; ook de "Jaarboeken" van de oudere universiteiten bleken nog gegevens over Antilliaanse studenten te bevatten en vormden dus een aanvulling op het "Album Studiosorum".
- 55 Het Canisiuscollege te Nijmegen en Rolduc te Roermond gaven vanaf 1900 een jaarboek uit. Over Antilliaanse studenten heb ik hieruit gegevens verzameld tot en met 1955 ("Oms College Jaarboek", 1900-1955, en "Rolduc Jaarboek", 1921-1955).
- 56 ARA, WIC, 420/204.
- 57 Gegevens over de historische ontwikkeling van het onderwijs op de Nederlandse Antillen ontleende ik aan Van Bergeijk, Van Oirschot en Winkel (1970), Prins (1974) en Hartog (1964: 279-80, 499-512, 628-34).
- 58 "De Onpartijdige" (jrg. 1, no. 22, 1871) had dit artikel overgenomen om de argumentatie voor een gekozen Koloniale Raad met censuskiesrecht kracht bij te zetten.
- 59 Brief van Zuster Ewalde van de congregatie Zusters Franciscanessen van Mariadal, gevestigd te Roosendaal, 23 september 1983.
- 60 Gegevens van Zuster Theresia Marie van den Hogen; brief 17 oktober 1983.
- 61 Het ontstaan, de organisatie en de doelstellingen van de Jezusietenorde en met name het Canisiuscollege worden beschreven in het gedenkboek van het Canisiuscollege "Hoe wij slaagden" (Starink, Kuipers en Tromp 1982). Het college is in 1981 verhuisd naar het complex van het voormalige Rooms-Katholieke Meisjeslyceum Mater Dei; het Canisius en Mater Dei vormen nu samen een scholengemeenschap.
- 62 Izaak Debrot heeft zijn jeugdherinneringen ook beschreven in de bundel "Galante verhalen uit de diplomatieke dienst" (1976:185-91).
- 63 ARA, MvK na 1900, Stamboek der West-Indische Ambtenaren, 1850-1918, 3242.
- 64 "Funchi" is een stevige, uit maïsmeel bereide pap, op de Benedenwindse Antillen bij de hoofdmaaltijd gegeten en als volksvoedsel beschouwd; in de Nederlandse keuken heeft de aardappel dezelfde functie.
- 65 De heer Carel de Haseth te Curaçao, kleinzoon van de briefschrijver, was zo vriendelijk mij een fotokopie van deze brief, gedateerd 27 oktober 1928, te laten kopiëren.
- 66 De geschiedenis van dit "veelbewogen tijdperk" is door Hamelberg (1897:24), Van Meeteren (1944) en Hartog (1961) beschreven: zij leggen de nadruk op een Franse poging het eiland Curaçao te veroveren. Palacios echter legt op grond van documenten uit Nederlandse, Engelse en Franse archieven meer nadruk op de verbindingen van Curaçaose jongelui met de zwarte revolutionaire bewegingen in Haïti en Guadeloupe via Franse en Haïtiaanse agenten op Curaçao. Waar tot nog toe werd aangenomen dat Luis Brión pas in 1802 op Curaçao was teruggekeerd, stelt Palacios dat hij reeds eind 1800 weer op zijn geboorteeiland was.
- 67 Deze brief, berustend in het ARA, is gepubliceerd door C.F.A. van Dam, samen met de Nederlandse vertaling ervan, gemaakt door een vertaler ten behoeve van gouverneur Kikkert (Van Dam 1965:113-5).
- 68 C. de Jong (1972) vermeldt dat hij de dissertatie van Cornelis Spencer niet te pakken heeft kunnen krijgen. Ook een naarstig onderzoek van Stanley Criens heeft niets opgeleverd. De dissertatie van Nedermeyer von Rosenthal is echter vertaald en bevindt zich in getypte vorm in de collectie van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. De vertaling is van de hand van V.A.M. Hendriks. Zie Nedermeyer von Rosenthal 1962:38.
- 69 In zijn artikel over de Joodse gemeenten op Curaçao merkten Jessurun Cardozo, S. Maduro en J. Maduro (1948:112-3) op dat onder de aan Nederlandse universiteiten opgeleide Joodse jongelui het gebruik van de Nederlandse taal gaandeweg toenam, terwijl de Sefar-

dim van Curaçao zich in woord en geschrift tot het midden van de negentiende eeuw hoofdzakelijk in het Portugees uitdrukten. Overigens bestond bij het Nederlandse bestuur een zekere reserve ten aanzien van het vervullen van hoge ambten door Curaçaose Joden. Dr. Sol. C. Henriquez, die het tot het hoge ambt van procureur-generaal zou brengen, mocht niet als gouverneur ad interim optreden, in afwijking van de tot dan toe gevolgde procedures, waarin meestal de procureur-generaal als gouverneur ad interim optrad. De motivering hiervoor was: "[...] ofschoon niets te kort willende doen aan de verdiensten en verdere hoedanigheden van de heer [Sol. C. Henriquez] is Bureau B. van oordeel dat niet dan in uiterste noodzakelijkheid een Israëliet aan het hoofd - zij het dan ook tijdelijk - van een Nederlandse kolonie behoort te staan". ARA, MvK, Kabinet Geheim, 6194 (Exh. 4-3-1890, S3); ARA, MvK, Stamboek der West-Indische Ambtenaren, 1850-1918, Serie A 816-A 820, 595, 2598.

- 70 Zie voor de ontwikkeling van deze studentencultuur Hagendijk 1980.
- 71 Interview Cohen Henriquez; deze nota is in zijn bezit.
- 72 L. de Jong besteedt uitvoerig aandacht aan deze "Calmeijer-gevallen" en de registratie en deportatie van buitenlandse Joden. Zie L. de Jong 4 (1972):874-6, 5(1974):538, 6(1975):274-6, 305-7.
- 73 De passages over het universitair verzet zijn gebaseerd op L. de Jong 7(1976):563-9, 579-84.
- 74 Volgens Charles J. Boom en M.P. Boom ("Beurs- en Nieuwsberichten", 21-1-1950), trachtten de Duitsers hem te dwingen namen te noemen van Nederlandse militairen die tijdens een actie onder Maduro's leiding een Duitser en een Italiaan hadden neergeschoten. Hij weigerde deze inlichtingen te geven, zoals hij volgens deze auteurs ook niet inging op een Duits aanbod zichzelf vrij te kopen.
- 75 De televisie-documentaire "Boy" werd gemaakt door Tele-Aruba en Radio Nederland-Wereldomroep (afdeling televisie), met financiële steun van Sticusa. De productie, op 29 maart 1984 voor het eerst vertoond op Tele-Aruba, was in handen van Ted Schouten en Wil Hellenthal-van der Meiden, de laatste tevens regisseuse. Deze documentaire was gebaseerd op interviews met mede-verzetstrijders van Boy, alsmede familieleden, vrienden en kennissen uit Aruba en Tilburg. Wil Hellenthal-van der Meiden was zo vriendelijk mij deze documentaire te vertonen. De documentaire is tot boek bewerkt: Schouten 1985.
- 76 Overigens slaagde De Lannoy erin op de "Dolle dinsdag" van 5 september 1944 uit de gevangenis te ontsnappen (interview met Tirso Sprockel).
- 77 Van Dongen: "Boy was geschikt voor 'het ruwe werk': hij had geen familieleden hier, en kon dus niet onder druk gezet worden zo hij gevangen werd genomen. Hij was direct inzetbaar om aanvallen te plegen en sabotagedaden te verrichten." Overigens verbleven inmiddels een broer en drie zusjes van Boy in Nederland (Schouten 1985:32).
- 78 Het verraad werd gepleegd door de KP-leider van Rotterdam-Zuid, die dit later bekende (Van Aerde 1951:554-6, 561).
- 79 Verschillende geïnterviewden verklaarden geld te hebben ontvangen van "Oost en West" en/of de Fraters van Tilburg.
- 80 ARA, Gouverneur van Suriname, Kabinet Geheim, 601.
- 81 Deelnemers aan de vergadering van 15 augustus 1945, waren de dames V. van de Hoeven, Elsa Graneveldt, Alice Martijn, G. Sprockel, C. Claesens, E. Niesten, W. Swinkels, B. van Tulder en E. Fontilus, alsmede de heren T. Sprockel, D. Navarro, L. de Lannoy, J. Mauricio, B. Leito, A. Hermans, J. Ellis, E. Wever, J. Herrera, E. Fontilus, J. Sprockel, T. Kroon, R. de Jongh, E. Newton, B. Claesens, N. Ecury, F. Tromp, N. Henriquez, C. Brouwer. Van deze 28 zouden er acht in Nederland blijven om hun studie te beëindigen.
- 82 Interview Delfincio Navarro. De correspondentie met "Nieuw-Suriname" is in zijn bezit.
- 83 De tekst van dit vraaggesprek (maart 1947) is in bezit van L.W. Stadius van Eps. Zie verder "Amigoe di Curaçao", 22-5-1947.
- 84 Voor de biografie van Julian Coco heb ik mij gebaseerd op een eigen interview, alsmede op Kool 1966, Breukers 1982 en E. Palm 1978:163-4.
- 85 "Christoffel" jrg. 1, no. 1 (1955):18. In totaal werden van 1946 tot 1954 173 beurzen verleend, zowel voor universitaire studies als voor middelbare en hogere beroepsopleidingen.
- 86 Volgens Wim Stadius van Eps werden kort na de oorlog tussen enkele Antilliaanse en Surinaamse studenten nauwe contacten gelegd binnen een speciale afdeling van Sticusa die de bevordering van de integratie van Antilliaanse en Surinaamse studenten in de Nederlandse samenleving beoogde. De Nederlandse student Bas Knoppers zou zich hiervoor in het bijzonder hebben ingespannen. Andere geïnterviewden - ex-studenten uit Amsterdam, Leiden en Tilburg - bevestigden echter mijn indruk dat, hoewel soms vriendschapsbanden zijn ontstaan tussen Antilliaanse en Surinaamse studenten, er nauwelijks samenwerking tussen de Antilliaanse en Surinaamse studentenverenigingen bestond.
- 87 René Römer (1974b) meent dat, hoewel ook de Arubaan en Bonairiaan het papiaments spreekt, ieder het papiaments niet als een "Antilliaanse" taal beschouwt, maar als "zijn" taal. Volgens Römer speelt hierbij het geografische aspect - de insulaire situatie - een belangrijke rol. Elke eilandbewoner beperkt het "wij" tot zijn eigen eilandelijke samenleving en beleeft deze eilandelijke samenleving als een zelfstandige socio-culturele entiteit. Dit brengt Römer tot de conclusie dat, hoewel er een gemeenschappelijke taal- en cultuurgemeenschap bestaat op de Benedenwindse eilanden en hoewel wellicht de bewoners van deze drie eilanden "Antilliaanser" zijn dan zij zich realiseren, er voor de eilandbewoner apart géén Nederlandse Antillen bestaat: dat is zuiver een rechtsgemeenschap, een juridische

constructie die geen basis vindt in de sociale werkelijkheid en belevenis van de eilandbewoners. Geldt toch nog een zekere cultuurgemeenschap voor Aruba, Bonaire en Curaçao, met betrekking tot de Bovenwinden, met hun Angelsaksische cultuur, gaat dit helemaal niet op. De socio-culturele afstand is nog groter dan de geografische afstand tot de drie Benedenwindse eilanden.

88 Zie voor zijn onderzoek Raúl Römer 1956, 1958, 1974, 1977.

89 Op 18 april 1975 nam de Landsregering het besluit elk eilandgebied één spellingwijze te laten vaststellen. Het bestuur van Curaçao liet in 1976 weten de spellingwijze van de zogeheten "Ortografia Römer-Maduro-Jonis" aan te nemen. Zie Ortografia de papiamentu 1983:27.

90 Zeer interessante documentatie met betrekking tot Colá Debrot is te vinden in de "Sticusa Documentatie Colá Debrot" (aangehaald als S.D.C.D.). Deze documentatie werd mede naar aanleiding van de tentoonstelling "Leven en Werken van Colá Debrot (1902-81)" (Letterkundig Museum, Den Haag, mei-augustus 1985) samengesteld. J.W. Bennebroek-Gravenhorst schreef de teksten voor de tentoonstelling; hiervan heb ik dankbaar gebruik gemaakt (S.D.C.D., 5). Zie verder De Roo 1980, Severing 1979, Smit en Heuvel 1975, Van der Wal en Van Wel 1980.

91 Voor recensies, zie S.D.C.D., 1 en 2.

92 Ik baseer mijn verhaal over Boeli van Leeuwen voornamelijk op De Roo 1980:49-68 en op een eigen interview met Walter Palm.

Literatuur

- Aerde, Rogier van
1951 "De Landelijke Knokploegen", in: Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP. Deel I. Kampen: Kok; Bilthoven: Nelissen, pp. 347-598.
- Album Studiosorum
1875 Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae, 1575-1875. Accedunt nomina curatorum et professorum per cadem secula. [Ed. Guilielmus du Rieu.] Hagae Comitum: Nijhoff.
1925 Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae, 1875-1925. Bijgebracht door dr. J.E. Kroon. Leiden: Sijthoff.
- Almanak
1955 Almanak voor de Civitas Academica der Leidsche Universiteit. Leiden.
"Almanak"
1956-65 "Almanak van het Leidsche Studentencorps". Leiden.
- Amersfoort, J.M.M. van
1971 "De Antillianen", in: H. Verwey-Jonker (ed.), Allochtonen in Nederland. Den Haag: Staatsuitgeverij, pp. 173-85.
- Attema, Y.
1976 St. Eustatius. A short history of the island and its monuments. Zutphen: Walburg Pers.
- Bade, J.J. en H.J. Boukema
1966 "Ontstaan van het Peter Stuyvesant College", in: Skein: documentaire van het Peter Stuyvesant College, 1941-1966. Samengesteld door J.J. Bade en H.J. Boukema. Baarn: Bosch en Keuning, pp. 8-22.
- Bergeijk, J. van, A. van Oirschot en A.C. Winkel
1970 "Historische schets van het Antilliaanse onderwijs", in: F.W. Prins (ed.), Leerplan en leidraad voor het basis-onderwijs op de Benedenwindse Eilanden der Nederlandse Antillen. Boek een. Zeist: Dijkstra, pp. 22-35.
- Bezemer, K.W.L.
1954 Zij vochten op de zeven zeeën. Verrichtingen en avonturen der Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog. Utrecht: De Haan.
- Boeldak, Ronaldo D.
1984 Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez. Voorvechter voor de politieke emancipatie der Nederlandse Antillen. Groningen: s.n. [Doctoraalscriptie Instituut voor Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen.]
- Boogaart, Ernst van den
1982a "Colour prejudice and the yardstick of civility: the initial Dutch confrontation with black Africans, 1590-1635", in: Robert Ross (ed.), Racism and colonialism. Den Haag: Nijhoff, pp. 33-54.
1982b "Europeanen en niet-Europeanen in zestiende-eeuws Nederlands perspectief", De Gids 145:6-25.
- Boogaart, E. van den et al (eds.)
1982c Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis, 1590-1975. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck.
- Boogaart, Ernst van den en Pieter C. Emmer
1979 "The dutch participation in the Atlantic slave trade, 1596-1650", in: Henry A. Gemery and Jan S. Hogendoorn (eds.), The uncommon market. Essays in the economic history of the Atlantic slave trade. New York etc.: Academic Press, pp. 353-76.
- Bordewijk, H.W.C.
1914 Handelingen over de reglementen op het beleid der regeering in de koloniën Suriname en Curaçao. 's-Gravenhage, Nijhoff.
- Boxer, C.R.
1965 The Dutch seaborne empire, 1600-1800. London-New York: Knopf.
- Brenneker, P.
1974 Sambumbu. Volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire. Deel 9. Willemstad: s.n.
- Breukers, E.
1982 "Julian Coco in conversation with Els Breukers", Guitar 11(3):18-9.

- Bridenbaugh, Carl en Roberta Bridenbaugh
1972 No peace beyond the line. The English in the Caribbean, 1624-1690. New York: Oxford University Press.
- Bugner, Ladislav (ed.)
1976 The image of the black in Western art. Volume I: From the pharaohs to the fall of the Roman empire. New York: William Morrow.
- Burgerlijk Wetboek
1868 "Burgerlijk Wetboek voor de Kolonie Curaçao", in: Wetboeken en Reglementen voor de kolonie Curaçao. 's-Gravenhage: Algemene Landsdrukkerij.
- Buve, R.
1963 "Surinaamse slaven en vrije negers in Amsterdam gedurende de achttiende eeuw", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 119:8-17.
- Bijkershoek, Cornelli van
1962 Observationes tumultuariæ. Ediderunt A.M. Meijers-H.F.W.D. Fischer-M.S. van Oosten. Tomus Quartus. Harlemi: Tjeenk Willink.
- Calmeyer, M.R.H.
1973 "Het geslacht Heyliger. Planters, reders en regenten op de Bovenwindse Antillen", Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau 27:97-180.
- Cohen, William B.
1980 The French encounter with Africans. White response to blacks, 1530-1880. Bloomington-London: Indiana University Press.
- Cohen Henriquez, P.
1936a "Nederlands economische belangen in Latijnsch-Amerika", Nederlandsch Economisch Tijdschrift 3(10):205-9.
1936b "De Nederlandsche ingenieurs en industrialiseerend Latijnsch-Amerika", De Ingenieur 51(41):A 327-9.
1937 De economische toekomst van Curaçao en de noodzaak van een nauwer contact met het moederland. Een Curaçao-Instituut gewenst? Inleiding te houden voor de groep West-Indië van het Indisch Genootschap op 16 december 1937. Den Haag: s.n.
1958 "Vier arme zusters", in: H. de Wit en J. van de Walle (eds.), De Nederlandse Antillen in de actualiteit. Amsterdam: Wereldbibliotheek, pp. 66-73.
- Cohen Henriquez, Ph.
1983 "Mijn broer Ernest", in: W. Breemhaar en T.R. Hidma (eds.), Samenleven, samenwerken: opstellen aangeboden aan prof. mr. E.C. Henriquez ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag. Deventer: Kluwer, pp. IX-XII.
- Costa Gomez, Moises Frumencio da
1935 Het wetgevende orgaan van Curaçao. Samenstelling en bevoegdheid, bezien in het kader van de Nederlandsche koloniale politiek. Amsterdam: Paris.
1945 De politiek van Nederland ten aanzien van de overzeese staatsdeelen in verband met de nieuwe opvattingen over koloniale politiek. Curaçao: Tipografia Eléctrica.
- Crane, J.G.
1971 Educated to emigrate. The social organization of Saba. Assen: Van Gorcum.
- Dam, C.F.A. van
1965 "Brieven van Simon Bolivar en Louis Brion in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage", Nieuwe West-Indische Gids 44:109-18.
- Debrot, Cola
1933 "De Mapen", Forum 2:561-80, 686-700, 732-40.
1934-5 "Mijn zuster de negerin", Forum 3:1171-87; 4:37-61.
1940 "Tegenstellingen", Criterium 1(1):1-5.
1945a "Bevolkingsgroepen op Curaçao", Cultureel Indië 7:131-45.
1945b "Open kaart", in: Cola Debrot en Gerard Knувelder, Ars et vita. Helmond: Helmond, pp. 43-53.
1946 Bid voor Camille Willocq. Novelle. Amsterdam: Meulenhoff.
1948 Bewolkt bestaan; roman. Amsterdam: Meulenhoff.
1950 "Bokaal aan de lippen. Blijspel in zeven bedrijven. Opgedragen aan prof. Willem Pée", Nieuw Vlaams Tijdschrift 5:225-301.
1953 "Ontmoetingen met M. Nijhoff", De Gids 116:227-38.
1963 Dagboekbladen uit Genève. Amsterdam: Bezige Bij.
1985 Verzameld werk, 2. Gedichten. Verzorgd en van een beschrijving van de varianten voorzien door J.J. Oversteegen. Amsterdam: Meulenhoff.
zie ook: S.D.C.D.
- Debrot, Izaak C.
1976 Galante verhalen uit de diplomatieke dienst. Amsterdam: Teleboek.
1977-78 "Dr. W.Ch. de la Try Ellis (1881-1977)". Nieuwe West-Indische Gids 52:164-6.
- Debrot-Reed, Estelle
1985 "Presentatie verzamelde werken van Cola Debrot in Letterkundig Museum", Sticusa Journaal 15(103):8-10.
- Debrunner, Hans Werner
1979 Presence and prestige: Africans in Europe. A history of Africans in Europe before 1918. Basel: Basler Afrika Bibliographien.

- Denuncé, J. (ed.)
 1937 Dokumenten voor de geschiedenis van den handel. Deel II: Afrika in de XVIe eeuw en de handel van Antwerpen. Antwerpen-'s-Gravenhage: Nijhoff.
- Edwards, Paul en James Walvin
 1976 "Africans in Britain, 1500-1800", in: Martin L. Kilson and Robert I. Rotberg (eds.), *The African diaspora. Interpretive essays.* Cambridge etc.: Harvard University Press, pp. 172-204.
- 1983 *Black personalities in the era of slave trade.* London: MacMillan.
- Elias, J.E.
 1963 *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795.* Amsterdam: Israel.
- Emmanuel, Isaac S. en Suzanne A. Emmanuel
 1970 *History of the Jews of the Netherlands Antilles. First volume: History. Second volume: Appendices.* Cincinnati: American Jewish Archives.
- Emmer, P.C.
 1972 "The history of the Dutch slave trade: a bibliographical survey", *Journal of Economic History* 43:728-47.
- 1973 "Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw, I", *Economisch- en Sociaal-historisch Jaarboek* 36:146-215. [Tezamen met Emmer 1974 apart uitgegeven: Leiden: Brill, 1974.]
- 1974 "Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw, II", *Economisch- en Sociaal-historisch Jaarboek* 37:44-144. [Ook versch.: Leiden: Brill, 1974.]
- 1980 "Anti-slavery and the Dutch: abolition without reform", in: Christine Bolt and Seymour Drescher (eds.) *Anti-slavery, religion and reform: essays in memory of Roger Anstey.* Folkstone: Dawson; Hamden: Archon, pp. 80-98.
- 1981 "The West India Company, 1621-1791: Dutch or Atlantic?", in: Leonard Blussé and Femme Gaastra (eds.), *Companies and trade.* The Hague etc.: Nijhoff, pp. 71-95.
- Fasseur, C.
 1982 "Suriname en de Nederlandse Antillen 1795-1914", in: E. van den Boogaart et al (eds.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590-1975.* Haarlem: Fibula-van Dishoeck, pp. 194-200.
- Fortune, Stephen Alexander
 1984 *Merchants and Jews. The struggle for British West Indian commerce, 1650-1750.* Gainesville: University Presses of Florida.
- Goris, J.A.
 1923 "Uit de geschiedenis der vorming van het Antwerpsch Stadsrecht. Slavernij te Antwerpen in de XVIde eeuw", *Bijdragen tot de Geschiedenis* 15:541-4.
- Goslinga, Cornelis Ch.
 1971 *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast, 1580-1680.* Assen: Van Gorcum.
 1985 *The Dutch in the Caribbean and in the Guianas, 1680-1791.* Assen: Van Gorcum.
- Groot Placaatboek
 1796 *Groot Placaatboek, vervattende de Placaaten, ordonnantien en edicten, van de Hoog. Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden; en van de Edele Groot Mog. Heeren Staaten van Holland en Westvriesland; mitsgaders van de Edele Mog. Heeren Staaten van Zeeland. [...] En nu tot den jaare 1794 in geslooten in het licht gegeven door Mr. Joannes van der Linden, practizeerend Advocaat te Amsterdam. Negende Deel.* Amsterdam: Allart.
- Gijswijt, Marijke
 1975 "Slavenhandel en slavernij als sociaal en politiek probleem: de abolities door Engeland, Frankrijk en Nederland", in: *Werkschrift 8.* Amsterdam: Historisch Seminarium Universiteit van Amsterdam, pp. 3-30.
- Hagendijk, Rob
 1980 *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur.* Amsterdam: SUA.
- Hamelberg, J.H.J.
 1897 "Een veelbewogen tijdperk; een achttal jaren uit de geschiedenis van Curaçao 1796-1804" *Eerste jaarlijksch verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap*:22-94.
- 1901a *De Nederlanders op de West-Indische eilanden. I. De benedenwindsche eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba.* Amsterdam: De Bussy.
 1901b *Documenten behorende bij "De Nederlanders op de West-Indische eilanden". I. Curaçao, Bonaire, Aruba.* Amsterdam: De Bussy.
- Hartog, Joh.
 1953 *Aruba. Zoals het was, zoals het werd. Van de tijd der Indianen tot op heden.* Aruba: De Wit.
 1957 *Bonaire. Van Indianen tot toeristen.* Aruba: De Wit.
 1961 *Curaçao. Van kolonie tot autonomie. Deel I: tot 1816. Deel II: na 1816.* Aruba: De Wit.

- 1962 Het verhaal der Maduro's en foto-album van Curaçao 1837-1962. Uitgegeven ter gelegenheid van het honderd vijftwintig-jarig bestaan van S.E.L. Maduro & Sons N.V. en opgedragen aan de bevolking van de Nederlandse Antillen. Aruba: De Wit.
- 1964 De Bovenwindse eilanden, St. Maarten, Saba, St. Eustatius. Eens gouden rots, nu zilveren dollars. Aruba: De Wit.
- 1968 Luis Brión, de admiraal-financier. Tweede druk. Aruba: De Wit.
- 1983 De Nederlandse Antillen en de Verenigde Staten van Amerika. Zutphen: Walburg Pers.
- Hoetink, Harry
- 1974 Het patroon van de oude Curaçaose samenleving. Een sociologische studie. Vierde druk. Aruba: De Wit. [Oorspr. uitg.: Assen: Van Gorcum, 1958.]
- 1982 The Dominican people, 1850-1900. Notes for a historical sociology. Baltimore- London: Johns Hopkins University Press. [Oorspr. titel: El pueblo Dominicano 1850-1900: apuntes para su sociología histórica. Santiago, R.D.: Universidad Católica Madre y Maestre, 1971.]
- Hoff, J.H. van 't
- 1922 "De vroegere Portugeesch-Joodsche gemeente en de kerkeraad der Hervormde Gemeente te Middelburg", in: Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland. Middelburg: Altorffer, pp. 14-28.
- Hoornik, Ed.
- 1967 "Cola Debrot als tijdschriftleider", in: Cola Debrot: persknipsels met kritieken en biografische gegevens. Amsterdam: Sticusa, pp. 13-4.
- Israel, Jonathan I.
- 1983 "The economic contribution of Dutch Sephardi jewry to Holland's golden age, 1595-1713", Tijdschrift voor Geschiedenis 96:505-35.
- "Jaarboek Leiden"
- 1926-54 "Jaarboek der Rijks-Universiteit te Leiden". Leiden.
- "Jaarboek Tilburg"
- 1927-65 "Jaarboek der Katholieke Economische Hogeschool". Tilburg.
- Japikse, N. (ed.)
- 1926 Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609. Deel IX. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Jessurun Cardozo, Is., S.A.L. Maduro en J.M.L. Maduro
- 1948 "Ons Joods leven", in: Oranje en de zes Caraïbische parelen. Officieel gedenkboek ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina Helena, Pauline, Maria, 1898-31 augustus-1948. Amsterdam: De Bussy, pp. 106-21.
- Jong, C. de
- 1972 "The Dutch press campaign against the negro slave trade and slavery", Mercurius 15 (maart): 27-54.
- Jong, L. de
- 1970 Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 3: Mei '40. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- 1972 Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 4: Mei '40-Maart '41. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- 1974 Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5: Maart '41-Juli '42. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- 1975 Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 6: Juli '42-Mei '43. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- 1976 Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7: mei '43-juni '44. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Jong, Th.P.M. de
- 1966 De krimpende horizon van de Hollandse kooplieden. Hollands welvaren in het Caraïbisch zeegebied. Assen: Van Gorcum.
- Jonxis, J.H.P.
- 1983 "Ten geleide" in: Essays dedicated to prof. dr. Carlos A. Winkel on the occasion of his retirement. Curaçao: s.n., pp. 3-6.
- "Kambio"
- 1965-68 "Kambio"; portabos independiente Antijano. Amsterdam.
- Kasteel, Annemarie C.T.
- 1956 De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen. 's-Gravenhage: Van Hoeve.
- Klaassen, M.J.C.
- 1979a Adelborstenopleiding te Delft - Medemblik - Breda. 1816-1857. Den Helder: Koninklijke Marine.
- 1979b Gedenkboek honderdvijftwintig-jarig bestaan der Adelborstenopleiding te Willemsoord, 1854-1979. Den Helder: Koninklijke Marine.
- Knappert, L.
- 1930 "Naamlijst van West-Indische studenten te Leiden, Utrecht, Groningen en Harderwijk, 1701-1813", Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 6e reeks, 10:291-4.

- Koen, E.M.
1968 "Duarte Fernandes, koopman van de Portugese natie te Amsterdam", *Studia Rosenthaliana* 2:178-93.
"Koloniaal Weekblad"
- 1910-33 "Koloniaal Weekblad". *Orgaan der Vereeniging Oost en West*. Den Haag [later "Oost en West"].
- Kool, Halbo C.
1966 "Julian Coco: voortreffelijk musicus, uitzonderlijk begaafd", *Amigoe di Curaçao*, 16-7-1966.
- Koornneef, H.J. en W. Veenkamp
1971 *Surinaamse en Antilliaanse studenten in Groningen*. Groningen: s.n. [Gestencild.]
- Koot, W.C.J.
1977 *De omvang, richting en samenstelling van de Antilliaanse emigratie*. Amsterdam: Anthropologisch-Sociologisch Centrum Universiteit van Amsterdam.
1979 *Emigratie op de Nederlandse Antillen. Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar omvang en achtergronden van de emigratie, in het bijzonder op Aruba en Curaçao*. Leiden: s.n.
1981 *Antillianen in Nederland. Aanpassing of behoud van eigen cultuur?* Utrecht: Stichting Kibra Hacha.
- Koot, Willem en Anco Ringeling
1984 *De Antillianen*. Muiderberg: Coutinho.
- Korver, H.J.
1975 *Varen op de West. De merkwaardige geschiedenis van de koopvaardijvaart op West-Indië en Latijns-Amerika met schepen van de Koninklijke Westindische Maildienst en de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij te Amsterdam, in de jaren 1884 tot 1972*. Bussum: De Boer Maritiem.
- Krafft, A.J.C.
1951 *Historie en oude families van de Nederlandse Antillen. Het Antilliaanse patriciaat. Met een historische inleiding, zestig genealogieën, genealogische aantekeningen, fragmenten van genealogieën, ongepubliceerde documenten en een overzicht van bronnen zowel gedrukt als in handschrift*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Kronenburg, J. van, en T.J.M. Reubsaet
1983 *Een verkenning van de arbeidsmarkt. Situatie van Antillianen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Kuitenbrouwer, Maarten
1975 "De vertraagde afschaffing. De besluitvorming over de afschaffing van de slavernij in de Nederlands-Westindische koloniën, 1851-1863", in: *Werkschrift 8*. Amsterdam: Historisch Seminarium Universiteit van Amsterdam, pp. 31-84.
1978 "De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 93:69-100.
- Kunst, A.J.M.
1974 "Van zaak tot persoon. De handel in slaven en de slavernij op de Nederlandse Antillen", in: *Verzekeringen van vriendschap. Rechtsgeleerde opstellen aangeboden aan prof. mr. T.J. Dorhout Mees*. Deventer: Kluwer, pp. 49-60.
1981 *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië*. Zutphen: Walburg Pers.
- Leeuwen, Boeli van
1960 *De rots der struikeling*. Amsterdam: Van Kampen.
1963 *Een vreemdeling op aarde*. Amsterdam: Van Kampen.
1966 *De eerste Adam*. Amsterdam: Van Kampen.
1978 *Een vader, een zoon*. Rotterdam: Flamboyant/P.
- Lier, Rudolf van
1977 *Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van Suriname*. Derde herziene uitgave. Amsterdam: Emmering. [Oorspr. uitgave: 's-Gravenhage: Nijhoff, 1949.]
- Linde, G. van der
s.a. *De vrijwillige jagers der Leidsche Hoogeschool in 1830 en 1831*. Leiden: Sijthoff.
- Locke, Alain (ed.)
1979 *The negro in art. A pictorial record of the negro artist and of the negro theme in art*. Derde druk. New York: Hacker Art Books. [Oorspr. uitg.: New York: Negro Folk Education, 1940.]
- Lorimer, Douglas A.
1984 "Black slaves and English Liberty: a re-examination of racial slavery in England", *Immigrants & Minorities* 3:121-50.
- Luckman-Maduro, E. (ed.)
1973 "Minibiografieën van doktoren die in de Nederlandse Antillen leefden en werkten", in: L.W. Stadius van Eps en E. Luckman-Maduro (eds.), *Van scheepschirurgijn tot specialist. 333 Jaar Nederlands-Antilliaanse geneeskunde*. Assen: Van Gorcum, pp. 173-87.

- Maduro, J.M.L.
 1934 "De Portugeesche Joden in Curaçao", in: Gedenkboek Nederland-Curaçao 1634-1934. Uitgegeven ter gelegenheid van de driehonderdjarige vereeniging van Curaçao met Nederland. Amsterdam: De Bussy, pp. 69-78.
- Martin, W.
 1936 De Hollandsche schilderkunst in de zeventiende eeuw. Rembrandt en zijn tijd. Onze 17e eeuwse schilderkunst in hare bloeitijd en nabloei. Amsterdam: Meulenhoff.
- Martinus Arion, Frank
 1961 Ta amor so por. Un korona di poesia traha riba un isla ku no ta eksisti, mei-mei di Hulanda ku kòrsòw. Willemstad: Salas.
- Meeteren, Nicolaas van
 1944 Noodlotsdagen. Grepen uit de geschiedenis van Curaçao, 1799-1800. Willemstad: De Stad.
 1947 Volkskunde van Curaçao. Willemstad: Scherpenheuvel.
- Meyer, A.
 1971 "Achtergronden en problemen van de emigratie van Antillianen naar Nederland", Nieuwsbrief, no. 6:152-6.
- Nedermeyer von Rosenthal, J.Th.H.
 [1962] Inaugurale, historische en politieke dissertatie over de terecht afgeschafte handel in Afrikaanse slaven en over de noodzaak tot volledige afschaffing van de slavernij der Afrikanen, gehouden te Leiden 24 juni 1816. Vertaling [uit het Latijn] door V.A.M. Hendriks. [Amsterdam:] s.n. [Gestencild.]
- "Neerlandia"
 1900-40 "Neerlandia". Maandblad van het Algemeen Nederlandsch Verbond. 's-Gravenhage.
 "Noticiero"
 1951-52 "Noticiero". Uitgave van de Vereniging van Antilliaanse studenten in Nederland. [Amsterdam.]
- Nystad, S.
 1979-80 "Johan Maurits, Albert Eckhout en de gezant van Sonho", Tableau 2:80-5.
 "Onpartijdige, De"
 1870-71 "De Onpartijdige". Curaçao.
 Ons College Jaarboek
 1915 Ons College Jaarboek, 1900-1915. Nijmegen: St. Canisius College.
 "Ons College Jaarboek"
 1916-55 "Ons College Jaarboek". Nijmegen: St. Canisius College.
 Onze medewerkers
 1956 "Onze medewerkers", Christoffel 1:339-40.
 "Oost en West"
 1934-55 "Oost en West". Maandblad van de Koninklijke Vereeniging Oost en West, Den Haag.
- Oosten, M.S. van (ed.)
 1962 Systematisch compendium der observationes tumultuariae van Cornelis van Bijnkershoek. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Oostindie, Gert
 1986 "Kondreman in Bakrakondre. Surinamers in Nederland, 1667-1954", in: Gert Oostindie en Emy Maduro, In het land van de overheerser. II. Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954. Dordrecht: Foris, pp. 1-131.
- Opvang-rapport
 1971 Opvang-rapport 1971: samengesteld door de Stichting Antilliaanse Studenten Raad. S.l.:s.n.
- Ortografia
 1983 Ortografia di papiamentu. Edishon di Sekshon Informativo di Schooladviesdienst pa promoshon di bon uzo di papiamentu den enseñansa i komunidad. Kòrsou: Teritorio Insular di Kòrsou.
- Oudschans Dentz, Fred
 1941 "Jacobus Joannes Eliza Capitein, een Afrikaansche Moor, die predikant werd op de kust van Guinea", Indische Gids 63:376-9.
 1942 "De geschiedenis van het Collegium Neerlandicum, de eerste en eenige middelbare onderwijsinrichting op Curaçao, 1866-1871", West-Indische Gids 24:269-77.
- Paasman, A.N.
 1984 Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting. Leiden: Nijhoff.
- Palacios, Roberto
 1983 "Ansia de libertad. Documentos relativos a la Revolución Francesa en Curazao y la lucha por la igualdad y libertad de 1791-1800, en el Archivo Nacional de los Países Bajos y en el antiguo Archivo de Curazao que allí reposa", Lantèrnu 1(1):20-6.
- Palm, Edgar Rudolf Roemer
 1978 Muziek en musici van de Nederlandse Antillen. Willemstad: Curaçaosche Courant.
- Palm, Julius Philip de
 1969 Het Nederlands op de Curaçaose school. Groningen: Wolters.

- Paula, A.F. (ed.)
1974 1795. De slavenopstand op Curaçao. Een bronnenuitgave van de originele overheidsdocumenten. Verzorgd en uitgegeven door het Centraal Historisch Archief, onder leiding van dr. A.F. Paula. Curaçao: Centraal Historisch Archief.
- Pieters, Roy A.M.
1984 Progreso di Antianonan? Een oriënterend onderzoek naar de positie van Antillianen in Noord-Brabant en Limburg. Eindhoven: Stichting Progreso Antiyano.
- Pinedo, Gabriël Abraham
1882 Oorlogs-contrabande. Amsterdam: Bingers.
- Pollak-Eltz, Angelina
1977 "Slave revolts in Venezuela", in: Vera Ruben and Arthur Tuden (eds.), Comparative perspectives on slavery in new world plantation societies. New York: New York Academy of Sciences, pp. 439-45.
- Postma, J.
1972 "The dimension of the Dutch slave trade from Western Africa", Journal of African History 12:237-48.
- Preedy, S.E.
1984 Negers in de Nederlanden, 1500-1863. Waarschuwing en een aansporing. Nijmegen: MASUSA.
- Prins, F.E.
1974 Latent taaltalent. Over de stiefmoederlijke behandeling van een moedertaal. Zeist: Dijkstra.
- Prins-Winkel, A.C.
1973 Kabes duru? Verslag van een onderzoek naar de onderwijssituatie op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen, in verband met het probleem van de vreemde voertaal bij het onderwijs. Assen: Van Gorcum.
- "Publicatie-Blad"
1816-65 "Publicatie-Blad van Curaçao en onderhorigheden, behelzende de publicatiën, notificatiën, reglementen, tarieven, ordonnantiën en andere wettelijke verordeningen, voor die bezittingen uitgevaardigd [in de jaren 1816-1865]". Willemstad: s.n.
- Raders, R.F. baron van
1856 Het gevoelen van de minderheid der Staatscommissie benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, no. 66, met opzigt tot de maatregelen voor de slaven in Suriname en op de Nederlandsche West-Indische eilanden, door de meerderheid der Commissie aangeprezen, in hare rapporten aan den Koning van 16 augustus 1855 en 26 mei 1856. 's-Gravenhage: Doorman.
- 1861 De wijze van opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische koloniën, welke zooveel mogelijk beantwoordt aan de verschillende belangen te weten: van den staat, van de betrokkene koloniën, van hare vrijen ingezetenen en van de slavenbevolking zelve. 's-Gravenhage: Doorman.
- Rapport, Eerste
1855 Eerste Rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, no. 66 tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën: Suriname. 's-Gravenhage: Van Cleef.
- Rapport, Tweede
1856 Tweede Rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, no. 66, tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën: de Nederlandsche West-Indische eilanden en bezittingen ter kuste van Guinea. 's-Gravenhage: Van Cleef.
- Ratelband, K. (ed.)
1959 De Westafrikaanse reis van Piet Heyn, 1624-1625. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Renkema, W.E.
1981 "De export van Curaçaose slaven 1819-1847", in: P. Boomgaard et al (eds.), Exercities in ons verleden. Twaalf opstellen over de economische en sociale geschiedenis van Nederland en koloniën 1800-1900; aangeboden aan prof. dr. W.J. Wieringa bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Assen: Van Gorcum, pp. 188-208.
- Römer, Raúl G.
1956 "Taalonderzoek op de Nederlandse Antillen", Christoffel 1:262-4.
1958 "Geheimen van het papiamentu", in: H. de Wit en J. van de Walle (eds.), De Nederlandse Antillen in de actualiteit. Amsterdam: Wereld-Bibliotheek, pp. 120-9.
1969 Ontwerp van een spelling van het Papyamentu. Willemstad: s.n.
1977 "De taalsituatie op de Nederlandse Antillen", in: René A. Römer (ed.), Culturele mozaïek van de Nederlandse Antillen. Constanten en varianten. Zutphen: Walburg Pers, pp. 76-95.
- Römer, René A.
1974a Kòrsòw. Een sociologische verkenning van een Caraïbische maatschappij. Herziene druk. Curaçao: Van Dorp. [Oorspr. uitg.: Curaçao: Van Dorp, 1969.]
1974b "Het 'wij' van de Curaçaoenaar", Kristòf 1:49-60.
1977 Un pueblo na kaminda. Een sociologisch historische studie van de Curaçaose samenleving. Leiden: s.n.

- ''Rolduc's Jaarboek''
 1921-55 ''Rolduc's Jaarboek''. Roermond: Van der Marck.
- Roo, Jos de
 1979 ''Niet blank, niet zwart, maar koffiekleurig. Hardnekkige misverstanden over 'Mijn zuster de negerin' '', Amigoe di Curaçao, 17-2-1979:9.
 1980 Antilliaans literair logboek. Zutphen: Walburg Pers.
 1985 ''Cola Debrot'', Amigoe di Curaçao-Napa, 24-5-1985:1,8-9.
- Roorda, D.J.
 1975 ''Het Hollandse regentenpatriciaat in de 17e eeuw'', in: G.A.M. Beekelaar et al (eds.), Vaderlands verleden in veelvoud; 31 opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500. Den Haag: Nijhoff, pp. 232-51.
- Rosenberg, Jakob and Seymour Slive
 1972 ''Painting: 1600-1675'', in: Jakob Rosenberg, Seymour Slive and E.H. ter Kuile (eds.), Dutch art and architecture: 1600 to 1800. First paperback edition, revised. Harmondsworth etc.: Penguin, pp. 13-345. [Oorspr. uitg.: Harmondsworth etc.: Penguin, 1966.]
- Rustige, J.
 1934 De Curaçaosche Vereniging van Hoedenvlechtsters ''Arbeid Adelt'' alsmede eenige algemeene opmerkingen over de Curaçaose stroohoeden-vlechnijverheid. Amsterdam: Duwaer.
- S.D.C.D.
 1985 Sticusa Documentatie Colá Debrot. Map 1: Krantenberichten, recensies, tijdschrift-artikelen over Debrot, 1935-1967; Map 2: Krantenberichten, recensies, tijdschrift-artikelen over Debrot, 1967-heden; Map 3: Manuscripten, artikelen, toespraken, lezingen, gedichten van Debrot, 1923-1960; Map 4: Manuscripten, artikelen, toespraken, lezingen, gedichten van Debrot, 1960-1981; Map 5: Foto's, brieven, personalia etc. van en over Debrot. (Zie noot 90.)
- Schouten, Ted
 1985 Boy. Een Antilliaanse jongen in het Nederlands verzet. Oranjestad: Charuba; Den Haag: Leopold.
- Schrijversprentenboek
 1980 Schrijversprentenboek van de Nederlandse Antillen. Amsterdam: Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa); 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Schutte, Gerrit Jan
 1974 De Nederlandse patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800. Groningen: Tjeenk Willink.
- Schutter, G.N.
 1956 '' 'Welgelegen' te Kleinemeer'', in: Groningse Volksalmanak, pp. 10-46.
- Seleky, J.
 1980 Antillianen in Nederland. Utrecht: Landelijke Commissie van Antilliaanse Welzijnsstichtingen.
- Severing, R.
 1979 Enkele aspecten van de roman ''Bewolkt Bestaan'' van Colá Debrot. Tilburg: s.n. [Scriptie Katholieke Leergangen Tilburg.]
- Sheridan, Richard B.
 1977 ''The role of the Scots in the economy and society of the West Indies'', in: Vera Rubin and Arthur Tuden (eds.), Comparative perspectives on slavery in new world plantation societies. New York: New York Academy of Sciences, pp. 94-106.
- Siwipersad, Jozef Prabhudass
 1979 De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij (1833-1863). Groningen: Bouma's Boekhuis; Castricum: Bert Hagen.
- Smit, C.G.M. en W.F. Heuvel
 1975 Autonom. Nederlandstalige literatuur op de Antillen. Rotterdam: Flamboyant/P.
- Soest, Jaap van
 1977 Olie als water. De Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw. Tweede druk. Zutphen: Walburg Pers. [Oorspr. uitg.: Curaçao: Hogeschool van de Nederlandse Antillen en het Centraal Historisch Archief, 1976.]
 1980 De betrekkingen tussen Curaçao en Venezuela: een historische analyse. Willemstad: Universiteit van de Nederlandse Antillen.
 1981 De stem van Curaçao. Een inleiding tot de geschiedenis van de Curaçaose Eilandsraad. Curaçao: Eilandgebied Curaçao.
- Sousa Fernandes Perna, José de
 1984 Janchi ta bai skol. Janchi gaat naar school. Een verkennend onderzoek naar de buitenschoolse factoren die van invloed zijn op de onderwijs-, leersituatie en onderwijskansen van Antilliaanse leerlingen in Groningen. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Wetenschapswinkel voor Onderwijs.
- Starink, Jan, Herry Kuiper en Will Tromp (eds.)
 1982 Hoe wij slaagden. Een reconstructie van het leven op het Sint Canisius College te Nijmegen tussen 1900 en 1960. Hilversum: KRO.

- Status van Eps, L.W.
 1947 "Een nieuwe vereniging", *Amigoe di Curaçao*, 22-5-1947.
- 1949 *De Curaçaose studenten in Nederland; met een inleiding van Cola Debrot*. Willemstad, Curaçao: Algemene Middelbare School Peter Stuyvesant College.
- Stols, Eddy
 1971 *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld 1598-1648*. Brussel: Paleis der Academiën.
- 1973 "De Zuidelijke Nederlanden en de oprichting van de Oost- en Westindische Compagnieën", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 88:1-18.
- Stoppelaar, J.H. de
 1901 *Balthasar de Moucheron. Een bladzijde uit de Nederlandsche handelsgeschiedenis tijdens den tachtigjarigen oorlog*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Straten, Hans van
 1981 "Cola Debrot en de nachtelijke stemmen bij het Domplein. Herinneringen aan schrijvers en kunstenaars uit het Utrecht van weleer", *Utrechts Nieuwsblad/N.Z.C.*, 10-12-1981:15.
- Thompson, Alvin O.
 1976-7 "Race and colour prejudices and the origin of the trans-Atlantic slave trade", *Caribbean Studies* 16(3-4):29-59.
- Triebels, L.F.
 1971 "De Antilliaanse student in Nederland" *Watapana*, 3(2):6-13.
- Trikt, C. van en J. Liong-A-Jin
 1984 *Antilliaanse bursalen in Nederland. Een onderzoek naar hun studieverloop en studieomstandigheden*. Leiden: Leids Interdisciplinair Centrum voor Onderwijs Research.
- Try Ellis, W.Ch. de la
 1981 *Antilliana. Verzameld werk van dr. W.Ch. de la Try Ellis*. Zutphen: Walburg Pers.
- Unger, W.S.
 1939 "Een geschiedenis van den negerhandel. [Recensie van] L.C. Vrijman, 'Slavenhalers en slavenhandel' ", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 54:67-9.
- 1954 *De geschiedenis van Middelburg en omtrek*. Middelburg: Altorffer.
- 1956 "Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. I. Beknopt overzicht van de Nederlandse slavenhandel in het algemeen", *Economisch-Historisch Jaarboek* 26:133-74.
- 1961 "Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. II. De slavenhandel der Middelburgsche Commerce Compagnie", *Economisch-Historisch Jaarboek* 28:3-148.
- Veen Zeppenfeldt, E.Q. van der
 1918 "Een Curaçaosche stem" *Ons College Jaarboek 1917-1918*:70-2.
- 1919 "Geneeskunde en ziekenverpleging in Ned. West-Indië", *Onze Missiën in Oost- en West-Indië* 3:40-63, 113-27.
- Verlinden, Charles
 1955 *L'esclavage dans l'Europe médiéval. Tôme premier. Péninsule Ibérique-France*. Brugge: De Tempel.
- Visman, M.A.
 1976-7 "De herkomst van onze streek- en plantagenamen. Jan Kock", *Waya* 1: juli 1976-december 1977.
- 1981 "Van slaaf tot plantagehouder. Een aspect van het 18e eeuwse plantagewezen op Curaçao", *Nieuwe West-Indische Gids* 55:39-51.
- Vrijman, L.C.
 1937 *Slavenhalers en slavenhandel*. Amsterdam: Van Kampen.
- Wal, Andries van der en Freek van Wel
 1980 *Met eigen stem. Herkenningspunten in de letterkunde van de Nederlandse Antillen*. Den Haag: Kabinet voor Nederlands-Antilliaanse Zaken.
- Walvin, James
 1973 *Black and white. The negro and English society, 1555-1945*. London: Allen Lane-The Penguin Press.
- "De Westindier"
 1952-53 "De Westindier". *Surinaams-Antilliaans blad*. Haarlem.
- West Indisch Plakaatboek
 1973 *West Indisch Plakaatboek. 1. Suriname. Plakaten, ordonnantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname 1667-1816. I: 1667-1761; II: 1761-1816*. Red. J.A. Schiltkamp en J.Th. de Smidt. Amsterdam: Emmering.
- West Indisch Plakaatboek
 1978 *West Indisch Plakaatboek. 2. Nederlandse Antillen, Benedenwinden. Publikaties en andere wetten alsmede de oudste resoluties betrekking hebbende op Curaçao, Aruba, Bonaire. I. 1638-1782; II. 1782-1816*. Red. J.A. Schiltkamp en J.Th. de Smidt. Amsterdam: Emmering.

West Indisch Plakaatboek

- 1979 West Indisch Plakaatboek. 3. Nederlandse Antillen, Bovenwinden. Publikaties en andere wetten betrekking hebbende op St. Maarten, St. Eustatius, Saba, 1648/1681-1816. Red. J.A. Schiltkamp en J.Th. de Smidt. Amsterdam: Emmering.
- Willink, Carel
- 1976 "Carel Willink over Cola Debrot", in: George Verkuil, Naderbij; met een inleiding van Simon Carmiggelt. Bussum: CentriPress.
- Winter, J.M. van
- 1953 "De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij", West-Indische Gids 34:61-90.
- Winter, P.J. van
- 1978 De Westindische Compagnie ter Kamer Stad en Lande. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Wijnman, H.F.
- 1959 "Abraham van den Tempel's portretgroep van de zeekapitein Jan van Amstel en zijn vrouw Anna Boxhoorn", Bulletin Museum Boymans-van Beuningen 10:97-109.
- Zanen, G.E. van
- 1969 David Ricardo Capriles. Student, geneesheer, schrijver, Curaçao 1837-1902. Assen: Van Gorcum.

Register Kondreman in Bakrakondre*

- Aalmoezeniershuis (Amsterdam) 28
Abongra 82
Aboulkir 87-8
Abraham 100
Academie van Franeker 29
Accara 61
Adek *zie* C.G.A. (Anton) de Kom
Adhin, Jnan H. 37
Aerssen van Sommelsdijck, Cornelis van
10, 61, 113
African Blood Brotherhood 63
Agamma 60
Agnes 86-7
Akoeba 76
Akotie, Kakera 100
AKZO 40
Algemene Middelbare School (Paramaribo)
39
Alvares, gezusters 36
Alvares, Henriette 36
Anakram, N. 123
Anthony 10
Anijs, J.E.Th. 59
April, Henri (Sugar Ray) 53
Arawakken 23
Armbestuur (Amsterdam) 46
Arrindel, Franklin 53
Assid *zie* I-Mu-Ru
Athenaeum Illustre *zie* Universiteit van
Amsterdam
Aucaner 23
Awaricary 10
- Baars, A. 124
Baas, Theo 53
Baja, Kwamina 24
"Banier van Waarheid en Recht, De" 64
Baron 17-9, 66, 123
Barrau 12, 18-9
Bartelink, E.J. 31-2
Bataafsche Petroleum-Maatschappij 67
Beeldsnijder, R. 80
Bene, Otto 47
Benjamins, H.D. 81, 103
Benoit, P.J. 10
Berggraaf, R. 44
Bernandin de Saint-Pierre, J.H. 87
- Bernardi 41
Beuzemaker, K. 69
Billings, J. *zie* Otto Huiswoud
Binnenlandse Veiligheids-Dienst (B.V.D.)
84-5, 93
Biswamitre, Clemens Ramkisoen 36-7
Blijd, Cornelis Winst 42-3
Blijd, Frits 45, 57
Boeyen, H. van 91-2
Bonaparte, Prince Roland 20-5
Bond van Surinaamse Arbeiders in
Nederland 62, 64-5
Bond voor Surinamers in Nederland 55-6
Boni (Bonni) 17, 66, 78, 82
Boni's 17
Bonne, C. 34
Bos Verschuur, Wim 108
Bouwmeester, Louis 93
Braak, Menno ter 50, 74-5, 123
Braat, Pieter 8
Brader, M. 44
Bredero, Gerbrand Adriaensz. 86
Breeveld, Julian Xaverius René 124
Breitner, G.H. 12
Breugel, G.P.C. van 19, 31, 102
Breukelerwaard, Joan *zie* Coffij
Broedergemeente *zie* Evangelische
Broedergemeente
Bruma, E.J. (Eddy) 78, 80, 82, 84, 93-4
Brusse, M.J. 46
Budd, Eddy 50
"Buiten de Perken" 71
B.V.D. *zie* Binnenlandse Veiligheidsdienst
- Cabale 61
Cameron, A.A.R. 96-7
Capitein, J.E.J. 12, 18
Caribbean Serenaders, The 51
Carthago, Terentius van 86
Casablanca (nachtclub) 52
Centrale Inlichtingendienst 63, 70-1, 75,
85, 114
Césaire, Aimé 84
Cicero 101
Clasener, W.C. 59
Coffij (Joan Breukelerwaard) 123
Colhee 23
College van Kleine Zaken (Paramaribo) 32
Columbia University (New York) 37
Columbus, Christoffoor 3
Colijn, H. 124
Comité voor Bijzondere Joodse Belangen
114
Commissariaat voor Surinaamse Zaken 60,
92
Commissie voor Intellectuele Planning 40
"Communistische Gids, De" 67
Communistische Internationale 63

* In dit register zijn opgenomen de namen van personen, organisaties, instellingen en periodieken die in de behandelde periode een rol speelden. Namen van historici en andere auteurs die in een latere fase over het thema Surinamers in Nederland schreven zijn buiten beschouwing gelaten. Academische titels worden slechts dan vermeld, als geen voorletters bekend zijn.

- Communistische Partij Holland 67-8, 70, 76
 Communistische Partij van Amerika 63
 Comvalius, T.A.C. 43
 Conradi, Jeanette 35
 Contact, Uitgeverij 71, 73
 Coridon 14
 Corsten, F. 104
 Cotton, Eddy *zie* Eduard Kantoor
 Cotton, Teddy *zie* Theodoor Kantoor
 Cotton Club, The 51
 Croese, Ronnie 53
 Crommelin, Wigbold 28
 Crijnssen, Abraham 9
 Cubana, La 51-2
- Dahlberg, Carel Gustaf 17-9, 123
 Darnoud, A. 44
 Darnoud, mw. 44
 Davis, Ellabella 95
 Debrot, Colá 75
 "Denker, De" 100
 Diakoniehuis (Paramaribo) 28
 Diana 8
 Dielingen, L. 44
 Djoeka's 69
 "Djogo" 59
 Dobru, R. 106
 Dorval 87-8
 Doth, R. 44, 91, 105
 Drees, W. 80
 Dumont, H.A. *zie* H.A. Huiswoud-Dumont
 Du Perron, E. 50, 73-5
 Duplessis, Salamon 61
- Eede, Wilhelmina van 25
 Eeden, Frederik van 61
 Eersel, Hein (Hendrik) 82, 84
 Egili 18
 Einaar, J.F.E. 34-5, 45, 55-6, 58
 "Eldorado" 50
 Emanuels, Lydia 35
 Esser, Wilhelmine Charlotte 32
 Evangelische Broedergemeente (Broedergemeente, Herrnhutters) 23, 25, 40-2, 44-5, 57, 97
- Fagel, H. 16
 Fanon, Frantz 84
 Fernandes, A.S.J. 55-6
 Ferrier, J.H.E. 38
 Flu, P.C. 32-4, 46
 Fock, D. 56
 Focke, H.C. 32
 Fokke Simonsz., A. 13, 87
 Foreign Student Service 92
 "Forum" 50, 75
 Fransje (Frans) 8
 Freiligrath, Ferdinand 88-9
- Gans, J. 75
 Garick 88
 Garvey, Marcus 63
 "Gemeenschap, De" 112
 Gemeentelijke Universiteit *zie* Universiteit van Amsterdam
 Gemmel, zuster Annie 36, 58-9
 Gemmel, Julius Jacob 56, 59
 Geneeskundige School (Paramaribo) 32, 34, 38-9
- Gerechtshof (Paramaribo) 55
 Gersie 87-8
 Gessel, E.A. Eugène 84, 93, 95
 Gesser, Rudie 59
 Geusebroeck 10
 Gezelschap van Geleerde Joodsche Mannen 27
 Gide, André 73
 Gitarita 51
 Goussari 61
 Grandie (Joost van Nieuw Amsterdam) 41
 Grange, La 21
 Green, Lili 49
 Greshoff, J. 75
 Grim, Daniël 109
 "Groot Nederland" 75
 "Gulden Winckel, Den" 75
- Hajarie, Jetty 85
 Hanze Bank 67
 Haringman, M.G. *zie* M.G. Pattler
 Harlem Swing Band, The 51
 Harras, E.E. 59
 Hatta, Mohammad 67
 Hatterman, Nola 46, 57, 84, 106
 Hawkins, Coleman 51
 Heemstra, baron Van 56
 Hellinga, W.G. 82
 Helman, Albert *zie* Lou Lichtveld
 Hemert, baron Van 98
 Henar, George 98
 Hendrik 14
 Hendrik, prins 25
 Herbonnet, E.Th. ("Oom Mick") 95-7
 Herlein, J.D. 10, 100
 Herrnhutters *zie* Evangelische Broedergemeente
 Herrnhuttershuis (Amsterdam) 96
 Hervormd Lyceum (Amsterdam) 96
 Hessen, H. 44
 Hettasch 44
 Hidalgo, Lucien ("Lou") 51
 Hidalgo, Mike 51
 Hildebrand (Nicolaas Beets) 12
 Hitler, Adolf 63, 124
 Hogeschool Harderwijk 29
 Holtuin, Lou 51
 Hoogenheim, W.S. van 61
 Hoove van Politie en Crimineele Justitie (Paramaribo) 18
 Hudig, F.W. 123
 Huiswoud, Otto (J. Billings, Hoiswood, Housewold, Huiswode, Huisewood, Ch. Woodsen) 62-3, 77, 80, 108
 Huiswoud-Dumont, mw. H.A. 63-4, 124
 Humphrey, Sarah 85
- I-Mu-Ru (Assid) 48, 50
 International Trade Union Committee of Negro Workers 63
 Internationale Rode Hulp 70
 Internationale Socialistische Beweging 76
 Internationale Vereniging van Revolutionaire Schrijvers 70
 Ismaël, J. 38
- James, C.L.R. 84
 Janzen, H. 90
 Jeboea 41
 Joanna 14
 Johnson 53

- Johnson, Freddy 50-1
 Joli Coeur 66
 Jonas, J.C. 28, 81
 Jones, J. 44
 Josefa, E.A. 53
 Juda, M. 102
 Juglall, W.E. 37, 48
 Jupiter, Erikeja 10-1, 86
- Kalina's 24
 Kamadjojo, Indra 85
 Kamperveen, André 53
 Kantoor, Eduard (Eddy Cotton) 51
 Kantoor, Theodoor (Teddy Cotton) 51, 78
 Kaulesar Sukul, Jagesar Persad 37
 Kerkeraad van Paramaribo 41
 Kernkamp, W.J.A. 92-3
 Kid Dynamite *zie* Lodewijk Rudolf Arthur Parisius
 Kielstra, J.C. 47, 108-9
 Kilian 53
 KNSM *zie* Koninklijke Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij
 Kodjo, Johannes (Johannes Kojo) 23-4
 Koenders, J.G.A. (''Papa'') 81-2
 ''Koerier, De'' 79-80
 Kok, W. 59
 Kolleté 22
 Koloniaal Pers- en Documentatie Bureau 65
 ''Koloniaal Weekblad'' 54
 Koloniale Landbouwschool (Deventer) 29
 Koloniale Staten 55, 61
 Kom, C.G.A. (Anton) de (Adek) 35, 46, 50, 61, 63, 66-76, 91, 107-9, 111, 118, 124
 Kom, Judith de 67
 Komintern *zie* Communistische Internationale
 Koney, Ann 51
 Koninklijke Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij (KNSM) 48, 60, 64, 106
 Koninklijke West-Indische Maildienst 61
 Koninkrijksstatuut (Statuut) 5, 38, 80, 115
 Koulen, Frank 2, 53-4, 107-8
 Koulen-van den Bruele, Vera 53, 108
 Kramp, Alfredo 53
 Kruin 53
 Kruisje, Jo *zie* Johannes Kruisland
 Kruisland, Johannes (Jo Kruisje) 57, 107
 Kruisland, Just 57
 Kultuurkamer 47, 123
 Kwamina 102
- Lafour, H.J.A. 90
 Lak, D.M.J.C. van der 124
 Lamur, Carlo 96
 Lamur, Humphrey 96
 Landbouwhogeschool Wageningen 40
 Lashley, Leo 46
 Last, Jef 70-1, 73
 Lauriers, L.A. 92
 Leger des heils 36
 Lely, C. 56
 Lemmers, J.G. 41
 Lenin, V.I. 63, 71
 Leninschool (Moskou) 63
 Le Sage 87
 Lichtveld, Lou (Albert Helman) 46, 50, 77, 111-8, 124
 Liebherr, Carolina van 26
- Lier, R.A.J. (Rudie, Rudolf) van 32, 35, 38, 75, 78, 83, 103-4
 Lieveld, Johnny 78
 Liga tegen Imperialisme en voor Koloniale Onafhankelijkheid (Liga tegen Koloniale Onderdrukking en Imperialisme) 69-70
 Lim A Po, F.H.R. 38
 Linde, J.M. van der 44
 Linde, mw. Van der 44
 ''Links Richten'' 67, 69-71, 74
 Linnaeus 109
 Lobato, Betsie 35
 Lobato, Ch.E.J. 59
 Lubbe, Marinus van der 74
- Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 19
 Mackintosh 22, 24
 Malmberg, Jan 11
 Manan 37
 Manhoef, W. 95-6
 Marbach 53
 Matje 32
 Mauricius (Mauritius) 27, 61, 113
 May, P.A. 64
 ''Mededelingenblad van de vereniging 'Ons Suriname'' 79
 Meer, Eglon van der 12
 Meijer, Bertus 74
 Meijer, Pa 59
 Mingoen, S.T. 44
 Miranda, J.C. de 38, 49
 Mitrasing, F.E.M. 37
 Moendi, Elisabeth 24
 Moendi, Henriette 24
 Mojica, Lolita 51-2
 Moll, M. 80, 84
 ''Monde, Le'' 73
 Mook, H.J. van 47
 Moortje 86
 Muller, Julius 61
 Multatuli 113
 Mussolini, Benito 64, 124
 Mijnals, Frank 53
 Mijnals, Humphrey 53
- Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.) 64, 91, 123
 Nawa Yuga Oeday 36
 Nederhorst, G.M. 93
 Nederlands Verbond van Vakverenigingen 65
 Negro Palace, The 51
 ''Negro Worker'' 63
 Nepveu, Jan 14
 Neve, Gilles Pieter de 71, 73
 Niemel, P. 94
 Niet, De 69
 Nieuw Amsterdam, Joost van *zie* Grandie
 ''Nieuw Suriname'' 57, 79
 Nieuwe Lyceum, Het (Hilversum) 39
 Noodparlement 114
 Normalschool (Paramaribo) 39
 N.S.B. *zie* Nationaal-Socialistische Beweging
 Nijhoff, Martinus 49
- Ommeren, Harry Johan van 46
 Onderling Belang *zie* Vereniging van Surinamers
 Ons Suriname 57, 59, 77-80, 82-5, 94
 Oom Mick *zie* E.Th. Herbonnet

- "Oost en West" 54
 Oost en West, Vereeniging 45, 54
 "Opgang" 112
 Outgers, H. 11
- Paap 18
 Padmore, George 63
 Palthe Wesenhage, J.C. 32
 Par, Petronelle la 26
 Paramaribo (voetbalvereniging) 60
 Paramaribo (winkel) 53
 Paramaribo, Ester van 12
 Paramaribo, Jan Jacob van 123
 Parisius, Lodewijk Rudolf Arthur (Kid Dynamite) 51-2
 Partij van de Arbeid 114
 Pattler, M.G. (M.G. Haringman, P...r, Padvinder) 64-5, 68-70
 Pawiro, Niti 45
 Pay, Arthur 51
 Perhimpoean Indonesia 67
 Philips 40
 Philips, P.A.M. van 39
 Philipszoon, J.A. (Jacques) 50, 57
 Planbureau Suriname, Stichting 38
 Polanen, G.E.E. 44, 91, 123
 Polanen, J.H.N. 34
 Polanen, J.V.D. 34
 Porgy and Bess (bar-dancing) 53-4
 Pos, Hugo 71, 91, 105
 Pos, R.H. 38
 Praag, S. van 38
 Presser, J. 93
 Prinses Irenebrigade 91
 PTT 64, 93, 95
- Quaco 16
 Quamina 101
 Quasje (Quassie) 13
 Quassie van Timotibo 109-10, 118
- Raad van Politie (Paramaribo) 41
 Raatgever, Edith 97
 Raleigh, sir Walter 23
 Ray, Sugar *zie* Henri April
 Raya, prins 85
 Real Sranang 60
 Rechtsschool (Paramaribo) 39
 Redemptoristen 41
 Rellum, Jules 35
 Rembrandt van Rijn 12
 Rens, W. 82
 Reussen en Smulders 67
 Reijnsdorp 11
 Ricket, Jaqueline 25
 Ricket, Lina 25
 Ridenwald, Ronald 53
 Rietveld, dr. 94
 Rikkens, François Henri 41
 Ring-Verlag 73
 Ritfeld, mw. 44
 Roestam Effendi 69, 91
 Rombout, Jan 24-5
 Roos, P.F. 101
 Roosendaal, gravin Van 15
 Rosas, Juan Manuel de 115
 Rousseau, Jean-Jacques 29
 Rutgers, A.A.L. 70
 Rijksuniversiteit Groningen 29, 37
 Rijksuniversiteit Leiden 29-30, 32-3, 35, 37
 Rijksuniversiteit Utrecht 29-30, 33, 35, 37
- Samlal, R. 57
 Samson, E.P.H. 95-6
 Samson, H.A.J. 46, 59
 Sanches, S.E.H. (Simon) 77, 124
 Saraatje 12
 Saramakkers 109
 Sardjono 70
 Sarucco, W.A. 80
 Sasa 26
 Schilt 75
 Schmidt, R. 105, 123
 Schneiders, Grace 35, 108
 Schoon, E. van 10
 Scipio 89
 S.D.A.P. *zie* Sociaal-Democratische Arbeiders Partij
 Sedney, Jules 80, 82, 84
 Serenada 51
 Simons, Nettie 35
 Simons, R.D. 59
 Singie Switie 50
 Snow, Henri Tiger 53
 Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.) 70
 Sociëteit van Berbice 16
 Sociëteit van Suriname 9, 16, 109
 Soengeng 85
 Soemita, Iding 38
 Sommelsdijck *zie* Cornelis van Aerssen van Sommeldijck
 South American Hotel (Amsterdam) 78
 Spall, Lex van 50-1
 Sparendam, Erwin 53
 Spinoza-Lyceum (Amsterdam) 93
 S.S.V. *zie* Surinaamse Studenten Vereniging
 St. Bonifacius 90
 Staaten Generaal 15
 Stadsweeshuis (Amsterdam) 41
 Staten van Suriname 35, 37-8, 77, 80, 108-9
 Staten van Zeeland 13
 Statuut *zie* Koninkrijksstatuut
 Stedman, John Gabriel 14, 17, 19, 26-8, 102, 123
 Sterman, Anneke 51
 Sterman, Otto 78
 Steunfonds voor Studeerenden uit West-Indië, Stichting 39
 Steyn, Cor 52
 Stichting voor culturele samenwerking tussen Nederland, (Indonesië,) Suriname en de Nederlandse Antillen (Sticusa) 53, 94-5
 Sunkar, A.C. (Freddy) 93, 98, 124
 Surinaams Verbond, Het 59, 79, 92
 Surinaams Verbond van Vakverenigingen 65
 "Surinaamsche Nieuwvertelder" 109
 Surinaamse Arbeiders Bond 62
 Surinaamse Commissie in Nederland 54
 Surinaamse Im- en Export Onderneming 78, 95-6
 Surinaamse Rekenkamer 115
 Surinaamse Studenten Vereniging (S.S.V.) 59, 77, 80, 104
 Surinaamse Theologische School 44
 "Surinaamse Vakbeweging, De" 65
 "Surinamers in Nederland" 62, 65
 Syntax 22
 Sypsteyn, C.A. van 61

- Tam, L.J. 95-6
 Taylor, Jack 124
 Technische Hogeschool Delft 40
 "Telegraaf, De" 90
 Thomas 86-7
 Thomas, Anna Maria Louwisa 11
 Thomas, Edw. 78
 Thomas, P.A. 123
 Tolud, J.J.B. 53, 98-9, 106
 Trefossa *zie* Henny de Ziel
 "Tribune, De" 67-8
 "Tsjerne, De" 82, 84
 Tweede Kamer 55-6, 92
- Universiteit van Amsterdam (Athenaeum
 Illustre, Gemeentelijke Universiteit) 29-
 30, 95
- "Vaderland, Het" 61, 75
 VARA 72
 Venus 11
 Vereenigde Oost-Indische Compagnie
 (V.O.C.) 8
 Vereeniging Suriname 56-8
 Vereeniging van Oost- en West-Indische
 Katholieken 57
 Vereeniging van Surinamers 54, 102
 Vereeniging van Surinamers "Onderling
 Belang" 57-8, 65
 Vereeniging van Vrienden van de Sowjet-
 Unie (V.V.S.U.) 69
 Vereeniging voor Suriname 55
 Verenigde Hindoestaanse Partij 37
 Verenigde Naties 80, 115
 Verlagsgenossenschaft Ausländerischer
 Arbeiter in der UdSSR 73
 Verolme, C. 93
 Vervuurt, Lex 50-2
 Virginie 17
 Vlechtschool Maria-Patronaat (Paramaribo)
 26
 V.O.C. *zie* Vereenigde Oost-Indische
 Compagnie
- "Vonk, De" (Haagse editie van "De Waar-
 heid") 124
 "Vonk, De" (Periodiek van de Interna-
 tionale Socialistische Beweging) 124
 Voorhoeve, Jan 82
 Vries, A. de 96
 Vries, H.L. de 38
 Vries, Ronny Nelly de 65
 Vrolijk, Johannes 31, 81
 "Vrije Bladen, De" 50
 Vrije Universiteit (Amsterdam) 30, 95
 Vrijheidsbond 55-6
- Waal, S. de 87
 Waaldijk, E.Th. 59, 78, 83, 93-5
 "Waarheid, De" 76
 Wagenaar, G. 93
 Wassenaer 16
 Weerstand, J.F. 123
 Wekker, D.E. 96-7
 Wereldomroep 52, 104
 West, Johannes 8
 "Westindiër, De" 83, 92, 94
 West-Indische Compagnie 10, 12, 16, 114
 "West-Indische Gids" 103
 Wie Eegie Sanie 37, 59, 77, 80-4
 Wilhelmina, koningin 42-3, 77, 98, 114
 Willem III, koning 25
 Willem V, prins 109
 Williams, Eric 84
 Wingerschool (Amsterdam) 95
 Wit, Augusta de 73
 Witte van Haemstede, J.E. de 87-8
 Woiski, Max 51-2, 78, 85
 Wolly 8
 Woodsen, Ch. *zie* Otto Huiswoud
- Zapakara's 51
 Zeegelaar, Jules 51
 Ziel, Henny de (Trefossa) 82
 Zimmermann, G.P.H. 21-3, 25

Register Nos a bai Ulanda*

- A.N.V. *zie* Algemeen Nederlandsch Verbond
 Abrahams, Lucy 214
 Academie voor Lichamelijke Opvoeding (Amsterdam) 207
 Alberts, Michiel 145
 Algemeen Nederlandsch Verbond (A.N.V.) 170, 177
 Algemeene Middelbare School (Peter Stuyvesant) (Curaçao) 170, 207
 Amstel, Jan van 150
 Angola, Anthonio van 144
 Angola, Diogo van 144
 Angola, Francisca de 144
 Angola, Francisco van 144
 Angola, Jan Pick van 144
 "Antilliaanse Cahiers" 223
 Antilliaanse Studenten Raad, Stichting 227
 Antoine, Catharina 144
 Antonio Manuel 144
 Antony 147
 Appius, Jacob 145
 Arbeidseinsatz 198-9
 Arends, J.R. "Coco" 174, 193
 Arends, Jacobo Eloy Maria 174
 Arends, Jacobo de Jesús 174
 Arubaanse Katholieke Partij 193
 Autonomie Commissie 195-6
- Baiz, E. 207
 Baker, George 169
 Banckert, Joos (Van Trappen) 143
 Barraca, La 208
 Bataafsche Jagers 187
 Beaujon, Oscar 200, 207
 Beck, Jacob 145, 230
 Beer, Dirck de 144
 Beer, Gerrit de 144
 Beer Sr., Gerrit de 144
 Bex (Becx), Jasper 151
 Bienvenu, Rosita 183
 Bisschoppelijk College (Den Bosch) 175
 Bisschoppelijke Kweekschool (Den Bosch) 177, 182
 Blaman, Anna 219
 Blanco, Guzmán 187
 Boekhoudt, M.J. 207
 Bolívar, Simón 189
 Bond voor Curaçaoenaars "Jong Curaçao in Nederland" 204-5
- Bosch, Johannes van den 158, 231
 Boskaljon, M. 207, 209
 Boxhoorn, Anna 150
 Braak, Menno ter 220
 Brandão, João 151
 Brión, Pedro Luis 187-9, 232
 Brión, Pierre 187
 Brión, Théodore 187
 Brouwer, C. 233
 Bruma, Eddy 212-4
 Buitengewone Raad van Advies (Londen) 196
 Bureau van de Nederlandse Chemische Industrie 194
 Bijkershoek, Cornelis van 155
- Cabo Verde, Anna de 144
 Cairo, G. 207
 Calmeijer, Hans Georg 198, 233
 Cals, J.M.L.Th. 175
 Campbell, Imro 214
 Canisiuscollege (Nijmegen) 169, 173-5, 191, 194, 232
 Cantz'laar, P.R. 231
 Capitano, Christoffel 144
 Capitein, Jacobus Elisa Joannes 152
 Capriles, David Ricardo 187
 Cardozo, David 144
 Carolus Magnus (Nijmegen) 185-6
 Cassard, Jacques 230
 Castro Yohai, Isaac de 197
 Catharina 145
 Catharina van Brandão 151
 Cats, Armand 214
 Christelijk Opleidingsinstituut (Zetten) 168
 Círculo Patriótico 215-6
 Claesens, B. 233
 Claesens, C. 233
 Coco, Julian Basilico 209-10, 214-5
 Cohen Henriquez, Ernest "Onchi" 179-80, 191-2, 197-8, 226
 Cohen Henriquez, Maurice 179
 Cohen Henriquez, Percy 179, 183, 185, 192-4, 226
 Cohen Henriquez, Sol 190, 233
 Colegio Arubano 171
 Colegio Santo Tomás (Sint Thomascollege) (Curaçao) 167, 175
 Coleridge, Ethel 214
 Collegium Neerlandicum (Curaçao) 166
 Collen, Jeremias van 147
 Colonia Korsow na Hollanda 203
 Columbia University (New York) 190
 Combé, H.A. 216
 Compagnie *zie* West-Indische Compagnie
 Compagnie van Vrijwillige Jagers 187
 Congo, koning van 151
 Conservatorium (Amsterdam) 210

* In dit register zijn opgenomen de namen van personen, organisaties, instellingen en periodieken die in de behandelde periode een rol speelden. Namen van historici en andere auteurs die in een latere fase over het thema Antillianen in Nederland schreven zijn buiten beschouwing gelaten.

- Conservatorium (Den Haag) 210
 Corsen, Charles 214
 Corsten, Frits 214
 Costa Gomez, Aphrodita "Foddi" da 176, 197, 203
 Costa Gomez, Moises Frumencio "doctor" da 174, 193-7, 208, 223
 Costa Gomez, Rolando da 214
 Costa Gomez-Heiling, L. da 214
 "Criterium" 220
 Crol, J.D. 164
 Cupido, Jan 144
 "Curaçao" 193, 213
 Curaçao-Instituut 194
- Daal, Luis 180, 196, 217
 Debrot, Charles Marius 199
 Debrot, Izaak C. "Sjaki" 175, 180, 185-6, 193, 232
 Debrot, Jean-Jacques 222
 Debrot, N. (Colá) 210, 215, 218-26, 234
 Debrot-Reed, Estelle 218, 221
 Democratische Partij 193
 Dennert, Henk 207, 211, 213-5, 217, 223
 Dias Querido, Diogo 143
 Dominicuscollege (Nijmegen) 175, 186
 Dongen, Karel van 202
 Donner, Walther 214
 Dürer, Albrecht 151
 Dijkoe 183
 Dijkstra, Truus 214
- Eekhout (Eeckhout), Albert 151
 Economische Hogeschool (Handelshogeschool) (Rotterdam) 198, 207
 Ecury, Dundun 201
 Ecury, Elva 201, 203
 Ecury, Jovito 174
 Ecury, Mimi 201
 Ecury, Nicky 201, 203, 233
 Ecury, Nora 201
 Ecury, Segundo Jorge Adalberto "Boy" 200-4, 233
 Eersel, Hein 214, 217
 Eilandenregeling 170, 196
 Eleonora, J. 207
 Elisabeth, koningin 154
 Ellis, F. 207
 Ellis, Jan 174, 233
 Ellis, Joop 174
 Eman, Henny 193
 Emanuels, Joyce 214
 "Encuentro Antiyano" 228
 Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal 211
 Everts, Marlène 181
- Faesch, I. 146
 Felhoen Kraal, Johanna 214
 Fiers Smeding, P. 162
 Fontilus, E. 203, 233
 Fontilus, Edna 203, 233
 Foreign Student Service 211, 215, 217
 "Forum" 221
 Franciscanessen van Roosendaal 167
 Fraters van Tilburg 167, 179, 202, 233
 Frederik Hendrik, prins 151
 Frijmersum, Emile 214
- Geers, G.J. 214
 Gehrels, W. 210
- Gemeentelijke Universiteit *zie* Universiteit van Amsterdam
 Gerechtshof (Paramaribo) 162
 Gerretsen, Netty 227
 Goilo, E. (?) 217
 Gomez, José 166
 Gorsira, M. 211
 Gorsira, O. 207
 "Goudader, De" 213
 Graaff, Elisabeth Catharina de 183-4
 Graags, Laurens 144
 Graneveldt, Elsa 176, 197, 203, 233
 Grave Bijland 230
 Gravenhorst, Jacobus Petrus 185
 Greshoff, Jan 219
 Groot, Henrietta Susanna de 231
 Guda, Leo 214
- "Haagsche Post" 219
 Haeff, A.H. ten 141
 Haens, W. D' 214
 Hagen, Pieter van der 141, 230
 Hajary, Jetty 214
 Handelshogeschool *zie* Economische Hogeschool (Rotterdam)
 Hanson, G.C. 207
 Hart, Aquiles E. 207, 214, 217
 Harvey, Joseph 154
 Haseth, Carel Pieter de 182-3
 Haseth, P.L. de 207
 Hatterman, Nola 212
 Heeren Tien 144-5
 Helst, Bartholomeus van der 151
 Hendrikschool, Openbare (Curaçao) 175
 Henriquez, N. 233
 Henry, Haydee 176-7, 181
 Hermans, A. 207, 233
 Hernandez Navarro, Delfincio A. "Boy" 202-5, 207, 233
 Herrera, Julio 177, 182, 203, 233
 Hildebrand (Nicolaas Beets) 211
 Ho Mea Long, René 214
 Hoekstra, Han 220
 Hoeven, Vic. van de 203, 233
 Hof van Amsterdam 155
 Hof van Zeeland 142
 Hoge Raad van Holland en Zeeland 155
 Hogeschool Harderwijk 171-2, 232
 Hollandsche Beton Groep 205
 Hoornik, Ed. 220
 Houtschilt, Nicolaas 144
 Houtuins, Aletta 144
 Houwens Post, H. 214
 Hoyer, mw. 227
 Hoyer, Marcel 227
 Hijlaard, Nita 214
- Jacobs, Jac. Nic. 144
 James 156
 Jan 145
 Jan Christiaan 145
 Jan voor de Kost 144
 Jans, Ester 144
 Johan Maurits, prins 151
 Jong Curaçao in Nederland *zie* Bond voor Curaçaoenaars "Jong Curaçao in Nederland"
 Jongh, R. de 233
- K.N.S.M. *zie* Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij

- K.V.P. *zie* Katholieke Volkspartij
 "Kakiña" 228
 "Kambio" 135, 228
 Kamer van Amsterdam 146-7, 166, 230-1
 Kamer van Zeeland 148, 151, 231
 Kanjer, Willem 144
 Kanter, Ph. de 159-61
 Katholieke Hogeschool (R.K. Handelshogeschool) (Tilburg) 172-3, 207, 232
 Katholieke Partij *zie* Katholieke Volkspartij
 Katholieke Universiteit (Nijmegen) 172-3, 194, 226, 232
 Katholieke Volkspartij (Katholieke Partij) (Curaçao) 175, 177, 193, 196
 Katholieke Volkspartij (Nederland) 193
 Kerckrink, Anna Emerentia 145, 230
 Kerkeraad (Middelburg) 155
 Kikkert, A. 188-9
 Kikkert Schotborgh, A. 159-60
 Klei, Van der 201
 Kleine, Herman 214
 Knokploeg (K.P.) (Den Haag) 202
 Knoppers, Bas 214, 233
 Knuvelde, Gerard 221
 Kock, Maria 145
 Kock, Willem Webb 145
 Koloniale Raad 166, 187, 191, 232
 Koloniale Staten 177
 Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (K.N.S.M.) 137, 184-5, 197
 Koninklijke West-Indische Maildienst Maatschappij (K.W.I.M.) 184
 Koninkrijksstatuut (Statuut) 135, 170, 196
 "Kontakto Antiyano" 228
 Korver, H.J. 184
 Kreps, A. 207
 Kroon, Th. 203, 207, 233
 Kruythof, P. 207
 Kuip, E. van der 214
- Labega, Daphne M. 177-8, 214, 217
 Laclé, Adriaan 174
 Laclé, Ety 174
 Laclé, Reynier 144
 Lago 171
 Lambert, Gertrude 169
 Lampe, Clarinda 181
 Landbouwhogeschool (Wageningen) 207
 Langen, Jan de 214
 Lannoy, Luis de 201, 203-4, 233
 Lansberg, Maurits 198
 Lauffer, J.R. 189
 Leeuwen, Boeli van 218, 224-6
 Leeuwen, C. van 169
 Leeuwen, Simon van 153
 Leito, B. 207, 233
 Leon, Daniel de 190
 Leyden, Lucas van 151
 Lier, R.A.J. van 214-5
 Lim A Po, Freddy 214
 Lim A Po, Walter 214
 Lionarons, Wilfred 214, 217
 Lisman, J.M. 160, 162
 Lobo, mw. 227
 Lobo, Fòn 227
 Lobrecht, Ro 214
 Luls, Matthias 145
 Lumumba, P. 180
 Luns, J.M.A.H. 175
- Maal, Pieter Hendrik "Gungu" 193, 213
 Maal, Willem Pieter 193, 213
 Maduro, George J.L. 198-9, 233
 Maduro, Sybil 198
 Mansfield, W.M. 154
 Manuel Francisco 146
 Maria 156
 Maria Immaculata, Middelbare Meisjes School (Curaçao) 170, 176
 Maria Regina, Kweekschool (Blerick) 177, 181
 Mariaweekschool (Breda) 173
 Marquez, Diana 169
 Martinus Arion, Frank 215, 217, 226
 Martijn, Alice 203, 233
 Matroos, Ilse 214
 Mauricio, Johnny E. 203, 233
 Medema, Kai 225
 Meeteren, Nicolaas van 198
 Meeteren, Wilhelmus Siegfried "Shon Wè" van 193, 198-9
 Menge, J. 207
 Menge, T. 207
 Menkman, W.R. 219
 Middenstandstentoonstelling (Amsterdam) 184
 Moll, Frits 214-5
 Monsanto, Jules 214
 Monte, E. "Kiki" 207, 215
 Moucheron, Balthasar de 141, 230
 Mijntens, Jan 151
- N.S.B. *zie* Nationaal Socialistische Beweging
 N.V.P. *zie* Nationale Volkspartij
 Nagtegaal, Peter (?) 214
 Nasser, G.A. 180
 Nationaal Socialistische Beweging (N.S.B.) 225
 Nationale Volkspartij (N.V.P.) 193-4, 196, 223
 Navarro, D.A. *zie* Delfincio A. Hernandez Navarro
 Nederlands Studenten Sanatorium (Laren) 199
 Nederlandse Radio Unie 205
 Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa) 210-11, 234
 Nedermeyer von Rosenthal, J.Th. 189, 232
 Netto, Moses 155
 "New York Daily People, The" 190
 Newton, A. 185
 Newton, Evert 203, 233
 Niesten, E. 233
 Nieuw Suriname 205
 "Nieuwe Rotterdamsche Courant" 219
 Niewindt, M.J. 167
 "Noticiero" 135, 211, 213, 228
 Nouel y De la Madrid, Marie Clemence Antoinette 222
 Nijhoff, M. 221
- O.A.S.A. *zie* Omnia ad Societatem Antillianam
 Oase 208
 Octrooi-Raad (Den Haag) 193
 Omnia ad Societatem Antillianam (O.A.S.A.) 206, 215
 "Onpartijdige, De" 166
 Oost en West, Vereeniging 168-9, 171, 202, 233

- l'Ouverture, Toussaint 189
- Pahud, C.F. 159, 163
- Palm, Edgar 210
- Palm, Jules de 180, 209, 215, 217, 223, 227
- Parma, hertog van 139
- Pengel, Frits 214
- Pensionaat van de Zusters van Liefde (Eindhoven) 173
- Penso, H. 207
- "People, The" 190
- Perhimpunan Indonesia 205
- Peterson, Jean 168
- Petit, M.L. 207
- Philipszoon, J. 207
- Pieters-Kwiers, E. 207
- Pinedo, Gabriel Abraham 190
- Plantz, C. Irving 185, 207
- Pos, Nelly 217
- Praag, J.A. van 214, 216
- Praag, S. van 214
- "Prensa, La" 196
- Prins-Winkel, A.C. "Nelly" 179, 209, 214, 217
- Putman, J.J. 163
- Querido, David *zie* Diogo Dias Querido
- Raad van Curaçao 156
- Raad van Verzet 201
- Radakishun, Hendrik 214
- Radakishun, Pertab 214, 217
- Radakishun, Sew 214, 217
- Raders, R.F. baron van 159-63
- Radulphus College (Curaçao) 170
- Ramlakhan, Maurits 214
- Rammelman Elsevier Jr., I.J. 161
- Reed, Estelle *zie* Estelle Debrot-Reed
- Rembrandt van Rijn 151
- Rengers, J.M.L. douarière 159-60
- Riley, Beatrice 169
- Ritfeld, Eric 214
- Rodier, J. 145-6
- Rodriguez, Ronald 168
- Roelofsz, Charles 222
- Römer, Carlos A.T. "Cayochi" 207-9
- Römer, Raúl G. 205-8, 214-6, 227
- Römer, René A. 214-7, 226
- Rojer, Nicolaas 187
- Rolduc (internaat) 175, 185, 232
- Romme, C.P.M. 175
- Romondt, George Illidge 187
- Rooms-Katholieke Volksbond 177
- Rosario, Efraim 169
- Rosière, Laurens de 144
- Rouville, A.M. de 187
- Rozendal, Sylvius G.M. "Boy" 207-8, 211, 213, 215-7, 227
- Ruyter, Cornelis de 147
- Rijkskweekschool (Deventer) 169
- Rijksuniversiteit Groningen 171-3, 189, 226, 232
- Rijksuniversiteit Leiden 171-3, 187, 190, 193, 199, 200, 207, 224, 232
- Rijksuniversiteit Utrecht 171-2, 200, 207, 221, 230, 232
- Rijser, Adriaen 144
- SD *zie* Sicherheitsdienst
- Saint Augustine Military Academy (Puerto Rico) 201
- Saleh, Alejandro 214
- Sanctus Thomas Aquino (Amsterdam) 208-9
- Santos, E. de los 207, 214
- Schagen, Jan van 146
- Schagen Jr., Jan van 146
- Schendel-Labega, Daphne M. *van zie* Daphne M. Labega
- Schey, Gilles 231
- Schorer, Lucas 148, 231
- Schotborgh, Henry 185
- Schuurman, Pieter 145
- Sedney, Jules 214, 217
- Servage, V. 207
- Shanley, Edward 154
- Sharp, Granville 154
- Shell 167, 170-1, 190
- Sicherheitsdienst (SD) 202
- Sint Antoniushove (Voorburg) 197
- Sint-Antoniuskweekschool (Bergen op Zoom) 173
- St. Louis, Instituut (Oudenbosch) 201
- Sint Olof (Tilburg) 208-9
- Sint Thomas Kring, Rooms-Katholieke Vereniging (Curaçao) 207
- Sint Thomascollège *zie* Colegio Santo Tomás
- Slotervaartziekenhuis (Amsterdam) 227
- Socialist Labor Party 190
- Sociëteit van Suriname 155, 157
- Somerset, James 154
- Sonho, graaf van 151
- Spencer, Cornelis 189-90, 232
- Sprock, J. 207
- Sprock, Jaime 180
- Sprockel, G. 233
- Sprockel, J. (?) 179
- Sprockel, Jan 233
- Sprockel, John Horris 177
- Sprockel, Joop 203
- Sprockel, P.T.M. "Tirso" 175-6, 200-5, 233
- Sprockel, Sybil 214, 217
- Staatscommissie (1853) 162-3, 231
- Star van Lichtenvoort, Cornelis 145
- Starckenborgh, Petrus Bernardus van 156
- Staten van Curaçao 195
- Staten van de Nederlandse Antillen 196
- Staten van Zeeland 141
- Staten-Generaal 141, 155, 157, 159-60, 162-3, 190-1, 195, 230-1
- Status van Eps, L.W. "Wim" 205-9, 227
- Status van Eps, R. 207
- Statuut *zie* Koninkrijksstatuut
- Sterman, Macario Abad 183-4
- Sterman, Otto 184, 211-3
- Stichting Welvaartsplan 194
- Sticusa *zie* Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking
- Surinaamse Studenten Vereniging 215
- Swinkels, W. 233
- Technisch-Economische Raad der Nederlandse Antillen (T.E.R.N.A.) 194
- Technische Hogeschool (Delft) 193, 207
- Tempel, Abraham van den 151
- Terzol, Ira 214
- Themen, Georgine 214
- Thijs, Martinus D. 214

- Tierce Cadet, Jean-Baptiste 189
 Tinella & Co. 187
 Titus 155
 Tjoe Ny, Edgar 214
 Toon, Tobias Jansz. 147
 Towler, Eddy 174
 Tromp, F. 233
 Try Ellis, William Charles de la 174-5
 Tula 189
 Tulder, B. van 233

 Unilever 227
 Universiteit van Amsterdam (Athenaeum
 Illustre, Gemeentelijke Universiteit)
 172, 174, 190-1, 194, 207, 216, 221,
 224
 Utrechts Stedelijk Orkest 210
 "Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk
 Dagblad" 166

 V.A.S.I.N. *zie* Vereniging van Antilliaanse
 Studerenden (Studenten) in Nederland
 "Vaderland, Het" 220
 Valk, J. 207
 Veen, B. van der 166
 Veen, Hendrik Cornelis van der 166
 Veen Zeppenveldt, E. Quant van der 174,
 191
 Veeris, Henny 199
 Veeris, J.G. 177
 Veldhoen 214
 Verenigde Naties 196
 Verenigde Oost-Indische Compagnie 230
 Vereniging van Antilliaanse Studerenden
 (Studenten) in Nederland (V.A.S.I.N.)
 206-7, 209, 211, 215, 227
 Vereniging van Curaçaose Studenten in
 Nederland 206
 Vereniging van Curaçaose Studerenden in
 Amsterdam 205-6
 Vestdijk, Simon 219
 Villalba, Gilberto 169
 Virginie 157, 159-64, 229
 Visser, J. 207
 Vos, E.G.F. 203
 Vos, Henk 214
 Vries, Erwin de 214
 Vries, Hein de 214
 Vries, Nellie de 214
 Vries, William de 214
 Vroedvrouwenschool (Heerlen) 176
 Vrije Universiteit (Amsterdam) 207

 W.I.C. *zie* West-Indische Compagnie
 Waaldijk, Eugène 214
 Walle, Johan van de 214
 "Watapana" 228
 Weeber, Leon 174, 179, 185-6, 227
 Weenix, J. 231
 Wegenaar, Claas 146
 Welgelegen, pensionaat (Curaçao) 167
 Welter, Ch.J.I.M. 175
 Wereldomroep 209
 "Westindiër, De" 213, 216
 West-Indische Compagnie (W.I.C.) 140,
 143-7, 151-2, 157, 166, 172, 231
 Wever, E. 233
 Willem I, koning 187
 Willink, Carel 218
 Willink, Wilma 218
 Windt, Herbert de 214
 Winkel, C.M. "Boy" 205-7, 209, 227
 Winkel, Carlos A. 200
 Winkel, Nelly *zie* A.C. Prins-Winkel
 Wit, M. de 207
 Wohl's Handels Instituut (Markbeit) 166

 Zaandam, Cyril Edmund 169

Verantwoording illustraties

Persoonlijke collecties

Mw. H.A. Beeldsnijder-Henry, Breda 181
J.B. Coco, De Meern 210
E. Cohen Henriquez, 's-Gravenhage 180 rechts, 197 rechts, 198 links
P. Cohen Henriquez, Raalte 183 links, 192
L.H. Daal, 's-Gravenhage 180 links, 227
Mw. E.F. Graneveldt, Curaçao 197 links
J.H.R. Herrera, Bonaire 182
Mw. V. Koulen-van den Bruele, Terneuzen 108
Mw. J.L. Maduro-Bakhuis, Curaçao 209 linksboven
W.S. van Meeteren, Curaçao 198 rechts
W.A.T. de Miranda, Amsterdam 47
H. Moerenburg, Tilburg 200
H. Openneer, Amsterdam 51
P.A.M. van Philips, Vleuten 39
C.A.T. Römer, Curaçao 209 rechts
Mw. D.M. van Schendel-Labega, Utrecht 214, 217
L.W. Statius van Eps, Amsterdam 206, 208, 209 linksonder
O. Sterman, Amsterdam 183 rechts, 212, 213
L. Vervuurt, Hilversum 50
L.A.L. Weeber, Wassenaar 186

Instellingen

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage: Oud-Archief Curaçao tot 1828 (no. 215/219)
156, (no. 338 I) 188
Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid (Fraters van Tilburg), Tilburg 179
Gemeentelijke Archiefdienst, Amsterdam: Notarieel Archief (no. 3295/64) 11;
Historisch-Topografische Atlas (D 29761, foto J.H. Peeterse) 52, (D 31998) 56,
(D 32000) 58 linksboven, (D 31997) 58 onder, (D 31999) 64
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam 62 links, 62 rechtsboven
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden 136
Mauritshuis, 's-Gravenhage 152
Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 150
Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 's-Gravenhage 72 boven,
113, 117, 220
Rijksdienst Beeldende Kunst, 's-Gravenhage 106, 148
Rijksmuseum, Amsterdam 143
Stedelijk Museum, Amsterdam 4, 120
Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa), Amsterdam 219